

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РӯДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
2025, №2 (51)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2025, №2 (51)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED
AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
TAJIKISTAN
2025, №2 (51)

ДУШАНБЕ – 2025

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ2025
№ 2 (51)Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як
сол чор шумора нашр
мешавад.Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
ТоҷикистонСардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИММуовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВДабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА
-----Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.comМаҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-
уми сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-
97 ва бори чорум 22-юми феввали соли 2024,
таҳти № 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасани СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.и.ф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳалиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АКБАРШОҲ (Ҳиндӯстон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ САӢДИЕВ
(Ўзбекистон).Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2025.Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ

2025
№ 2 (51)*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель:** Институт языка и
литературы имени Рудаки
Национальной академии наук
Таджикистана**Главный редактор**
д.ф.н. Аскар ХАКИМ**Заместитель главного редактора**
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОВ**Ответственный секретарь**
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА**Редакционная коллегия:**
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон САЛИМИ
(академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан СУЛТОН
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии
наук Таджикистана, каб. 26, редакция
журнала «Словесность», тел.: (+992
37) 227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге**
«Почтаи тоҷик» - 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com**Журнал** зарегистрирован
Министерством культуры Республики
Таджикистан 15 апреля 2012 г. за
№0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7
сентября 2017 г. за № 023/ мч- 97 и 22
февраля 2024 г. за № 332/МЧ-97.**Редакционный совет:** Масъуд МИРШОХИ
(Франция), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Али
АКБАРШОХ (Индия), Александр ГЕЙЗЕР
(Германия), Садри САЪДИЕВ (Узбекистан).**Душанбе** © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук Таджикистана
2025.**Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан и ВАК при
Министерстве науки и высшего образования
Российской Федерации (17.07.2023, №2498).**

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

2025

№ 2 (51)

Established in
2010 published
quarterly

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com
Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МҶ- 97 22 February, 2024 year, № 332/МҶ-97.

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)
Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)
Hasan SULTON (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)
Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)
Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)
Safina ABODULLOEVA (d.ph.s.)
Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)
Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)
Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)
Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)
Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)
Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)
Aziz MIRBOBOEV (c.ph.s.)
Behruz ZABEHULLO (c.ph.s.)
Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)
Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

International editorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), **Sharif SHUKUROV** (Russia), **Ali AKBARSHOH** (India), **Alexander HEIZER** (Germany), **Sadri SADIEV** (Uzbekistan).

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2025.

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Султон Ҳ.Б. Як номи нодири забони модарӣ дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ.....	11
Саломӣён М. Баъзе унсурҳои фонетикӣ (савтӣ) дар забони шеърӣ тоҷикӣ.....	17
Назарзода С. Нақши Пешвои миллат дар фарҳангшиносии тоҷик.....	25
Саидзода Ҳ.А., Асадова М.Р. Баъзе хусусиятҳои тарҷумаи адабиёти сиёсӣ ва истилоҳот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	35
Абодуллоева С.Ю., Окимшоева М.Д. Муодилоҳои маъноии ҷумлаҳои фразеологӣи зоонимӣ (зарбулмулмасалҳои зооморфӣ) дар забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ.....	46
Саъдуллозода У.Қ. Вижагиҳои морфологӣи чанд вожа дар тарҷумаи форсии «Қуръони Қудс».....	55
Вализода Ҳ.С. Пасвандаки «ак» дар таҳқиқи академик Абдулғанӣ Мирзоев ва арзиши забоншиносии он.....	64
Иматшоева М.Б. Гурӯҳи лексикӣ-грамматикӣи исмҳои ҷомеъ дар забонҳои шуғнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ.....	72
Ғуломова Ф.А. Истилоҳоти ифодагари силоҳ дар забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ ва русӣ.....	81
Шарифова Г.М. Таҳлили номвожаҳои ҷуғрофӣи суғдӣ дар ғӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ дар муқоиса бо забони яғнобӣ.....	91
Забирзода Ш. Ибораҳои фразеологӣи муболиғавӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ.....	99
Норов М.Б. Чанд воқеияти лингвофарҳангии тасвиргари маишату анъанаи тоҷикон (дар намунаи вожагони марбут ба ҷонварон дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ).....	113
Қодирова С. Ибораҳои исмӣи изофӣи қолаби исм+исм дар ашъори Абуабдуллоҳи Рудакӣ.....	125
Шодиматова М.К. Истилоҳоти фарматсевтӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи матбуоти даврӣ).....	133
Шералиев Ш. Ҷойгоҳи субстрати забонҳои эронӣи шарқӣ дар ҷойномҳои ғӯйиши ҷануби шарқӣи забони тоҷикӣ (бар мабноси маводи ғуфторӣ деҳаи Ёгедӣ ноҳияи Дарвоз).....	145
Толибов А.Р. Хусусиятҳои луғавию маъноӣи исмҳои макон дар ашъори Имлои Бухорӣ.....	155
Бобокалонова Р.Н. Вижагиҳои корбурди ҷонишинҳо ва хусусиятҳои семантикӣи онҳо дар «Таърихи Ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ....	169

АДАБИЁТШИНОСӢ

Аскар Ҳаким. Вижагиҳои навъи шеърӣ ғиноии шахсиятӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода.....	179
Ашрапова Т.Ҳ. Баррасии атрибутсионии мундариҷа ва ғояи «Ғавоид-ул-фуод»-и Ҳасани Деҳлавӣ.....	188
Муҳаммадизода Қ.М. Ҳақиқати ҳаёт ва воқеияти иҷтимоӣ дар қиссаи «Санг дар бағал ба тӯфон»-и Саттор Турсун.....	197
Бехрӯзи Забехулло. Подшоҳони пешдодӣ – бунёдгузорони тамаддуни башарӣ.....	206
Музаффарӣ Муҳаммадӣ. Залеман Карл Германович – муҳаққиқи барҷастаи фарҳанги қадимаи тоҷику форс.....	214
Абдурахимов А. Нақши «Бухорои Шариф» дар шаклгирии меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ.....	222
Бобоева Б.Р. Заминаҳои пайдоиш ва ташаккули матбуоти хизбӣ дар Тоҷикистон.....	235
Раҳмонов М.М. Фаъолияти адабии Мирзо Адиб дар солҳои 30-80-уми қарни XX.....	243
Ҳошимӣ Ф. Поэтикаи маснавии «Пандномаи Анӯшервон».....	257

ФOLKЛOPШИНОСӢ

Шарифзода Ф.Х. Пайдоиши Наврӯз бар асоси достону ривоятҳо.....	270
Зайдуллозода С.З. Жанрҳои махсуси адабиёти гуфторӣ дар ашъори Гулрухсор Сафиева.....	277
Ҳолиқов И. Чанд мулоҳиза дар атрофи масъалаҳои мубрами таҳассуси эстрадӣ (санъати эстрада ва фолклор).....	290
Худоёрзода Х. Истифодаи жанрҳои фолклорӣ дар ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар.....	297

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Султон Х.Б. Одно редкое название родного языка в «Шахнаме» Фирдоуси.....	11
Саломийн М. Некоторые фонетические (звуковые) элементы в языке таджикской поэзии.....	17
Назарзода С. Лидер нации и таджикская лексикография.....	25
Саидзода Ҳ.А., Асадова М.Р. Некоторые особенности перевода политической литературы и терминов в английском и таджикском языках.....	35
Абодуллоева С.Ю., Окимшоева М.Д. Семантическая эквивалентность зоонимических и фитонимических фразеологических предложений (зооморфных пословиц) в английском, таджикском и русском языках.....	46
Саъдуллозода У.Қ. Морфонологические особенности некоторых слов в персидском переводе «Коран-е Кодс».....	55
Вализода Ҳ.С. Суффикс «ак» в исследованиях академика Абдулгани Мирзоева и его лингвистическая ценность.....	64
Иматшоева М.Б. Лексико-грамматический разряд собирательных существительных в шугнанском, таджикском и английском языках.....	72
Гуломова Ф.А. Термины, описывающие оружие на таджикском, немецком и русском языках.....	81
Шарифова Г.М. Анализ географических согдийских названий в диалекте таджиков матчинского района в сопоставлении с ягнобским языком.....	91
Забирзода Ш. Фразеологические словосочетания, основанные на гиперболе в современном таджикском литературном языке.....	99
Норов М.Б. Некоторые лингвокультурные реалии, рисующие таджикский быт и традицию (на примере зоолексик в «Воспоминаниях» С. Айни).....	113
Қодирова С. Номинативные изафетные словосочетания модели существительное + существительное в поэзии Абуабдуллаха Рудаки.....	125
Шодиматова М.К. Фармацевтическая терминология в таджикском языке (на основе материалов периодической печати).....	134
Шералиев Ш. Место субстрата восточно-иранских языков в юго-восточных таджикских говорах (на основе материала села Ёгед Дарвазского района).....	145
Толибов А.Р. Лексико-семантическая характеристика имени существительного места в произведениях Имлои Бухарои.....	155
Бобокалонова Р.Н. Особенности употребления местоимений и их семантической специфики в «Истории Хумоюна» Мухаммад Содика Гулшани.....	169

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Хаким. Особенности вида персонажной лирической поэзии в творчестве Мирзо Турсунзаде.....	179
Ашрапова Т.Х. Атрибуционный обзор содержания и идеи «Фаваид-уль-фуад» Хасана Дехлави.....	188
Мухаммадизода К.М. Правды жизни и социальной действительности в повести «Камень за пазухой к Урагану» Саттора Турсуна.....	199
Бехрузи Забехулло. Цари - Пешдады – основатели человеческой цивилизации.....	206
Музаффар Мухаммади. Залеман Карл Германович – выдающийся исследователь древней таджикско-персидской культуры.....	214
Абдурахимов А. Роль «Бухорои Шариф» в формировании норм таджикского литературного языка.....	222
Бобоева Б.Р. Предпосылки возникновения и становления партийной печати в Таджикистане.....	235
Рахмонов М.М. Литературное творчество Мирзо Адиба в 30-80-е годы XX века.....	243
Хошими Ф. Поэтика маснави «Пандномаи Анушервон».....	257

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Шарифзода Ф.Х. Происхождение Навруза на основе легенд и повествований.....	270
Зайдуллозода С. З. Особенности фольклорные жанры в стихах Гулрухсор Сафиевой.....	277
Холиков И. Несколько рассуждений по актуальным вопросам в эстрадной специализации (эстрадная искусство и фолклор).....	290
Худоёрзода Х. Отражение фольклорных жанров в детской поэзии Мирсаида Миршакара.....	297

CONTENT LINGUISTICS

Sulton H.B. The unique designation of the mother tongue in Ferdowsi's «Shahnama».....	11
Salomiyon M. Some phonetic (sound) elements in the language of Tajik poetry.....	17
Nazarzoda S. The leader of the nation and tajik lexicography.....	25
Saidzoda H.A., Asadova M.R. Some peculiarities of the translation of political literature and terms in English and Tajik languages.....	35
Abodulloeva S.U., Okimshoeva M.D. Semantic equivalence of zoonymic phraseological sentences (zoomorphic proverbs) in English, Tajik and russian languages.....	46
Sadullozoda U.K. Morphonological features of some words in the «Quran-e Kods».....	55
Valizoda H.S. The suffix «ak» in the researches of academician Abdulgani Mirzoev and its linguistic value.....	64
Imatshoeva M.B. Lexical – grammatical category of collective nouns in shugni, Tajik and English languages.....	72
Gulomova F.A. Terms describing weapons in Tajik, german and Russian languages.....	81
Sharifova G.M. The analyses of sogdian geographical names of mastchoh dialect in comparative with Yagnob language.....	91
Zabirzoda Sh. Phraseological combinations based on hyperbole in modern literary Tajik.....	99
Norov M.B. Some linguocultural realities depicting Tffik life and traditions (using zoolexics in S. Aini's «Memories» fs an example).....	113
Kodirova S. Nominative izafet phrases of the model noun + noun in the poetry of Abuabdullahi Rudaki	125
Shodimatova M.K. Pharmaceutical terminology in Tajik (based on periodicals).....	134
Sheraliev Sh. Place of the substrate of eastern iranian languages in southeastern Tajik dialect (based on material from the village of Yoged, Darvāz region).....	145
Tolibov A.R. Lexical-semantic characteristics of the nouns of place in the works of Imloi Buharoi.....	156
Bobokalonova R.N. Features of the pronoun and its semantic characteristics in the work «The story of Humoyun» Muhammad Sodik Gulshani.....	169

LITERARY STUDIES

Askar Hakim. Features of the type of lyrical character poetry in the works of Mirzo Tursunzade.....	179
--	-----

Ashrapova T.Kh. Attribution overviewcontent and idea of «Fawaid-ul-Fuad»	189
Muhammadizode Q.M. The truth of life and social reality in the story «A stone in the bossomer to the Hurricane» by Sattor Tursuns.....	197
Behruzi Zabehullo. Kings - Peshdads - founders of human civilization.....	206
Muzaffar Muhammadi. K.G. Zaleman is an outstanding researcher of the ancient Tajik–persian culture.....	214
Abdurahimov B.A. The role of «Bukhoroi Sharif» in the formation of the norms of the Tajik literary language.....	222
Boboeva B.R. Prerequisites of arising and formationparty press in Tajikistan.....	235
Rahmonov M. Literary creativity of Mirzo Adib in the 30-80s of the 20th century.....	243
Hoshimi F. Masnavi poetics «Pandnomai Anushervon».....	257

FOLKLORISTICS

Sharifzada F.X. Origin of Nowruz based on legends and stories.....	270
Zaidullozoda S.Z. Special folklore genres in poems by Gulrukhsor Safiyeva.....	277
Kholikov I. Some reasoning on current issues in pop specialization (current issues in pop and folklor).....	290
Khudoyorbekzoda Kh.K. The reflection of folkloric genres in the children's poetry of Mirsaid Mirshakar.....	297

ЯК НОМИ НОДИРИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И
ФИРДАВСӢСултон Ҳасан Баротзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ (934-1020) шоири бузурги аҳди сомонист, ки шукӯҳи ҳамосасароии миллӣ ва тарғибу ташвиқи ватанхоҳию истиклолталабӣ дар забони модарии мо ба номи ӯ алоқаманд аст.

«Шоҳнома»-и ӯ бидуни шак шоҳкори забони модарӣ ва ҳамосаи бузурги миллии мо барои ҳамаи замонҳост. Дар ин асари безавол, ки номаи асолати забон ва таъриху фарҳанги мо аз рӯзгори қадим аст, номи забони модарии мо ба чанд гуна ёд шудааст, ки ҳамаи ин номҳо бо ҳам пайванди амиқи ботинӣ доранд ва муродифи ҳамдигар доништа мешаванд.

Яке аз номҳои ҷолиб дар ин замина, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ зикр гардидааст ва дар осори дигари назму насри пеш ва баъди таълифи он ба мушоҳида намерасад, «забони хусравӣ» ёд шудани забони модарии мост.

Калимаи асили форсии тоҷикии «хусравӣ» (аз исми «хусрав» бо афзудани пасванди -ӣ) дар «Шоҳнома» доираи қорбурди зиёд дорад ва дар ин шоҳкор ғолибан ба маънии шоҳона, шоистаи шоҳ ва марбуту мансуб ба шоҳ қорбааст шудааст. Масалан, Фирдавсӣ дар достони «Дидани Исфандёр бародари худ Фаршедвардро» теғи Ҳиндӣ дар даст ба аспӣ шоҳона нишастани Исфандёрро чунин ба риштаи тасвир қашидааст:

Бар он бораи хусравӣ барнишаст,

Яке теги Ҳиндӣ гирифта ба даст [6, 188].

Чунонки ба мушоҳида мерасад, дар мисраи аввали байти мазкур ибораи «бораи хусравӣ» ба маънии аспӣ шоҳона ё аспӣ шоистаи шоҳ қорбааст шудааст.

Ё дар байти зер ибораи «чехраи хусравӣ» ба маънии чехраи макбулу писандидаи шоҳона омадааст:

Чу он чехраи хусравӣ дидаме,

Аз он номдорон бипурсидаме [3, 42].

Ин вожа дар «Шоҳнома» ҳамчунин ба ҳамин маъниҳои ёдшуда дар ибораҳои «афсари хусравӣ», «дебаи хусравӣ», «миғфари хусравӣ», «ҷомаи хусравӣ» ва ғ. ба қор рафтааст.

Дар «Шоҳнома» ин вожа дар намунаи байти зер ба маънии сабзу хуррам ва зебову макбул ҳам истифода шудааст:

Бурун омад аз гулиани хусравӣ,

Биёрост ороиши ҷодувӣ [3, 140].

Аммо, шоистаи таъкид аст, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ калимаи «хусравӣ» ба сифати забон ва муродифи вожаи «дарӣ» ҳам ба қор рафтааст, ки ҷолиб ва қобили мулоҳиза арзёбӣ мешавад. Масалан, Фирдавсӣ зимни баёни матлаби рафтани Искандар ба дарёи Ховар ва ба замини Ҳабаш аз панҷ забон ёд кардааст, ки яке аз ин забонҳо забони хусравист:

*Зи шаҳри Бараҳман ба ҷое расид,
Яке бекарон жарфдарё бидид.
Ба сони занон мард пӯшида рӯй,
Ҳамерафт бо ҷомаву рангу бӯй.
Забонҳо на тозию на паҳлавӣ,
На чинӣ, на туркию на хусравӣ [7, 101].*

Дар ин намунаи ёдшуда бидуни шак «забони хусравӣ» ба маънии забони дарист, ки ба сифти забони ҷудогона дар баробари забонҳои тозӣ, яъне арабӣ, паҳлавӣ, яъне порсии миёна ва чинию туркӣ номбар шудааст.

Воқеан, забони дарӣ, ки ба қавли донишманди маъруфи Афғонистон, доктор Ҷовид «аввалин талиаи он дар қаронаҳои уфуқи Балху Бухоро партавафшонӣ доштааст» [10, 2], рӯзгоре «забони дарборӣ, расмӣ, кишварӣ гардид ва замоне фаро расид, ки барои тамоми сулолаҳои Осиёи Миёна (аз ҳар тираву таборе, ки будаанд) ва ҳамчунин аз аксои Ҳинд то Рум забони муштараку умумии тамоми ин навоҳӣ, яъне *Lingue France* шуд» [10, 5].

Ёдоварӣ мебояд, ки дар шинохти маънӣ ва решаи ҳуди истилоҳи «дарӣ» ҳам то ба имрӯз андешаи ягона, ки аз ҷониби аксари муҳаққиқони забоншинос пазируфта шуда бошад, мавҷуд нест. Дар шинохти решаи истилоҳи «дарӣ» ҳоло асосан чор нуқтаи назар вучуд дорад:

якум, истилоҳи «дарӣ» аз вожаи «дара» ба миён омадааст. Ҷонибдорони ин нуқтаи назар ба он андешаанд, ки забони дарӣ гӯё нахуст дар кӯху дараҳои байни Балху Ҳирот мавҷуд буд. Ин забон дар оғоз ба сифати забони музофот дар баробари забони расмӣ шаҳрҳои истифода мешуд, ки баъдан дар раванди рушди марказҳои иқтисодӣ фарҳангӣ то ба дараҷаи забони фаҳмои ҳамагон тараққӣ намуд, вале номи худро дарӣ нигоҳ дошт.

Дар «Бурҳони қотеъ» ҳам дар хусуси аз вожаи «дара» ба миён омадани истилоҳи «дарӣ» ишора рафтааст: «ва мансуб ба дарраро ҳам гӯянд, ҳамчу қабки дарӣ ва ин ба эътибори хушхонӣ ҳам метавонад буда бошад, зеро ки бехтарин луғоти форсӣ забони дарист»;

дувум, ин истилоҳ аз вожаи маъмулии «дар», «дарвоза», яъне «дарвозаи пойтахт» ба миён омадааст;

севум, дар баъзе манобеъ вожаи «дарӣ» муҳаффафи вожаи «тахорӣ» доништа шудааст, яъне вожаи таҳагӣ тадриҷан ба шакли тахагӣ ва сипас ба сурати тахагӣ даромада, баъдан аз сабаби доштани маҳраҷи муштарақ «tx» ба «d» табдил шуда, вожаи дагӣ пайдо шудааст [Муфасссал ниг.: 2, 21-22].

Вале ин андеша чандон эътимодбахш ба назар намерасад. Зеро бархе аз муаллифони осори қадимтарини илмӣ форсии тоҷикӣ, аз ҷумла Абурайҳони Берунӣ аз забони дарӣ ва забони тахорӣ ба сифати ду забони мустақил, ки шояд дар ҷавори ҳамдигар вучуд доштанд, ёд кардааст [1, 415, 495, 502, 678];

чорум, ин истилоҳ аз вожаи паҳлавӣ «дар», ба маънии дарбор ва пойтахт падида омадааст [2, 22].

Аксари муҳаққиқон ҳамин нуқтаи назари чорумро таъйид мекунанд ва ба пиндори мо низ ҳамин маънии вожаи «дарӣ», ки муроди «хусравӣ» доништа мешавад, то андозае ба ҳақиқат созгорӣ дорад.

Матлаби мавриди назар, яъне ба маънии забони дарӣ дар «Шоҳнома» қорбааст шудани «забони хусравӣ» дар забоншиносӣ боз аз ин ҷиҳат муҳим ва

қобили мулоҳиза арзёбӣ мешавад, ки андешаи забони аҳли дарбор будани забони дариро таъйид менамояд.

Дар «Шоҳнома» ҳамчунин муродифҳои дигари забони модарӣ ёд шудаанд, ки ба шарҳи зеранд:

1. Порсӣ. Номи маъмули забони модарии мо, шуруъ аз марҳилаи нави рушди таърихӣ он (ҳамчунин бо гунаи форсӣ), ки дар рӯзгори имрӯз бо номҳои дарӣ ва тоҷикӣ муродиф дониста мешавад.

*Магар он ки гуфтори ӯ бишнави,
Агар порсӣ гӯяд, ар паҳлавӣ [9, 348].*

Ё:

*Дарег он гулу мушки хушиоби сӣ,
Ҳамон теги буррандаи порсӣ [4, 244].*

Ҳамчунин Фирдавсӣ дар оғози достони «Хусрави Парвиз ва Ширин» бо таваҷҷуҳ ба забони баён «Шоҳнома»-ро «номаи нав»-и порсӣ ба қалам додааст:

*Кӯҳан гашта ин номаи бостон
Зи гуфтору кирдори он ростон.
Ҳама номаи нав қунам з-ин нишон,
Кӯҷо ёдгор аст аз он саркашон.
Бувад байт шаиш бор бевар ҳазор
Суханҳои шоиставу гамгусор.
Набинад касе номаи порсӣ,
Навишта ба абёт сад бор сӣ [9, 284].*

2. Порсии дарӣ. Ибораи «порсии дарӣ» дар баъзе нусхаҳои «Шоҳнома» ба гунаи «порсию дарӣ» сабт шудааст, ки эҳтимол бо саҳви қалами котибону нусханависон ба миён омадааст. Дар муқаддимаи «Тарҷумаи Таърихи Табарӣ» ҳам, ки ибораи «забони порсию дари роҳи рост» қорбасти гардидааст, ҳамин иштибоҳ ба мушоҳида мерасад. Эҳтимол, дар ин ном, яъне «порсии дарӣ» – «дарӣ» сифати забони порсӣ, яъне бехтарин ғӯйиши дарбории он аст, ки баъдан дар алоҳидагӣ ҳам номи забонро ифода карда, ба сифати муродифи порсӣ қарор гирифт. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» пешинаи китоби маъруфи ахлоқии «Калила ва Димна»-ро марбут ба забони паҳлавӣ ё порсии миёна медонад, ки ба забони арабӣ тарҷума шуд ва дар рӯзгори амири фозили Сомонӣ Наср ибни Аҳмад бо дастури вазири адабдӯшташ Абулфазли Балъамӣ аз ҷониби устод Рӯдакӣ ба забони порсии дарӣ тарҷумаи манзум гардид:

*«Калила» ба тозӣ шуд аз паҳлавӣ,
Бад-ин сон, ки акнун ҳама бишнави.
Ба тозӣ ҳамебуд то гоҳи Наср,
Бад-он гаҳ, ки шуд бар ҷаҳон шоҳ Наср.
Гаронмоя Булфазл дастури ӯӣ,
Ки андар суҳан буд ганҷури ӯӣ,
Бифармуд, то порсии дарӣ
Бигуфтанду кӯтоҳ шуд доварӣ...
Гуздорандае пеш бинишонданд,
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд.
Бинайваст гӯё парокандаро,
Бисуфт инчунин дурри огандаро [8, 360-361].*

3. Дарӣ. Дар «Шоҳнома» ибораи «забони дарӣ» ба сифати муродифи бевоситаи «забони порсӣ» мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ба чор нуктаи назар дар робита ба вачҳи тасмийи вожаи «дарӣ» дар боло ишора рафт:

*Чаҳонҷӯро ном Заҳҳок буд,
Далеру сабуксору нопок буд.
Куҷо Бевараспаи ҳамехонданд,
Чунин ном бар паҳлавӣ ронданд.
Куҷо бевар аз паҳлавонӣ шумор,
Бувад дар забони дарӣ даҳ ҳазор [3, 68].*

Чунонки аз байтҳои дар боло ёдшуда ба дид меояд, Беварасп номи паҳлави Заҳҳоки Морон аст, ба маънии дорандаи даҳ ҳазор асп. Фирдавсӣ калимаи «бевар»-ро паҳлавӣ, яъне вожаи форсии миёна медонад, ки дар забони дарӣ ба маънии даҳ ҳазор мебошад.

4. Паҳлавӣ ё паҳлавонӣ. Ин номи забон дар «Шоҳнома» маъмулан барои ифодаи забони форсии миёна корбаст шудааст:

*Агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Ба тозӣ ту Арвандро Даҷла хон [3, 105].*

Ё:

*Суханҳои Рустам ба ноӣу ба руд,
Бигуфтанд бар паҳлавонӣ суруд [5, 267].*

Аммо, дар намунаи зер, ки ба тавсифи худи Фирдавсӣ ва хунару маҳорати забондонии ӯ марбут аст ва аз қавли яке аз дӯстонаш ба назм овардааст, эҳтимол дорад вожаҳои «паҳлавӣ» ва «паҳлавонӣ» ба маънии забони порсии дарӣ корбаст шуда бошад:

*Ба шаҳрам яке меҳрубон дӯст буд,
Ту гуфти, ки бо ман ба як нӯст буд.
Маро гуфт: «Хуб омад ин ройи ту,
Ба неки гарояд ҳаме пойи ту.
Набишта ман ин номаи паҳлавӣ,
Ба неши ту орам, магар нагнавӣ.
Кушодазабону ҷавонит ҳаст,
Сухан гуфтани паҳлавонит ҳаст.
Шав, ин номаи хусравон бозгӯй,
Бад-ин ҷӯй назди меҳон обрӯй» [3, 39].*

Чунонки аз гуфтаҳои боло ба мушоҳида мерасад, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ забони модарии мо бо номҳои маъмули «порсӣ», «порсии дарӣ», «дарӣ», «паҳлавӣ», «паҳлавонӣ» ва ҳамчунин бо номи нодир ва зебову хушоянди «хусравӣ» ёд шудааст, ки ин номи забон бегумон ба шоҳону хусравон ва дарбори онон бастагӣ дорад.

Гузашта аз ин, худи «Шоҳнома» дар намунаи дар боло ёдшуда ва чор мавриди дигар «номаи хусравон» зикр гардидааст, ки ҳам вожаи «Шоҳнома», яъне бехтарин нома ё номаи шоҳон ва ҳам ибораи «номаи хусравон» бо забони хусравӣ ба маънии забони дарию дарборӣ пайванди бунёдию усулӣ доранд.

Дар маҷмӯъ, метавон ба ҳамин натиҷа расид, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ёдкарди «хусравӣ» ба сифати забони алоҳида ба маънии забони дарист ва ба ҳамин маънӣ дар ин шоҳкор корбаст шудани он андешаи аксари

муҳаққиқонро дар бобати забони аҳли дарбор будани забони дарӣ комилан таъйид менамояд.

КИТОБНОМА

1. Беруни, Абу Райхан. Фармакогнозия в медицине (Исследование, перевод, примечания и указатели У.И. Каримова). Избранные произведения / Абу Райхан. – Т.IV. – Ташкент, 1973. – 1120 с.

2. Султон, Мирзо Ҳасан. Ташаккули забони адабӣ ва забони илми форсӣ-тоҷикӣ // Мушкilotи забони илм ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2015. – 324 с. – С. 14-38.

3. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

4. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 3. – Душанбе: Адиб, 1988. – 528 с.

5. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 4. – Душанбе: Адиб, 1988. – 408 с.

6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 6. – Душанбе: Адиб, 1989. – 552 с.

7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 7. – Душанбе: Адиб, 1989. – 616 с.

8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 8. – Душанбе: Адиб, 1990. – 612 с.

9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 9. – Душанбе: Адиб, 1991. – 496 с.

10. Ҷовид, Ахмад. Пайдоӣ ва боландагии забони дарӣ // Хуросон. Маҷаллаи думоҳаи мутолиъоти забон ва адабиёт. – Кобул, соли чорум, шумораи севум, сунбула – асади 1363. – С.1-15.

ЯК НОМИ НОДИРИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мавриди назар таъкид шудааст, ки дар «Шохнома»-и безаволи Фирдавсӣ забони модарии мо дар баробари номҳои маъмули «порсӣ», «порсии дарӣ», «дарӣ» ҳамчунин бо номи нодири «хусравӣ» ёд шудааст, ки ҷолиб ва қобили мулоҳиза ба назар мерасад.

Таъйид гардидааст, ки вожаи «Шохнома», яъне беҳтарин нома ё номаи шохон ва муродифи он – ибораи «номаи хусравон» бо забони хусравӣ ба маънии забони дарӣю дарборӣ пайванди бунёдию усулӣ доранд ва хусравӣ ном бурдани забон андешаи аксари муҳаққиқонро дар бобати забони аҳли дарбор будани забони дарӣ комилан таъйид менамояд.

Калидвожаҳо: «Шохнома», вожа, забон, порсӣ, порсии дарӣ, дарӣ, паҳлавӣ, хусравӣ.

ОДНО РЕДКОЕ НАЗВАНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

В данной статье подчеркивается, что в бессмертной поэме «Шахнаме» Фирдоуси наш родной язык наряду с распространенными названиями «порси», «порсии дари», «дари» также упоминается под уникальным названием «хусрави», что представляет интерес и заслуживает внимания.

Констатируется, что слово «Шахнаме», то есть лучшая книга или книга царей и его синоним – словосочетание «номаи хусравон» (книга хосравов, т.е. царей) на языке хусрави в значении придворного языка имеет непосредственную основательную связь и присвоение названия хусрави этому языку вполне подтверждает мнение ряда исследователей о том, что язык дари является придворным языком.

Ключевые слова: «Шахнаме», слово, язык, порси, порсии дари, дари, пахлеви, хусрави.

**THE UNIQUE DESIGNATION OF THE MOTHER TONGUE IN
FERDOWSI'S «SHAHNAMA»**

This article underscores that within Ferdowsi's «Shahnameh,» the designation of our mother tongue, in addition to the commonly recognized terms such as «Porsi,» «Porsii Dari,» and «Dari,» is also referred to by the rare appellation «Khusrawi,» a designation that merits further scholarly investigation.

Furthermore, it is articulated that the term «Shahnameh,» which translates to the finest book or the chronicle of kings, along with its synonymous expression «nomai khusravon» (the book of Khosravas, referring to kings) in the Khusravi dialect signifies a language that pertains to the royal court, thereby establishing a definitive foundational relationship. The employment of the term Khusravi for this particular language lends substantial support to the assertions made by a number of researchers regarding the classification of the Dari language as a court language.

Keywords: «Shahnameh», word, language, porsii, porsii dari, dari, pahlevi, khusravi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сарҳодими илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Тел.: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

Сведения об авторе: Султон Хасан Баротзода (Хасан Султон) – член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, главный научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел.: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

Information about the author: Sulton Hassan Barotzoda (Hassan Sulton), corresponding member of NAST, Chief Scientific Worker in the Institute of Language and Literature named after Rudaki, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21. Tel: 600-31-96, 93 -526 -98- 05.

**НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ (ЗВУКОВЫЕ) ЭЛЕМЕНТЫ
В ЯЗЫКЕ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ**

**Мухаммадовуд Саломӣён
Национальная Академия наук Таджикистана**

Фундамент и основную единицу языка слова составляют фонетические элементы. Первый элемент, организующий в систему человеческий язык и отличающий его от других природных составляющих, является фонетическая система человеческого языка. Фонетическая наука дискутирует об изучении, исследовании и определении норм и ее научной системы. Об этой науке исследователями проведено много обсуждений и дискуссий, определены и установлены её различные стороны, система, цель и принципы, как науки в системе лингвистических наук. Ее основные единицы как фонема, звук, гласные и согласные (со всеми охватывающими элементами), ударение, слог и другие предложены в качестве основных категорий, выражающих фонетические термины.

Согласно исследованиям ученых, со времени появления письма, звуки человеческой речи также нашли свое графическое изображение символическими знаками разных письменностей. Другими словами, средства изображения звуков речи при помощи символических знаков условно отражались на письме.

Как известно, основатель науки семиотика Фердинанд де Соссюр, выражая свою точку зрения о проблеме языковых знаков, в книге «Курс общей лингвистики» подчеркивает следующее: «Основная особенность языкового знака есть отсутствие совершенного соответствия между значением и формой. Связь, которая соединяет между собой значение выражения с выражаемым понятием, возникло произвольно и не подчиняется точному и определенному условию» [Соссюр 1977, с. 79].

А.П. Журавлев, проявляя интерес к вопросу связи между звуком и значением, на основе лингвистических теорий Ф. де Соссюра и А.Н. Жирмунского приходит к такому результату: «Взаимосвязь звука со значением и содержанием может иметь два совершенно разных источника:

1) символизм, основанный на естественной аналогии признаков звука и значения; так идея силы и твердости в любой системе звукового символизма будет передаваться скорее взрывными, чем фрикативными, скорее твердыми, чем мягкими согласными; связи...такого рода универсальны, хотя и могут слегка модифицироваться в зависимости от числа и соотношения фонем в системе»;

2) символизм, основанный на соотношении исконной и заимствованной лексики и резко отличающийся от языка к языку [Журавлев 1974, с. 28].

Отсюда вытекает, что символизм в лингвистической системе имеет две важные особенности, которые играют гармоничную роль в графическом описании и лексико-семантическом выражении слов. Во-первых, слово своим звуковым обликом есть маленький символ, который образован из графических знаков (букв), а потом этот символ, имея номинативную функцию, выражает

значение в языке. Несомненно, графические символы, являясь условным знаком, в лингвистической системе могут подвергаться изменению. Но символы, которые используются для выражения лексико-семантического значения, являясь относительно устойчивым явлением, мало подвергаются изменению.

Как вытекает из утверждения А.П. Журавлева, символичность может быть заимствована из одного языка в другой. Эти особенности наблюдаются при заимствовании слов из арабского языка, посредством которых буква айн [ع] вошла в систему графических символов таджикского языка. В современном таджикском языкознании, наряду с учёными востоковедами различных стран, вопросами рассмотрены различные стороны фонетики, прежде всего, занимался профессор Т.Н. Хаскашев, который в своих исследованиях подвергал исследованию различные свойства и основные особенности фонетики таджикского языка [см. Хаскашев 1989].

Изучение фонетических особенностей таджикского языка на первых этапах истории развития таджикского литературного языка возникло ради систематизации научных требований метрики аруз, и на этой основе отдельные фонетические особенности языка, как гласные и согласные, длительность и краткость гласных, особенности слога (открытые и закрытые), соотношение слогов в бейтах, речи и др. приобрели особое положение в системе метрики аруз. Для литераторов, особенно поэтов, определена и установлена единая фонетическая система, которая на протяжении всей последующей истории была принята и соблюдена в качестве норматива.

Несомненно, с одной стороны, требования метрики аруз, с другой стороны, фонетические особенности слов требовали от поэтов учесть фонетические свойства языка при сочинении и изучать его основные понятия. Фонетика изучает звуки человеческой речи, поскольку в природе существует много звуков, их изучение и исследование относится к естественным (природным) наукам, однако некоторые ее элементы также содействуют определению различных особенностей человеческой речи.

Метрика аруз основывается на фонетической науке, ее создание и основу составляют фонетические единицы. Согласно исследованиям арузаведов и литературоведов, метрика аруз вошла в культуру и литературу таджикского народа из арабской литературной среды. Другими словами, после того как исламская религия была установлена на этой земле, более двухсот лет персоязычный народ, принимая арабскую письменность (внесением изменений и добавлений), адаптировал его в какой-то мере фонетическим особенностям своего языка. Так как этот народ с древнейших времен считался создателем цивилизации, боролся за развитие и совершенствование своей литературно-художественной мысли, имел особое уважение к исторической памяти и духовной ценности своего народа, также принял арабский аруз и адаптировал его к лингвистическим особенностям своего родного языка.

Необходимо отметить, что именно в модели метрики аруз сочинения, произведения поэтов классической литературы стали причиной их сохранения на страницах истории человечества. Посредством аруза созданы величайшие произведения наших поэтов, как «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси, гуманистические стихотворения устода Рудаки, «Маснави маънави»

Джалолитдина Балхи, волнующие сердце, прозорливые и суфийские газели Санои, Аттора, Хафиза, Саади, Ироки, Ходжу Кирмони, Камола Худжанди, Бедила Дехлави, поэмы и маснави Низоми и Аттора, Амира Хусрава Дехлави, Абдуррахмана Джами, Камолитдина Бинои и им подобных, ориентированных на духовные ценности, на протяжении веков служили человечеству. Также именно посредством аруза персидско-таджикский язык распространился по разным уголкам мира, и ценные произведения на нём прославили этот народ в мире.

Просвещенная и создающая цивилизацию персоязычные народы смогли использовать письмо, графику и арабскую стихотворную модель для духовной пользы своего народа, наряду с этим обеспечить сохранение своего языка на страницах истории цивилизации, который был известен как персидско-таджикский язык.

Фонетика поэтического текста считается явлением, имеющим много особенностей. Выражение и звучание произведения посредством стихотворных моделей, ритма, положения гласных и согласных определяется в слове. В зависимости от этого для определения фонетических элементов в формировании поэтического произведения в лингвистическом сообществе появилась новая наука под названием фоносемантика.

«Фоносемантика (от фоно и семантика), направление в языкознании, изучающее звукоизобразительную систему языка. Выделилось в 1970–80-х гг. в отечественном языкознании под влиянием исследований А. П. Журавлёва. Он предположил, что у каждого звука речи есть определённое подсознательное значение, провёл исследование для выяснения этих значений и на основе эксперимента данных выявил символику звуковых единиц, дал качественную характеристику каждому звуку русской речи. Фоносемантика развивается на стыке фонетики, семантики, лексикологии и психологии (теория восприятия). Подразделяется на синхроническую, генетическую и диахроническую. Фоносемантика в её рамках разработана универсальная классификация звукоподражательных слов (см. Звукоподражание), разработаны метод фоносемантического анализа и методика опознания звукосимволических слов (см. Звукосимволизм), критерии их выделения (С. В. Воронин) [Электронный ресурс]. URL: <http://rus.sciense.wikia.com> (дата обращения: 19. 11.24, 9.07).

Исследование дает следующее определение фоносемантической науке: «Фоносемантика есть новое направление науки, которая образована на основе общей фонетики (свойства речи), значения, лексики (совокупность особенностей речи) и особенностей значения. Вопросы фоносемантики как план выражения и план значения с точки зрения психологического языкознания в области исследования свойств зашифрованного символа рассматриваются в звуках речи» [Электронный ресурс]. URL: <http://rus.sciense.wikia.com> (дата обращения: 19.11.24).

Фонетическое выражение аргументирует наличие значения в форме звука, поэтому свойства символики звука наблюдаются нами в поэтических текстах, так как в поэтическом произведении взаимодействие и местоположение звуков играет важную роль.

А.П. Журавлев о содержании фонетического значения говорит следующее: «Фонетическое значение – это содержательность звуковой формы, поэтому легче всего обнаружить проявление символики звуков в поэтической речи, где организация звуковой формы приобретает особую значимость» [Журавлев 1974, с. 97].

Фонетика поэтического текста – это многоаспектное явление. Звучание художественных произведений определяется элементами стихотворного ритма, используемыми размерами, расположением рифмы, строчек, местом пауз, описанием звучности гласных и состава согласных, повторением разных звуков. Например, в следующих бейтах можно наблюдать положение гласных и согласных, повторение:

Дил дар ҳавасат зи чон барояд,
Чон аз ғамат аз ҷаҳон барояд.
Гӯ, ҷону ҷаҳон мабош андак,
Максуди ту аз миён барояд [Анварӣ, 848]

Гласные:

-и- / -а- / -а-а-а- / -и- / -о- / -а-о-а-/, =10
-о- / а- / -а-а- / а- / -а-о- / -а-о-а-/, =10
-ӯ- / -о-у- / -а-о- / -а-о- / а---э-/, =9
-а--у-и- / -у-а- / -и-о- / -а-о-а-/, =10

Согласные:

Д*л/ д*р/ ҳ*в*с*т/ з*/ ч*н/ б*р*й*д/, =15
Ч*н/ *з/ ғ*м*т/ *з/ ч*ҳ*н/ б*р*й*д/, =14
Г*, / ч*н*/ ч*ҳ*н/ м*б*ш/ *ндӣ*к/, =13
М*кс*д*/ т*/ *з/ м*й*н/ б*р*й*д/, =13

Как видим, в этих четырех стихотворных строках количество согласных по отношению к гласным больше, и это естественно, поскольку в таджикском языке число гласных всего шесть, несмотря на это, основную роль в фонетической структуре слов выполняют они. Как известно, гласные в таджикском языке выполняют больше задач, чем согласные. Например, существование количества слогов в слове, ударение, интонация и им подобные тесно связаны с наличием и положением гласных. В связи с малочисленностью их повторение в составе слов, речи и письма наблюдается больше.

В языке поэзии, согласно требованиям законов аруза, основная функция в структуре поэтических отрывков лежит на гласных, при членении отрывков стихотворения на стопы учитывается также наличие и место гласных, в зависимости от этого определяются долгота и краткость слогов слов в каждой строке.

О фонетических особенностях звуков в стихотворной системе таджикского аруза исследователями Х. Шарифовым и У. Тоировым в книге «Назмшиноӣ» (Поэтика) даны подробные сведения [см. Шарифов, Тоиров 2005, с. 41-51]. Авторы этой книги подчеркивают, что в арузе фонетическая система гласных также обладает некоторыми исключениями из правил. Следовательно, «в слогах, где согласный «н» стоит после гласных «о», «у», «и» (как «дон», «дун», «дин»), образует один долгий слог... Наоборот, есть бейты, в

которых слоги «дон» и «хон» и им подобные образуют полтора слога» [см. Шарифов, Тоиров 2005, с. 42].

Отсюда вытекает, что в зависимости от положения гласных и согласных в слогах слова и фонетических особенностях коротких и длинных гласных в системе аруза также имеются отдельные исключения. Другими словами, поэзия своими языковыми особенностями всегда уязвима и для выражения воздействующего и привлекательного значения дает поэту неограниченные возможности.

«Ученые таджикского аруза, учитывая звуковые особенности поэзии, определили нормы и размеры создания слогов, чтобы в будущем фонетический закон структуры поэзии подвергся использованию поэтами. Состав слогов стихотворения аруза составляют двенадцать гласных (а, и, у, о, ў, э, й, у, е, ё, ю, я) и двадцать четыре согласных звука (б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, х, ч, ч, ш, ь)» [Шарифов, Тоиров 2005, с. 38].

Как видно, в системе аруза в противоположность нормам фонетических законов таджикского языка йотированные буквы также включены в группу согласных. Также нужно напомнить, что согласные рекомендациям специалистов метрики аруз, некоторые согласные в стихотворении также могут образовывать отдельный слог. «Однако в слог аруз иногда согласные буквы составляют центральную букву слога, например, слово «кошт» в арузе состоит из двух слогов: слог «ко», без сомнения, его основная или центральная буква есть гласный «о». Второй слог «шт», и, безусловно, его основную букву составляет согласный «ш». В этом случае исследователи аруза произносят, добавив к нему короткий гласный» [Шарифов, Тоиров 2005, с. 39].

Нужно напомнить, что о фонетических особенностях согласных и гласных, других фонетических элементах в таджикском языке исследователями не проведены совершенные и ценные исследования. Поэтому в фонетической системе слов в метрике аруз наблюдаются некоторые трудности. В этом случае роль арабской графики и сегодняшней кириллицы не очень учитывается при графическом выражении гласных и согласных. Поэтому в арузе число таджикских гласных определено 12, йотированные буквы включены в группу гласных.

О фонетических особенностях и их месте в художественном тексте русскими языковедами проведены ценные исследования. В данном контексте Л.В. Зубова в работе «Язык поэзии Марины Цветаевой (Фонетика, словообразование, фразеология)», Е.Г. Сомова в книге «Звуковая метафора в поэтическом тексте», О. Г. Ревзина в статье «Языковой знак в поэтическом тексте» и другие, проведя подробные научные дискуссии, подвергли рассмотрению положение фонетических единиц в формировании языка поэтического произведения.

В языке поэзии все знаки имеют значение. Даже первый звук или фонема, которая выражена в начале слова или стихотворения, играет важную роль в привлечении внимания читателя и слушателя. А.П. Журавлев, изучая выражение звука в начале первого слова стихотворения, с которого оно начинается, и место ударения в словах поэзии с точки зрения психологов, пришел к следующему заключению: «Психологи считают, что первый звук в

слове примерно в 4 раза заметнее остальных. Ударный звук также выделяется в слове, он тоже заметнее, хотя и меньше, чем первый – в два раза по сравнению с остальными» [Журавлев 1981, с. 38].

Отсюда следует, что фонема или звуки не только участвуют при образовании слов, но и в языке поэтических произведений выполняют важное психологическое значение. В свете этой точки зрения А.П. Журавлева можно сделать вывод, что поэт также проявляет особый интерес звуковому выражению первого слова своего стихотворения. Несомненно, в выражении значения поэзии звуковая и семантическая связь всех слов в составе тех или иных поэтических произведений необходима и обязательна, но выражение первого слова важнее для привлечения интереса читателя и слушателя. Например, Хафиз Ширази нижеследующую свою газель начинает словом «чон», где согласный «ч» своим фонематическим и фонетическим особенностям способствует привлечению интереса читателя:

Чон бе чамоли чонон майли чаҳон надорад,
 Ҳар кас ки ин надорад, ҳаққо, ки он надорад [7, 90]
Душа без красоты души моей, душой к миру не тянется,
Все, кто оного не имеет, воистину оного не имеет.

Анализ показывает, что в языке таджикской поэзии и фоносемантического выражения роль гласных наблюдается чаще по отношению к согласным. Например:

Эй лӯлиён, эй лӯлиён, як лӯлие девона шуд,
 Ташташ фитод аз боми мо, нақ сӯйи маҷнунхона шуд [8, 230]
О цыгане, о цыгане, один цыган с ума сошел,
Таз его упал с нашей крыши, и теперь он в

сумасшедший дом пошел.

Таким образом, можно прийти к такому выводу, что анализ состояния выражения гласных в языке таджикской поэзии показывает, что их употребление в начале, середине и в конце строк придает им большую музыкальность и выразительность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Журавлев, А.П. Фонетическое значение / А.П.Журавлев.–Л.: ЛГУ, 1974.–159 с.
2. Соссюр, Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр.–М., 1977.– 695 с.
3. Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т.Н. Хаскашев.–Душанбе: Маориф, 1989. 200.– 407 с.
4. Шарифов, Х. Назмшиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров.–Душанбе: Хумо, 2005.–384 с.
5. Электронный ресурс. URL: <http://rus.sciense.wikia.com>

Источники:

6. دیوان انوری (به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی) (جلد دوم). – تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. – 1372. 1186 ص.
7. دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ (به تصحیح و توضیح پرویز ناتل خانلری). (جلد 1 غزلیات).. – تهران: چاپخانه نیل،. 1362 – 989 ص.

8. مولانا جلال الدين محمد مشهور به مولوى. کليت شمس (مطابق نسخهٔ تصحيحشدهٔ استاد بديع الزمان فروزانفر). - تهران: چاپخانهٔ مهارت، 1374-748 ص.

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ (ЗВУКОВЫЕ) ЭЛЕМЕНТЫ В ЯЗЫКЕ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Изучение фонетических особенностей таджикского языка на первых этапах истории развития таджикского литературного языка возникло ради систематизации научных требований метрики аруз, и на этой основе отдельные фонетические особенности языка, как гласные и согласные, длительность и краткость гласных, особенности слога (открытые и закрытые), соотношение слогов в бейтах, речи и др. приобрели особое положение в системе метрики аруз. Для литераторов, особенно поэтов, определена и установлена единая фонетическая система, которая на протяжении всей последующей истории была принята и соблюдена в качестве норматива. Таким образом, для определения фонетических элементов в формировании поэтического произведения в лингвистике появилась новая наука под названием фоносемантика.

Ключевые слова: язык, язык поэзии, фонетика, фонема, фоносемантика, звук, гласные звуки, согласные звуки, семантика, значений, форма слов.

БАӢЗЕ УНСУРӢОИ ФОНЕТИКӢ (САВТӢ) ДАР ЗАБОНИ ШЕӢРИ ТОЧИКӢ

Омӯзиши хусусиятҳои фонетикии забони тоҷикӣ дар марҳилаи аввали таърихи инкишофи забони адабии тоҷик барои ба низом даровардани талаботи илми аруз аҳамияти муҳимме касб намуда, дар ин замина баъзе аносири фонетикии забон чун садоноку ҷамсадо, дарозию кӯтоҳии садонокҳо, хусусиятҳои ҳиҷо (кушода ва баста), таносуби ҳиҷоҳо дар байт, нутқ ва ғайра вижагии ҳосе пайдо кардааст.

Савтиёти матни шоирона зухуроти бисёрҷанба ба ҳисоб меравад. Баён ё садо додани асар тавассути қолабҳои шеърӣ, вазн, мавқеи садонокҳоро ҷамсадоҳо дар калимаҳо муайян карда мешавад. Вобаста ба ин барои муайян кардани унсурҳои савтӣ дар ташаккули забони осори манзум дар доираи улумилингвистӣ илми наво бо номи фоносемантика зухур кард, ки он барои таҳлилу наҷуҳии низоми овози забони шеър заминаҳои воқеии илмиро фароҳам сохт.

Калидвожаҳо: забон, забони шеър, фонетика, фонема, фоносемантика, садо, садонок, садоҳои ҷамсадо, семантика, маъно, шакли калимаҳо.

SOME PHONETIC (SOUND) ELEMENTS IN THE LANGUAGE OF TAJIK POETRY

The study of the phonetic features of the Tajik language at the first stages of the development of the history of the Tajik literary language arose for the sake of systematization of the scientific requirements of the aruz metrics, and on this basis, individual phonetic features of the language, such as vowels and consonants, the duration and brevity of vowels, syllable features (open and closed), the ratio of

syllables in beits, speech, etc. acquired a special position in the aruz metrics system. For writers, especially poets, a single phonetic system was defined and established, which was accepted and observed as a standard throughout the subsequent history. Thus, a new science called phonosemantics appeared in linguistics to determine the phonetic elements in the formation of a poetic work.

Key words: language, language of poetry, phonetics, phoneme, phonosemantics, sound, vowel sounds, consonant sounds, semantics, meanings, word form.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломииён Мухаммаддовуд – доктори илмҳои филология, ноиби президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33; Тел: +992 918808467, E-mail: salomov1967@mail.ru

Сведение об авторе: Саломииён Мухаммаддовуд – вице-президент Национальной Академии наук Таджикистана; Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел: +992 918808467; E-mail: salomov1967@mail.ru

Information about the author: Salomiyon Muhammaddovud – Vice-President of the National Academy of Sciences of Tajikistan; Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. E-mail: salomov1967@mail.ru; Tel: +992 918808467, E-mail: salomov1967@mail.ru

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ФАРҲАНГНИГОРИИ ТОҶИК

Сайфиддин Назарзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар даврони Истиқлоли давлатӣ шароити нав ва зарурати таҳким бахшидани пояҳои давлатдорӣ миллий масъалаи таҳқиқи ҳамаҷонибаи забони тоҷикиро ба миён овард. Дастовардҳои асосии мо дар даврони Истиқлол ба таври комил дар коргузори расмӣ қорӣ шудани забони давлатӣ ва ба забони муоширати байни халқҳои сокини кишвар табдил ёфтани забони давлатӣ мебошад. Тавре ки Президенти кишвар дар яке аз суҳбатиҳои оғозӣ мефармоянд: «Дар замони истиқлолият забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ пайдо карда, дар асоси меъёрҳои таърихӣ ва адабӣ ташаккул пайдо мекунад ва тадриҷан вазифаи забони муоширати байни намоёндогони миллатҳои гуногуни сокини кишварро ба дӯш мегирад. Аз ин рӯ, истиқлоли давлатӣ ҳамчун омилҳои воқеии эҳёи забони мо доништа мешавад» [16]. Дар ин гуфтаҳои Президенти кишвар ду нуктаи бисёр муҳим нухфта аст. Аввалан, Истиқлоли Тоҷикистон барои рушди забони давлатӣ тамоми шароитро фароҳам овардааст. Соҳияи, ин шароит имкон додааст, ки забони тоҷикӣ дар қаламрави Тоҷикистон ба забони муоширати байни халқҳои сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал шавад.

Рушди фарҳангшиносӣ дар ин солҳо бо номи Пешвои миллат пайванди ногусастанӣ дорад. Махсусан, соли 2007 дар таърихи фарҳангшиносии забони мо соли махсус буд. Пеш аз ҳама, тадбирҳои мушаххасе, ки барои инкишофи забон аз тарафи Президенти кишвар, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба миён гузошта шуд, воқеан марҳилаи навро дар масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи забони тоҷикӣ оғоз намуд ва бисёр моневу мамониатиҳои сунъиро дар ин замина барканор сохт. Ин пешниҳодҳо, ки масъалаҳои баргашт ба номгузори асили забони тоҷикӣ, таҳияи «Фарҳанги мукаммали забони адабии тоҷикӣ» ва «Энсиклопедияи бузурги тоҷикӣ»-ро дар бар мегирифт, дар мулоқот бо зиёиёни кишвар (20-уми март соли 2007) аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ироа гардид ва мавриди дастгириву ҳамовозии тамоми мардуми тоҷик қарор гирифт.

Дар баробари рушди беамалӣи забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва таъсиси Кумитаи забон ва истилоҳот асосҳои ҳуқуқиву меъёрӣ ва сиёсату иҷтимоӣ низ барои инкишофи ояндаи забони модарии мо гузошта шудааст.

Пас аз эълони истиқлол ба ҳамагон маълум аст, ки нақши забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ ба маротиб афзуда ва вазифаҳои ниҳоят ҷиддӣ дар назди он қарор гирифтааст, ки мутолиа ва барасии илмӣ онҳо бояд ба таври академикӣ анҷом гирад. Аз ин сабаб аз ҷониби давлат ва ҷомеа дар назди Институти забон ва адабиёт вазифаҳои ниҳоят муҳим гузошта шудааст.

Бояд гуфт, ки дар иҷрои тамоми вазифаҳои давлатӣ онд ба инкишофи илми забоншиносӣ ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ҳамчун

маркази муҳимми миллии ҳамоҳангсози татбиқи сиёсати забонии давлат таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Ҷои ифтихор аст, ки аз ҷониби Президент Институти забон ва адабиёт ба сифати ҷунин як марказ интиҳоб шуда, вазифаҳои он низ барои оянда ба таври муфасссал барномарезӣ шудааст. Бар уҳдаи Институти забон ва адабиёт дар соли 2007 аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон шаш вазифаи мушаххас гузошта шуда буд: «Аз ин рӯ, зарур аст, ки неруи илмӣ институти зикршударо афзун сохта, онро ба муассисаи ягонаи омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои забони давлатӣ табдил диҳем. Ҳоло фурсате фаро расидааст, ки тавассути Институти мазкур ҷунин масъалаҳои вобаста ба рушди забони давлатӣ мавриди омӯзиш ва ҳаллу ҷалб қарор дода шаванд:

-танзими истилоҳот ва меъёрҳои забони давлатӣ бо истифода аз осори хаттии даврони таърихӣ он;

-таҳлилу танзим ва истифодаи дақиқи истилоҳоти забони муосир ва таъмини рушди забони адабӣ;

-таҳқиқ ва нашри грамматикаи илмӣ забони адабӣ дар асоси меъёрҳои нави забон;

-таҳия ва нашри грамматикаи таърихӣ забони тоҷикӣ;

-нашри маводи таълимӣ оид ба забони адабӣ;

-таҳия ва нашри фарҳангҳои тафсирий, дузабона, меъёрий ва фарҳанги имлои забони адабӣ» [16].

Масъалаҳои густариши забони тоҷикӣ минбаъд ҳам мавриди таваҷҷуҳи давлат қарор гирифта, зарурати қабули қонуни нави забон ба вучуд омад ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5 октябри соли 2009) қабул гардид. Ин Қонун вазъ, истифода, ҳимоя ва дурнамои рушди забони тоҷикиро дар шароити имрӯзаи сиёсати дохилӣ ва берунӣ кишвар муайян менамояд. Қонуни нав дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ ва вазъи ҳуқуқии забони давлатӣ омода гардида, дар он ҷунин вазъи ҳуқуқии истифодаи забонҳои ақаллиятҳои миллий ва хориҷӣ муайян гардидааст. Барои татбиқи ин Қонун сохтори нави давлатӣ – Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт. Бар уҳдаи ин Кумита масъулияти татбиқи Қонуни мазкур, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот ва назорати истифодаи меъёрҳои забони адабӣ гузошта шудааст. Баъд аз эълони Истиқлол зери таъсири вазъияти нави ҷаҳонӣ барои таҳқиқи таърихи забон аз диди нав, аз нав эҳё кардани суннатҳои бостонии ҷомеа, истифодаи таҷрибаи таърихӣ забони тоҷикӣ ва забоншиносони ватанӣ шароити мусоид муҳайё гардид. Доир ба таърихи забон асарҳои зиёде таҳия шуданд. Соли 2019 ҳангоми мулоқот ба истиқболи даҳсолагии қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5 март соли 2009) Сарвари тоҷикон масъалаҳои рушди забони тоҷикӣ, махсусан риояи меъёрҳои таърихӣ забони адабӣ, таҳияи дастури илмӣ забони тоҷикӣ, омода сохтани пайкараи забон, танзими истилоҳот ва як силсила масъалаҳои мубрами забони тоҷикиро хотирнишон кард. Махсусан, барои густариши забони тоҷикӣ дар оянда асару мақолаҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аҳамияти махсус дорад. Роҳҳои асосии

густариши забони тоҷикӣ дар асарҳои ӯ ба монанди «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз Ориён то Сомониён» (1999, 2002, 2006, 2009), «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» (2006), «Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ» (2006) инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, китоби ӯ «Забони миллат – ҳастии миллат», (ҷилди 1, ҷопи аввал 2016, ҷопи дувум 2018, ҷилди 2, 2020) дастовардҳои охири забоншиносии тоҷикро дар бобати таърихи густариши забони тоҷикӣ дар худ таҷассум кардааст. Махсусан, дар асарҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ» ва дар китоби сеюми «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» ба масъалаҳои инкишофи илми забоншиносии кишвар, пажӯҳиши таърихи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳову шеваҳои он, таҳқиқи забонҳои эронитабор ва инкишофи забоншиносии муқоисавӣ аҳамияти зиёде дода, самтҳои асосии пешрафти илми забоншиносӣ муайян шудааст.

Махсусан, наشري асари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо номи «Забони миллат - ҳастии миллат, Китоби якум, Ба сӯйи боландагӣ» ва Китоби дуюм бо номи «Забони миллат - ҳастии миллат, Забон ва Замон» армуғони сазовор ба мардуми тоҷик гардид. Ин асари бунёдии илмӣ барои оммаи васеи хонандагон пешбинӣ шуда, рушди забони моро аз давраҳои бостон то асри XIII инъикос менамояд. Он бо истифода аз асарҳои гуногуни дар давраҳои мухталиф таҳияшудаи илмӣ омода гардида, аз лиҳози сабку ҷобачогузори мавод ва тарзи пешниҳодаш аз дигар осори забоншиносӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ин асари бунёйдастовардҳои ахири забоншиносӣ ву тоҷикшиносии ватанӣ ву ҷаҳонӣ ҷамъбаст гардидааст.

Китоби аввал аз пешгуфтор, шаш боб, хулоса, китобнома (407 адабиёти истифодашуда) ва 491 саҳифа иборат мебошад. Дар пешгуфтор ба таври мухтасар таърихи густариши забони тоҷикӣ аз давраи бостон то ба ҳол, истиқлол ва аҳамияти таърихӣ он дар сарнавишти забони тоҷикӣ, ҳадафу мақсади муаллиф, вазифаҳои забоншиносон дар пажӯҳиши забоншиносии забони тоҷикӣ инъикос ёфтааст.

Китоби 2-юми «Забони миллат – ҳастии миллат» бо номи «Забон ва замон» бахши 2-юми ин асар аз 7 боб ва 40 банд иборат буда, пажӯҳиши таърихи забони тоҷикиро аз асри XIII то 7 ибтидои садаи XX дар бар мегирад. Асари мазкур, таърихи забони моро аз назари сотсиолингвистика, яъне робитаи забон бо ҷомеа таҳлил намудааст. Бинобар ин муаллиф ҳангоми нишон додани хусусияту вижаҳои забон дар давраҳои мухталиф аз маълумоту сарчашмаҳои таърихӣ ву адабӣ ба таври васеъ истифода кардааст.

Ҳамин тариқ, китоби дуюми «Забони миллат – ҳастии миллат» як давраи бисёр муҳими рушди забони тоҷикиро аз нуктаи назари таҳқиқҷамъбаст намуда, барои муҳаққиқони оянда маводу сарчашмаҳои бисёр муҳимми таърихӣ, адабӣ ва забониро ба ҳам оварда, барои пажӯҳиши онҳо сарчашмаи муътабаре хоҳад гашт.

Забони тоҷикӣ дар давраҳои таърихӣ рушду густариши худ фарозу нишеби зиёдеро тай намуда, аз марҳилаҳои пурҳаводиси таърихӣ сарбаландона гузашта, барои соҳибони худ чун сипари бозғимоди ниғаҳдорандаи анъанаву суннатҳо ва маҳфуз мондани мероси ниёгони мо хидмати побарҷо кардааст.

Забони мо наслҳои гузаштаву имрӯзиро ҳамчун кохи бегазанди ганчинаи сухани ноб пайванд дода, дар худшиносӣ ва худогоҳии миллии мардуми тоҷик нақши бунёди дорад.

Фарҳангҳои тафсири инъикосгари сарвати луғавии халқ ва яке аз муҳимтарин василаи боло бардоштани савияи забондониву забонмӯзии аҳли ҷомеа мебошад. Хусусан бо назардошти «вазъи имрӯзаи забони адабии тоҷик, омӯзиши он дар мактабҳои таълими ҳамагонӣ, мактабҳои олии, усули таълим, забони китобҳои дарсӣ, асарҳои илмӣ ва бадеӣ, матбуот, ба хусус телевизионва радио, забони муошират..., ки ислоҳи ҷиддӣ ва такмили ҳамаи меҳнатҳои», ба вучуд овардани луғати тафсирие, ки дар он сарвати луғавии беш аз ҳазорсолаи давраи нави рушду нумӯи забони тоҷикӣ (аз замони Рӯдакӣ то имрӯз) ҳарчи зиёдтар ҷой ва шарҳу эзоҳ дода шуда бошад, яке аз вазифаҳои муҳимтарини фарҳангшиногон тоҷик ба шумор меравад.

Ганчинаи кохи баланду бегазанди сухан ва вожагони забони тоҷикӣ шумораи зиёди фарҳангу луғатномаҳои умумӣ ва тафсирии забон мебошад, ки теъдоди то ба ҳола маълумро донишмандон аз 200 то 250 китоб доништаанд.

Сайри таърихӣ ва густаришу тақомули фарҳангшиногонӣ дар забони тоҷикӣ аз тарафи муҳаққиқон ва донишмандони зиёде мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор гирифта, дар ин бора садҳо китобу ҳазорон мақола навишта шудааст, ки танҳо навиштани номи онҳо чанд ҷилд китоб ҳоҳад шуд. Фақат ҳаминаро метавон зикр намуд, ки дар шароити имрӯзии рушди фарҳангшиногонии ҷаҳон таҳияи фарҳангҳои умумии тафсири ҳадафҳои мушаххаси илмиву амалӣ дорад. Нахуст аз ҳама ҷамъоварии вожагони забон ва бо як меъёри вожагони таҳия ва пешниҳод кардани он дар шакли фарҳангҳои тафсири зинаҳои муайянро дар бар мегирад. Чунин фарҳангҳо аз лиҳози ҳаҷм, андоза, мавод, тарзи таҳия ва фарогирӣ ҳадафҳо гуногун мешаванд. Таҳияи «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» аз рӯи ҳаҷм, андоза ва маводди пешниҳодгардида дар таърихи фарҳангшиногонии Тоҷикистон бори аввал сурат гирифта, ҳадафи асосии он бароварда сохтани ниёзи қишрҳои мухталифи ҷомеаи мо дар истифодаи китобу навишта ва осори давраи классикии забони тоҷикӣ ва ҳам матну осори нависандагон ва адибону донишмандони муосири тоҷик мебошад.

Дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ҷамъоварии маводди фарҳангҳои давраи классикӣ, осори нависандагон ва шоирони тоҷик, матнҳои илмӣ ва илмиву оммавӣ, матбуот ва лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ аз ибтидои садаи XX оғоз шуда то ба ҳола идома дорад. То ба имрӯз дар ганчинаи ду шӯбаи Институт-шӯбаи фарҳангшиногонӣ ва истилоҳот ва шӯбаи забон зиёда аз 4,5 миллион барга бо вожаҳои мисолдор аз осори давраҳои гуногуни рушди забони тоҷикӣ ҷамъоварӣ шудааст. Ҳадаф аз ҷамъоварии ин мавод пеш аз ҳама бунёди ганчинаи вожагони забони тоҷикӣ (Бонки забон) бо фарогирӣ тамоми вожаҳои забони адабӣ ва лаҳҷаҳои забон бо овардани намунаҳои мисолшоҳидҳо аз осори забонӣ мебошад. Барои анҷоми чунин як пажӯҳиши муфассал ҷамъоварии фарҳангҳо, таҳияи феҳристи мукаммали он, тартиб додани маҷмуаи баргаҳои хаттӣ ва компютерӣ вожагон (бо намунаҳо аз осори гузаштагон), таҳқиқи илмӣ ҷанбаҳои гуногуни фарҳангшиногонӣ, таҳия ва нашри матни интиқодии фарҳангҳои пешин зарур аст. Анҷоми чунин як таҳқиқоти муфассалу

бунёдӣ, замон ва вақти зиёдеро фаро гирифта, як маркази умумии таҳқиқи муқоисавии фарҳангҳои тоҷикиро тақозо менамояд, то як силсила масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва хусусан фарҳангшиносии тоҷик баррасӣ гардад.

Таҳия ва нашри «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» яке аз зинаҳои анҷоми ин барномаи пажӯҳишӣ мебошад. Мувофиқи супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар (моҳи март соли 2007) кори «таҳияи фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ бо истифода аз таҷриба ва меъёрҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва дигар луғатномаҳои мавҷудаи тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ соли 2008 дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ оғоз гардид. Зарурати таҳияи ин фарҳанг дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо зиёиёни кишвар 21 март соли 2009 бори дигар ба таври зерин таъкид гардида буд. «Дар назди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Академияи илмҳо вазифаи таълифи «Фарҳанги тафсирии мукаммали забони тоҷикӣ» иборат аз 6 ҷилд гузошта шудааст ва таъбу нашри он дар зарфи 5 соли наздик бояд ба анҷом расад» [12]. Лоиҳаи таҳияи ин фарҳанг дар шаш ҷилд соли 2008 тасдиқ ва маблағгузори он аз аввали соли 2009 оғоз гардид.

Фарҳанги тафсирии мукаммали забони тоҷикӣ асосан дар заминаи се фарҳанг – «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969), «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) ва «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (2004-2006), ки дар онҳо таркиби луғавию сарвати фразеологӣ забони тоҷикӣ дар муддати 30-40 соли охир як андоза ҷамъ овардаву ба тартиб андохта шудааст ва инчунин дар асоси маводди ганҷинаи барғаҳои калимаҳои мисолдори шуъбаи фарҳангшиносии ва истилоҳот, ки дар тайи беш аз 70 соли мавҷудияти Шуъба аз осори хаттии адабӣ ва илмӣ даврони гузашта ва аз асарҳои муосири адабиву илмӣ оммавӣ, аз нашрияҳои расмӣ ва матбуоти даврӣ интиҳоб ва ҷамъоварӣ гардидаанд, таълиф ёфтааст. Инчунин бо таъия ба супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба истифодаи сарчашмаҳои муосири фарҳангшиносии кишварҳои ҳамзабон дар таҳияи ин фарҳанг аз маъхазҳои муътамади фарҳангшиносии Эронӣ Афғонистон, махсусан аз фарҳангҳои «Луғатнома»-и Деххудо, «Фарҳанги бузурги суҳан»-и Ҳасани Анварӣ, «Фарҳанги Муин»-и Муҳаммади Муин, «Фарҳанги Амид»-и Ҳасани Амид ва як силсила фарҳангу луғатномаҳои умумӣ ва соҳавӣ ба таври васеъ истифода шудааст. Ин фарҳанг дорои тақрибан 200 ҳазор калима ва таркибу ибораҳои тафсиршуда буда, аз ҷиҳати ҳаҷм тахминан 400 ҷузъи таълифиро ташкил медиҳад.

Ҷилди аввали «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» ҳарфи «А» бо фарогирии 11,5 ҳазор вожаву таркибҳо соли 2011 тибқи Нақшаи ҷорабинҳои ҷашни 20-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 642 аз 31 декабри соли (2008) ба нашр расид.

Баъдан бо сабабҳои субъективӣ Лоиҳаи таҳияи «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» бо пешниҳоди роҳбарияти онвақтаи Институт ва бо дастгирии Раёсати Академияи илмҳо (Илолов М.И.) боздошта шуд. Бояд тазаккур дод, ки дар давоми соҳибистиқлолӣ ҷумҳуриҳои пешини Шуравӣ дар ҷодаи фарҳангшиносии ва махсусан фарҳангҳои тафсирӣ муваффақиятҳои зиёде ба даст

оварданд. Тибқи маълумоти оморӣ дар ин муддат дар Ҷумҳурии Ўзбекистон Фарҳанги тафсирии забони узбекӣ (дар панҷ чилд), дар Ҷумҳурии Қазоқистон Фарҳанги тафсирии забони қазоқӣ дар 20 чилд, дар Ҷумҳурии Украина низ Фарҳанги тафсирии забони украинӣ дар 20 чилд чоп шудааст.

Дар кишвари мо то имрӯз танҳо ду чилди ФМЗТ чоп шудааст. Соли 2017 бо дастгирии бевоситаи Раёсати АМИТ ва Президенти АМИТ академик Фарҳод Раҳимӣ дар шӯъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳот аз сар гирифта шуд. То ба ҳол ҷор чилди ин фарҳанг (ҳарфҳои А, Б, В, Г, Ғ ва Д) таҳия, ду чилди он чоп ва ду чилди дигари он ба нашр супорида шудааст. Чилди дувум, ҳарфи «Б» (13 ҳазор вожаву таркибҳо) имсол дар рӯзҳои ҷашни 31-умин солгарди Истиқлоли давлатии ҚТ нашр шуд.

Ҳамин тариқ баъд аз ёздаҳ соли наشري чилди аввал соли 2022 чилди дувуми он, ҳарфи «Б» бо 13 ҳазор вожаву таркибҳо нашр гардид [22]. Дар ҳарду чилд аз захираи вожагони осори гузаштагони мо Рӯдакӣ Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Сайидо, Ҳилолӣ, Бедил, Аҳмади Дониш инчунин аз осори давраи навини рушди забони тоҷикӣ Айниву Лоҳутиву Сотим Улуғзода, Турсунзода, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Абдулҳамид Самад, Аскар Ҳаким, Гулрухсор, Фарзона ва дигарон ба таври васеъ истифода шудааст. Танҳо дар чилди дувум, ҳарфи «Б» 130 намуна бо овардани шарҳу тафсир аз ашъори Рӯдакӣ 9 оварда шудааст. Ба таври мисол вожаҳои базеб, базм, базмхона, бало, балоя, банд, бандагӣ...

БАЗЕБ 1 بزيب зебо, хушрӯй, чамил.

Гули садбаргу мушку анбару себ,

Ёсамини сапеду мӯрди базеб

Ин ҳама яксара тамои шудааст

Назди ту, эй бути мулукфиреб (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.65).

БАЗМ 2 بزم ҷашну сур, маҷлиси айшу нишот; зиёфати арусӣ ва ғ. бо ҳузури ҳофизону раққосон ва ромишгарон; маҳфили унс, зиёфати ҳамдилон.

Чун сипарам неҳ миёни базм ба Наврӯз,

Дар маҳи Баҳман битозу ҷони аду сӯз! (Рӯдакӣ ФМЗТ, ҷ 2, с.67).

БАЗМХОНА 3 بزم خانه базмгоҳ, базмҷо; хонае, ки дар он базм барпо мегардад.

Баҳори Чин кун аз он рӯй базмхонаи хеш,

Агарчи хонаи ту Навбаҳори барҳаман аст (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.72).

Навбаҳори барҳаман ишора ба оташкадаи Навбаҳори Балх аст, ки як давраи муайян то истилои Араб қисман ба даври Ҳиндувон табдил ёфта буд ва Сомонхудо, соҳиби мулки Сомон, падарбузурги Исмоили Сомонӣ даврае ниғаҳбони ин оташкада низ будааст.

БАЛО маҷ. озмоиш, имтиҳон, санҷиш; балои саҳт а) бадбахтӣ ва мусибати саҳт; муқ. балои азим; б) киноя аз озмоиши саҳт, имтиҳони бузург.

Андар балои саҳт падида ояд

Фазлу бузургмардию солорӣ (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с. 116).

БАЛОД(А) 4 بالاد/بالد фосиқ, бадкирдор, бадкор, фосидкор. 2. фоҳиша, руспӣ, қаҳба, лода, бадкура, балоя, бағоба.

Ҳар он карим, ки фарзанди ӯ балода бувад,

Шигифт бошаду он аз гуноҳ сода бувад (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.65).

БАЛОЯ باليه кит. 1. нобакор, палид, фурӯмоя.

Биёред ин палиди бадкунишро,

Балоя гандапири сагманишро (Фахриддини Гургонӣ).

2. фоҳиша, қаҳба, руспӣ, сабукпо.

Аё балоя, агар кораки ту пинҳон буд,

Кунун тавонӣ боре хашук пинҳон кард? (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.120).

БАНД بند пайванд, ҷойи ба ҳам пайвастанӣ устухонҳои бадан, мафсал, мафосил, бугум; умуман ҷойи пайваст шудани чизҳо.

Хаёли разми ту гар дар дили аду гузарад,

Зи бими теғи ту бандаш чудо шавад аз банд (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.126).

БАНДАГӢ 1 بندگی. банда будан, ғуломӣ; асорат; муқоб. озодӣ.

Ту Рӯдакӣ ба ғуломӣ агар қабул кунӣ,

Ба бандагӣ напосандад ҳазор Дороро (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.135).

БАРА 1 بره. бачаи ғусфанд ва оху, охубара.

Дар зери фалак нишоти мо чист?

Рақси бараву дукони қассоб! (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ 2, с.150).

БАРҚ а. 1 برق. ҳодисаи табиат, ки дар натиҷаи бархӯрдани зарядҳои мусбату манфии абрҳо бо дурахшиш ва таркиши босуръату пурқувват дар фазо ба амал меояд, озарахш, сойка; гуфт. оташак, чароғак.

Замоне барқ пурҳанда, замоне раъд пурнола,

Чунон модар абар сӯғи аруси сездарсола (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ. 2, с.192).

БАРТАР 1 برتر. болотар, авлотар.

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон

Бартар аз дидори рӯйи дӯстон (Рӯдакӣ. ФМЗТ, ҷ. 2, с.224).

Хулоса, дар рӯзҳои ҷашни Истиқлоли давлатӣ «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» ҳарфи «Б» бо фарогирии 13 ҳазор вожаву таркибот, ки инъикосгари таърихи вожаҳои забони тоҷикӣ, осори забонии таърихи чандҳазорсолаи вожагони он, аз ҷумла осори безаволи Рӯдакӣ намунаи рушду нумӯи илму фарҳанги тоҷик ва дар амал пиёда шудани 10 сиёсати хирадмандонаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти сарвари Президентӣ кишвар ва Сарвари тоҷикони ҷаҳон Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Зарурати ба анҷом расидани қори таҳияи «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» рӯзи 27 сентябри соли 2022 дар воҳӯрии Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли маориф дар Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ба таври зерин бори дигар таъкид гардид: «Аз ин лиҳоз, ҳоло зарурати таҳияи луғати мукаммали забони тоҷикӣ бо фарогирии калимаҳои умумиистеъмолии рӯзмарра, яъне китоби рӯйимизии ҳар як тоҷик ва алоқамандони омӯзиши ин забон пеш омадааст. Барои иҷрои қорҳои зикршуда мо бояд шахсонеро, ки қобилият, маҳорат ва таҷрибаи таҳияи фарҳангномаҳоро доранд, дастгирӣ кунем ва сафи онҳоро зиёд гардонем».

КИТОБНОМА

1. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Таҳияи матн, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1993. – Ҷилди 1. – 416 с.; - 2004. – Ҷилди 2. – 424 с.; - 2014. – Ҷилди 3. – 398 с.

2. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. - Душанбе: Адиб. - Ҷилди 1. – 480 с.; - Ҷилди 2. – 416 с.

3. Саймуддинов, Д. Фарҳангномаҳои форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1994.

4. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ФЗТ). Иборат аз 2 ҷ. / дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. - М.: Советская Энциклопедия, 1969.

5. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон ояндаи миллат (Суханронӣ дар мулоқот бо ҷавонони лаёқатманд) // Ҷумҳурият, 23 майи соли 1998.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Наврӯз барои миллати мо ҷашни муқаддас аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат (19 марти соли 2000).

7. Эмомалӣ Раҳмон. Забон ва бедории миллӣ // Садои мардум, 24 марти соли 2001.

8. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст // Ҷумҳурият, 24 марти соли 2001.

9. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе, 2002.

10. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе, 2002.

11. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. - Душанбе, Ирфон, 2006.

12. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат дар театри давлатии академӣ-драмавии ба номи Лоҳутӣ, 20 марти соли 2004 // Ҷумҳурият, 25 марти соли 2004.

13. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе, Ирфон, 2006.

14. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 2007. - Ҷ.1. 2.

15. Эмомалӣ Раҳмон. Мушкилоти рӯзгори мардумро осон ва мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистонро боз ҳам мустаҳкам гардонем. // Ҷумҳурият, №36 (21243), 27 марти соли 2007.

16. Эмомалӣ Раҳмон. Забон яке аз сарчашмаҳои асосии истиқлоли миллӣ ва омили муҳими ташаккули миллат мебошад. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи забон, 21 июли соли 2007.

17. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷомеа ва рисолати зиёӣ (Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 марти соли 2009) // Садои мардум, 28 марти соли 2009.

18. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди аввал, ҳарфи А. – Душанбе: Шарқи озод, 2011.

19. Намунаҳо аз Фарҳанги Асадии Тӯсӣ, Луғати фурс, муқаддима, таҳия, таълиқот, ҳошия, луғот ва феҳристи Нурулло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015.

20. Назарзода, С. Имло ва забони адабӣ / С.Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2016.

21. Назарзода, С. Пояҳои густариши забони милли / С.Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2016.

22. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди дувум, ҳарфи Б. – Душанбе: Дониш, 2022.

ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА ФАРҲАНГНИГОРИИ ТОҶИК

Фарҳангҳои тафсири инъикосгари сарвати луғавии халқ ва яке аз муҳимтарин василаи боло бардоштани савияи забондониву забонмӯзии аҳли ҷомеа мебошад. Ганҷинаи кохи баланду бегазанди сухан ва вожагони забони тоҷикӣ шумораи зиёди фарҳангу луғатномаҳои умумӣ ва тафсирии забон мебошад, ки теъдоди то ба ҳолмаълумро донишмандон аз 200 то 250 китоб доништаанд. Сайри таърихӣ ва густаришу тақомули фарҳангшигори дар забони тоҷикӣ аз тарафи муҳаққиқон ва донишмандони зиёде мавриди пажӯҳиши ва таҳлил қарор гирифта, дар ин бора садҳо китобу ҳазорон мақола навишта шудааст, ки танҳо навиштани номи онҳо чанд ҷилд китоб ҳоҳад шуд. Фақат ҳаминро метавон зикр намуд, ки дар шароити имрӯзи рушди фарҳангшигории ҷаҳон таҳияи фарҳангҳои умумии тафсири ҳадафҳои мушаххаси илмиву амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: фарҳангшигори, истиқлоли давлатӣ, фарҳанги мукамал, истилоҳот, фарҳангҳои тафсири, фарҳангҳои дузабона ва сезабона.

ЛИДЕР НАЦИИ И ТАДЖИКСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Толковые словари являются отражением богатства народной лексики и важнейшим средством повышения уровня языкознания и обучения языку общества. Сокровищами устойчивого и неразрушимого дворца речи и лексики таджикского языка являются многочисленные всеобщие и толковые словари языка, число каторых, согласно подсчетам исследователей, достигает от 200 до 250 книг. Исторические взгляды, эволюция и усовершенствование лексикографии таджикского языка подвергнуты тщательному изучению и исследованию многочисленными учеными, опубликовано сотни книг и тысячи статей, и только их перечисление составит несколько томов книг. Нужно подчеркнуть, что в нынешних условиях развитие мировой лексикографии составление всеобщих толковых словарей имеет конкретные научные и практические цели.

Ключевые слова: лексикография, государственная независимость, усовершенный словарь, толковые словари, двуязычные и трехязычные словари.

THE LEADER OF THE NATION AND TAJIK LEXICOGRAPHY

Explanatory dictionaries reflect the richness of the people's vocabulary and serve as one of the most important tools for enhancing linguistic knowledge and language education in society. The treasures of the stable and indestructible palace of speech and vocabulary in the Tajik language are

numerous general and explanatory dictionaries, which, according to researchers, number between 200 and 250 books. Historical perspectives, the evolution, and the improvement of Tajik lexicography have been thoroughly studied and researched by numerous scholars, with hundreds of books and thousands of articles published, and just listing them would fill several volumes. It should be emphasized that, under current conditions, the development of global lexicography and the compilation of general explanatory dictionaries have specific scientific and practical goals.

Keywords: lexicography, state independence, advanced dictionary, explanatory dictionaries, bilingual and trilingual dictionaries.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Сайфиддин – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳот. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 985-62-44-44.

Сведения об авторе: Назарзода Сайфиддин – Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, заведующий отделом лексикографии и терминологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 985-62-44-44.

Information about the author: Nazarzoda Sayfiddin – Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Head of the Lexicography and terminology department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Tel. : (+992) 985-62-44-44.

ТДУ: 811.21/.22+82

SOME PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF POLITICAL LITERATURE AND TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Halim Saidzoda
National Academy of Sciences of Tajikistan
Mohchehra Asadova
Tajik National University

Most translators prefer to think of their work as a profession and would like to see others to treat them like professionals rather than as skilled or semi-skilled workers. But to achieve this, translators need to develop an ability to stand back and reflect on what they do and how they do it. Like doctors and engineers, they have to prove to themselves as well as others that they are in control of what they do; that they do not just translate well because they have 'flair' for translation, but rather because, like other professionals, they have made a conscious effort to understand various aspects of their work.

The translation of political literature can be considered in two ways: as a field of linguistic activity and as a separate field in science.

As a field of linguistic activity translation of political literature represents one of the types of special translations possessing as objects of its activity different materials of political character.

The political translation comes out into a special field of study due to its specific features of written and verbal speech on political topics, which is specified by its essential character and the knowledge of this science. Sometimes these features are so diverse that in order to understand them (Tajik and English politics as well) one should have a special knowledge without which it would be very hard to clearly perceive the inner sense on politics or a translated piece.

Therefore, the study of specific features of written and verbal speech acquires great importance to translators (interpreters). To the features mention above belong the following:

1. maximal filling the political literature with special political terms, and in verbal speech (among the politicians) – filling it with words of political jargon – slang.
2. presence of special idiomatic expressions and phraseological units in verbal and written speech that are rarely used in colloquial speech and general literature.

As an example, we should bring the following idioms: **blitzkrieg** – **чангу барқвор(босуръат)**, **Comprehensive Program of Disarmament** – **Барномаи ҳамаҷонибаи беяроққунӣ**, **principal powers** – **давлати абарқудрат**, **status quo** – **вазъияти давраи муайян** and many others. We have to mark – if the quantity of political idioms is limited, then the amount of «politically» related phraseological idioms is vast in English and Tajik languages.

The capability of a term to express a systematic state of notions and easily merge with new phrases that represent new group notions that consequently appear

along with the development of a definite field of science or knowledge maybe called its *systematic capability*.

The systematic capability of notions helps us to clarify the relation of notions, raise their semantic definiteness and ease their understanding and remembering.

The correct translation of political literature is a laborious work despite the terms' considerable possession of definite semantic clearness and independence in usage.

To achieve a correct translation, we can recommend to group the political literature and the used in them according to their field of application and some principles of translation of each group. All the political terms and idioms existing in politics can be divided into three groups:

1. terms – defining the notions of a foreign reality but identical to the reality of the Tajik language **march** – *марш*
2. terms – defining the notions of a foreign reality absent in the Tajik one but possessing generally accepted term-equivalents **National Guard** – *Горди миллӣ*, **Territorial Army** – *қўшунҳои сарҳадӣ*
3. terms – defining the notions of a foreign reality that are not available in the Tajik language and not having generally accepted term-equivalents: **alert hanger** – *ангарҳои овоздиҳӣ*.

The adequacy of translation of the first group is achieved by the use of terms implementing corresponding notions in Tajik language.

Thus, we have considered all the general principals in achieving and adequate translation including translation of political literature and the essential features of translation of political terms.

The translation process of political literature from one language into another is inevitable without necessary grammatical transformations (change of structure). It gets great importance while making translation to add or omit some words since the structures of languages are quite different. Grammatical transformations are characterized by various principles – grammatical, and lexical as well, though the principal role is given to grammatical ones. Very often these grammatical changes are mixed so that they have lexical-grammatical character [18: 42].

*The **vigil** of the British Embassy, **supported** last week by many prominent people and still continuing, the marches last Saturday, the resolutions or organizations **have done something to show** that Blair doesn't speak for Britain.*

Намоиши шабонарӯзӣ дар бинои консулгарии Бритониё, ки ҳафтаи гузашта аз ҷониби арбобони барҷаста мавриди дастгирӣ қарор гирифт, то ҳол идома дорад. Ин намоише, ки рӯзи шанбе баргузор гардид ва қарори гирифтаи созмонҳои мухталиф ошкоро нишон медиҳад, ки Блэр аз номи мардуми Бритониё суҳан намегӯяд.

Thus, while translating this sentence we have made use of grammatical transformations and lexical as well.

While translating the structure filling words, we have to use words with complete meaning (sometimes pronouns) or make use of some other kinds of functional filling.

*The new British Government will face many problems, both acute and chronic: an acute **one** will be Northern Ireland, acute among chronic **ones** will be inflation and rising prices.*

Ҳукумати нави Бритониё бо мушкилоти зиёде хислати таъхирнопазир ва тӯлонӣ дошта дучор мегардад. Бо масъалаҳои таъхирнопазир вазъ дар Ирландияи Шимолӣ ва ба мушкилоти хусусияти тӯлонӣ дошта - таваррум ва болоравии нархҳо дохил мешаванд.

While translating this piece we had to decipher the structure filling words and render their meaning by means of conforming nouns.

These primary meanings are sometimes obvious in their modern usage. In these cases, their lexical meaning should be rendered in translation otherwise the Tajik sentence would be incomplete and ambiguous for denotative meaning of articles is an inseparable part of the whole context meaning of a given sentence. There are cases when classifying function of indefinite articles is so obvious that one should render its meaning by some lexical item.

It is commonly stated that government should resign if defeated in a major issue in the House of Commons which has been made one of confidence. (The Times).

Одатан, мегӯянд, ки ҳукумат бояд истеъфо диҳад агар он дар палатаи поёни оиди ба дилхоҳ масъалаи ҷиддӣ, ки мухолифин масъалаи эътимод ба ҳукумат мешуморад, шикаст хурд.

In this case the indefinite article acquires the meaning of the pronoun **some**. One can easily see its historical relation with the number **one** in the following example:

Yet, H.G. Wells had not an enemy on earth.

Бо вучуди ин, Герберт ягон душман дар ҷаҳон надошт.

As has been pointed before the most difficult are cases when classifying meanings of indefinite articles demand semantic transfer in translation.

*We need **a** government which believes in planning ahead for jobs and which will use available labor to build homes for the British people.*

Ба мо ҳукумате лозим аст, ки дар банақшагирии таъминоти ҷои кор боварӣ дошта бошад ва қувваи кориро барои сохтмони хонаҳои истиқоматӣ барои аҳоли истифода барад.

The emphatic role of the indefinite article in its classifying function is more expressed in the following sentence.

The Vietnam war had revealed the true nature of a U.S. foreign policy that can be purchased ruthlessly for the benefit of a view in the «military-industrial complex».

Ҷанги Ветнам табиати аслии сиёсати хориҷии Амрикоро ошкор кард, ки бо усулҳои бераҳм барои манфиати баъзе намояндагони «комплексӣ ҳарбӣ-саноатӣ» гузаронида мешавад.

Pretty often the definite article demands translation in cases when it comes before numerals.

The two sides also signed a Treaty in the Limitation of Underground Nuclear Tests.

Ҳарду тараф созишномаи маҳдуд намудани санҷиши аслиҳаи атомӣ дар рӯи заминро ба имзо расониданд.

The Southern nations remained quiet between 1948 and 1958 as Latin America's economy grew at an impressive annual rate of 4.3 percent.

Аз соли 1948 то соли 1958, кишварҳои ҷанубӣ нисбатан бетағйир буданд дар ҳолате, ки иқтисоди Амрико Лотинӣ босуръат то 4.3 фоиз дар як сол меафзуд.

In the following sentence both articles demand translation.

*The influence and authority of the UN Secretariat depends to **an** extent (though not nearly to **the** extent that is popularly supposed) on the talents of one individual – the Secretary-General. **The** job is a peculiar one.*

Таъсир ва вақолати Котиботи Созмони Милали Муттаҳид ба андозаи муайян (ҳарчанд на то он андозае, ки одатан гумон мекунад) аз ҳислатҳои як одам –Котиби Генералӣ вобаста аст. Ин як вазифаи хеле хос мебошад.

The lexical meaning of the article is strongly expressed when it acts in like a link connecting parts of the sentences or two separate sentences as given in the example above. From the mentioned above cases we can judge that missing article translation may lead to misinterpretation or incorrect and incomplete translation of a sentence.

The role of verb complexes in English is quite evident therefore we will consider only some peculiar cases of verb transformations during translation.

First of all, let us consider the verb construction with the preposition **for**:

...American military bases on foreign territories which are intended for launching missiles possessed by United States' armed forces.

... пойгоҳҳои низомии ИМА дар қаламрави давлатҳои дигар, ки барои сар додани мушакҳои нерӯҳои ҳавоии Амрико тарҳрезӣ гардидаанд

In this case the infinitive construction is translated like adverbial modifier of purpose.

The construction with secondary predicate (so-called Nominative with the Infinitive) is widely used in newspaper style due to its preciseness and because it helps to avoid the responsibility for the given information.

*The United States Congress is **aimed to control** all the financial expenses of the Government.*

Мақсади Конгресси Иёлоти Муттаҳида назорати хароҷоти давлат аст.

It is natural that transformation is required while translating sentences with participles of absolute nominative construction.

But often enough grammatical transformations are necessary while rendering conforming forms and constructions for some divergence in their meaning and usage.

Such differences of opinions are observed in cases of usage of the category of number. This refers to both countable and uncountable nouns. Countable nouns have single and plural forms in both languages that usually coincide still we observe cases when their usage is different, ex.:

*War **Atrocity** on Peace Conference Eve (news head).*

***Ваҳшиизарӣ** (истилогарон) дар арафаи конфронси сулҳ.*

Concerning uncountable nouns, especially those expressing abstract notions we may have much more difficulties because most of them are paradigmatic. For example: *ink* – *сиёҳи*, *money* – *маблағ* and so on.

Increasingly, Southern Africa is becoming the arena of national liberation struggles.

Африқои Ҷанубӣ боз ҳам беиштар ба майдони муборизаи озодиҳои миллии табдил меёбад.

Sometimes, despite the availability of the plural form in Tajik – its usage is impossible owing to difference in combination and usage.

*The Nile Valley appears to have been unfit for human habitation during the Stone **Ages**.*

Водии Нил, эҳтимол, барои зиндагии инсон дар тамоми асри санг (дар давоми тамоми давраҳои асри санг) муносиб набуд.

In Tajik the Stone Age expression is of a historical nature and is never used in plural.

In cases when plural form is to be preserved for it carries some inherent sense one has to apply countable nouns, ex.:

*Strikes broke out in many British **industries**.*

Дар бисёр соҳаҳои саноати Британия корпартоӣ сар зад.

Sometimes, owing to some reasons some of constructions has wider usage in one language comparing with other languages. The best example of this is the passive form – widely used in English mostly due to disappearance of word flexion. As a result, both indirect and predicative object maybe transformed into the objects of passive construction.

*Stones and bottles **were showered** upon a Negro demonstration in Milwaukee by white racists.*

Нажодпарастони сафед ба тарафи намоиши сиёҳнустон дар Милуоки (сангҳо ва зарфҳоро партофтанд) санг ва зарфҳоро ҳаво доданд.

We should notice that the **passive-active** transformation cannot give sufficient result for in passive construction the stress is being made on the object of action and in the active construction the stress is being made on the agent of action. The widespread use of passive construction in English happens often enough because it is explained by unimportance of the doer of that action and it is most often in newspaper style at the same time the most important is to attract attention to the passage. Since the structure and word order of simple sentence is **subject + predicate + object** the importance of stylistics is bigger than to distinguish the object, one chooses the passive construction.

Divergence is found in some other cases of infinitive usage – infinitive in substantivized constructions (like post-positive attribute) and infinitive expressing following actions, for example:

*The president warned of drastic steps **to be taken** against racialists in the Zambian copper belt.*

Президент огоҳ кард, ки ба зидди нажодпарастони сафед дар Медном минтақаи Замбия чораҳои зарурӣ андешида мешавад.

The infinitive functioning as attribute is translated into object clause with the verb in the Future tense.

The Continuative Infinitive is often mistaken for the infinitive of purpose, but in this function, it expresses the action following the after the action expressed by predicate and represents the logical development of things.

The Soviet Union decided to sign the Treaty with Germany and only did to discover that Germany itself violated it two years later.

Иттиҳоди Шӯравӣ қарор дод, ки бо Олмон шартнома бандад. Аммо баъд аз ду сол, Олмон ин шартномаро худ шикаст.

The Continuative infinitive very often is used with the adverb **only** which stresses it. This emphatic function can be rendered in many ways.

We make use of substitution while translating a piece because of several reasons: absence of similar construction in Tajik language, unconformity in usage of corresponding forms and constructions and some lexical reasons, which include different word usage and different norms of combinability in English and Tajik and the absence of the part of speech with corresponding meaning.

An attempted overthrow in Peru.

Қўшииши таҳаввулот дар Перу.

In Tajik we do not have the conforming participle II of the verb *пытаться*. And this made us change the part of speech; the participle **attempted** was translated into Tajik by the noun *қўшииш*. The expression *қўшииши таҳаввулоту* **does** not sometimes conform to the norms of Tajik language that's why we have to apply additional work *кардан*.

While translating the following text we will have to use substitution several times.

*On the whole the «popular» press – with the New York Daily News as its cheer-leader – **is vociferous in its support** of the President's policies and **merciless** toward those who attack them. But among the so-called «quality» papers led by the New York Times **there is a growing mood** of doubt and questioning.*

Дар маҷмӯъ, рӯзнамаҳои «оммавӣ» бо роҳбари «Нью-Йорк дейли ньюс» сиёсати президентро эътироф мекунанд ва бераҳмона ба касоне, ки онро танқид мекунанд, ҳамла меоранд. Вале дар байни газетаҳое, ки «сифатнок» номида мешаванд ва аз ҷониби «New York Times» роҳбарӣ мегарданд, беи аз беи шубҳа ва нобоварӣ (дар дурустии он) меафзояд.

In the first sentence are used the verbal noun, verb link and two predicative parts expressed by adjectives with object clauses. In this translation verbal nouns very replaced by predicative ones (именные сказуемые были заменены глагольными): *дастгири кардан* and *дарафтодан*. Both predicative parts of the sentence have been translated by adverbs: *бо овози баланд, бераҳмона*. In the second sentence the introductory construction *there is* was translated by predicative verb and the participle *growing* was transformed into the function of an attribute. The noun *mood* was omitted and its attribute *of doubt and questioning* was turned into its object.

The transformation of 'active' into 'passive' is also when a translator uses substitution.

More light was shed yesterday on the effect of C.S. gas, which was claimed by Pentagon to be virtually harmless to health.

Дирӯз маълумоти иловагӣ оид ба таъсири зараровари гази C.S., ки тибқи тадиқи Пентагон, гӯё ба саломатӣ хавфнок нест, омада расид.

It is very frequent when grammatical and lexical transformations demand supplementation or omission of some words or elements. Therefore, omission and supplementation are frequently combined with other types of grammatical transformations and more frequently with substitution of parts of speech. Supplementation of parts of speech are characterized by several factors: difference in structures of the sentences and that short English sentences demand spread translation in the Tajik language. Absence of some corresponding word or lexical-semantic variant in both languages is also one of the reasons of applying additional words in translation.

The American troops were thought to be heading toward Saigon, but no one seemed to be aware of fierce resistance of the nation.

Гумон мекарданд, ки нерӯҳои амрикоӣ ба Сайгон ҳаракат мекунанд, аммо ҷуноне, ки маълум гаши, ҳеч кас дар бораи муқовимати бераҳмонаи аҳоли намедонист.

The construction Nominative + Infinitive with two omitted elements (*which was*) was given in object clause plus introductory sentences. Thus, the difference in the structure of sentences demanded supplementation in the given translation.

In the following example, supplementation was caused by absence of corresponding word in Tajik to English *conservationists*.

The actions of Congress and of North Carolina and Tennessee statesmen, aided by gifts of wise conservationists, have set this land aside as Great Smoky National Park.

Ин минтақа дар лаби дарёи Смоки-Hill бо кӯшишҳои Конгресс ва мансабдорони ҳукумати штати Каролинаи Шимолӣ ва Теннес, инчунин бо шарофати хайрияҳои дӯстдорони табиат, ки муҳимияти нигоҳдории онро медонанд, ба бози миллии табдил ёфт.

While translating this sentence besides transposition we have made many other transformations and as a matter of the first importance we should mention the

supplementation we have accomplished. In regard to the absence on corresponding word in the Tajik language to the English *conservationists* we have rendered it by two words *дӯстори табиат*; and taking into consideration the combinability of the attribute *wise* we have translated it by adverbial modifier applying introductory words like *муҳимияти нигоҳдори он*, the noun *нигоҳдорӣ* renders all the essence of the given sentence which is contained in *conservationists*. To make the perception of the sentence easier we have added the words *минтақа дар лаби дарёӣ*. The last supplementation was made on the basis of its spread context. The passive participle *aided* was rendered by preposition *бо шарофати хайрияҳои*. We should also point to lexico-grammatical transformation: *have set this land aside – ин минтақа ...табдил дода шуд*.

General conclusion

In the given scientific article, we have investigated various translation methods of political literature from English into Tajik. We tried to give a detailed study of the features of translation of Political literature for it is one of the types of translation that has not been studied in details in our country up to this time.

The aim of this article was to introduce the translation approach to Political literature so that to make it easy to perceive for those willing to keep up their educational and scientific carrier in the science of translation, it was purposed to broaden their view on translation studies and peculiar features while translating Political literature.

REFERENCES:

1. Arnold, I.V. The English Word M. High School 1986 pp. 143-149
2. Bloomsbury Dictionary of New Words. M. 1996 стр.276-278
3. Buranov, A. Muminov J. Readings on Modern English Lexicology T. O'qituvchi 1985 pp. 34-47
4. Burchfield, R.W. The English Language. Lnd. ,1985 pp45-47
5. Canon, G. Historical Changes and English Word formation: New Vocabulary items. N.Y., 1986. p.284
6. Comparative, Politics, Washington State University, 1996.
7. Difficulties of translation from English into Russian, Zrajevskaya L.M. & Belyaeva, Moscow Publishing House, 1972.
8. Dubenets, E.M. Modern English Lexicology (Course of Lectures) M., Moscow State Teacher Training University Publishers 2004 pp.17-31
9. English Grammar, L.S. Barhudarov & D.A. Schteling, Moscow 1965.
10. Exercise book on translation of humanitarian texts, Malchevskaya, Saint Petersburg 1980.
11. Fathy, A. Osman. Senior interpreter/translator, IMF, Washington, DC
12. Ginzburg, R.S. et al. A Course in Modern English Lexicology. M., 1979 pp.72-82

13. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotics. Social Interpretation of Language and Meaning. Lnd., 1979.p.53,112
14. Hornby The Advanced Learner's Dictionary of Current English. Lnd. 1974 стр.92-93, 111
15. Howard, Ph. New words for Old. Lnd., 1980. p.311
16. In other words – a course book on translation. Mona Baker, London and New York, 1992.
17. www.chicagopress.com

SOME PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF POLITICAL LITERATURE AND TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to some features of the translation of political literature and terms in English and Tajik. The authors note that translation is the process of transmitting a text, written work or speech by means of other languages. The difference between translation and paraphrasing or other types of transmission of a given text is that this translation is a process of creating an original unity in the contexts and forms of the original. The article discusses that the quality of a translation is determined by its completeness and value. When translating the features of original literature, one should rather take into account the style inherent in this genre, and not a direct copy of the form of the original. When translating, it should also be remembered that different lexical and grammatical elements of the original can be translated differently if they are accepted by the norms of compliance with the original as a whole. The adequacy of the translation of individual phrases, sentences and paragraphs should be considered not separately, but in combination with the achievement of the adequacy and completeness of the translating work as a whole, since the unity of the work is created by collecting components. In addition, for translation it is necessary to find and select sufficient means of expression in the language into which the material is being translated (words, phrases, grammatical forms). The authors note that the object of literary translation is literature itself. And its distinguishing feature is the figurative and emotional impact on the reader, which is achieved by the wide use of various language means, ranging from epithet and metaphor to the rhythmic-syntactic construction of phrases.

Keywords: translation, text, political terms, English, Tajik, paraphrasing, genre, literature, language, linguistics, sentences and paragraphs, academic terms.

БАӢЗЕ ХУСУСИЯТӢОИ ТАРӢУМАИ АДАБИӢТИ СИӢСӢ ВА ИСТИЛОӢОТ ДАР ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОӢИКӢ

МаӢола ба баӢзе хусусиятӢои тарӢумаи адабиӢти сиӢсӢ ва истилоӢот ба забонӢои англисӢ ва тоӢикӢ баӢишда шудааст. Муаллифон Ӣайд намудаанд, ки тарӢума – ин раванди интиӢоли матн, кори хаттӢӢ Ӣ нутӢ тавассути забонӢои дигар аст. Тафовути тарӢума аз навӢои дигари интиӢоли матни додашуда дар он аст, ки тарӢума раванди эӢоди ягонагии аслӢ дар матн ва шаклӢои асл

аст. Дар мақолаи мазкур сифати тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифта, нуррагӣ ва арзиши он муайян карда мешавад. Ҳангоми тарҷумаи вижагиҳои адабиёти асил бояд услуби хоси жанрро ба назар гирифт. Ҳангоми тарҷума ҳамчунин бояд дар назар дошт, ки унсурҳои гуногуни лексикӣ ва грамматикӣ аслии матн, агар онҳо аз рӯи меъёрҳои мутобиқати асил дар маҷмӯъ қабул шуда бошанд, ба таври гуногун тарҷума кардан мумкин аст. Муносиб будани тарҷумаи ибораҳо, ҷумлаҳо ва параграфҳои алоҳида набояд алоҳида, балки дар маҷмӯъ бо ноил шудан ба мувофиқат ва мукаммалии асари тарҷумашуда дар маҷмӯъ баррасӣ шавад, зеро ягонагии асар тавассути ҷамъоварии ҷузъҳо ба вуҷуд меояд. Ба ғайр аз ин, барои тарҷума дар забоне, ки мавод ба он тарҷума шудааст (калимаҳо, ибораҳо, шаклҳои грамматикӣ) ба қадри кифоя воситаҳои ифодаро ёфта ва интиҳоб кардан лозим аст. Муаллифон қайд мекунанд, ки объекти тарҷумаи адабӣ ҳуди адабиёт аст. Ва хусусияти фарқкунандаи он таъсири образнок ва эмотсионалӣ ба хонанда аст, ки дар натиҷаи истифодаи васеи воситаҳои гуногуни забонӣ аз эпитет ва таибеҳ сар карда, то сохти ритмӣ синтаксисии ибораҳо ба даст меояд.

Калидвожаҳо: тарҷума, матн, истилоҳоти сиёсӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, фразеология, жанр, адабиёт, забон, забонишиносӣ, ҷумла ва вожаҳо, истилоҳоти академӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена некоторым особенностям перевода политической литературы и терминов на английский и таджикский языки. Авторы отмечают, что перевод – это процесс передачи текста, письменного произведения или речи средствами других языков. Отличие перевода от перефразирования или других видов передачи данного текста заключается в том, что перевод – это процесс создания оригинального единства в контекстах и формах оригинала. В статье рассматривается качество перевода и определяется его полнота и ценность. При переводе особенностей оригинальной литературы следует скорее учитывать присущий данному жанру стиль, а не прямое копирование формы оригинала. При переводе следует также помнить, что различные лексические и грамматические элементы оригинала могут быть переведены по-разному, если они приняты нормами соответствия оригиналу в целом. Адекватность перевода отдельных фраз, предложений и абзацев следует рассматривать не отдельно, а в сочетании с достижением адекватности и полноты переводимого произведения в целом, поскольку единство произведения создается путем сбора компонентов. Кроме того, для перевода необходимо найти и подобрать достаточные средства выражения на языке, на который переводится материал (слова, словосочетания, грамматические формы). Авторы отмечают, что объектом художественного

перевода является сама литература. А его отличительной чертой является образно-эмоциональное воздействие на читателя, которое достигается широким использованием различных языковых средств, начиная от эпитета и метафоры и заканчивая ритмико-синтаксическим построением фраз.

Ключевые слова: перевод, текст, политические термины, английский, таджикский, перефразирование, жанр, литература, язык, лингвистика, предложения и абзацы, академические термины.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидзода Халим Азиз – мудири кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел: 93 555 22 54, E-mail: saidovhalim@mail.ru

Асадова Моҳчеҳра Рустамовна – дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: 93-523-06-78. E-mail: mohasadova@tnu.tj

Сведения об авторах: Саидзода Халим Азиз – заведующий кафедры иностранных языков, при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел: 93 555 22 54, E-mail: saidovhalim@mail.ru

Асадова Моҳчеҳра Рустамовна – доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: 93-523-06-78. E-mail: mohasadova@tnu.tj

Information about the authors: Saidzoda Halim Aziz – Head of the Department of Foreign Languages under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel: 93 555 22 54, E-mail: saidovhalim@mail.ru

Asadova Mohchehra Rustamovna – Associate Professor of the Department of English language of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 93-523-06-78. E-mail: mohasadova@tnu.tj

ТДУ: 809.159.1

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ЗООНИМИЧЕСКИХ
И ФИТОНИМИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
(ЗООМОРФНЫХ ПОСЛОВИЦ) В АНГЛИЙСКОМ, ТАДЖИКСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Сафина Абодуллоева

Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ

Мунира Окимшоева

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Образное выражение мыслей носителей каждого языка осуществляется путём использования разных способов выражения, одним из которых является фразеология, которая, как лексическая единица, также включает в себя богатый исторический опыт и представления народа, связанные с трудовой деятельностью, бытом и культурно-национальной характеристикой представителей этих народов. Отражение культурно-национальных особенностей языка опирается прежде всего на такие единицы, которые не теряют свою сущность и передаются из одного поколения к другому как элемент культурно-национальных традиций. Исследование фразеологической системы многих языков издавна привлекало внимание ученых лингвистов, которые отражали в своих научных трудах лингвистические их особенности вместе с культурно-национальной, этнолингвистической характеристиками. Стоит отметить, что фразеологическая система языков включает в себя разные формы фразеологических единиц, имеющие такие же лексико-семантические и структурно-грамматические свойства, которые имеют общность и отличия между собой. Согласно данным свойствам фразеологические единицы разделены на фразеологизмы, являющиеся по своей структуре отдельными словосочетаниями, выступающие в роли отдельных членов предложения и фразеологизмы, представляющие собой законченные предложения. Вторую группу фразеологических единиц чаще всего путают с пословицами и поговорками, которые имеют свой аналог в других языках. Данное исследование посвящено именно исследованию эквивалентности фразеологических предложений с зоо и фиокомпонентами в английском, таджикском и русском языках. Изучение эквивалентности фразеологических предложений исследуемых языков показал, что она осуществляется в полной и неполной формах, но с выражением одинакового значения. В полной форме эквивалентности все составные части фразеологических предложений и их значения одинаковы, в неполной – составные части предложений, то есть зоонимические компоненты фразеологических предложений трех исследуемых языков отличаются друг от друга, но придают им одинаковые значения.

Первая группа полной эквивалентности фразеологических предложений с зоокомпонентами в английском, таджикском и русском языках осуществляется с названиями домашних и диких животных, названия птиц и обозначают следующие значения:

– *проявление чувства уверенности в родных стенах*: в английском языке: Every dog is a lion at home //Every dog is valiant at his own door (англ.) [20], в

таджикском языке: Ҳар саг дар назди хонаи худ шер аст [22]. Аналог в русском языке: Дома каждый пес чувствует себя львом. Зоонимический компонент *dog* (анг.) – *sag* (тадж.) – *пёс* (рус.) в данных предложениях сопоставляется с *львом* – *lion* (анг.) – *шер* (тадж.). Неполная эквивалентность этих синонимических пословиц исследуемых языков выражается следующим образом: Dog is brave in his own yard (анг.) [21]. – Хонашер, майдонғариб (тадж.) [22].–На своей улочке храбра и курочка // Всяк кулик в своем болоте велик (рус.) [21].

– *много шума из ничего: в английском языке: Barking dogs seldom bite* [20] в таджикском языке: Саги лоянда гиранда набошад [22] – в русском языке: Лающие собаки редко кусают [21].

– *переувеличение своих способностей выражается в английском языке как: The dogs bark, but the caravan goes on* [21] – в таджикском языке: Саг ав-ав кунад, корвон ба роҳи худ гузарад [22] – в русском языке: Собаки лают караван идет [21]. Такое же значение отражено в других аналогичных предложениях исследуемых языков: The moon does not heed the barking of dogs (анг.).– Овози сагон кам накунад ризки гадоро (тадж.) [22]. – Вольно собаке на небо лаять (рус.).

– *проявление идентичной характеристики присущие одним и тем же людям в английском языке отмечен как: All cats are grey in the dark (in the night)* [20] в таджикском языке: Гурба шаб самур намояд [22] и в русском : Ночью все кошки серы [21].

– *идеальности во всём не существует: Even a good horse sometimes stumbles* (анг.) [20]. – Асб гарчи чор пой дошта бошад ҳам, гоҳо пешпо мехӯрад (тадж.) [22]. –Хороша та лошадь, которая никогда не спотыкается (рус.) [21].

– *быть благодарным: Don't look a gift horse in the mouth* (анг.) [20].– Асби пешкашшударо ба дандонаш нигоҳ намекунад (тадж.) [22].– Дарёному коню в зубы не смотрят (рус.) [20].

– *никчёмность не украсить ни чем, врождённое не исправить: An ass is but an ass, though laden with gold* (анг.) [20].– Харро бурдан Макаву овардан ҳамон хари қадима (тадж.) [22]. – Осёл останется ослом и в орденах и в лентах (Свинья в золотом ошейнике – все свинья) (рус.) [21].

– *неожиданность, убедиться в способности и силе кого-либо: Jest with an ass and he will flap you in the face with his tail* (анг.) [20].– Думи хари ноозмударо баланд накун, ки шояд чуфтак бизанад (тадж.) [22].– Пошути с ослом, так он тебя хвостом в лицо хлестнет (рус.) [21].

– *понятие все равно, семь бед – один ответ: As well be hanged for a sheep as a lamb* (анг.) [20].– Бузро чӣ ба анчуман кушанду чӣ ба сур (тадж.) [22].– Всё равно за что быть повешенным: за овцу или ягненка (рус.) [21].

– *всякому воздаётся по заслугам: A curst cow has short horns.* (анг.) [20].– Гови бешир овози баланд дорад //Овози гови бешир баланд мешавад (тадж.) [22].– У проклятой коровы рога коротки// Бодливой корове бог рог не даёт (рус.) [21].

– *безвыходная ситуация: A hungry dog will knock down a lion* (анг.) [20]. – Гурусна ба шер занад (мезанад) (тадж.) [22].– Голодная собака повалит льва (рус.) [21].

– *каждому своё, кто во что горазд*: Give never the wolf the whether to keep (анг.) [20]. – Наояд аз гург пӯстиндӯзӣ (тадж.) [22]. – Волк не пастух, свинья не огородник // Плохо овцам, где волк воевода (рус.) [21].

– *неисправимость характера и нрава*: The wolf changes his coat, not his nature // the wolf may lose his teeth, but never his nature// The wolf may change his coat, but not his disposition (анг.) [20]. – Гургзода окибат гург шавад, гарчи бо одамӣ бузург шавад (тадж.) [22]. – Как волка ни корми, он все в лес смотрит (рус.) [21].

– *бесполезное заранее планированное действие*: To count one's chickens before they are hatched (анг.) [20]. – Мурғе, ки дар ҳавост, набояд дар сих кашид. (тадж.) [22]. – Цыплят по осени считают (рус.) [20]. Стоит отметить, в английском и русском языках в составе фразеологических единиц было использовано зоонимы chickens – цыплята, в таджикском языке оно выражалось общим понятием: мурғ – птица. Стоит отметить, что данная пословица имеет свои аналоги в таджикском и русском языках, зоонимические компоненты которых отличаются друг от друга: Не считай утят, пока не вылупились (рус.) [21]. – Гӯсфандро дар оғил мешуморанд (тадж.) [22].

– *опытность, продуманность, знание*: Old birds are not caught with chaff (анг.) [20]. – Мурғе, ки рамида гардад аз дом, минбаъд ба дона кай шавад ром? (тадж.) [22]. – Старых птиц на мякину не поймашь (рус.) [20]. Это значение в русском языке также выражается в следующих аналогических фразеологических единицах: Стреляного (старого) воробья на мякине не проведешь // Старый волк знает толк.

– *проявление благородства, благородная кровь*: Eagles don't catch flies (анг.) [20]. В таджикском языке оно выражается в поэтической форме как:

Боз аз пайи саъва кай намоад оҳанг,

Шохин ба шикори паша накшоад чанг.

вторая строчка которой на прямую имеет аналогичную форму с вышеприведенной английской пословицей и последующей русской: Орёл не ловит мух [21].

– *держатся вместе, сородичи*: Birds of a feather flock together (анг.) [20]. – Кабӯтар бо кабӯтар, боз бо боз... (тадж.) [22]. – Птицы с одинаковым оперением держатся вместе (Рыбак рыбака видит издалека) (рус.) [20]. Такое идентичное значение выражается также в неполной форме эквивалентности следующих пословиц исследуемых языков: A thief knows a thief as a wolf knows wolf (анг.) [20]. – Забони моронро морон медонанд (тадж.) [22]. – Вор узнает вора так же, как волк узнает волка (рус.) [21].

– *источник проявления всех бед*: Fish begins to stink at the head (анг.) [20]. – Моҳӣ аз сар ганда гардад, не аз дум (тадж.) [22]. – Рыба гниёт с головы (рус.) [20].

– *лучшее всегда скрыто, хорошее нелегко даётся, хорошо дёшево не бывает*: The best fish swim near the bottom (анг.) [20]. В таджикском языке данное понятие выражено в поэтической форме:

Наҳанг он аст, ки бо дарё ситезад.

Наҳанг он беҳ, ки дар дарё ситезад.

Русский эквивалент данной пословицы: Лучшая рыба по дну ходит [20] с точки зрения семантики и структуры более похожа на английский вариант.

Ко второй группе зооморфических пословиц и поговорок в английском, таджикском и русском языках относятся следующие предложения с последующими значениями:

– *соблюдение осторожности, предусмотрительность*: He who has been bitten by a snake is scared of a rope on the ground (анг.) [20]. – Моргазида аз ресмони ало метарсад (тадж.) [22]. – Пуганая ворона (Обжѣгшись на молоке на воду дует) (рус.) [20].

– *человек занимающийся воровством, неисправимый человек*: He that will steal an egg will still an ox (анг.) [20]. – Мурғдузд шутурдузд мешавад (тадж.) [22]. – Тот, кто украдет яйцо, украдет и быка // Кто может украсть теленка, украдет и корову) [21].

– *благородность с золотом не прибавляется*: An ass is but an ass, though laden with gold (анг.) [20]. – Ба саг об резӣ, начистар шавад (тадж.) [22]. – Осел ослом останется, даже если он гружен золотом // Осел останется ослом и в орденах и в лентах! // Свинья в золотом ошейнике – всё та же свинья [21].

– *нечего мечтать о несбыточном*: If the sky falls, we shall catch larks (анг.) [20]. – Гурбаи мискин агар пар доштӣ, тухми гунчишк аз ҷаҳон (замин) бардоштӣ (тадж.) [22]. – Когда небо обвалится, всем по жаворонку достанется (рус.) [21].

– *неисправимый человек, понятие «горбатого могила исправит»*: Can the leopard doesn't change his spots? (анг.) [20]. – Окибат гургзода гург шавад, гарчи бо одамай бузург шавад (тадж.) [22]. – Волк каждый год линяет, да все сер бывает // Зарекалась лиса кур не воровать (рус.) [21].

– *безысходность, безвыходное положение*: A hungry dog will ring a lion down (анг.) [20]. – Гурбаи ноумедшуда ба шер чанг мезанад (тадж.) [22]. – Голодная собака повалит льва (рус.) [20].

– *довольствоваться малым*: A living dog is better than a dead lion (анг.) [20]. – Гурбаи зинда беҳ аз шерӣ мурда (тадж.) [22]. – Живая собака лучше мертвого льва // Лучше голубь в тарелке, чем глухарь на току // Лучше синица в руке, чем журавль в небе (рус.) [20]. Неполная форма эквивалентности пословиц для выражения значения довольствоваться малым также наблюдалась в трех языках: A bird in the hand is worth two in the bush (анг.) [20]. – Гунчишке нақд беҳ дон, ки товусе ба насия (тадж.) [22]. – Лучше голубь в тарелке, чем глухарь на току // Лучше одна птичка в руках, чем две в кустах // Синица в руках – лучше соловья в лесу. // Лучше воробей в руке, чем петух на кровле (рус.) [21].

– *сплетничать, болтать без умолку*: Pigs grunt about everything and nothing (анг.) [20]. – Бисёр гуфтан бори ҳар аст (тадж.) [22]. – Есть повод, нет повода – свинья все равно хрюкает (рус.) [20].

– *напрасное ожидание*: While the grass grows the horse starves (анг.) [20]. – Намур бузакам, баҳор мешавад, алаф меҳӯрӣ (тадж.) [22]. – Пока трава растёт лошадь с голоду подыхает (рус.) [21].

– *бесполезность чего-либо*: You cannot teach old dogs new tricks (анг.) [20]. – Гови пир кунчора хоб мебинад (тадж.) [22]. – Старого пса к цепи не приучишь (рус.) [21].

– *причина всего происходящего, источник всех бед*: One scaled sheep will mar a whole flock (анг.) [20]. – Гови рихин ҳама говонро биёлояд (тадж.) [22]. – Одна паршивая овца все стадо портит [20]. Стоит отметить, что русский вариант

данной пословицы имеет ещё один вариант в русском языке, в котором вместо зоонима – овца используется фитоним – яблоко, но в обоих случаях выражает одно значение: От одного порченого яблока целый воз загнивает [20].

– *чрезмерный голод*: A growing has a wolf in his stomach (анг.) [20]. – Гӯсола каҳдон холӣ мекунад, бача – нондон (тадж.) [22]. – Голодный как волк (рус.) [21].

– *бесполезность, не принадлежащие ни к какому подходящему классу или описанию, не узнаваемые или характерные черты кого-либо*: Neither fish nor flesh (анг.) [20]. – На гӯсоларо шир медиханд ва на ба пода сар медиханд, ки алаф хурад (тадж.) [22].– Ни рыба, ни мясо// От ворон отстала, а к павам не пристала.// Ни богу свечка, ни чёрту кочерга (рус.) [21].

– *пример для подражания*: As the old cock crows, so does the young (анг.) [20].– Кунад бачаи шер ҳам кори шер (тадж.) [22].– Как старый петух кукарекает, так и молодой ему вторит // Молодой петух поет так, как от старого слышал (рус.) [20].

– *каждому своё, у каждого своё предназначение*: Eagles don't catch flies (анг.) [20] – в таджикском языке выражается в поэтической форме:

Нахӯрад шер нимхӯрдаи сағ,

В-ар ба сахтӣ бимирад андар ғор.

в русском языке имеет форму: Орлы не охотятся на мух [20].

– *свой своего не обидит, свой своего не тронет*: Dog does not eat dog (анг.) [20]. – Гург гургро намехӯрад (тадж.) [22].– Собака собаку не ест. // Ворон ворону глаз не выклюет (рус.) [21].

– *в своей семье всяк сам большой*: Every dog is a lion at home (анг.) [20]. – Рӯбоҳ дар дари хонаи хеш чандон кувват дорад, ки шер ба дари хонаи касон надорад (тадж.) [22].– Дома каждый пес чувствует себя львом [20].

– *выжди, пока не станет ясно, куда ветер подует*: Wait for the cat to jump (анг.) [20]. – Мор то рост нагардад, маравад бар сӯрох (тадж.) [22]. – Подожди, пока кошка не прыгнет [20].

– *люди не меняются, неизменчивый характер и нрав*: The wolf changes his coat, not his nature (анг.) [20] – Мор пӯст бигзорад, хӯй намегузорад (тадж.) [22]. – Волк не пастух, свинья не огородник. //Из волка пастух не выйдет. //Не верь козлу в капусте, а волку в овчарне [20].

– *излишняя алчность, немощность*: Dogs that put up many hares kill none (анг.) [20] – Мурғи хамагир ҳечгир аст! (тадж.) [22]. – За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь (рус.) [20].

– *приманка, приманить кого-либо*: Where the carcass is, there shall the eagles gathered together (анг.) [20]. – Мурғ ба чое равад, ки чина бувад, на ба чое равад, ки чӣ набувад (тадж.) [22]. – Где труп, там и стервятники (рус.) [20].

– *язык мой враг мой, болтуна язык до добра не доведет говори но не зарекайся*: An ox is taken by the horns, and a Man by the tongue (анг.) [20]. – Боли уқоб шуд сабаби офати уқоб (тадж.) [22].– Всякая сорока от своего языка погибает (рус.) [20].

– *плохая наследственность*: A wild goose never laid a tame egg (анг.) [20]. – Барн-ояд аз хонаи боз чуғз (тадж.) [22].– От худой курицы худые яйца (рус.) [20].

– прыгать выше головы, желания должны совпадать с возможностями: The camel going to seek horns lost his ears (анг.) [20]. – Зоғе равиши кабки дарӣ меомӯхт, он даст надоду роҳи ӯ рафт зи даст (тадж.) [22]. – Верблюды в поиске себе рога, потерял собственные уши (рус.) [21].

– использовать возможность: When the cat is away, the mice will play (анг.) [20]. – Дар ҳавзе, ки моҳӣ нест, курбоққа сипаҳсолор аст (тадж.) [22]. – Без кота мышам раздолье (рус.) [21].

– страх предыдущей боли, соблюдать осторожность: The scalded dog fears cold water (анг.) [20]. – Моҳии таштдида ҳар мавҷеро шаст донад (тадж.) [22]. – Ошпаренный пес холодной воды боится [21].

Исходя из исследуемых данных по зоонимическим фразеологическим предложениям – зооморфическим пословицам английского, таджикского и русского языков можно с уверенностью сказать, что зоонимические компоненты являются важной составляющей этих единиц в метафорическом выражении мыслей носителей языка. Наряду с лексическими единицами, зооморфические фразеологические предложения отражают культурно-национальную характеристику каждого народа, тем самым выражают различные значения как: чувство уверенности в родных стенах, преувеличение своих способностей, проявление идентичной характеристики присущие одним и тем же людям, быть благодарным, никчемность, неожиданность, убедиться в способности и силе кого-либо, всякому воздаётся по заслугам, безвыходная ситуация, каждому своё, бесполезное заранее планированное действие, опытность, продуманность, проявление благородства, соблюдение осторожности, предусмотрительность, безысходность, безвыходное положение и многое другое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллина, Г.Р., Абдуллина, Л.Б. Хушитдинова, Л.Б. Эквивалентные пословицы и поговорки в китайском, русском и башкирском языках / Г.Р. Абдуллина, Л.Б. Абдуллина, Л.Б. Хушитдинова // Вестник Башкирского университета. – Башкирия, 2019, Т.24, №4. – С.1003-1009.
2. Абодуллоева, С.Ю. Компонентная эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков / С.Ю. Абодуллоева // Суханшиносӣ, №1(45), 2024. – С.18-30.
3. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
4. Гак, В.Г. Национально-культурная специфика метонимических фразеологизмов / В.Г. Гак. // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 260-268.
5. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд. стереотип. / А.В. Кунин. – Москва, 1984. – 944 с.
6. Ларионова, Ю.А. Фразеологический словарь современного русского языка / Ю.А. Ларионова. – М.: «Аделант», 2014. – 512 с.
7. Литвинов, П.П. Англо-русский фразеологический словарь с тематической классификацией. / П.П. Литвинов. – М.: Яхонт, 2000. – 368 с.

8. Маджидов, Х. О заимствовании фразеологических единиц из русского языка в таджикском / Х. Маджидов // Русский язык и литература в таджикской школе. – Душанбе, 1981, №10. – С. 20-23.

9. Маджидов, Х. Фразеологические кальки с русского языка с русскими элементами / Х. Маджидов // Известия АН Таджикской ССР. Отделения общественных наук., № 2 (14), 1989. – С. 58-63.

10. Ожегов, С.И. О структуре фразеологии / С.И. Ожегов // Лексикографический сборник. Вып. 2.– М., 1957.– С. 121-129.

11. Попов, Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов / Р.Н.Попов.– М.,:Высш. школа,1976.–200 с.

12. Ройзензон, Л.И. Фразеологизация как лингвистическое явление / Л.И. Ройзензон, // Труды Самарк. гос. ун-та. Самарканд: Сам.ГУ, 1961.–Вып. 113. – С. 101-117.

13. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими.– Душанбе: Ирфон, 1965. – 534с.

14. Турсунов, Ф.М. Лексико-семантический анализ пословиц и поговорок в таджикском и русском языках/ Ф.М. Турсунов. ... афтореф. канд. филол. наук. – Душанбе,1999. – 24 с.

15. Фозилов, Н.Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / Н.Ф. Фозилов, ч. 1.–Душанбе: Ирфон, 1963. – 952с.

16. Фозилов, Н.Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / Н.Ф. Фозилов,. ч. 2. – Душанбе: Ирфон, 1964.– 908 с.

17. Чжан Цзе, Чжан Хунъин. Числительное в пословицах и поговорках в русском , английском и китайском языках. / Цзе Чжан, Хунъин Чжан. – Новосибирск, 2021. – 79 с.

18. Шосафоева, С.Ш. Эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков. / С.Ш. Шосафоева.– Душанбе, 2023.–187с.

19. <https://skyeng.ru>> Блог>Учеба. Английские пословицы и поговорки с переводом. 20. <https://langformula.ru^pogovorki>. 53 поговорки и пословицы на английском языке с переводом на русский.

21. <https://www.englishdom.com.>blog>. Лучшие английские пословицы с переводом и русским аналогом.

22.<https://www.gateway.org>tajik proverbs>.таджикские афоризмы, пословицы, поговорки о жизни.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ЗООНИМИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (ЗООМОРФНЫХ ПОСЛОВИЦ) В АНГЛИЙСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследована семантическая эквивалентность зоонимических фразеологических предложений (зооморфных пословиц) в английском, таджикском и русском языках. Исследование показало, что в составе исследуемых предложений больше всего встречаются зоонимические компоненты, обозначающие названия домашних и диких животных, с помощью которых осуществлялось образное выражение мыслей носителей каждого языка. Наряду с образным выражением мыслей носителей передаётся культурно-национальная характеристика каждого народа. Фразеологическая система английского, таджикского и русского языков включают в себя

отдельные словосочетания, выступающие в роли отдельных членов предложения – фразеологизмы, представляющие собой законченные предложения, а также пословицы и поговорки. Путём использования зоонимических компонентов были выражены значения как: чувство уверенности в родных стенах, преувеличение своих способностей, проявление идентичной характеристики, присущие одним и тем же людям, быть благодарным, неожиданность и т.д., которые тесно связаны с человеческой деятельностью и его проявлением в природе и обществе.

Ключевые слова: семантическая эквивалентность, фразеологические предложения, зооморфические пословицы, образное выражение мысли, зоонимический компонент, английский, таджикский и русские языки, культурно-национальная характеристика, полная и неполная эквивалентность.

**МУОДИЛНОКИИ МАӢНОИИ ҶУМЛАӢОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗООНИМӢ
(ЗАРБУЛМАСАЛӢОИ ЗООМОРФӢ) ДАР ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ, ТОҶИКӢ
ВА РУСӢ**

Дар мақола муодилнокии семантикии ҷумлаҳои фразеологии зоонимӣ (зарбулмасалҳои зооморфӣ) дар забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Тадқиқот нишон дод, ки дар ҷумлаҳои таҳқиқшаванда ҷузъҳои зооними ифодакунандаи номи ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ беиштар ба назар расида, бо ёрии онҳо ифодаи образноки фикри соҳибзабонон сураат ёфтааст. Дар баробари ифодаи образноки фикри соҳибзабонон, тавассути онҳо хусусиятҳои миллӣ- фарҳангии ҳар як халқ баён гардидааст. Ба системаи фразеологии забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ ибораҳои алоҳидаи фразеологӣ, ки ҳамчун аъзои алоҳидаи ҷумла баромад мекунад ва зарбулмасалу мақолҳо дохил мешаванд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ба воситаи ин нави ҷумлаҳо маъноҳои: эҳсоси эътимод ба зодгоҳи хеш, афзудани қобилиятҳои худ, зуҳури ҳислатҳои яхела, шукрона кардан, беарзиш будан, тааҷҷуб аз чизе ва ғайра ифода гардидаанд, ки муносибат ва фаъолияти инсонро дар табиат ва ҷамъият нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: муодилнокии семантикӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ, зарбулмасалҳои зооморфӣ, ифодаи образноки фикр, ҷузъи зоонимӣ, забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва миллӣ, муодилнокии пурра ва нопурра.

**SEMANTIC EQUIVALENCE OF ZOONYMIC PHRASEOLOGICAL
SENTENCES (ZOOMORPHIC PROVERBS) IN ENGLISH, TAJIK
AND RUSSIAN LANGUAGES**

The article examines the semantic equivalence of zoonymic phraseological sentences (zoomorphic proverbs) in English, Tajik and Russian languages. The study showed that in such kind of sentences was used more zoonymic components denoting the names of domestic and wild animals, with the help of which were expressed figuratively the thoughts of native speakers of each language. Along with the figurative expression of the speakers' thoughts, there were conveyed the cultural and national characteristics of each people. The phraseological system of the English, Tajik and Russian languages includes individual phrases that act as individual members of a sentence – phraseological units and proverbs, sayings. Through the use

of zoonymic components were expressed such meanings as: a feeling of confidence in one's native walls, an over increase in one's abilities, the manifestation of identical characteristics inherent in the same people, being grateful, worthlessness not to be decorated with anything, the innate will not be corrected, surprise of something, etc., which are closely associated with human activity and its manifestation in nature and society.

Key words: *semantic equivalence, phraseological sentences, zoomorphic proverbs, figurative expressions of thoughts, zoonymic components, English, Tajik and Russian languages, cultural and national characteristics, complete and incomplete equivalence.*

Сведения об авторах: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, 734025, город Душанбе, улица Рудаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Окимшоева Мунира Доимшоевна – соискатель кафедры английской филологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, Телефон: (+992)936002017; E-mail: okimshoevamunira@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллифон: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Окимшоева Мунира Доимшоевна – унвонҷӯи кафедраи филологияи англисии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Телефон: (+992) 936002017; E-mail: okimshoevamunira@gmail.com.

Information about authors: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAST, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Okimshoeva Munira Doimshoevna – aspirant of English philology department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, Phone number: (+992) 936002017; E-mail: okimshoevamunira@gmail.com.

ТДУ: 491.59.30

**ВИЖАГИҲОИ МОРФОНОЛОГИИ ЧАНД ВОЖА ДАР ТАРЧУМАИ
ФОРСИИ «ҚУРӢОНИ ҚУДС»**

**Умедҷон Саъдуллозода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар тули таҳаввулу ташаккули худ ҳамеша ҳамқадаму ҳаммароми инсоният буда, дар тули садсолаҳо раванди инкишоф ва ташаккули инсоният ва таърихи аҳли башарро дар худ таҷассум намудааст. Омӯзиш, таҳлилу таҳқиқ ва баррасии осори манзуму мансури адабиёти классикии мо аз нигоҳи забоншиносӣ барои муайян кардани вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои мухталиф, роҳҳои ба вучуд овардани дигаргуниҳо дар забон, шаклгирии баъзе унсурҳои имрӯзаи забон, нишон додани асолати таърихӣ он ва бисёр масоили дигари забонӣ мусоидат мекунад. Чун забон ҳодисаи ҷамъиятӣ мебошад, ҳар як воқеаю ҳодисоте, ки дар ҷомеа зухур мекунад, дар забони қавму миллат инъикос меёбад ва барои муайян кардани таъриху фарҳанги ғушварони забон яке аз сарчашмаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи осори ҳар як намоёндаи илму адаб дар алоҳидагӣ ва пажӯҳиши осори классикон дар маҷмӯъ яке аз вазифаҳои муҳим дар назди муҳаққиқон аст.

Дар ин замина мавқеи забони тоҷикиро ба ҳайси яке аз забонҳои куҳани эронӣ ёдовар шудан мумкин аст. Ин забон чун яке аз забонҳои қадимтарини эронӣ дар масири таърих ташаккулу таҳаввул ёфта, дар тули ҳазорсолаҳои пешин тавонистааст, ки тавонмандии худро чун забони куҳану мондагор муаррифӣ намояд. Тамоми осори эҷодшудаи илмию таърихӣ ва адабию бадеии мансуб ба минтақаҳои гуногуни Машриқзамин далели онанд, ки забони тоҷикӣ дар раванди тамоми ҳодисаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ иқтисодӣ бо тамаддунҳои гуногуни ғайриэронӣ – арабӣ, муғулӣ, туркӣ ва монанди инҳо бархӯрд намудааст, вале дар баробари ҳамаи ин ҳавадис забони тоҷикӣ боз ҳам нерумандтар гардида, барои гурӯҳҳои қавмӣ гуногун чун забони расмӣ давлатӣ, коргузори, муошират ва илму адабиёт хизмат намудааст.

Забони тоҷикӣ таърихи ғанӣ ва тулонӣ дорад, ки осори хатии он аз қадимӣ буданаш гувоҳӣ медиҳад. Сарчашмаҳои асосии омӯзиши таърихи забони тоҷикӣ осори меҳнависи забони порсии бостон, сангнавиштаҳо, навиштаҷоти рӯи сиккаҳо, муҳрҳо, сафолнавиштаҳо, пӯстнавиштаҳо ва папирусҳо, ҳамчунин дастнависҳои забони форсии миёна ва осори гаронбаҳои дастнависи забони форсии дарӣ мебошанд. Яке аз намунаҳои нодири осори хатии форсӣ-тоҷикии даврони оғозин тарҷумаи форсии «Қуръони Қудс» аст.

«Қуръони Қудс» яке аз нусаҳои куҳани тарҷумаи форсӣ маҳсуб ёфта, дар «Китобхонаи Остони Қудси Разавӣ» маҳфуз аст ва бо ҳамин ном ёд мешавад. Донишманди Эрон Алии Равоқӣ соли 1360 ш. [1981 м.] дар китобхонаи мазкур

бо ин нусха ошно мегардад. Муҳаккиқи зикргардида аз ин таърих барои тасхеҳу таҳияи ин тарҷумаи нодир бо тамоми тавоноӣ бар талошу кӯшиш афтода, дар зарфи се сол матнро таҳия месозад [71]. Ҳосили ин кӯшиш, ки тасхеҳу таҳияи матнро бо муқаддимае муфассал ба бор овард, соли 1364 ш. [1985 м.] аз сӯи «Муассисаи фарҳангии Шаҳиди Равоқӣ» бо номи «Қуръони Қудс – қухантарин баргардони Қуръон ба форсӣ» ба нашр расидааст.

Донишманди урупоӣ Жилбер Лазар дар таълифоти хеш роҷеъ ба ин асари таърихӣ ва динӣ иброи андеша карда, аз ҷумла чунин қайд кардааст: «Гӯиши ҷануб дар матнҳое ба дасти мо расидааст, ки бо бархе аз онҳо аз беш аз як садаи пеш ба ҳубӣ ошноем, аммо далолати гӯишии ин мутун дер замоне ношинохта мондааст. Мурод матнҳои қухани форсӣ-яхудӣ аст, ки бештари онҳоро тарҷумаҳо ва тафсириҳои китоби муқаддас ташкил медиҳад. Ин санад, ки аз назари забоншиносӣ аҳамияте бемонанд дорад, тарҷумает аз Қуръон аст, ки Алии Равоқӣ нусхаи хаттии мунҳасир ба фард ва ноқиси онро дар китобхонаи Устони Қудси Разавӣ кашф карда ва сипас дар ду ҷилди бузургҳаҷм таҳти унвони «Қуръони Қудс» ба ҷоп расондааст. Ин матн, ки вижагиҳои гӯишии фаровоне дорад, ба эҳтимоли қавӣ, дар Систон ё дар ноҳияе наздик ба он навишта шудааст ва имкон дорад мутааллиқ ба қарни панҷум ва шашуми ҳ.к. бошад» [4, 222].

Иддае аз муҳакқиқон тарҷумаи мазкурро қухантарин баргардони форсии Қуръон донистаанд. Аз ҷумла, Муҳаммадхусайни Рӯҳонӣ дар мақолаи «Навттарин ганҷ дар қухантарин ганҷина (Қуръони Қудс)»-и худ дар бораи ин масъала суҳан кардааст. Аз баррасии муҳакқиқи номбурда пайдост, ки ӯ таърихи тарҷумаро дар ҳудуди асрҳои дуоҷу сеоҷу ҳиҷрӣ тахмин кардааст [ниг.: 7, 139-140].

Устод Баҳор ва дуктур Киё асрҳои се ва ҷоруми ҳиҷриро бар он тахмин задаанд. Дар «Донишномаи Қуръон» фосилаи байни 250-350 ҳ. [846-961 м.] таърихи китобати он ёд шудааст [2, 558].

Зумраи муҳакқиқони дигар низ бар ин назар буда, ки дар маҷмӯъ, ҳама тарҷумаи мазкурро қухантарин тарҷумаи форсии Қуръон ҳисобидаанд.

Доктор Равоқӣ низ бо тардид ва эҳтимол дар яке аз гузоришоти хеш онро «қухантарин баргардони Қуръон ба форсӣ» номидааст [3, 23].

Мавриди зикр аст, ки дар бахши дуоҷу матн бо забони форсии миёна муқоиса гардидааст. Дар ин бахш масъалаи мазкур дар самтҳои ҳамсониҳои воҷай, ҳамгуниҳои овой ва ҳаммонандиҳои сохторӣ баррасӣ ёфтааст. Дар маҷмӯъ, мусахҳеҳ кӯшида, то дар ин мабҳас забони тарҷумаро бо забони форсии миёна пайванд бидиҳад. Аз баррасиҳои мусахҳеҳ, агарчи бо эҳтиёт матолибро арза медорад, пайдост, ки ӯ бар муаррифии нусха ҷун қухантарин матни мутарҷам тамоҷул намудааст [8, 112].

Гузоришҳои дигари ӯ низ инро таъйид менамояд, ки забони тарҷумаро «яке аз наздиктарин гунаҳои забони форсии нав ба забони паҳлавии сосонӣ» ва ҳаҷун «ҳалқае миёни забони паҳлавии сосонӣ ва забони форсии нав» хондааст [8, 112-113].

Муҳаккиқ Ф. Насриддинов дар мавриди баҳси куҳантарин баргардони Куръон ба забони форсӣ чунин менигорад: «Дар маҷмӯъ, назари аҳли таҳқиқ бар таърихи ҷадидтари тарҷума мустанадтар буда, тарафи дигарро низ таҳти таъсири худ қарор додаст. Аз ҷумла мусахҳеҳ, ки дар муқова дар зери унвони «Куръони Қудс» ҷумлаи «куҳантарин баргардони Куръон ба форсӣ?»-ро сабт карда буд, онро пас аз чанд сол ба «Тарҷумаи куҳан аз Куръон ба форсӣ» ислоҳ намудааст.

Пас бо тақя бар ин аснод ва баҳсҳои дар пеш матраҳгардида «Куръони Қудс»-ро тарҷумае аз асри панҷуми ҳиҷрӣ (баробари асри XI-и милодӣ) ба лаҳҷаи систонӣ ё наздик ба он, ки баҳраёб аз «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» аст, доништан саҳеҳтар мебошад.

Тарҷумаи «Куръони Қудс» аз нигоҳи вожаву таъбирҳои нобу куҳан, калимоти лаҳҷавиву ғушӣ, хусусиятҳои овоиву наҳвӣ ва вижагиҳои дигар дар рушди донишҳои филологӣ аз сарчашмаҳои пурбори таҳқиқ маҳсуб мегардад» [8, 115-116].

Ҳадаф дар ин матлаби марбут ба тарҷумаи куҳани мазкури Куръон шарҳи якҷанд калима аст, ки ба тағйиру табодули ҳарфҳо дучор шудаанд. Дар асоси тарҷумаи мавриди тадқиқ вожаҳои *бад*, *барда*, *баробар*, *баҳона*, *бин*, *биҳишт*, *беҳ*, *хунбаҳо*, *боридан*, *бемор*, *бева* ва *беиштар* бо табдили овози «**бо**» ба «**гоф**» ба назар мерасанд.

Дар забон калимаҳои зиёде мавҷуданд, ки сермаъно мебошанд, дар калимасозӣ низ хеле ғаёланд ва вазифаҳои гуногуни синтаксисиро дар ҷумла адо менамоянд. Яке аз ин гуна калимаҳо вожаи қадимии забонҳои эронӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, *бад* ба шумор меравад. Вожаи *бад* дар «Курони Қудс» дар шакли *гад* корбурд дорад: *Бигуҳ эшонро, ки кофир шуданд: «Анӯз ғалаба карда шед [зуд бошад, ки мағлуб шавед] ва ҳаиш карда шед, бе (ба сӯйи) дӯзах. Гад аст ҷойгаҳ»*. [Оли Имрон, 12]. Дар луғат нарасанд, зишт, палид, нохуб маънидод шудааст. Дар форсии миёна **vat** (**бад**) зоҳиран муштак аз эронии бостони ***vata** (кӯчак) корбурд дошт [5, 478]. Муқоиса шавад: сӯғдӣ **wtγy** (ранҷ, андӯх) ва сакоӣ **bata** (кӯчак, бад) [13, 422]. Аз сарчашмаҳои решашиносӣ бармеояд, ки ин вожа мансуби оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ аст ва дар аксари забонҳои ҳиндуаврупоӣ ҳоло корбурд дорад (масалан, олимон исбот кардаанд, ки ҳанӯз 3500 сол қабл аз ин дар қатори 40 калимае, ки ҳоло дар забони англисӣ корбаст мешавад (аз қабилӣ *apple* [apal], *gold* [gol], *tin* [tin]) ва ба давраи забонҳои тоҳиндуаврупоӣ мансуб аст, вожаи *bad* = *бад* арзи вучуд доштааст.

Дар ҷойи дигар бо пасванди «-тар» дар шакли «*гатар*» истифода гардидааст: *Ку мапиндоред эшонро, к-ме бахилӣ кунанд, бад-он дод эшонро Худой аз фазли Ӯй, он геҳ биҳад эшонро, бал (балки) он гатар (бадтар) биҳад эшонро....* [Оли Имрон, 180]. Ин вожа ҳоло дар забони русӣ ба ҳамин шакл (*гад*) ва ба ҳамин маънӣ корбаст мегардад.

Ҳамин табдили овозиро метавон дар табдили ҳиҷоӣ **va-** > **gu-** дар мисоли вожаи «*гул*», ки таърихан дар шакли **varda** корбаст мегардид, нишон дод. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ вожаи **вардро** ба маънои гули сурх аз забони порсӣ

медонад [1,5]. Ҳамчунин Ҳасани Анварӣ ин вожаро аз паҳлавӣ маънидод кардааст [17, 2553]. Муҳаммад Муин қайд мекунад, ки **вард** муарраби вожаи паҳлавии **varda** аз **vard** [6, 5000]. Мавриди зикр аст, ки дар форсии бостон вожаи ***varda** - > ***vard** (чун вожаи иқтибосии форсӣ дар забони арабӣ) вучуд дошт, ҳамчунин дар арманӣ **Vardiris** – номи занона (= тоҷикӣ «Гулрӯ»), ки низ вожаи иқтибосии форсӣ аст. Шакли форсии калима ба сурати ***varda** - > **vard** > **gōl** (گل) инкишоф ёфтааст.

Вожаи дигар **барда** аст, ки дар луғат ғулом, каниз, зархарид ва асир ташреҳ ёфтааст. Дар шакли **varda** ба маънии ғулом истифода гардидааст [13, 440] ва дар забони форсии миёна дар шакли **vartak** мавҷуд буд [5, 502]. Мавриди тазаккур аст, ки дар эронии бостон ***vartaka** аз решаи **var-** ба маънии ба даст овардан, гирифтани, асир кардан муштақ аст аз ҳиндуаврупоии **uel** ба маънии чудо кардан, дур кардан, рабудан собиқа дошт. Муқоиса шавад: авестой **varəta** (асир, барда) ва форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ **wrdg (wardag)** [13, 440]. Дар матн чунин омадааст: *Набиҳад муъминеро, ки бикӯшад муъминеро, бе (магар) ба хато. Кӣ бикӯшад муъминеро ба хато, озод кардани гардае муъмина ва хунгаҳо испурда бе (ба) аҳли он, бе (магар) он, к-садақа кунанд. Ар биҳад аз қавме душмане шуморо ва ӯй муъмин, озод кардани гардае муъмина. Ар биҳад аз қавме миёни шумо ва миёни эшон паймоне, хунгаҳое испурда бе (ба) аҳли ӯй ва озод кардани гардае муъмина. Кӣ нагундад (наёбад), ба рӯза доштани ду мойгон, як паси дигар тавбате аз Худой ва ҳаст Худой Дони Дурусткор* [Нисо, 92]. Дар матни мазкур ба ҷуз вожаи **гарда** вожаи **хунгаҳо** (асли вожа хунбаҳо) қорбурд дорад, ки ба табилии овозӣ дучор гардидааст. Хунбаҳо дар луғат пуле, ки дар азои хуни мақтул ба бозмондагони (ворисони) ӯ диҳанд [18].

Ба ҳамин монанд вожаи **баробар** мебошад, ки дар фарҳанг муқобил, ҳамсон маънидод шудааст [6, 490]. Дар матн чунин зикр шудааст: *Наанд гарогар аз аҳли китоб, гураҳе истодор, меҳонанд оятҳои Худой дар ҳангомҳои шав ва эшон ме сачда гиранд* [Оли Имрон, 113].

Чунин табилии овозӣ дар вожаи **баҳона** низ дида мешавад ва дар луғат иллати дурӯғин, ки барои анҷом надодани коре, узри нобачо шарҳ ёфта, дар забони эронии бостон **vahānaka-**, форсии миёна дар шакли **vahānak** аз решаи **vah** (пӯшидан, дар бар гирифтани) собиқа дорад. Муқоиса шавад: дар санскрит **vāstra-**, **vāsana-** (пӯшиш, ҷома), **vās-** (**vāste**-пӯшидан) ва форсии миёнаи турфонӣ **vh'n (vihān)**, **vh'ng- (vihānag)** сабаб, баҳона [13, 548]. Мисол: *...Он занон, ки метарсед аз нофармониашон, панд диҳед эшонро ва бибуред з-эшон дар хуфтанҷойҳо (дар хобгоҳ онҳоро тарк кунед, яъне мубошират накунад) ва бизанед эшонро, ар фармонбардорӣ кунанд шуморо, маталабед вар эшон гаҳонае, Худой ҳаст Вардуре (Баландмартаба) Бузург* [Нисо, 34].

Ҳамчунин, вожаи **бин** дар луғат асоси замони ҳозира ва феъли фармоиш аз дидан (моддаи музореи масдари *дидан*) маънидод шудааст ва дар забони эронии бостон **vaina-**, форсии миёна **vēn-** аз решаи **vay-** (дунбол кардан, таъқиб кардан, дидан, нигариштан) ба қор мерафт. Муқоиса шавад: санскрит **ven (vēnati)** – бо

нигоҳ дунбол кардан, нигаристан, мароқ будан, **vena** (мароқ, чосус), **venā** (хаёл, руё), решаи **vay-** муштақ аст аз ҳиндуаврупоии ***v̥ei-** дунболи чизе будан, хостор будан, тамоюл кардан [13, 577]. Мисол: *Гинӣ фаравонеро (бисёреро) 3-эшон, ме ба валӣ гиранд эшонро, ки кофир шуданд. Гад аст он пеш кард эшонро нафсҳояшон. Ба хашиш шуд Худой вар-эшон ва дар азоб эшон ҷовидонгон банд* [Моида, 80].

Ба ҳамин монанд вожаи **биҳишт** мебошад, ки дар фарҳанг «фирдавс, ҷаннат» ташреҳ ёфтааст. Ин вожа таърихан мураккаб буда, аз ду ҷузъ **و** «вах» ва **يشت** «-ишт» таркиб ёфтааст. Дар забони форсии миёна **vahišt** (беҳтарин, биҳишт), авестой **vahišta**, ки пасванди **išt** дараҷаи олии сифатро ифода мекунад [5, 613]. Муҳаммад Ҳасандӯст илова мекунад, ки дар авестой **vahišta** (беҳтарин, аслан сифати оӣ аз **vanhu**) ва дар форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ **vhyšt** (**vahišt**-биҳишт), суғдӣ ***wštm'x** (биҳишт) собиқа дошт [17, 550-551]. Мавриди зикр аст, ки дар забони форсии миёна ин вожа ба ду маънӣ истифода шудааст: 1. Дар маънои нахуст ва ё бунёдӣ «беҳтарин»; 2. Ҳамчун истилоҳи динӣ **биҳишт** ҷойи беҳтарин. Дар матн чунин зикр гардидааст: *Ё пиндоиштед, к-даршед дар Гиҳишт, наёмад ба шумо сифати эшон, к-бигудаишанд (гузаишанд) аз пеши шумо. Расид бад-эшон сахтӣ ва дуиҳорӣ (ранҷ) ва ҷунбонида шуданд, то меғуфт пайғомбар ва эшон, к-бигаравишанд во (бо) ӯй: «Кай биҳад нусрати Худой?» Бидон, к-нусрати Худой наздик аст* [Бақара, 214].

Вожаи **беҳ** ҳам ба чунин табдили овозӣ дучор шудааст. Дар эронии бостон ***vahyah-** ва дар форсии миёна дар шакли **vēh** корбасти мегардид ва дар фарҳанг ба маънии «хуб, нек» маънидод шудааст [5, 608; 13, 543]. Дар матн чунин зикр шудааст: *Будед геҳ гураҳе, к-берун оварда шуд мардумонро, мефармоиед ба некуӣ ва ме воз занед аз гасгӣ ва мебигаравиед ба Худой, ар бигаравишандӣ аҳли Китоб, будӣ геҳ эшонро. 3-эшон ҳаст муъминон ва гештараишон фосиқонанд* [Оли Имрон, 110].

Чунин табдили овозӣ низ дар вожаи **боридан** низ ба назар мерасад. Ин феъл муштақ аст аз эронии бостон ***vār** (исм)-борон ва дар форсии миёна (***vār: vāridan**-боридан) низ собиқа дорад. Муқоиса шавад: авестой **vār** (боридан), санскрит **vār** (об, борон), **vāri** (об, борон) муштақ аст аз ҳиндуаврупоии ***v̥ēr** (об, борон, руд) ва аз ҳамин калима аст дар олмонӣ **vrëndē** (нам-нами борон) [13, 367]. Дар тарҷума ба маънии «резанда, бисёрборанда» чунин омадааст: *Ё қавми ман! Омурзишт хоҳед аз Худованди шумо, воз тавба кунед бе (ба сӯйи) Ӯй, то бифиристад осмонро вар шумо горидор ва биявзояд шуморо қуввате во қуввати шумо, воз магардед гунаҳкорон* [Худ, 52].

Вожаи **бева** дар фарҳанг «занеро гӯянд, ки шавҳараш мурда бошад ё ўро талок дода бошад, зани бемард» маънидод гардидааст [18]. Дар матн чунин омадааст: *Як ба дигар диҳед гевағони озодро аз шумо ва неконро аз бандағони шумо ва басторони шумо, ар банд ҳоҷатмандони вениёз кунанд эшонро Худой аз фазли Ӯй. Худой Фарохрӯзе (Бисёрдиҳанда) Доност* [Нур, 32].

Вожаи **бемор** дар форсии миёна дар шакли **wēmār** (бемор, нохуш) мавҷуд буд. Зоҳиран аз ***mēwār** < ***mēwāwar** < эронии бостон ***amayavā-bara** (дардманд, бемор) муштақ аст аз ***amayavā** (ранҷ, дард, нохуш) ва ***bara** (баранда, доранда) аз решаи **bara-** (бурдан, ҳамл кардан) [13, 575-576]. Дар матн: *Гуфт: «Ман гемор ҳам (ҳастам)»* [Соффот, 89].

Вожаи охирин **бештар** аст, ки дар фарҳанг «афзунтар, зиёдтар» шарҳ ёфтааст [5, 627]. Дар матн чунин омадааст: Чист эшонро, к-азоб намекунад эшонро Худой? Эшон ме воз зананд (боз мезананд) аз Мазгити Ҳаром (Масҷид-ул-ҳаром) ва набуданд валиёни он, наанд валиёни он бе (ба чуз) парҳезкорон, бе (валекин) **гештари** эшон намедонанд [Анфол, 34].

Мавриди зикр аст, ки дар забони форсии миёна вожаҳои зикршуда бо овози «v» навишта мешуданд ва метавон бо чунин нақша нишон дод:

<i>Забони порсии миёна</i>	<i>«Қуръони Қудс»</i>	<i>Забони тоҷикӣ</i>
vat	гад	бад
vartak	гарда (бо вови маъдула гварда - گورده)	барда
	гарогар	баробар
vahon	гаҳона	баҳона
venak	гин	бин, бино
vahišt	гиҳишт	Биҳишт
vêh	геҳ	беҳ
	гештар (бо вови маъдула гвештар - گویشتر)	бештар
	хунгаҳо	хунбаҳо
vār	горидор (бо вови маъдула гворидан - گواریدار)	боридан
	гева	бева
wēmār	гемор	бемор

Хулоса, дар матни мавриди назар таърихан табдили овозҳои **va- (vi)->gu-ku** > **bi, ba, be** дида мешавад. Дар мисоли вожаи **гунҷишк**, ки дар шаклҳои ***vindiška** > ***gundišk** > ***bundišk**, **кундишк** корбасти мегардид.

Сабаби табдили овозии ин вожаҳоро дар зистеъмол абонҳои эронӣ метавон чунин нишон дод:

1. **b** → **v** → **g** эронии шимолӣ-ғарбӣ;
2. **vi** → **bi** → **gu** эронии ҷанубӣ-ғарбӣ.

КИТОБНОМА

1. Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Калимаҳои форсӣ дар Қуръони мачид./ Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. // Чашмандоз. №1, 2000. – С 4-9.

2. Донишномаи Қуръон ва қуръонпажӯҳӣ / Зери назари Б. Хуррамшоҳӣ. – Техрон: Дӯстон-Ноҳид, 1377, иборат аз ду чилд.
3. Имодӣ Сайид Муҳаммад. Қуръони форсии куҳан. / Имодӣ Сайид Муҳаммад. – Техрон: Нашри мероси мактуб, 1378. – 224 с.
4. Лазар, Ж. Шаклгирии забони форсӣ. Чопи саввум / Ж. Лазар. – Техрон: Хирмис, 2005. – 204 с.
5. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсӣ. Чилди 1./ Муҳаммад Муин. – Техрон, 1375. – 1472 с.
6. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсӣ. Чилди 4. Муҳаммад Муин. – Техрон, 1381. – 5594 с.
7. Муҳаммадхусайни Рухонӣ. Навтарин ганҷ дар куҳантарин ганҷина / Муҳаммадхусайни Рухонӣ. Баййинот. – Қум, 1373. - №4. – 139-140.
8. Насриддинов, Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири куҳани форсӣ-тоҷикӣ./Насриддинов Ф. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – 576 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: СЭ. 1969.-951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ. 1969.-949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
13. Ҳасандӯст Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.1. – Техрон, 1393. – 1-585 с.
14. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.2. – Техрон, 1393. – 588-1410 с.
15. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.3. – Техрон, 1393. – 1411-2080 с.
16. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.4. – Техрон, 1393. – 2081-2955 с.
17. Ҳасани Анварӣ. Фарҳанги фишурдаи суҳан. Ҷ.2./ Ҳасани Анварӣ. – Техрон: Суҳан, 1386. – 6479 с.
18. [www. tarnian. net](http://www.tarnian.net)

Манбаъ:

Қуръони Қудс. Бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 (Дар ду чилд).

ВИЖАГИҲОИ МОРФОНОЛОГИИ ЧАНД ВОҶА ДАР ТАРҶУМАИ ФОРСИИ «ҚУРЪОНИ ҚУДС»

Забон ҷамчун надидаи иҷтимоӣ дар тули таҳаввулу ташаккули худ ҷамеаи ҷамқадаму ҷаммароми инсоният буда, дар тули садсолаҳо раванди инкишоф ва ташаккули инсоният ва таърихи аҳли башарро дар худ таҷассум намудааст.

Дар ин замина мавқеи забони тоҷикиро ба ҳайси яке аз забонҳои куҳани эронӣ ёдовар шудан мумкин аст. Ин забон чун яке аз забонҳои қадимтарини ориёӣ дар масири таърих ташаккулу таҳаввул ёфта, дар тули ҳазорсолаи пешин тавонистааст, ки неруи худро чун забони куҳану мондагор муаррифӣ намояд. Тамоми осори эҷодшудаи илмию таърихӣ ва адабии бадеии мансуб ба

минтақаҳои гуногуни Машириқзамин далели онанд, ки забони тоҷикӣ дар раванди тамоми ҳодисаҳои сиёсӣ ва фарҳангии иқтисодӣ бо тамаддунҳои гуногуни арабӣ, муғулӣ, туркӣ ва монанди инҳо бархӯрд намудааст, вале дар баробари ҳамаи ин ҳаводис забони тоҷикӣ боз ҳам нерумандтар гардида, барои халқиятҳои гуногун чун забони расмӣ давлатӣ, коргузорӣ, муошират ва илму адабиёт хизмат намудааст.

Ҳадаф дар ин мақола шарҳи чанд калима аст, ки ба табодули ҳарфҳо дучор шудаанд. Дар асоси тарҷумаи мавриди тадқиқ вожаҳои **бад, барда, баробар, баҳона, бин, бихишт, бех, хунбаҳо** ва **бештар** бо табдили овози «бо» ба «гоф» ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: забон, гад, гарда, гарогар, гаҳона, гин, гиҳишт, гех, гештар, тарҷума, бостон, тоҷикӣ, форсӣ, миёна, авестӣ, санскрит.

МОРФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ СЛОВ В ПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕ «КОРАН-Е КОДС»

Язык как социальное явление всегда был постоянным спутником человечества на протяжении всего его становления и развития, на протяжении веков воплощал в себе процесс становления и развития человечества и его историю.

В этом контексте можно упомянуть место таджикского языка как одного из древних иранских языков. Этот язык, как один из древнейших арийских языков, формировался и развивался в ходе истории и в течение последнего тысячелетия смог проявить свою силу как древний и великий язык. Все созданные научные, исторические, литературные и художественные произведения, относящиеся к разным регионам Востока, являются свидетельством того, что таджикский язык в процессе всех политических, социальных, культурных и экономических событий сталкивался с разными арабскими, монгольскими, турецкими и подобными цивилизациями и стал еще более могущественным. Служил официальным языком государства, общения, науки и литературы.

Цель статьи — толкование нескольких слов, подвергшихся ассимиляции звуков (в которых произошла ассимиляция букв). На основе изучаемого перевода слова **плохой, барда, равный, извини, бин, рай, бех, хунбаҳо** и другие появляются с изменением звука «бо» на «гоф».

Ключевые слова: язык, гад, гарда, гарогар, гаҳона, гин, гиҳишт, гех, гештар, перевод, древний, таджикский, персидский, авестийский, санскрит.

MORPHONOLOGICAL FEATURES OF SOME WORDS IN THE «QURAN-E KODS»

Language as a social phenomenon has always been a constant companion of humanity throughout its development and formation and for centuries has embodied the process of formation and development of humanity and its history.

In this context, we can mention the place of the Tajik language as one of the ancient Iranian languages. This language, as one of the most ancient Aryan languages, was formed and developed in the course of history and over the past

millennium was able to show its power as an ancient and great language. All created scientific, historical, literary and artistic works related to different regions of the East are evidence that the Tajik language in the process of all political, social, cultural and economic events encountered different Arab, Mongolian, Turkish and similar civilizations and became even more powerful for different peoples. Served as the official language of the state, communication, science and literature.

The purpose of the article is to highlight several words that have undergone letter assimilation. Based on the studied translation, the words *bad*, *barda*, *equal*, *sorry*, *bin*, *rai*, *beh*, *hunbaho* and others appear with the change of the sound «bo» to «gof».

Keywords: language, gad, garda, garogar, gahona, gin, gikhisht, geh, geshtar, translation, ancient, majik, persian, avestan, sanskrit.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллозода Умедҷон Қудратулло – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Сведения об авторе: Садуллозода Умеджон Кудратулло – к.ф.н., доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Information about the author: Sadullozoda Umejjon Kudratullo – c.ph.s., Associate Professor, Department of Language History and Typology, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Rudaki Ave. 17. Tel. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

ТДУ: 81.373.21 (075.8)

**ПАСВАНДАКИ «АК» ДАР ТАҲҚИҚИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНИ
МИРЗОЕВ ВА АРЗИШИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН****Ҳокимхон Вализода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Академик А. Мирзоев яке аз муҳаққиқони пурқору борикназаре буд, ки ба муҳимтарин мавзӯҳои илми забоншиносию адабиётшиносии тоҷик даст зада, дар шаклгирӣ ва рушди ин ду илм саҳми арзанда ҳам гузоштааст. Фаъолияти илмии ин донишманди тавонову нозукандеш аз таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ шуруъ шудааст. Яке аз аввалин таҳқиқи илмии ӯ дар боби забоншиносӣ «Фарқҳои семантикаи суффикси «ак» ном дошта, дар шумораи 11-уми маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» соли 1936 ба таъъ расидааст ва аз 14 саҳифа иборат аст [9, С.22].

Мақолаи мазкур аз муқаддимаи муфассал (тахминан 4 саҳифа), ки масъалаҳои муҳими назарии забоншиносиро фаро мегирад, иборат мебошад. Дар қисмати муқаддимогии мақола муаллиф дар бораи забон, алоқаи он ба тафаккур, ягонагии ҷудонопазири онҳо бо ҳаёт пеш рафтан, дар бораи тағйир, дигаргунӣ, тарзи хоҷагӣ ва тараққӣ кардани забону тафаккур сухан кардааст. Дар ҳамин замина дар натиҷаи зухуроти тозаи эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ дар тафаккури инсон низ дигаргуниҳои тоза ба амал омада, тағйир меёбад. Ин тағйирот дар калимаҳои забон низ рух медиҳад. Шояд дар таърихи инкишофи худ калимаҳои зиёде тағйири маъно кардаанд ва дар зинаҳои инкишофи минбаъдаи худ низ ба тағйири маънову вазифа боз дучор шаванд. Масалан, дар ин ҷараён баъзе исмҳо ба сифат, иддае аз сифат ба исм ё аз феъл ба исм, аз исм ба пешоянду пасоянд гузаранд ва ҳоказо.

«Он тағйироти ҳаёти ҷамъиятӣ, муносибатҳои истеҳсолии ҷамъиятӣ, эҳтиёҷот ва талаби ҷамъиятӣ аввалан бор дар тафаккури инсон инъикос мешавад, - мегӯяд академик А. Мирзоев, - бо ин восита нормаҳои фикр – семантика – маънои калимаҳои дахлдор таъсир мекунад. Ин унсурҳои тоза мумкин аст, бидуни тағйир ёфтани маъно, эҳтиёҷоти ҷамъиятиро таъмин карда тавонад. Яъне он эҳтиёҷоте, ки барои ифода кардани маъноҳои иловагӣ ё худ маъноҳои дигаре пайдо гардида буд, имкон аст, дар рамкаи (колаби Ҳ.В.) шакли аввала зухур карда тавонад. Ё ин ки пайдоиши унсурҳои тозаи маънавӣ мумкин аст, дар рамкаи шакли аввала ҷойгир нашавад, шакли дигареро талаб кунад ва шакли аввала барои қомилан ифода кардани мундариҷаи нав қодир набошад» [9, 22].

Дар ҳақиқат, ҷунон ки худӣ муаллиф таъкид кардааст, ин зухуроти мутақобила, ки аз мундариҷаи калимаҳо ба вуқӯъ меояд, сабаби тағйири маънии калимаҳо ва тағйироти шаклии онҳо мегардад.

Муаллифи мақола ин хусусияти забонро бо мисолҳои мушаххас аз забони тоҷикӣ матраҳ сохтааст.

Пас аз ин гуфтори муқаддимотӣ дар бораи омилҳои пайдоиши пасванди «ак» ва роҳҳои тараққиҳои он дар забони тоҷикӣ қазоват намудааст.

Пеш аз ҳама, муҳаққиқ А.Мирзоев таъкид ба он кардааст, ки суффикси «ак» (пасвандаки «ак» – Ҳ.В.) як унсуре нест, ки хусусияти забони тоҷик бошад. Ин суффикс, ба қавли муҳаққиқ А. Мирзоев, дар як қатор забонҳои халқҳои Осиёи ғарбӣ (ва аз он ҷумла Осиёи миёна) ва Аврупои шарқӣ як зухуроти умумӣ мебошад, ки дар натиҷаи (чи навъе гуфта шуд) эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ пайдо мешавад [9, 23].

Ба фикри профессор Фрейман ҳамроҳ шуда А.Мирзоев таъкид мекунад, ки шаклҳои гуногуни ин суффикс дар забонҳои «форсии қадим», «форсии миёна» (забони паҳлавӣ) ва дар сӯғдӣ бо функсияи (вазифаи) калимасозӣ, хурдӣ ва ғайраҳо дида мешавад. Масалан, калимаҳои корнома ва банда дар забони форсии қадим ба тарзи кор+нама+ка, банда+ка бандак-ро дар бар кардааст [9, 23].

Муҳаққиқ қавли яке аз забоншиносони немис Гайгерро меорад, ки чунин аст: «унсуре, ки дар охири реша омада, исми феъл (инфинитиф) месозад, суффикси «ак» мебошад, ки дар забони ҳозира омада, ҳамчун реша зухур мекунад: «бинак» (нигоҳ кардан), «нидак» (ништастан), «карак» (кардан)» [9, 24].

Дар воқеъ калимаҳои мазкур бо ҳамин шаклу мазмун дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷик мустаъмаланд.

Муҳаққиқ А.Мирзоев дар таъия ба манбаъҳои вазифаҳои дастурӣ маъноии «ак»-ро дар якҷанд забонҳо: курдӣ модарӣ (?), яфисӣ, арманӣ, русӣ ва ҷанде аз забонҳои эронӣ бо мисолҳо нишон додааст. Дар ин замина таъкид намудааст, ки дар забоншиносии тоҷик тарафдорони «сарфи шаклӣ» асосан, вазифаи семантикаи хурдкуниро қабул кунанд, ҷонибдорони «сарфи вазифавӣ» вазифаи хурдкуниро рад карда, аҳамиятҳои навозиш ва таҳқир - камшуморино қабул доранд. Муҳаққиқ дуруст таъкид кардааст, ки онҳо муносибати ниҳоядараҷа наздик доштани ин се соҳаи семантикаро намебинанд ва чунин мешуморанд, ки ғӯё тарафҳои семантикӣ, ки ҳар кадом ба тарзи ҷудогона таъин кардаанд, дар тамоми соҳаҳои дахлдори ҳаёти ҷамъиятӣ як хел ва бе фарқ ба кор бурда мешуда бошад.

Муҳаққиқи бориқназар А.Мирзоев оид ба маъноҳои ин калима чунин хулосаи худро пешниҳод кардааст: «Функсияҳои навозиш, хурдкунӣ, таҳқир – камшумории суффикси «ак» ба якдигар муносибати ниҳоятдараҷа наздик доранд, ҳатто дар вақти дар ҷумла ба кор бурда шудан, агар хусусиятҳои иҷтимоӣ – аз тарафи кӣ нисбат ба кӣ, ба ҷӣ, ба кадом муносибат дар лаҳзаҳои зиндагӣ диққат карда нашавад, аз якдигар фарқ кардан душвор аст». Пас аз ин ба шарҳи семантикии «ак» шуруъ намуда, ҷанд вазифаву маъноӣ онро мекушояд [9, 24]:

1. Вазифаи хурдкунии «ак». Суффикси «ак» асосан, дар қисмати чизҳои бечон зухур мекунад, аммо дар қисмати ҳайвонот ва парандагон (монанди чизҳои бечон) он тариқа як шакли умумиро дар бар намегирад. ...Умуман хурдкунӣ ғавран аҳаммияти таҳқир - камшумури (ё ин ки навозиш) – ро дарбар мегирад. Чаро? – чунки нисбат ба одамон ба кор бурда шудани суффикси «ак» (асосан) кам карда нишон додани қаду бастӣ он одам нест, балки кам кардани сифатӣ аст, яъне ба сифатҳои нодон, пастӣ, бемаълумотӣ, хорӣ ва ғайраҳу ёд кардан мебошад. Масалан, чи навъе ки материалҳои истифода бурдашуда тасдиқ мекунад, пеш аз инқилоб давлатмандони саҳро ва қишлоқ бо одамони қадпасти ҳамсинфи худ (дар ҳолати одӣ) қатъиян «мардак», «занак» - ро бо ифодаи мазмуни хурдкунӣ - таҳқир кор намефармуданд.

2. Вазифаи навозиш, асосан, - мегӯяд муҳаққиқ, - нисбат ба одамон дар ҳаёти оилавӣ ва дар қисмати одамони наздик, хеш, ҳамробита, ҳамманзил, рафиқ, шинос ҳамчун:

«Додаракам, ба хона рав!

Модаракатро гӯй!

Писаракам хон!

Хоҳаракам омад!» [9, 24].

ба кор бурда мешавад. Аммо нисбат ба одамони дур - бегона, ин сифат дода намешавад, ки дар ин ҷо функсияи навозиш яққоя раҳмхуриро ифода мекунонад.

3. Дар қисмати чизҳои бечон ифода шудани функсияи навозиши ин суффикс ҳамон нисбат ба чизи худ ба чизи ҳамон одам (дар бораи ӯ суҳан рафта истодагӣ) дахлдор, наздик монанди: «Либосакатро шӯй!», «Ҷомаакатро пуш!», «Ба мактабакат рав!», «Китобакатро бихон!» [9, 25]. истифода бурда шуда, нисбат ба чизи бегона ба кор бурда намешавад.

4. Функсияи навозиш назаран ба ҳайвонот ва парандагони ваҳшӣ дар қисмати ҳайвоноти ҳонагӣ ва парандагони ҳонагии дастӣ ба таври умум хеле зиёд ба кор бурда мешавад. Дар ҷумлаҳои «Говакатро об деҳ!», «Аспакатро савор шав!», «Ба қафтаракат дон деҳ!» нисбат ба ин гуна ҳайвонот ва парандагон навозиш, дӯстдорӣ ва ифода кардани муҳаббатро мебинем. Дар қисмати ҳайвонот ва парандагони ваҳшӣ функсияи навозиш ба ин тариқа ба кор бурда намешавад. Пас аз ин муҳаққиқ дар бораи мавқеъ ва ҷойи корбасти ин се вазифаи «ак» навозиш, хурдкунӣ ва таҳқир суҳан ронда, бо мисолҳои мушаххаси ҳаёти онро баррасӣ кардааст, ки дар бахши маъношиносии илми забоншиносии тоҷик аҳаммияти ниҳоят калон дорад.

Муҳаққиқ барҳақ таъкид намудааст, ки суффикси «ак» таърихан калимасоз шуда ҳам омадааст. Ин функсияро, - мегӯяд муҳаққиқ, на фақат дар қисмати унсурҳои забони тоҷик, балки дар қисмати калимаҳои ғайритоҷикӣ (махсусан арабӣ), ки дар забони тоҷикӣ дучор мешаванд, низ адо мекунад. Ба сифати мисол калимаи «ам» - ро меорад, ки дар арабӣ бародари падарро

мегӯянд. Дар забони тоҷикӣ ба он суффикси «ак» - ро ҳамроҳ карда, он калимаро тоҷикӣ гардонид, дар шакли амак пешниҳод кардааст.

Дар забони тоҷикӣ аз ҳисоби калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми ашӯҳо ва асосҳои феълӣ бо пасванди «ак» як даста исмҳои нав сохта шудааст, ки муаллифи мақола онҳоро махсус ҷудову таъкид кардааст, чунончи: кирм = кирм+ак = кирмак (номи кирми пилла - кирми абрешим); сар = сар + ак = сарак (сари гандуму чав); банд (феъли амр ва ресмон) = банд + ак = бандак (хуруфи атф); хар = хар + ак = харақ (исми як хел ҳашарот, ки дар хонаҳои деҳа мешавад); буз = буз + ак = бузак (исми як хел ҳашарот, ки дар шудгор мешавад).

Муаллифони «сарфи вазифагӣ» дар қисми «сифатҳои феълии пайваста» - и асари худ, - мегӯянд муаллифи мақола, қайд мекунад, ки суффикси «ак» исми ҳолат ҳам месозад. Ин таъинот дар «Таҷрибаи аввалин аз сарфи забони тоҷикӣ» - и Т. Зеҳнӣ низ нишон дода шуда буд. Ин, - таъкид менамояд муаллифи мақола, дуруст аст, вале бояд гуфт, ки функсияҳои исми ҳолат сохтани суффикси «ак» як чизе нест, ки ба фоил (каси ба ҳамон олат коркунанда ё худ каси барандаи вазифаи ҳамон ҳолат) муносибат надошта бошад. Дар ин ҷо ин суффикс назаран ба функсияҳои фоил исми ҳолат месозад. Пас аз муҳокимаи ғавқ мисолҳои зерин шоҳид оварда шудаанд [9, 26]:

«Оташгир» (киноя аз одаме, ки ба оташгирӣ машғулият дорад) = оташгирак – исми олат;

«Рӯйпоқкун» – каси рӯйпоқкунанда – рӯйпоқкунак – исми олат;

«Қаламтарош» – қаламтарошанда – қаламтарошак – исми олат;

«Пашазан» – пашазананда – пашазанак – исми олат;

«Санғобдав» [9, 26] – ба санғоб роҳраванда – санғобдавак – номи як хел парранда, ки дар санғоб макон дорад .

Дар бораи калимаи «хапак», ки аз асоси феъл - хап ва пасванди «ак» сохта шудааст, муаллифи мақола чунини қазоват кардааст: «Суффикси «ак» дар баъзе ҷой аз феъл исм - сифат сохта омадааст, масалан, калимаи «хап» (хап - лафзи амри феъли «хапидан») бошад, ҳар гоҳ агар суффикси «ак» бо ин феъли амр ҳамроҳ шавад (ҳамчун «хапак») феъли мазкурро ба исм - сифат мубаддал мекунад, яъне агар аз «хап» маънои дам, хомӯш бош, зоҳир шавад, «хапак» - одами камгап ва одамдузд ро ифода мекунад. Инчунин «хапак» номи бозие ҳам аст.

Тавре ки аз муҳокимаи ғавқи муҳаққиқ бармеояд, «хапак» вобаста ба мавқеи истифода, вазифаи дастуриаш гоҳе сифат ва гоҳе исм мешавад.

Калимаҳои тақлидӣ – овозӣ дар забони гуфтор ва китобии тоҷикӣ ҷойгоҳи худро дошта, бештар аломату амалиётро мефаҳмонанд ва ба ин гурӯҳи вожаҳо низ васл гардида калима сохтани пасванди «ак» - ро муаллифи мақола қайд кардааст, чунончи: - Дар забони мо ба овоз тақлидкунӣ як ҷойи хеле калонеро ишғол мекунад. Дар вақти ба вучуд омадан, ё худ ба вучуд баровардан хеле амалиёти (ҳамчун: таппӣ карда ғалтид, фаррӣ карда парид, тиззас зада омад) ба овоз - оҳангҳои зоҳир шуда тақлид карда мешавад. Дар ин ҷо суффикси «ак»

барои ба ҳамон оҳангҳои тақлидан ба забон ронда шуда васл гардида, исми ҳамон чизи оҳангдихандаро сохтааст, масалан:

«Шип – шип» = шиппак (кафши бепешнаи тезгард);

«Шар – шар» = шарак = шар – шара;

«Ғир – ғир» = ғирғирак = номи олатҳои бозӣ назаран ба овозашон;

«Фир – фир» = фирфирак [9, 26] (ба назари мо олати бозӣ кардан – Ҳ.В.).

Муҳаққиқ А. Мирзоев вазифаи дастурии пасванди «ак» - ро дар ғӯйишҳои мардумӣ низ нишон додааст, чунончи, ӯ гуфтааст: «... Мо дар феъл ду функсияи тоза ҳосил кардани суффикси «ак» - ро мебинем. Аз ин ду функсия яке функсияи дар лаҳҷаи халқии як қатор маҳаллаҳои шимоли ғарбӣ (Самарқанд, кӯҳистони Китоб ва дигарҳо) бошад, функсияи дигар хусусияти лаҳҷаи халқҳои шарқӣ ҷанубӣ мебошад. Дар шимоли ғарбӣ (махсусан, Самарқанд) суффикси «ак» ба охири исми феъл васл шуда, зарфи ҳол месозад, масалан: рафтан + ак – Бозор рафтаник муаллимро хабар кун» [9, 26].

Омадан + ак – «Аз бозор омаданик китоб харидам».

Дидана + ак – «Талабагон муаллимро диданик хомӯш шудан».

Гирифтаник + ак – «Китобро гирифтаник аз хона баромадам».

Дар ҷумлаҳои боло – таъкид кардааст муҳаққиқ, суффикси «ак» аз як тараф, зарфи ҳол созад, аз тарафи дигар, зудӣ - тезии ҳамон амалиёти шударо ифода мекунад» [9, 26].

Дар лаҳҷаи халқҳои ҷануби шарқӣ суффикси «ак» бо асоси замони гузаштаи феъл омада, замони гузаштаи наздикро тасдиқ мекунад, - мегӯяд муаллифи мақола ва мисолҳои зеринро овардааст:

«Кардак», «дидак», «рафтак».

Дар хотимаи мақола муҳаққиқи бориқназар, забоншиноси нозукбини дурандеш, академик А. Мирзоев ҷунин хулоса мебарорад: «Вале набояд пиндошт, ки фарқҳои семантикии суффикси «ак» фақат ҷизҳои дар ин мақола нишондодашуда мебошанду бас. Он тариқа нест, ғайр аз таъиноти ин мақола мумкин аст ин суффикс як қатор соҳаҳои семантикии дигаре низ дошта бошад... Вазифаи боз ҳам равшан ва хубтар нишон додани ин соҳа ба он вазифаи умумии навбатӣ, тартиб додани сарфи илмӣ забони тоҷик дохил хоҳад шуд.»

Хулоса, ин мақолаи академик А. Мирзоев дар маъношиносӣ (семантика), сарфшиносӣ, алаҳхусус, калимасозӣ таҳқиқи бисёр муҳим буда, барои ташаккул ва рушди афкори забоншиносии навини тоҷикӣ нақши мондагори бозидааст.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик / С. Айни // Шарқи сурх. – 1952. – №6. С. 3-8.
2. Ализода, С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С. Ализода. – Душанбе, 1926. – 79 с.
3. Ахвледиани, В.Т. Арабское языкознание средних веков / В.Т. Ахвледиани // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – Л., 1981. – С. 53-94.

4. Березин, Ф.М. Очерки по истории языкознания в России конец XIX – начало XX в. / Ф.М. Березин. – М., 1968. – 310 с.
5. Виноградов, В.В. История русских лингвистических учений / В.В. Виноградов. – М., 1978. – 378 с.
6. Герценберг, Л.Г., Саймиддинов, Д. Лингвистическая мысль и языковедческая практика в Иране в домонгольское время / Л.Г. Герценберг, Д. Саймиддинов // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – М., 1981. – С. 69-115.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе, 1985. – Ҷ.1. – 350 с.
8. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 2017. – 320 с.
9. Мирзоев, А. Фарқҳои семантикии суффикси «ак» / А. Мирзоев // Барои адабиёти сотсиалист. – Сталинобод, 1936. – №11 (47). – С. 22-27.
10. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 70 с.
11. Саломов, М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ / М. Саломӣ. – Душанбе, 2001. – 134 с.
12. Хочаев, Д. Хоча Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хочаев. – Душанбе, 2004. – 108 с.
13. Хочаев, Д. Саҳми академик Абдулғанӣ Мирзоев дар рушди илми забоншиносии тоҷик / Д. Хочаев. // Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе, 2008. – С. 282-287.
14. Хочаев, Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад / Д. Хочаев. – Душанбе, 2011. – 229 с.
15. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI / Д. Хочаев. – Душанбе, 2013. – 343 с.

**ПАСВАНДАКИ «АК» ДАР ТАҲҚИҚИ АКАДЕМИК АБДУЛҒАНӢ
МИРЗОЕВ ВА АРЗИШИ ЗАБОНШИНОСИИ ОН**

Муаллифи мақола дар бораи таҳқиқи академик А. Мирзоев оид ба пасванди «ак» ва арзиши забоншиносии он изҳори андеша кардааст. Академик А. Мирзоев яке аз поягузори афкори забоншиносии навини тоҷик маҳсуб меёбад. Вай ба таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ аз солҳои 20 – уми асри XX ишро карда, дар солҳои 30 – 40 – уми асри XX чандин таҳқиқи бисёр ҷиддӣ дар боби забоншиносӣ анҷом додааст. Ӯ соли 1936 мақолаи муфассале бо номи «Фарқҳои семантикии суффикси «ак» дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ба таъбири мерасонад.

Дар қисмати муқаддимоти мақола академик А. Мирзоев дар бораи забон, алоқаи он ба тафаккур, ягонагии ҷудонопазири онҳо бо ҳаёт, пеш

рафтан дар баробари тағйиру дигаргунӣ дар ҳаёти ҷомеа, инкишоф ёфтани забону тафаккур иброи назар кардааст.

Пас аз муқаддима дар қисмати асосии мақола академик А. Мирзоев дар бораи омилҳои пайдоиши функсия (вазифаҳои Ҳ.В.) суффикси «ак» (пасванди «ак» Ҳ.В.) сухан ронда, дар зинаҳои минбаъд вазифаҳои маъноӣ ва дастурии нав пайдо кардани он таваққуф намудааст. Инчунин ба вазифаҳои гуногун омадани ин пасвандро дар забонҳои дигар ва ғуйиҳои тоҷикӣ бо далелҳо нишон додааст.

Аз бозгӯии мақолаи академик А. Мирзоев маълум шуд, ки ин мақолаи ӯ дар баҳии маъношиносии илми забонишиносии тоҷик сухани тоза ва таҳқиқи нурафзоии забонишиносӣ мебошад.

Калидвожаҳо: афкор, калима, пасванд, овоз, забон, суффикси «ак» функсия, сарфшиносӣ, маъношиносӣ, лаҳҷа, ғуйиш, норма, сарфи шаклӣ, сарфи вазифавӣ, калимаҳои тақлидӣ, ҳапак.

СУФФИКС «АК» В ИССЛЕДОВАНИЯХ АКАДЕМИКА АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВА И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ

Автор статьи рассказывает об исследованиях академика А. Мирзоева и высказывает свое мнение о суффиксе «ак» и его лингвистическом значении. Академик А. Мирзоев считается одним из основоположников современной таджикской лингвистической мысли. Он начал изучать лингвистические проблемы в 1920-х годах, а в 1930-х и 1940-х годах провел несколько очень серьезных исследований в области лингвистики. В 1936 году он опубликовал в журнале «За социалистическую литературу» подробную статью под названием «Семантические различия в суффиксе «ак».

Во вступительной части статьи академик А. Мирзоев высказал свои взгляды на язык, его связь с мышлением, их неразрывное единство с жизнью, развитие языка и мышления по мере их прогресса в условиях изменений и преобразований общественной жизни.

После введения, в основной части статьи академик А. Мирзоев рассказал о факторах, обусловивших возникновение функции суффикса «ак» и остановился на последующих этапах приобретения им новых семантических и прескриптивных функций. Он также наглядно продемонстрировал различные функции этого суффикса в других языках и таджикских диалектах.

Из статьи академика А. Мирзоева стало ясно, что его статья является новым словом в разделе семантики таджикского языкознания и ценным лингвистическим исследованием.

Ключевые слова: мысль, слово, суффикс, звук, язык, «ак», функция, лексикография, семантика, диалект, идиома, норма, формальная лексика, функциональная лексика, подражательные слова, тихоня.

THE SUFFIX «AK» IN THE RESEARCHES OF ACADEMICIAN ABDULGANI MIRZOEV AND ITS LINGUISTIC VALUE

The author of the article talks about the research of academician A. Mirzoev and expresses his opinion about the suffix «ak» and its linguistic meaning. Academician A. Mirzoev is considered one of the founders of modern Tajik linguistic thought. He began to study linguistic problems in the 1920s, and in the 1930s and 1940s he conducted several very serious studies in the field of linguistics. In 1936, he published a detailed article in the journal «For Socialist Literature» entitled «Semantic Differences in the Suffix «ak»». In the introductory part of the article, academician A. Mirzoev expressed his views on language, its connection with thinking, their inseparable unity with life, the development of language and thinking as they progress in the context of changes and transformations in social life. After the introduction, in the main part of the article, Academician A. Mirzoev spoke about the factors that determined the emergence of the function (functions of Kh.V) of the suffix «ak» (suffix «ak» Kh.V), and stopped at the subsequent stages of its acquisition of new semantic and prescriptive functions. He also clearly demonstrated the various functions of this suffix in other languages and Tajik dialects. From the article of Academician A. Mirzoev it became clear that his article is a new word in the section of semantics of Tajik linguistics and a valuable linguistic study.

Keywords: thought, word, suffix, sound, language, «ak», function, lexicography, semantics, dialect, idiom, norm, formal vocabulary, functional vocabulary, imitative words, quiet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Вализода Ҳокимхон Сафолиён – номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Нишони:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 988 57 49 49.

Сведения об авторе: Вализода Хокимхон Сафолиён – кандидат филологических наук, соискатель Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 988 57 49 49.

Information about the author: Valizoda Hokimkhan Safaliyon – candidate of philological sciences, applicant at the Tajik National University. **Address:** 734025, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 988 57 49 49.

ТДУ: 491.59.25

**ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ РАЗРЯД СОБИРАТЕЛЬНЫХ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ
И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ****Мунира Иматшоева****Таджикский международный университет иностранных языков
имени С. Улугзаде**

В последнее время функциональный подход к изучению грамматических форм и категорий возросло. Под категорией собирательности воспринимаются существительные, обозначающие совокупность лиц или однородных предметов как единое целое. Сущность собирательности заключается в способности человеческого мышления объединять под одним понятием несколько объектов, представляющих единое целое.

Категория собирательных существительных интересовала и интересует многих учёных и исследователей. Одним из представителей был Присциан, который напоминает об этой категории в *Institutiones Grammaticae*. Среди представителей русских учёных, которые также занимались вопросами категории собирательности были Мелетий Смотрицкий и Михаил Ломоносов. Именно они выделяли из массы других слов существительные в форме единственного числа, но обозначающие множество. Значительный вклад в развитие данной категории языка внесли ученые - языковеды: Реформатский А.А., Винокур Г. О., Виноградов В.В., Сминницкий А. И., Расторгуев П.А., Щерба Л.В., Панов М.В, Земская Е. А., Аракин В.Д., Тихонов А. Н., Камянова Т. Г.; отечественные Джалилов О., Ниёзмухаммадов Б., Гаффуров Р., Маёсуми Н, Таджикива Д., Рустамов Ш., Мухаммадиева Ш., Мухторов З., Токиров К., Ниёзи Н., Шоев Э., Хусейнов Х., Исмаилова Х.Э., Додыхудоев Р.Х., Карамшоев Д, БахтибековТ, Аламшоев М, Джамшедов П., Мамадназаров А., Шанбезода Х. и другие. Также советские иранисты как И.И.Зарубин, В.С.Соколова, Ф. А. Розенберг, Д. И. Эдельман, Т. Н. Пахалина – всеми ими проводились исследования по данной грамматической категории.

Для определения собирательности в лингвистике существуют разные подходы.

Изучение категории собирательности в диахроническом аспекте позволяет ответить на вопрос о том, как изменилось восприятие человеком окружающего мира с древнейших времен до наших дней. По мнению некоторых лингвистов изначально существовала лишь собирательность, а позднее, с развитием способности человека мыслить абстрактно, появилось значение простой множественности и формы, его выражающие. Так, В.А. Дегтярев определяет собирательные существительные как «дограмматические имена множественные» [4, 127]. Согласно В.А. Дегтяреву, «Собирательность – это совокупное множество однородных предметов, мыслимое материально-качественно, безотносительно к его количественному содержанию» [4, 128].

А.Х. Востоков указывал на неделимость собирательных существительных: «Собирательное, которое придается собранию токовых неделимых предметов, составляющему как бы единицу, например, толпа, стадо, лес, ельник» [3, 67]. Он утверждает, что в единственном числе употребляются собирательные и сплошные неодушевленные имена существительные. Сплошные имена

существительные подразумевают вещественные имена существительные, например, ельник, хотя приведенные примеры противоречат этому утверждению.

М.Л. Попова дает следующее определение собирательности: это «лексико-грамматическая категория слов, обладающих своими как морфологическими, так и синтаксическими признаками» [10, 6].

Б.А. Ильиш рассматривает собирательные существительные, обозначающие группы людей и животных в узком и широком смыслах. В первом случае эти существительные обозначают группу как целое, имеют согласование со сказуемым в единственном числе и называются «собирательными существительными». Во втором случае, эти же существительные, обозначая, например, группу людей как собрание отдельно взятых индивидов, согласуются с глаголом во множественном числе и называются «существительными множества» [7, 178].

Б.А. Ильиш говорит о том, что «собирательность в логическом отношении, с одной стороны, есть единичность, а с другой – множественность». Под собирательными существительными он подразумевает единство ряда предметов или существ, которые можно пересчитать [7, 178].

Таджикский лингвист Ш. Ниязи в своей диссертации «Имя существительное и имя прилагательное в таджикском языке» исследовал основные особенности двух частей речи – существительного и прилагательного, а также отметил некоторые особенности собирательных существительных. Он не выносит собирательные существительные в отдельную главу, а в рубрику «Категория числа имени существительного» и показывает только одну характеристику собирательных существительных: «Существительные с суффиксом «-бор», «-сор», «-зор» имеют значение множество предмета, то есть имеют собирательное значение» [9, 11]. Из обзора автора следует, что эти суффиксы имеют характер словообразования. В одном случае они указывают расположение предметов, а в другом – их обилие. Во втором случае, выражающие множество значений предметов, они выражают собирательность. Такие существительные для выражения понятия множества обязательно принимают собирательные окончания, что дает нам основание говорить, что такие существительные являются собирательными. Например, когда мы говорим «шафтолу», мы подразумеваем дерево или мягкий, сочный мясистый фрукт, плод персикового дерева. Если к этому слову добавить суффикс «-зор» (шафтолу - персик), то оно получает два значения, одно из которых указывает на местонахождение этого дерева, другое — на его изобилие.

Собирательные существительные в шугнанском, таджикском и английском языках считаются одним из лексико-грамматических разрядов существительных, богатым грамматической и семантической особенностями.

Во всех трёх сравниваемых языках для анализа были отобраны более 50 имён существительных, помеченных в толковых словарях данных языков.

В шугнанском, таджикском и английском языках есть большое количество собирательных существительных, образованных различными способами: числовая парадигма, согласование со сказуемым, морфемная структура и семантика.

Mardum –мардум- people (люди, народ)

Слово mardum в шугнанском языке, **мардум** в таджикском языке, на английском языке переводится как **people**. Слово **мардум** в шугнанском и

таджикском языках в собирательном значении употребляется в единственном числе, согласуется с глаголом соответственно тоже в единственном числе. В словаре таджикского языка даётся толкование **одамон, касон**. Эквивалентом слово *mardum* (мардум- люди) в английском языке является слово **people**, которое указывает на некоторое количество людей (независимо от пола и возраста), тоже употребляется в единственном числе, но глагол со словом **people** употребляется во множественном числе. Например:

Шугн: *Mardum az sur yat.*

Тадж: Мардум ба тамошои шахр баромад.

Англ: *People were afraid of him.*

В шугнанском и таджикском языках глагол с собирательным существительным *mardum* – *мардум* употребляется в единственном числе, а в английском языке во множественном числе.

В таджикском языке возможно употреблять собирательные существительные (мардумон, халқҳо,) во множественном числе.

Lixkar – лашкар- *army, troop* (войско, армия)

Слово *lixkar* в шугнанском языке, *лашкар* в таджикском и *army, troop* в английском имеет значение совокупность всех сухопутных, морских и воздушных сил государства. Во всех трёх сравниваемых языках употребляется в единственном числе, согласуется с глаголом тоже в единственном числе, например:

Шугн: *Lixkar yat xu yodi vi.* (Войско пришло и забрало его).

Тадж: Лашкар омад ва уро бурд. (Армия пришла и забрала его).

Англ: *The army is now present.* (В настоящий момент армия есть).

В таджикском языке слова *артиш*, *қушун* являются синонимом к слову *лашкар*, но слово *артиш* как и слово *лашкар* употребляется в единственном числе, а слово *қушун* может употребляться как в единственном так и во множественном числе.

Majlis – маҷлис –meeting

В шугнанском языке слово **majlis**, заимствованное из таджикского языка **маҷлис**, обозначает количество как одно целое и употребляется в единственном числе, неисчисляемое, однокорневое, согласуется с глаголом в единственном числе, аналогом слова **majlis** в английском языке является слово **meeting**, который тоже является собирательным существительным и всегда употребляется в единственном числе, с глаголом согласуется в единственном числе. Например:

Шугн: *Majlis tayor sut.*

Тадж: Маҷлис ба охир расид.

Англ: *The meeting is over.*

Xūnavoda – хонавода – family (семья)

Слово *xūnavoda* в шугнанском, *хонавода* в таджикском и *family* в английском языке, которое означает членов дома, родственников одной семьи и употребляется всегда в единственном числе и согласуется с глаголом тоже в единственном числе. Например:

Шугн: *Dev xūnavoda fukaḍ kasal sut.* (В семье все заболели). В данном предложении слово *xūnavoda* согласуется с глаголом **sut** в единственном числе.

Тадж: Хонаводаи онҳо ҳама касал шуд. В таджикском языке тоже слово *хонавода* согласуется с глаголом **шуд** в единственном числе.

Англ: My family is very important for me. В английском языке слово *family* согласуется с глаголом в единственном числе.

Составитель шугнанского словаря Зарубин разъяснил слово *xūnavoda* следующим образом : *bač(at) – kač, jamāt, ižrol*: в шугнанском языке слово *ižrol* тоже обозначает *член семьи*, и всегда используется в единственном числе, например: *mund-en tu čidand čavor ižrol* (У меня в семье четыре чедовека. [6, 67]; а составители таджикского словаря разъясняли слово хонавода следующим образом; оила, дудмон, аҳли хона, зану фарзанд [5, т.2, 491]; *хонадон, дудмон, хайл, хона, табор, дуда; аҳли хона, аҳли байт; қабилаи бузург ва машхур; навъ, раста, тира; нажод* [5, т.2, 9438].

Mol – чорво (хайвони майдаи шохдор) - livestock - (мелкий рогатый скот)

Слово *mol – чорво – livestock* во всех трёх сравниваемых языках употребляется в единственном числе: неисчисляемое, с глаголом тоже согласуется в единственном числе. Например:

Шугн: Mol az poz yat. (Мелкий рогатый скот пришёл с пастбища).

Тадж: Чорво аз пода омад.

Англ: The livestock came from the pasture.

В шугнанском языке для крупного рогатого скота используется слово *sitūr*, аналогом которого в таджикском языке является слово *чорво* (хайвони калони шохдор), а в английском- *livestock*, которые также употребляются для обозначения мелкого рогатого скота, например:

Шугн: situr nur magzunj as poč yat.

Тадж: Чорво имрӯз аз пода гурусна омад.

Англ: Today the livestock came hungry from the pasture.

Tūym – тухмӣ – seed (семя, семенное зерно)

Слово *tūym* в шугнанском языке употребляется в единственном числе; неисчисляемое, одноморфемное слово, согласуется с глаголом в единственном числе [2, 76]. В таджикском языке передаётся словом **тухмӣ**, тоже употребляется в единственном числе, неисчисляемое, с глаголом согласуется в единственном числе. Аналогом слово **tūym** в английском языке может выступать слово **seed (s)**, который тоже употребляется в единственном числе, неисчисляемое, но в английском языке слово *seed(s)* бывает одноморфемным и двухморфемным. В таджикском и английском языках данное слово в морфемном составе имеет суффикс **ӣ** и **s**. Хотя **s** в английском языке выражает множественность предмета, но слово **seeds** обозначает собирательность. Коннотации нет. Например:

Шугн: Di tūym dan zimc – ard yip.

Тадж: Тухмиро дар замин кош.

Англ: Don't push the seeds too deep into the ground.

rul – тӯда – crowd (толпа)

Слово *rul* в шугнанском языке в собирательном значении употребляется в единственном числе, согласуется с глаголом соответственно также в единственном числе, эквивалентом слово *rul* в таджикском языке является слово *тӯда*, а в английском *crowd*. Например:

Шугн: rul as tirač yat. (Толпа пришла с верху)

Тадж: Дар миёни як тӯда чаллобон ва тарозудорони сиёхдил, албатта, дили ман сафед намоионад [1, с 363]. В данном предложении слово **тӯда** указывает на множественность предмета, но употребляется в единственном числе.

Англ: It is signed by a crowd of names. (Это подписано большим количеством людей.)

ʔār – саргил – manure - (навозная лужа)

Слово **ʔār** в шугнанском языке употребляется в единственном числе, неисчисляемое, согласуется с глаголом в единственном числе. Одноморфемное слово. В таджикском языке переводится как **саргил**, употребляется в единственном числе, неисчисляемое, двухморфемное слово. Эквивалентом слово **ʔār** в английском языке является слово **manure**. Как в шугнанском и таджикском языках слово **manure** употребляется в единственном числе, согласуется с глаголом тоже в единственном числе, неисчисляемое, одноморфемное. Например:

Шугн: Di ʔār as ʔijid –and ziweð! (Выведите навозной лужи из коровника). В предоставленном предложении идентификатор **di** указывает на предмет в единственном числе, а в предложении *ʔār ar ʔijid lap sut* существительное согласуется с глаголом в единственном числе.

Тадж: Саргилро аз огил бароред.

Англ: He used manure to enrich the soil. (Он удобрял почву с помощью навоза).

Категория собирательности в рассматриваемых языках может быть выражена также с помощью аффиксации. Во всех трёх языках наблюдается использование различных суффиксов. Собирательные существительные с суффиксами и полусуффиксами в английском языке больше развит, чем в шугнанском и таджикском языках.

Для образования собирательности в шугнанском языке наблюдается использование суффиксов *ej*, в таджикском языке суффиксы *от*, *гор*, *й*, *дор*, в английском языке, *(-ery(ry), -асу, -age)* и полусуффиксы *(-dom, -ship, -ful, -hood)*.

Например, слово **birej** в шугнанском языке употребляется в единственном числе, но обозначает множество, согласуется с глаголом в единственном числе. В морфемном составе имеет собирательный суффикс – *ej*. Коннотации нет. Например: *Di dam niwenc birej et kinet*. (Откройте постель невесты).

Слово *хосилот*, *чавахирот*, *атриёт*, *хизматгор*, *лаганбардор* и другие в таджикском языке употребляются в единственном числе, согласуются с глаголом в единственном числе. В морфемном составе имеют суффиксов *от*, *гор*, *дор*, *ёт*. Например: *Раиси тарабхона хизматгор(он)ро пеши худ даъват кард*. (Владелец ресторана позвал к себе прислугу).

Некоторые арабские формы множественного числа с суффиксом –*от* //–*ёт* выступают в таджикском языке как собирательные существительные. Например: *Ман аз мағоза атриёт харидам*. Слово *атриёт* в данном предложении в собирательной форме.

Слова с суффиксом *-ery* (или его вариантом *-ry*) появилось в английском языке начиная со второй половины XIII века (*husbandry* (1290) — «хочагии кишлоқ; зироаткорӣ»). В настоящее время этот суффикс, образуя новые слова, может придавать различные значения собирательности (*stationery* — «молҳои дафтардорӣ», *jewelry* — «чавахирот», *machinery* — «тахизоти мошин, қисмҳои мошин»). Иногда суффикс —*ery/-ry* придаёт пренебрежительный оттенок: *devilry* «шайтонҳо» (собр.), *beggary* «гадоён» (собр.), *doggerly* «одатҳои сағ».

Суффикс *-асу* может выражать собирательное значение, обозначая группу, общность, коллектив (*delegasy, piracy*). Например: *The delegasy arrived at the airport at 16.30p.m*. Хайати вакилон соати 16.30 дақиқаи бегоҳӣ ба аэропорт

омад. (Делегация прибыла в аэропорт в 13.30). Эквивалентом словом *delegasy* в таджикском языке является слово *вакилон*, *намояндагон*. В вышеприведённом примере в таджикском языке *хайати вакилон* согласуется с глаголом *омад* в единственном числе.

Другим словообразовательным средством для образования собирательных существительных английского языка выступает заимствованный суффикс из французского языка *-age* (*umpirage, readerage, clientage, companionage, fruitage, cellarage, peerage*). Кроме того, суффикс *-age* придаёт собирательное значение существительным, присоединяясь к основам, обозначающим единицы измерения (*tonnage, voltage, footage, poundage*, — ср. рус. километраж, тоннаж, метраж и др.) [11, 118].

Ряд производных собирательных существительных английского языка образуется с помощью полусуффикса *-ship*, который сочетается с именными основами, обозначающими лиц или населённые пункты (*fellowship* «товарищество, братство, корпорация», *partnership* «товарищество, компания»). Выражая значение должности, профессии, звания, чина, полусуффикс *-ship* в некоторых случаях также может иметь собирательное значение: *readership* «читатели (собр.)», *chancellorship* «канцелярия (собр.)» [8, 78].

В некоторых случаях к именным основам присоединяется полусуффикс *-hood*, выражающий значение состояния, положения или отношения того лица, на которое указывает основа (*brotherhood* «люди одной профессии, профсоюз железнодорожников (амер.)», *womanhood* «женский пол, женщины», *priesthood* «духовенство», *neighborhood* «соседи (собр.)»).

В данной работе проводился сравнительный анализ собирательных существительных в разносистемных языках, который показал, что в сопоставляемых языках существуют общие и различительные черты. Следует обратить внимание на то, что собирательные существительные при переводе с одного языка на другой в большинстве случаев переводятся однокорневыми словами, лишь некоторые из них переводятся двухморфемными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Ёддоштхо / С. Айни. — Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. — 462 с.
2. Аламшоев, М.М., Аламшоев, Ш.М., Карамшоев Д. Хууъунуни зив грамматика / М. Аламшоев. — Памир, 2000. — 150 с.
3. Востоков, А.Х. Окрашенная русская грамматика Александра Востокова: перепечатана с 4-го издания для употребления в заведениях московского учебного округа с разрешения высшего начальства. — Издание 2-е без перемены / А.Х. Востоков. — Москва: Университетская типография, 1843. — 163 с.
4. Дегтярёв, В.И. Категория числа в славянских языках. Ростов на —Дону / В.И. Дегтярёв. — Издательство Ростовского университета, 1982. — 320 с.
5. Деххудо, А. Луғатнома. Дар 16 ҷилд /А. Деххудо. — Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377.
6. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. — Издательство Академии наук СССР. Москва-Ленинград, 1960. 387с.

7. Ильиш, Б.А. Строй современного английского языка =The structure of Modern English: учебник по курсу теоретической грамматики для студентов педагогических Институтов / Б.А. Ильиш – 2-е изд. – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
8. Карашук, П. М. Словообразование английского языка: Учебное пособие I П. М. Карашук – М.: «Высш. Школа», 1977. – 303 с.
9. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – Ҷ. 7.
10. Попова, М.Л. Категория собирательности имён существительных в древнерусском языке: Автореф. Дисс.канд.филол. наук. – Л., 1955. – 16 с.
11. Яценко, Н.В. Компаративный анализ собирательных имен существительных русского, немецкого и английского языков и их передача с русского языка на немецкий и английский языки в художественном тексте / Вестник Челябинского государственного университета. 2019. № 1 (423). Филологические науки. Вып. 115. С. 178—187. УДК 811.112 DOI 10.24411/1994-2796-2019-10126. ББК 81.2

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ РАЗРЯД СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье приводятся разные точки зрения по отношению собирательных имен существительных в лингвистике, рассматриваются в сравнительно - типологическом аспекте особенности употребления собирательных существительных в таких разноструктурных языках, как шугнанский, таджикский и английский. Также выявляются их сходство и различие в употреблении.

Собирательное существительное в единственном числе означает множество вещей одного рода (людей, нации, стада). В собирательных существительных концепция множественности настолько ясна, что когда собирательные существительные выполняют функции подлежащего, сказуемое употребляется во множественном числе.

Собирательные существительные в шугнанском, таджикском и английском языках считаются одним из лексико-грамматических разрядов существительных, богатым грамматической и семантической особенностями. Данный разряд существительного хорошо изучен в английском языке, но в таджикском и шугнанском не подвергался глубокому изучению, особенно в шугнанском языке. Автор отмечает, что в шугнанском языке есть большое количество собирательных существительных, которые заимствованы из таджикского языка. Также автор статьи подчеркивает, что многие собирательные существительные во всех трёх сравниваемых языках составляют одноморфемные слова.

Ключевые слова: существительное, собирательное, единственное число, множественное число, согласование, одноморфемные слова, двухморфемные слова, разносистемные языки, суффикс, полусуффикс.

ГУРӢҲИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКИИ ИСМҲОИ ҶОМЕӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ, ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақолаи мазкур нуқтаҳои назари мухталлиф доир ба исмҳои ҷомеъ дар забониносии, ҷиҳатҳои муқоисавӣ - типологии исмҳои ҷомеъ баён гардида, хусусиятҳои истифодабарии онҳо дар забонҳои гуногунсохтор, дар мисоли забонҳои шугноӣ, тоҷикӣ ва англисӣ оварда шудааст. Инчунин хусусиятҳои фарқунанда ва умумиятдошта низ дар мақола ошкор гардиданд. Исмҳои ҷомеъ дар шакли танҳо мафҳуми ҷамъро ифода мекунад, ба монанди (мардум, миллат, гала). Дар исмҳои ҷомеъ мафҳуми ҷамъ ҷунон равшан аст, вақте ки исмҳои ҷомеъ вазифаи мубтадоро иҷро мекунад, хабар дар шакли ҷамъ истифода бурда мешавад.

Исмҳои ҷомеъ дар забонҳои шугноӣ, тоҷикӣ ва англисӣ яке аз қабатҳои лексикӣ-грамматикӣ исм ба шумор рафта, хусусиятҳои бойи грамматикӣ ва лексикиро доро мебошанд.

Гурӯҳи мазкури исм дар забони англисӣ ҳаматарафа таҳқиқ ёфтаст, аммо дар забонҳои тоҷикӣ ва шугноӣ таҳқиқи амиқи ҳудро то ҳол наёфтаст, ба хусус дар забони шугноӣ. Муаллифи мақола қайд мекунад, ки дар забони шугноӣ миқдори зиёди исмҳои ҷомеъ ҳаст, ки аз забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Инчунин муаллифи мақола зикр мекунад, ки бисёр исмҳои ҷомеъ дар забонҳои муқоисаишаванда калимаҳои якмorfемагиро таъкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: исм, исмҳои ҷомеъ, шакли танҳо, шакли ҷамъ, мутобиқкунӣ, калимаҳои якмorfемагӣ, калимаҳои думorfемагӣ, забонҳои гуногунсохтор, суффикс, нимсуффикс

LEXICAL – GRAMMATICAL CATEGORY OF COLLECTIVE NOUNS IN SHUGNI, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Different points of view regarding collective nouns in linguistics are given in the following article, the peculiarities of usage of collective nouns in different structured languages as Shugni, Tajik and English are viewed in the comparative typological aspect. Also the similarities and differences in the usage of collective nouns are identified.

Collective nouns in the singular form signifies pluralities of homogeneous things, like (people, nation, herd). The concept of plurality in collective nouns is so clear that, when collective nouns fulfill the function of subject, predicate comes in plural form.

Collective noun is one of the lexical-grammatical category in Shugni, Tajik and English languages, which is rich of grammatical and lexical peculiarities.

The following category of noun is deeply researched in English language, but in Shugni and Tajik languages it was not explored in depth, especially in Shugni language.

The author denotes that, there are a lot of collective nouns in Shugni language, which are borrowed from Tajik language.

Also the author of the article emphasizes that, most of the collective nouns in all three comparing language constitute one morpheme words.

Key words: Noun, collective, singular, plural, agreement, monomorphemic words, bimorphemic words, languages of different systems, suffix, semi-suffix.

Информация об авторе: *Иматшоева Мунира Бандишоевна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка для двухпрофильных специальностей Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзаде, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Тел: 93 955 48 47

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иматшоева Мунира Бандишоевна* – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгирои Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, шаҳри Душанбе, кучаи Муҳаммадиев 17/6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; тел: 93 955 48 47.

Information about author: *Imatshoeva Munira Bandishoeva* – candidate of philological sciences, docent of English language for two profile specialties' department of Tajik International University of foreign languages named aafter Sotim Ulugzade, Dushanbe city, Muhammadiev street 17\6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Phone: 93 955 48 47

ТДУ: 809.155.0+803.0+808.2[-3

**ТЕРМИНЫ, ОПИСЫВАЮЩИЕ ОРУЖИЕ НА ТАДЖИКСКОМ,
НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Фотима Гуломова

Таджикский государственный педагогический университет

Исследование и анализ терминов, в том числе военной лексики, находятся в центре в работах современных исследователей.

Так как наряду с развитием различных областей жизнедеятельности людей развивается, расширяется и военная сфера, и в результате образуются новые слова и лексика.

Кроме того в наше время страны мира устанавливают и развивают двухсторонние, разносторонние и военные отношения в индивидуальном порядке и в рамках различных региональных и глобальных организаций.

Можно выразить, что упорядочение терминологических систем тесным образом связано с непрерывным образованием новых слов и словосочетаний, которые требуют наименования, и активным военно-техническим сотрудничеством.

Таким образом, образование в лексическом составе языка международных военных терминов разъясняется тем, что страна считается активным членом международного сообщества. В то же время она сотрудничает и обменивается мнениями в военной области с другими зарубежными странами: и ближними, и дальними.

Но язык терминов военной сферы не будут полностью иметь иностранный характер. Как пишет Л.Л. Нелюбин: «Однако, несмотря на это, национальные особенности термина продолжают сохраняться, а сама унификация проводится в разных странах по-разному, научные термины не теряют свои национальные особенности» [8,117].

Нужно отметить, что военная терминология может обогащаться в период начала войн или с процессом развития боевых орудий и техники.

Но данная ситуация не обязательная и не может изменяться, военная терминология распространяется не только в ходе различных конфликтов и войн, но и в ходе реформ и преобразований в военной области.

На развитие военной лексики каждого языка также влияет закрытость военной сферы и ее специфические процессы, которые обусловлены политическими причинами.

Как отметил В.Н.Шевчук, «доля цитирований значительно выше в тех языках, понятийный аппарат военных действий которых находится в стадии формирования, особенно в странах Азии и Африки» [10, 14].

С учетом этих особенностей, количество цитируемых терминов относительно выше в языках, тех стран, в которых военная сфера развивается и расширяется.

Другой особенностью военной лексикологии заключается в том, что у нее превалирует слова и словосочитания из другой сферы.

Кроме структуры вооруженных сил и родов, существующих войск в перечень терминов военной сферы, могут входить также наименования техники, боеприпасов, военной формы, звания, ордена и многое другое.

Как уже выше подчеркивалось, военная лексикология еще не исследована в должном образе и в данной сфере языкознания все еще существуют некоторые неясные вопросы.

Как уже известно, военная лексика делится на различные группы в зависимости от их характерных особенностей.

Наряду многочисленных групп одной из них является слово, которое обозначает материальные объекты в военной сфере, с которыми связана тема нашей работы.

Если выразить точнее, то можно привести классификацию ученых в этой сфере, которые после глубокого изучения различных разделов военной области разделили их на группы.

Например, исследователь А.Н. Кожин выделяет следующие группы «общевоинских терминов»:

1. Слова, обозначающие лицо по роду боевой деятельности (отношение к оружию, подразделению, виду военной службы и воинской специализации);

2. Слова, определяющие виды войсковых формирований;

3. Слова, квалифицирующие служебно-должностное положение военнослужащих;

4. Слова, обозначающие боевое оружие, боевую технику;

5. Слова, обозначающие средства поражения;

6. Слова, определяющие оперативно-тактические понятия боевой деятельности войск;

7. Фортификационные сооружения [4, 48-58].

Е.В. Брызгина в своем исследовании классифицирует военно-терминологическую лексику следующим образом:

1. Слова, обозначающие явления, связанные с построением, перемещением и составом войск.

2. Слова, обозначающие характер боевых действий, способы и приемы ведения боя, обеспечение боевых и оперативных действий, сами военные действия.

3. Слова, обозначающие устройства и средства для поражения живой силы, техники и укреплений противника; понятия, связанные с огнестрельным оружием.

4. Слова, обозначающие территорию, связанную с военными действиями, и боевое обеспечение войск.

5. Слова, обозначающие наименования воинов [2, 40- 42]

Одним из вопросов, который еще не изучен и не исследован в должной мере в таджикском языкознании и требует углубленного научного рассмотрения и анализа, является сравнительное изучение и исследование терминов, обозначающих боевое оружие и его части в таджикском, немецком и русском языках.

Следует отметить то, что, учитывая сравнительно лучшее развитие военной области, особенно появление в военных структурах России и Германии различных видов вооружения, в терминологии языков вышеназванных стран можно наблюдать много изменений и новшеств в области терминов, которые обозначают оружие, и они в этом вопросе достигли значительного прогресса.

В лексикологии таджикского языка также происходят регулярные изменения, а военная терминология обозначающая вооружение, часто пополняется новыми словами и выражениями, а при необходимости и иностранными заимствованиями.

В целом лексика сравниваемых языков содержит множество военных слов, которые обозначают оружие, некоторые из которых применялись ранее, а другие используются и сегодня во всех трех языках. К числу таких терминов можно отнести следующие слова:

<i>Забони тоҷикӣ</i>	<i>Забони олмонӣ</i>	<i>Забони русӣ</i>
силоҳ	die Waffe	оружие
силоҳи ҷангӣ	die Kriegswaffe	военное оружие
шамшер	der Degen	шпага
Найза	der Speer	копье
шамшер	der Schläger	рапира
шамшер	der Säbel	сабля
шамшер	das Schwert	меч
корди ҳаводиханда	das Wurfmesser	метательный нож
ханҷар	der Dolch	кинжал
акинак	das Schnappmesser	стиллет
шамшери дудама	das Handbeil	тесак
найза	der Jagdspieß	рогатина
табарзин	die Streitaxt	секира
табарзини найзадор	die Hellebarde	алебарда
шофи дудама	der Pallasch	палаш
туфангча	der Revolver	револьвер
таппонча	die Pistole	пистолет
милтики сочма	die Schrotbüchse	дробовик
автомат	die Maschinenpistole	автомат
пулемёт	das Maschinengewehr	пулемет
тӯп	die Kanone	пушка
гаубитса	die Haubitze	гаубица
норинчакандоз	der Granatwerfer	гранатомет

Здесь мы разъясняем и сравним некоторые из упомянутых выше терминов в таджикском, немецком и русском языках.

Один из этих терминов – «**das Gewehr**» (туфанг, милтик – ружье), а другой – «**das Schießgewehr**» (милтик – винтовка).

Винтовка – огнестрельное оружие с нарезным стволом, предназначенное для поражения противника огнем, отдачей и выстрелом. Существуют

самозарядные, автоматические (штурмовые), снайперские винтовки и карабины [7].

Этот термин в немецком языке выражает «**das Gewehr, das Schießgewehr**» и в русском языке обозначает «ружье, винтовка».

Другой термин – «**Carabin**» (**милтики кӯтоҳ – карабин**).

Данный термин имеет французское и арабское происхождение и означает «**оружие**».

В немецкий и русский языки оно вошло посредством французского языка и в таджикском языке употребляется в той же форме.

Карабин – это тип винтовки, отличающийся коротким стволом и относительно небольшим весом. В прошлом его использовали для вооружения личного состава кавалерии, артиллерии, саперов и горных войск.

Пистолет (die Pistole–таппонча) огнестрельное оружие, предназначенное для поражения живых целей на расстоянии до 70 метров. Первый пистолет появился в XVI веке. Современные пистолеты в основном самозарядные, некоторые – автоматические, и имеют различные калибры (до 11,43 мм)

По некоторым данным, оно произошло от французского слова «**pistolet**», а затем в той же форме перешло в русский язык [7].

Другой термин – «**der Revolver**» (**туфангча – револьвер**), которое, несмотря на свое английское происхождение, широко используется в немецком языке. Этот термин встречается и в русском языке в точно такой же форме. В таджикском языке его эквивалентом скорее всего является слово «**туфангча**».

В «Большой российской энциклопедии» это слово объясняется следующим образом: «**Револьвёр** (от англ. *Revolve* – «вращать», от фр. *revolver*, из лат. *Revolvare* – «перекачивать») – многозарядное короткоствольное стрелковое оружие с вращающимся барабаном, выполняющим функцию магазина» [1].

Мисол:

Der **Nagant** ist ein in Belgien entwickelter **Revolver**.

Наган туфангчаи коркардшуда дар Белгия мебошад.

Наган – это **револьвер**, разработанный в Бельгии [11].

Следующий термин – «**die Kanone**» (**тӯп – пушка**), это название тяжелого оружия, имеющего долгую историю.

Пушка – сравнительно тяжелое оружие, стреляющее снарядами с использованием пороха. Согласно источникам, слово «**cannon**» произошло от «**canna**», что означает «**тростник**». Также исследователь Деммин полагает, что происхождение этого слова – немецкое слово «**kanne**», что означает «сосуд для питья» [9,17].

Происхождение самого термина предоставить возможность сделать вывод, что его применение в немецком языке имеет долгую историю. Термин «**die Kanone**» (**тӯп – пушка**) часто употребляется в такой форме:

Erst am Abend verstummt die **Kanonen**.

Тӯпҳо танҳо бегоҳ хомӯш шуданд.

Пушки смолкли только вечером.

Eine **Kanone** war den Hang hinabgerollt bis zum Ufergebüsch.

Тӯп аз нишебӣ ба буттазори соҳил ғелида фуромад.

Пушка скатилась с склона к береговому кустарнику.

Другое военное название этого оружия – «**die Haubitze**» (**гаубитса** (*тӯпи вазини кӯтоҳмил*) – **гаубица**).

Этот термин также имеет немецкие корни и употребляется в таджикском и русском языках почти точно в своей немецкой форме:

Das Rohr einer **Haubitze** ist kürzer als das einer Kanone, dafür kann es in einem steileren Winkel angestellt werden.

Ми́ли **гаубитса** аз тӯп кӯтоҳтар аст, аммо онро метавон ба кунчи нисбатан нишебтар мутобиқ сохт.

Труба **гаубицы** короче, чем у пушки, но ее можно установить под более крутым углом.

Zu den Geschützen zählen Mörser, **Haubitzen** und Kanonen.

Ба қатори силоҳҳо минометҳо, **гаубитсаҳо** ва тӯпҳо шомил мешаванд.

К орудиям относятся минометы, **гаубицы** и пушки.

Термин «**der Granatwerfer**» (**норинчакандоз** – **гранатомет**) применяется для обозначения одного из ключевых видов вооружения, используемых в военных действиях.

В немецком языке этот термин представляет собой сложное слово, состоящее из двух частей, которые вместе указывают на суть оружия. Если в русском языке существительная часть этого термина заимствована из немецкого языка, то в таджикском языке обе части являются исходными словами.

Мисол:

Die Altstadt war ein beliebtes Ziel für **Granatwerfer**.

Шаҳри кухна барои **норинчакандозҳо** ҳадафи маъмулӣ буд.

Старый город был популярной целью для **гранатометов**.

Mithilfe der **Granatwerfer** konnte eine Bresche geschlagen werden.

Бо ёрии **норинчакандозҳо** роҳ (рахна) пайдо карда шуд.

С помощью **гранатометов** удалось пробить брешь.

Следующий термин – «**die Maschinenpistole**» (**автомат** – **автомат**). Этот термин широко используется в военной сфере во всех трех сравниваемых языках. Прежде всего, его универсальность зависит от популярности самого оружия.

Автомат – личное автоматическое огнестрельное оружие, предназначенное для поражения живой силы противника в ближнем бою и способное вести высокую плотность огня.

Слово «**автомат**» происходит от греческого слова «**automatos**», что означает «автоматический». Название происходит от принципа автоматического действия этого оружия. В таджикском и русском языках употребляется в той же форме, что и в оригинале.

Мисол:

Die Polizisten schossen mit ihren **Maschinenpistolen** auf die Demonstranten.

Полисоҳо аз **автоматҳои** худ ба эътирозгарон тир ҳолӣ карданд.

Полицейские стреляли из своих **автоматов** в демонстрантов.

Hinter ihm treten ein paar Männer in einem seltsamen Aufzug mit **Maschinenpistolen** aus dem Gebüsch.

Аз қафои он якчанд мард бо либосҳои ачиб ва **автоматҳо** аз дохили буттазор мебароянд.

За ним выходят несколько мужчин в странной одежде с **автоматами** из кустов.

Необходимо отметить, что военная терминология, которая относится к оружию в немецком языке, имеет некоторые характерные особенности.

Прежде всего к числу таких признаков можно отнести их грамматический род. Так как грамматический род некоторой военной лексики, которая обозначает оружие, зависит от грамматического рода оружия.

Например, «**die Pistole**» (таппонча-пистолет) и «**die Maschinenpistole**» (**автомат**) грамматически являются женскими, поэтому все виды автоматов и пистолетов в немецком языке являются женскими [12, 669].

Мисол:

Ich muss zugeben, dass **die Kalaschnikow** hervorragend ist.

Ман бояд эътироф кунам, ки **Калашников** аъло аст.

Я должен признать, что автомат **Калашников** превосходит.

Er legte **die Kalaschnikow** auf den Tisch und nahm eine andere Waffe mit einem Trommelmagazin.

Ӯ автомати **Калашниковро** ба рӯи миз...

Он положил автомат **Калашникова** на... [12, 240].

Как было отмечено в начале работы тут была проанализирована лишь малая часть военных терминов, которые обозначают оружие в таджикском, немецком и русском языках. Даже из этого краткого и сжатого разъяснения в каком-то уровне становится ясно, что упомянутые выше языки на самом деле имеют большой потенциал для наименования новых слов во всех сферах, особенно в военной области.

В частности, с развитием различных сфер жизнедеятельности общества развивается и таджикский язык, который различным образом преодевает проблемы, которые возникают при наименовании новых предметов и явлений. К вопросу наименования боевого оружия следует отметить, что при возникновении такой необходимости в таджикском языке в первую очередь опираются на потенциал образования новых слов самого языка. Если желаемый результат не достигнут, то обращаются к иностранным языкам. То есть необходимые военные термины заимствованы из иностранных языков.

Аналогичная ситуация наблюдается в русском и немецком языках. Несмотря на то, что вышеперечисленные языки имеют обширное историческое прошлое и множество возможностей для образования слов, в некоторых случаях они также заимствуют необходимую лексику из других языков. Так как словарный запас военной терминологии не является полным ни в одном языке. Он обогащается разными способами и методами, как за счет возможностей родного языка, так и за счет применения характерных особенностей иностранных языков.

К вопросу исследования военной лексики на таджикском, немецком и русском языках, особенно терминов, которые относятся к оружию, следует отметить, что данная тема еще не полностью и всесторонне изучена. Многие аспекты этого вопроса до сих пор остаются неясными и не изученными. Существует множество терминов, которые необходимо проанализировать, обсудить и полностью изучить в будущем.

Поскольку оружие всегда было и остается важным фактором разных исторических отношений и конфликтов, а также учитывая интенсивное развитие изобретения и производства новых видов оружия, следует уделять большое внимание исследованию данного вопроса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая российская энциклопедия. / Главный редактор и председатель научно-редакционного совета Ю.С. Осипов – [Электронный ресурс] URL: <https://old.bigenc.ru> (дата обращения: 28.05.2025). – Москва, 2015. –Т. 28. – С. 295.

2. Брысина, Е.В. Фразеологическая активность военной лексики: Дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 1993. – 224 с.

3. Гатауллин, Р. Г., Фатыхова, Л. А. Эпонимическая номинация оружия в русском и немецком языках. Р. Г. Гатауллин, Л. А. Фатыхова. Вестник Башкирского университета. 2017. Т. 22. №1. Стр. 113-119.

4. Кожин, А.Н. О развитии русского литературного языка в эпоху Великой Отечественной войны // Филологические науки. – 1975. – № 3. – С. 48 – 58.

5. Кожин, А.Н. Русское слово в годы Великой Отечественной войны // Рус. яз. в нац. шк. - 1986. - N 4. - С.9-13.

6. Личное оружие. [Электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org> (дата обращения: 28.05.2025).

7. Военный энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // URL: <http://encyclopedia.mil.ru> (дата обращения: 28.05.2025).

8. Нелюбин, Л.Л. Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект): учеб. пособие/ Л.Л. Нелюбин. 3-е изд. М.: Флинта: Наука, 2013. – 213 с.

9. Карман, У.. История огнестрельного оружия. С древнейших времен до XX века. Центрполиграф; М.; 2006 С. 142

10. Шевчук, В. Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10. 02.19 / В. Н. Шевчук. – М., 1985. – 43 с.

11. Der Nagant-Revolver [Электронный ресурс] URL: www.causa-nostra.com (дата обращения: 28.05.2025).

12. Meade G. Operation Schneewolf. (Übersetzt von Wolfgang Thon). Bastei Lübbe 2011. 686 Seiten.

13. Waffenmythos - walther [Электронный ресурс] URL: www.sueddeutsche.de (дата обращения: 23.05.2025).

14. Wöllstein Angelika. Die Grammatik [Elektronische Ressource] : unentbehrlich für richtiges Deutsch; Duden; 4 Dudenverlag, 2016. [Электронный

ресурс] URL: <https://www.goethe.de/ins/ru/ru/kul/ser/onl>. (дата обращения: 03.05.2025)

15. Wahrig Gerhardt. Deutsches Wörterbuch. München: Mosaik Verlag, 1986. – 4358S.

16. Wehrle Hugo, Eggers Hans. Deutscher Wortschatz – Ein Wegweiser zum treffenden Ausdruck. – Stuttgart: Dresden: Ernst Klett Verlag, 1993. – 821S.

ТЕРМИНЫ, ОПИСЫВАЮЩИЕ ОРУЖИЕ НА ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Вопросы специальной терминологии, в том числе военной, занимают значительное место в современных терминологических исследованиях. В статье рассматривается проблема пополнения военной терминологии новыми единицами в условиях современной информационной реальности. Также на примере методики анализируется методика утверждения новых наименований видов вооружения. Отмечается, что с прогрессом науки и техники во всех областях возникают новшества в военной области, и эта ситуация создает необходимость создания новой терминологии.

По мнению автора, хотя за рубежом, особенно в Германии, по этой теме проделана большая работа, в Таджикистане вопросу немецкой военной терминологии, составляющей один из важных разделов международной военной терминологии, уделяется меньше внимания.

Основываясь на мнениях исследователей в этой области, автор поясняет некоторые отличительные черты немецкой военной терминологии и подкрепляет свое мнение примерами. Автор поставил перед собой задачу провести научное исследование по проблеме военной терминологии с целью внести значительный вклад в развитие и продвижение таджикского языкознания. В рамках своей работы он проанализировал ряд военных терминов, что позволяет лучше понять их роль и использование в лексическом составе.

Целью данного исследования является выявление и представление современных и эффективных методов и подходов в направлении изучения военных терминов в процессе обучения немецкому языку. В заключении статьи автор отмечает, что немецкая военная терминология, как и военная терминология в других языках, развивается под влиянием общих норм и современных условий.

Ключевые слова: военная терминология, оружие, военная техника, названия новых видов оружия, язык, общество, угроза, виды оружия.

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАГАРИ СИЛОҲ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Дар мақола масъалаи пур қардани истилоҳоти ҳарбӣ бо воҳидҳои нав дар заминаи воқеияти иттилоотии муосир баррасӣ шудааст. Ишора мешавад, ки бо пеширафти илму техника дар ҳама соҳаҳо, дар соҳаи ҳарбӣ низ навгониҳо ба миён меоянд ва ин ҳолат зарурати эҷоди истилоҳоти навро ба вуҷуд меорад.

Ба андешаи муаллиф, ҳарчанд дар хориҷи кишвар, бахусус дар Олмон, оид ба ин мавзӯ корҳои зиёд анҷом дода шудаанд, дар Тоҷикистон ба масъалаи истилоҳоти ҷарбии олмонӣ, ки яке аз бахшҳои муҳимми истилоҳоти ҷарбии байналмилалиро ташкил медиҳанд, диққати камтар равона гардидааст. Муаллиф тасмим гирифтааст, ки бо анҷом додани кори илмӣ оид ба ин масъала, саҳми муҳим дар рушди ва нешрафти илми забониносии тоҷик гузорад. Аз ин рӯ, дар мақолаи худ як қатор истилоҳоти ҷарбиёро баррасӣ намудааст.

Мақсади ин тадқиқот муайян ва нешкаш намудани усулу равишҳои замонавӣ ва самаранок дар самти омӯзиши истилоҳоти ҷарбӣ дар ҷараёни таълими забони олмонӣ мебошад.

Дар анҷоми мақола муаллиф қайд мекунад, ки истилоҳоти ҷарбии олмонӣ низ чун истилоҳоти ҷарбии забонҳои дигар таҳти таъсири меъёрҳои умумӣ ва шароити муосир рушд мекунад.

Калидвожаҳо: истилоҳоти ҷарбӣ, аслиҳа, техникаи ҷарбӣ, номҳои силоҳи нав, забон, ҷомеа, таҳдид, навъҳои аслиҳа.

TERMS DESCRIBING WEAPONS IN TAJIK, GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES

Problems of special terminology, including military terminology, occupy a significant part in modern terminological studies.

The article discusses the issue of filling military terminology with new units in the context of modern information reality. Also, the method of approving new names of types of weapons is analyzed on the example of the article. It is noted that with the progress of science and technology in all areas, innovations also arise in the military sphere, and this situation creates the need to create new terminology.

In the author's opinion, although a lot of work has been done on this topic abroad, especially in Germany, in Tajikistan less attention is paid to the issue of German military terminology, which constitutes one of the important sections of international military terminology. The author decided to undertake a scientific study on this issue with the aim of making a significant contribution to the development and advancement of Tajik linguistics. In this context, he examined a number of military terms in his article.

The purpose of this research is to identify and present modern and effective methods and approaches in the direction of learning military terms in the course of teaching the German language.

The author set himself the task of conducting a scientific study on the problem of military terminology in order to make a significant contribution to the development and promotion of Tajik linguistics. As part of his work, he analyzed a number of military terms, which allows for a better understanding of their role and use in the lexical composition. The purpose of this study is to identify and present modern and effective methods and approaches to the study of military terms in the process of teaching the German language. This approach contributes to improving the quality of education, improving the understanding of specialized vocabulary and developing

teaching methods in the context of professional training and intercultural communication.

At the end of the article, the author notes that German military terminology, like military terminology in other languages, is developing under the influence of general norms and modern conditions.

Keywords: *military terminology, weapons, military equipment, names of new weapons, language, society, threat, types of weapons.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторанти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 55 557 06 55 (м.)

Сведения об авторе: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторант Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, 734003, Республика Таджикистан, Душанбе, пр-т Рудаки, 121. Тел.: (+992) 55 557 06 55 (м.)

Information about the author: Gulomova Fotima Abdurahmonovna – Doctoral candidate of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave, 121, Phone number: (+992) 55 557 06 55 (m.)

**ТАҲЛИЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ СУҒДӢ
ДАР ГӢЙИШИ ТОЧИКНИ МАСТҶОҲ ДАР МУҚОИСА
БО ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ**

**Гулҷаҳон Шарифова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Номвожаҳои ҷуғрофӣ ба сифати воҳиди луғавии забон ҷузъи ниҳоят устувору тағйирнопазири забон буда, дар минтақаи марзҳои таърихӣ ҳамчун ойнаи марҳилаҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забонҳои куҳанро инъикос менамоянд. Дар дарозии таърих номҳо шояд бисёр аз табодулотҳои инкирозу гоҳе инкишофи пешрасти тамаддунҳои инсонӣ будаанд.

Замони Истиқлол барои рушди нумои тамоми бахшҳои илм ва соҳаҳои гуногуни саноату хоҷагии халқ, ситорашиносӣ, обуҳавосанҷӣ, зилзилашиносӣ, роҳсозӣ, нақбкани, сохтмони неругоҳҳои барқӣ, марказҳои фарҳангӣ ва амсоли инҳо имкони васеъ фароҳам овард. Ба ин муносибат дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои хеле муҳим гузошта шуд, ки таҳқиқи луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, муқоисаву муқобилаи он бо ғӯйишҳои ҳамгӯй ва гӯйишҳои нисбатан дур, бо забони адабӣ ва бо ин роҳ ёфтани пешкаши аҳли эҷод намудани воҳидҳои солиму мақбули нутқи лаҳҷавӣ аз ҷумлаи онҳост. Зеро ба низом даровардани луғатҳои тафсириву нимтафсир, дузбонаву бисёрзабона, соҳавӣ ва кор дар бобати пурраву мукамал сохтани ҷоҳои холии бахши истилоҳоти луғати забони тоҷикӣ ба таҳқиқи тадқиқи таркиби луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ натиҷаи дилхоҳ ба бор оварда наметавонад.

Маълум аст, ки ҳар як соҳаи илм ҳадафи худро дорад ва дар иртибот ба он вазифаҳои мушаххасро дар бар мегирад ва ин вазифаҳо махсус ба назарияву амалия ва мазмуну мундариҷаи ҳамаи соҳаи нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, бидуни иҷрои он вазифаҳо оид ба омилҳои рушд ва раванди минбаъдаи инкишофи ҳамаи соҳаи тасаввуроти тоза ва диди амиқ пайдо намудан аз имкон берун аст. Ин масъала ба соҳаи лаҳҷашиносӣ низ дахл дорад.

Тадқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ нисбат ба дигар қисматҳои забоншиносӣ хеле барвақт – пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта буд [2, 54]. Аммо асарҳое, ки дар ин давра таълиф ёфтаанд, хеле мухтасар буда, хусусияти тасвири доштанд ва ҳама хусусиятҳои лаҳҷаҳои тоҷикиро пурра ва ба таври мукамал фаро гирифта наметавонистанд. Омӯзиши мукамали лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ асосан дар давраи Ҳукумати Шӯроӣ шуруъ гардид. Аз ҷумла дар доираи солҳои панҷоҳуми асри XX олимони ба тадқиқи лаҳҷаҳои алоҳида даст зада, ба ин восита асарҳои пурмухтаво офариданд, ки дар асоси маводи андӯхтаи муҳаққиқон В.С. Расторгуева соли 1964 як асари мукамали ҷамъбасти офарид [7, 187]. Ин иқдоми В.С. Расторгуева баъдтар аз ҷониби ходимони Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон давом дода шуд ва онҳо китобро

иборат аз панҷ чилд таҳти унвони «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» ба таъб расонидаанд, ки он ҳам хусусияти чамъбасти дорад [6, 330].

Чунон ки дида мешавад, таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз гирд овардани маводи лаҳҷаҳои алоҳида оғоз ёфта, рафта-рафта ба дараҷаи омӯзиши муқоисавӣ ва чамъбасти илмӣ лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ омада расид. Бо вучуди ин бояд зикр кард, ки баррасии қисматҳои алоҳидаи системаи нутқи лаҳҷавӣ дар лаҳҷашиносии тоҷик аз ибтидо нобаробар сурат мегирифт. Маълум аст, ки лаҳҷаҳои мобайнӣ бо вижагиҳои овозии худ аз дигар ғӯйишҳо тафовут доранд. Новобаста аз ин ки бештари хусусиятҳои фонетикӣ ғӯйишҳои мобайнӣ мумкин дар лаҳҷаҳои дигар низ мавҷуд бошанд, аз ин ҷиҳат ба ҳодисаи субстрат нисбат додани ин ё он махсусият шубҳанок мебошад. Бинобар ин А.Л. Хромов роҷеъ ба ин масъала, яъне бо мисолҳои субстрати фонетикӣ хеле бо мулоҳиза муносибат намудааст ва танҳо задаи феълро, ки ба асос меафтад: **медбнам, мегуям** ва амсоли инҳо ҳамчун унсурҳои субстрати фонетикӣ маънидод мекунад [11, 55].

Ба ин масъала Ғ. Ҷӯраев низ мароқ зоҳир намуда, дар яке аз мақолаҳои худ андешаи худро чунин баён кардааст: «**Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки доираи интишори ин хусусиятҳои субстратӣ нисбат ба онҳо, ки А.Л. Хромов зикр кардааст, васеътар буда, то сарҳадҳои Панҷакент мерасад, вале аз ҳудуди интишори лаҳҷаҳои мобайнӣ берун намеравад**» [3,61].

Чуноне ки дар боло зикр гардид, зиёда аз сад сол аст, ки минтақаи болооби водии Зарафшон, бавижа Кӯҳистони Мастҷоҳ ва водии Ягноб диққати муҳаққиқони ватаниву хориҷиро ба худ ҷалб кардааст. Бештар масъалаи вижагиҳои лаҳҷавӣи ғуфтори мардуми маҳаллӣ, номвожаҳои ҷуғрофӣ ва баъзе аз хусусиятҳои этнолингвистии ин минтақа мавриди паҷӯшиши муҳаққиқон қарор гирифтааст. Солҳои охир муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла Б.Бердиев, С.Мирзоев, Б.Тураев, Б.Ализода, Ғ.Неъматов, Ғ.Шарифова, А.Одинаев ва дигарон ба таҳқиқи вижагиҳои номвожаҳои ҷуғрофӣ, ғӯйишҳои маҳаллӣ ва муқоисаи типологии ғӯйишҳои тоҷикӣ болооби Зарафшон (дар мисоли лаҳҷаи Мастҷоҳ) машғул гардида, дар ин самт асарҳои арзишмандеро ба нашр расонидаанд.

Ҳам номвожаҳои ҷуғрофӣи минтақа ва ҳам ғӯйишҳои кӯҳистонии музофоти мазкур чун дигар минтақаҳои Тоҷикистон дорои хусусиятҳои хеле умдаи забоншиносӣ мебошанд. Аз ҷумла, дар минтақа шумораи хеле зиёди топоним ва микротопонимҳое мавҷуданд, ки онҳо низ унсурҳои субстратӣ доранд. Махсусан як қисми бузурги номвожаҳои ҷуғрофӣи водии Зарафшон ва қисмати шимолии водии Ҳисор топоним ва микротопонимҳои шарқии эронӣ маҳсуб меёбанд, ки дар забоншиносии муосир чунин навъи калимаҳоро ба гурӯҳи топонимҳои субстратӣ ворид намудаанд. Дар водии Зарафшон, аз ҷумла дар Кӯҳистони Мастҷоҳ низ топоним ва микротопонимҳои зиёде мавҷуд аст, ки онҳоро танҳо дар асоси маводи забонҳои шарқии эронӣ, махсусан забонҳои қадимаи суғдӣ, хоразмӣ, бохтарӣ ва забони ягнобии муосир шарҳу эзоҳ додан имконпазир мегардад. Баррасӣ ва омӯзиши лаҳҷаи тоҷикӣ ин кӯҳандиёр дар

шарҳу эзоҳ додани бисёр матолиби осори суғдӣ низ судманд хоҳад буд. Лаҳҷаи ин мардуми куҳанбунёд аз ҷиҳати луғоту истилоҳот ҳам қобили тавачҷуҳи махсус маҳсуб меёбад. Инчунин аз пажӯҳишҳои ба анҷомрасида ва навиҳои гиёҳу рустаниҳо, номи ҷойҳо (топоним, микротопонимҳо), ки то ба имрӯз маҳфуз мондаанд, маълум мегардад ва дар гуфтори мардум низ ба таври фаровон истифода мешаванд.

Ҳарчанд забони суғдӣ (яғнобии муосир) дар шеваи тоҷикони Мастҷоҳ то андозае мақоми худро аз даст дода бошад ҳам, вале дар топониму микротопоним ба гунаи калимаҳои субстрати суғдӣ ҷузъҳои худро дар шакли устувор нигоҳ доштаанд. Ба ин бахш номвожаҳоеро метавон ворид кард, ки онҳо тавассути вожаҳои яғнобии (суғдии) **ғар** «кӯҳ», **кат** «хона», **мен//майн** «деҳа», **зой** «замин» (замине, ки дар он танҳо зироатҳои ғалладона кошта мешавад) ва амсоли инҳо ташаккул ёфтаанд.

Омӯзиш ва пажӯҳиши сарчашмаҳои таърихӣ ва бостоншиносии ҷуғрофӣи Осиёи Миёна аз он шаҳодат медиҳанд, ки аз давраҳои қадим ин сарзамин макони зисти доимии мардумони гуногунзабон будааст. Аз омӯзишу баррасии ба анҷом расонидаи муҳаққиқини пешин маълум мегардад, ки: «... аҳолии қисме аз деҳаҳои Варзоб ва болооби дараи Вистан (водии Ромит) мардумони яғнобӣ ва мастҷоҳиён будаанд, ки дар аввали солҳои 70-уми асри XIX аз сарғаи Зарафшон омада, ин ҷойҳоро макони зист қарор додаанд» [9, 154-175].

Дар робита ба ҳамин масъала гуфтан мумкин аст, ки бархе аз мардумони деҳаҳои Варзоб, Ромит, болооби Зарафшон дар мисоли Яғнобу Мастҷоҳ таърихан дорои умумияти этникиву фарҳанги яғнона мебошанд.

Донишмандон вижагиҳои умумии ғӯйиши мардуми сарғаи Зарафшон ва Варзобу Ромитро ба назар гирифта, фарзияе пешниҳод кардаанд, ки ба муҳочирати қисме аз мардумони сарзамини ҳамсарғади Ромит ба давраҳои гуногуни таърихӣ алоқаманд аст. Чунончи М.С. Андреев, Е.М. Пещерева, А.Л. Хромов як бахши вожаҳои субстратӣ ва унсурҳои калимасозии забони яғнобиро ба қайд гирифтаанд, ки бештари онҳо дар шеваҳои мардуми қисмати кӯҳистони Ҳисор, дараҳои Варзобу Ромит ба таври фаровон ба қор мераванд [1; 12, 392, 75]. Андешаи донишмандон дар ҳақиқат дуруст буда, метавон ҳамчун намуна барои муқоиса аз ҷанҷоли он истифода кард:

1. Вожаҳо, ки маънои онҳо дар асоси маводи забони яғнобӣ шарҳу эзоҳ дода мешавад. Чунин навиҳои калимаҳо танҳо дар ғӯйиши мардуми Ромит ва бархе аз маҳалҳои шимоли Ҳисор бо каме тафовутҳои фонетикӣ ба мушоҳида мерасад: **сирвишк** *яғн.* **сирвич** ё **сирвичак** «як навъ растании худрӯйи мавсимии хурданӣ, ки ба торон монанд аст»; **қута** *яғн.* **қут** «сағ»; **васак** *яғн.* **васак** «хусаи ғӯсола, ки дохили он коҳ пур карда, пеши гови ғӯсоламурда мегузоранд, то дар вақти ҷӯшидан монеа эҷод накунад» ва ғайра.

2. Вожаҳо, ки дар заминаи маводи яғнобӣ маънӣ мешавад. Ин хели калимаҳо дар гуфтори бархе аз сокинони ноҳияи Варзоб ва дараи Ромит мавриди истифода мебошанд: **хаф** *яғн.* **хаф** «кафк: собун, об...», **сиван** *яғн.* **сипа**

«кӯзаҷаи гахвора барои кӯдак; гаршок»; **чалак** *яғн.* **чалак** «асбоби дастӣ, ки тавассути он аз пашм, пахта ришта тайёр кунанд» ва ғайра. Албатта, баъзе аз ин вожаҳо дар ғӯйиши ҷанубӣ низ истифода мешаванд.

Лозим ба зикр аст, ки дар масъалаи номвожаҳои субстратӣ муҳаққиқи номшинос О. Маҳмадҷонов таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар рисолаи доктории худ ин навъи калимаҳоро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додааст, ки асосан топониму микротопонимҳои водии Ҳисорро фаро мегирад [4, 346].

Сохтори номвожаҳои субстратии забонҳои шарқии эронӣ. Албатта, таснифоти сохтори номвожаҳои субстрати забонҳои шарқии эронӣ кори мушкилу заҳматталаб аст. Бо вучуди ин мо то ҷойи имкон кӯшиш кардем, ки хусусиятҳои сохтори мақолаи худро дар асоси назарияи умумии таснифоти тапонимҳои таърихии шарқии эронӣ дар муқоиса бо номвожаҳои маҳалҳои ҷудогона, махсусан бо забони яғнобӣ анҷом диҳем.

Бояд зикр намуд, ки дар ташаккули ҷойномҳо мавқеи формантҳо ва ё анҷомаҳои топонимӣ (пасвандҳо) хеле назаррас аст. Аз муҳаққиқони соҳа солҳои охир бештар муҳаққиқи номвожаҳои ҷуғрофии водии Зарафшон ва Яғноб Б. Тӯраев бештар ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намудааст [10, 78-88]. Ҳамчунин муҳаққиқи дигар Мирзоев С. роҷеъ ба масъалаи шаклгирии номвожаҳои ҷуғрофӣ, чунин ишора мекунад, ки дар ташаккули топоним ва микротопонимҳо пасвандҳои калимасоз нақши бориз доранд [5, 143-148].

Масалан, номвожаҳои мураккабе, ки аз ду асос таркиб ёфтаанд ва ҳардуро метавон дар заминаи маводи забони яғнобӣ шарҳу эзоҳ дод: **Ғарзӣ** номи замин. Ин номвожа аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи аввал **ғар** маънои «кӯҳ»-ро дорад ва ҷузъи дуюм **зӣ** ба маънои «замини қорам» ба қор меравад, ки ҳар ду ҷузъ ҳам дар забони яғнобӣ мустаъмаланд, яъне «замини доманакӯҳ» замин қораме, ки дар доманакӯҳ қарор дорад. Ё ин ки **Сурхқат** номи деҳа дар Мастҷоҳи Кӯҳӣ. Ин номвожа низ аз ду реша **сурх** ва **кат** сохта шуда, маънои «хонаи сурх»-ро ифода мекунад. Вожаи **сурх** муайянкунандаи ранг буда, **кат** мафҳуми «хона»-ро дорад. Дар ҳамин қолаб тавассути вожаи қадимаи суғдӣ **кимер** калимаи мураккаби **Кимерсанк** таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввал **кимер** маънои «сурх» ва ҷузъи дуюм **санк** маънои «санг»-ро дошта, номи ҷое мебошад, ки ранги сангхояш сурханд. Вожаи **кимер** дар забони яғнобии муосир дар шакли алоҳида ба қор намеравад, чунки ҷойи онро калимаи сурх гирифтааст. Бо вучуди ин вожаи суғдии қадимаи **кимер** ҳоло дар таркиби топоним ва микротопонимҳои бархе аз маҳалҳои зист мавҷуд аст.

Забони суғдӣ дар ғӯйиши бумии мардуми Мастҷоҳ фаромӯш шуда бошад ҳам, дар низоми номвожаҳои он дар шакли калимаҳои субстрати суғдӣ маҳфузанд. Масалан, **Шов ғар**, ки ҳар ду вожаи яғнобӣ буда, **шов** «сиёҳ», **ғар** «кӯҳ», яъне маънои «Сиёҳкӯҳ, кӯҳи сиёҳ»-ро дорад. Вожаи **ғар** на танҳо дар забони яғнобӣ маъмул аст, балки дар дигар сарзамину ноҳияҳо низ ин тополексема ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон кӯҳе бо номи Спинғар мавҷуд аст, ки маънои «кӯҳи сафед»-ро

дорад. Чун забонҳои яғнобӣ ва пашту ба гурӯҳи шаркии эронӣ марбутанд, аз ин рӯ, бархе аз вожаҳои муштарақ ба мушоҳида мерасанд. **Спингар** аз чунин навъи вожаҳост, ки ҳар ду ҷузъ ҳам бунёди куҳан доранд ва дар забони пашту низ дар таркиби номвожаҳо боқӣ мондааст: **спин** «сафед» ва **гар** «кӯҳ». Дар ноҳияи Варзоб номи ду деҳа бо тополексемаи **гар** мавҷуд аст: **Беғар** мавзее дар самти ростии дарёи Варзоб, ки маънои «бекӯҳ»-ро ифода мекунад. Дар воқеъ мавқеи ҷойгиршавии номвожаи мавриди пажӯҳиш ин номро собит месозад. Вожаи дигар бо номи деҳаи **Зоғар** маъруфият дорад, ки шакли таҳаввулёфтаи **Зи(х)гар** мебошад ва маънояш «зери кӯҳ, таги кӯҳ» мешавад. Ҳамин маъно ба мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофии деҳа мувофиқат мекунад.

Аз маводи рисолаи доктории О. Маҳмадҷонов маълум мегардад, ки чунин навъҳои топонимӣ дар мавзеҳои дигари ҷумҳуриамон дар таркиби номҳои ҷуғрофӣ маъмул будааст. Чунончи, Пашъмгар (Тавилдара), Эъгар (Дарвоз), Эъгара (Ховалинг) – [5, 95].

Вожаи **гар** дар забони русӣ ба гунаи «гора» буда, дар сарчашмаҳои хаттии забонҳои эронии бостон ва ҳиндуаврупоӣ дар чунин шаклҳо истифода мешудааст: умумиэронӣ **gari** «кӯҳ», ҳиндуаврупоӣ **gueri** ҳиндуорӣ **guori** санскрит **giri** авестой **gairi** мид. **gairi** юн. қадим **gairika** ба маънои «кӯҳ, кӯҳистонӣ» мустаъмал будааст [8, 44].

Хулоса. Аз баррасӣ ва таҳлили бархе аз номвожаҳои субстрати забонҳои шаркии эронӣ, бавижа суғдии куҳану яғнобии муосир ва тоҷикони Мастҷох, ба чунин натиҷа расидан мумкин аст:

1. Дар гуфтори тоҷикони Мастҷох таъсири забонҳои шаркии эронӣ бештар ба мушоҳида мерасад, ки он дар сохтори номвожаҳои ҷуғрофии ин минтақа маҳфуз мондааст.

2. Саргузашт ва ё сайри таърихӣ бештари номвожаҳои субстратии ин минтақаи кӯҳӣ бо номвожаҳои ҷуғрофии суғдӣ ва яғнобӣ муштарақ мебошанд.

3. Маънои тополексемаҳои субстратии тоҷикони Мастҷохро танҳо дар муқоиса бо номвожаҳои болооби Зарафшон ва маҳсусан бо топонимҳои Яғноб муайян кардан мумкин аст.

4. Унсурҳои топонимсозии суғдӣ дар рушду густариши номвожаҳои мавзеи мавриди назар нақши муҳим доранд, ки онҳо дар асоси хусусиятҳои ҷуғрофии ин ҷо ба вучуд омадаанд.

КИТОБНОМА

1. Андреев, М.С., Пещерева, Е.М. Ягнобские тексты /М.С. Андреев, Е.М. Пещерева. – М.-Л., 1957. – 392 с.
2. Григорьев, В.В. О некоторых событиях в Бухаре, Хоканде и Кашгаре / В.В. Григорьев. – Казань, 1861.
3. Ҷӯраев, Ғ. (Ғаффор Ҷӯраев). Субстрат ва ташаккули лаҳҷа / Ғ. Ҷӯраев // Номаи пажӯҳишгоҳ. №15-16. – Душанбе: Пайванд, 2007. – С. 57-71.

4. Махмаджонов, О. Историко – лингвистическое исследование топонимии Гиссарской долины Таджикистана /О. Махмаджонов. – Душанбе, 2010. – 346 с.
5. Мирзоев, С. Таҳқиқ ва рамзкушоии бархе аз номвожаҳои чуғрофии Варзоб / С. Мирзоев // Суханшиносӣ. – 2019. – №2. – С. 37-47.
6. Неменова, Р.Л., Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) Ҷ.1./ Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 330 с.
7. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М., 1964. – 187 с.
8. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика западно-иранских языков / В.С. Расторгуева. – Москва: Наука, 1990. – 256 с.
9. Семёнов, А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии, Ч.1 / А.А. Семёнов. – М., 1900, Ч.2. – М., 1901.
10. Тӯраев, Б. Анҷомаҳои номсоз ва нақши онҳо дар ташаккули номвожаҳои чуғрофӣ /Б. Тӯраев // Суханшиносӣ. – 2024. – №4. – С. 78-88.
11. Хромов, А.Л. Согдийские слова в говорах таджикского языка /А.Л. Хромов // ИООН АН Тадж. СССР, 1965. – №3(41). – С. 44-47.
12. Хромов, А.Л. Ягнобский язык / А.Л. Хромов. – М., 1972.

ТАҲЛИЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ СУҒДӢ ДАР ҒӢЙИШИ ТОҶИКОНИ МАСТҶОҲ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Омӯзиши ва пажӯҳиши вожаву истилоҳоти лаҳҷаи тоҷикони Мастҷоҳ ва хусусиятҳои лингвистии номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳиму боарзиши имрӯзаи шевашиносӣ ва ономастика ба шумор меравад, зеро луготи истилоҳоти лаҳҷаи мавриди таҳқиқ ва воҳидҳои лугавии ономастикӣ ба таври умум матолиби зиёди гузаштаи ин мардум – суғдиҳоро фаро мегирад.

Ҷуноне аз маводи мавриди омӯзиши ва пажӯҳиши бармеояд, дар луготи ғӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ ва низоми топонимии ин минтақа унсурҳои гуногуни бунёди таърихиву суннати ин мардум ҳифз гардидааст, ки ба ҳайси намуна аз гузаштаи дури ин лаҳҷа ва ҷойномҳои ҷуғрофӣ пазируфта мешавад. Аз ин ҷиҳат, маҳз ба воситаи омӯзиши ва пажӯҳиши мукамал ва ҳамаҷонибаи луготи номвожаҳои ҷуғрофии ин маҳал, метавон дар бораи вижагиҳои лугавию маъноӣ ва сохтории лаҳҷаи мазкур, ҳамчунин хусусиятҳои фарқкунандаи ҷойномҳои ин музофот маълумоти мушаххас фароҳам овард. Ба ҷуз аз ин роҳи чунин омӯзиши ва таҳқиқи метавонад бисёр масъалаҳои ономастикӣ, этнолингвистӣ, этнографӣ (мардумишиносӣ), суннатӣ ва таърихӣ лаҳҷаи ин мардуми бумиро ошкор созад.

Дар ин мақола вижагиҳои забони марбут ба лаҳҷа ва ҷойномҳои ҷуғрофии минтақаи мавриди таҳқиқи таҳлил ва баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: музофот, водии Зарафшон, ҷойномҳои ҷуғрофӣ, ономастика, лаҳҷа, этнолингвистика, субстратҳои суғдӣ, суғдӣ-ягнобӣ, забонҳои шарқии эронӣ, шевашиносӣ.

**АНАЛИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СОГДИЙСКИХ НАЗВАНИЙ
В ДИАЛЕКТЕ ТАДЖИКОВ МАТЧИНСКОГО РАЙОНА В
СОПОСТАВЛЕНИИ С ЯГНОБСКИМ ЯЗЫКОМ**

Изучение и исследование лексики и терминологии диалекта таджиков Матчи и лингвистических особенностей географических названий данного региона являются важной и актуальной проблемой современного диалектоведения и ономастики. Это связано прежде всего с тем, что лексика и термины исследуемого диалекта, а также ономастические единицы, в целом, охватывают большое количество данных о прошлом этого народа, в частности о согдийском народе.

Как следует из материалов исследования, в лексике диалекта таджиков Матчи и топонимии этого региона сохранены различные элементы исторического и традиционного строя этого народа, которые служат примером диалектного прошлого географических названий. В связи с этим, только посредством комплексного и всестороннего изучения лексики и географических названий данного региона можно получить точную информацию о языковых, семантических и структурных особенностях данного диалекта, а также о специфике географических названий этого района. Кроме того, такой подход к исследованию может раскрыть множество проблем ономастики, этнолингвистики, этнографии (народоведения), традиций и истории диалекта этого коренного народа.

В статье тщательно анализируются и рассматриваются языковые особенности, связанные с диалектом и географическими названиями исследуемого региона.

Ключевые слова: *область, долина Зарафшан, географические названия, ономастика, диалект, этнолингвистика, согдийские субстраты, согдийско-ягнобский субстрат, восточные иранские языки, диалектология.*

**THE ANALYSES OF SOGDIAN GEOGRAPHICAL NAMES OF
MASTCHOH DIALECT IN COMPARATIVE WITH YAGNOB LANGUAGE**

The study and research of the vocabulary and terminology of the dialect of the Tajiks of the Mastchoh region, as well as the linguistic features of the geographical names of this region, are an important and relevant issue in contemporary dialectology and onomastics. This is primarily due to the fact that the vocabulary and terms of the studied dialect, as well as the onomastic units, generally encompass a large amount of data about the past of this people, particularly the Sogdian people. As the research materials suggest, the vocabulary of the Tajik dialect of the Mastchoh region and the toponyms of this region retain various elements of the historical and traditional structure of this people, which serve as examples of the dialectal past of geographical names. In this regard, only through a comprehensive and thorough study of the vocabulary and geographical names of this region can accurate information be obtained about the linguistic, semantic, and structural features of this

dialect, as well as the specifics of the geographical names of the area. Furthermore, this approach to the research can reveal many issues in onomastics, ethnolinguistic, ethnography (studies of the people), traditions, and the history of the dialect of this indigenous people. The article carefully analyzes and discusses the linguistic features related to the dialect and geographical names of the studied region.

Keywords: region, Zarafshan region, geographical names, onomastics, dialect, ethnolinguistics, Sogdian substrates, Sogdian-Yagnob substrate, Eastern Iranian languages, dialectology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Гулҷаҳон Мирзозарифовна – н.и.ф., ходими калони илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, АМИТ; **Нишони:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; **Тел:** (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

Сведения об авторе: Шарифова Гулджахон Мирзозарифовна – старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; **Тел:** (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

Information about the author: Sharifova Guljahon Mirzozarifovna – Senior Researcher, Institute of Language and Literature by Rudaki, NAST (National Academy of Sciences of Tajikistan); **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21; **Tel:** (+992) 501 -55 -09 -89, 93 -502 -09 -89.

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ МУБОЛИҒАВӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ
МУОСИРИ ТОЧИКӢШахло Забирзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаррар шудааст, ки ибораҳои фразеологӣ миёни дигар гурӯҳҳои сохтории воҳидҳои фразеологӣ мавқеи устувор доранд ва қисмати зиёди захираи фразеологӣи забони тоҷикиро маҳз ибораҳои рехта ташкил медиҳанд. Ба қавли донишманди равоншод, профессор Ҳомид Мачидов, «Қисмати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои фразеологӣи забонамонро ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Шояд ба ин сабаб бошад, ки дар адабиёти забоншиносии тоҷик гоҳо маҷмуи воҳидҳои фразеологиро бо истилоҳоти ибораҳои фразеологӣ номбар кардаанд» [19, 35]. Дар хусуси табиати забонии ибораҳои фразеологӣ, вижагиҳои сохторию маъноӣ, категорияҳои маъноӣ ва қабатҳои истемолии онҳо муҳаққиқони ватанӣ то ин дам пажӯҳишҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд [4, 6, 7, 9, 17, 19, 36]. Хулосаи умумӣ аз ҳамаи ин пажӯҳишҳо он аст, ки ибораҳои фразеологӣ дар қолабҳои гуногуни ибораҳои озода нахвӣ ба вучуд меоянд ва чунин мувофиқати қолабӣ барои мавҷудияти сохтории ин қабил фразеологизмҳо ҳамчун заминаи асосӣ хизмат мекунад. Дар ин маврид суоле ба миён меояд, ки пас, тафовути асосӣ миёни ибораҳои озода ва рехтаи фразеологӣ кадом аст? Кадом омилҳо метавонанд чунин қолабҳои ҳамгунро ба ибораҳои озода рехта нисбат диҳанд? Фарқияти асосиро миёни ин гуна ибораҳо метавон бо чунин хулосаҳои исботшудаи илмӣ пешниҳод намуд:

а. Фарқи асосӣ миёни ибораҳои озода нахвӣ ва ибораҳои фразеологӣ дар ифодаи маъноӣ луғавӣ ва маҷозии ҷузъҳои таркибии онҳост. Агар дар ибораи озода калимаҳои дохили он бо маъноӣ луғавӣ, ки барои соҳибони забон фаҳмову шинос аст, истифода шаванд, дар ибораҳои фразеологӣ ҳама ғе қисме аз ҷузъҳои таркибии ибора ҳатман ба маъноӣ ғайрилуғавӣ – маъноӣ маҷозӣ, меоянд. Маҳз ҳамин зоҳиршавии маъноӣ маҷозӣ дар унсурҳои таркибии ибораҳои фразеологӣ онҳоро миёни дигар нахвҳои ибораҳо фарқ мегузорад. Барои муқоиса:

Ибораҳои озода нахвӣ: **зиндонҳои тангу тор, рағғани шикам, ғоидаи маблағ, оммаи мардум:**

Роҳбароне, ки чанде пеш нозпарвар буданд, акнун дар **зиндонҳои тангу тор** ба ҷойи баракабобу ғушти будана ғаму хуни дил меҳӯрданду **рағғани шикаму** гардан об мекунанд (А. Самад, Ёр дар бари ёр, 11). Болшевикон роҳ намедиханд, ки шумо барин судхӯрон миллионҳо сум пулашонро, ки аз хӯрдани хуни мардум чамъ кардаанд, дар банк гузошта, аз **ғоидаи маблағ** ҳар сол садҳо ҳазор сум даромад карда, шикамашонро хорида нишинанду **оммаи мардум** аз гуруснагӣ бимиранд (С. Айнӣ, Марги судхӯр, 143).

Ибораҳои фразеологӣ: **ба дарёи пуртуғёи хаёлот ғӯта задан** «фикру хаёли зиёд кардан», **гурги борондида** «шахси рӯзгордида, тачрибадор», **аз об хушк баромадан** «дар ҳолати гунаҳкорӣ бегуноҳ баромадан»:

Содиров, ки тамоми шаб паҳлу зада, чуқур фикр мекарду **ба дарёи пуртуғёи хаёлот ғӯта зада**, хулосаҳо мебаровард... (К. Мамадов, Кофтукови ҷинойткор, 10). Дар ин кӯҳпора **гурги борондида** вай, бунёдаш мустаҳкам (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 268). ... чизҳои гуногунро харида, ба магазини худ бурда мемонад ва бо ҳамин ба чашми муфаттишон, агар оянд, ҳок мепошад, ана дар он вақт **аз об хушк мебарояд** (Қ. Наимӣ, Фочиа дар чашмасор, 67).

Агар ҷузьҳои таркибии ибораҳои озода наҳвӣ ҳар яке дар алоҳидагӣ маънои мустақил дода тавонанд, калимаҳои дохили ибораҳои рехтаи фразеологӣ аз ҷунин имконият маҳруманд. Маҳз маънои маҷозие, ки дар қолаби муайяни воҳиди фразеологӣ ба онҳо зам мешавад, имкон намедихад, то ҳар як калима дар алоҳидагӣ бо маънои барои соҳибзабон ошно дарк карда шавад. Бар замми ин, маънои ягонаи ин қабил ибораҳо аз ҷамъи маъноҳои ҷузьҳои таркибиашон бармеояд. Дар ин ҳолат маъноҳои маҷозии тамоми ҷузьҳои таркибии ибора дар ҳамбастагӣ таъминкунандаи маънои ягонаи он – маънои фразеологӣ, ба ҳисоб меравад. «Маънои фразеологӣ аз ҷиҳати ташаккули худ маънои яклухти умумиятдодашудае мебошад, ки бевосита ё бавосита аз ҷамъи маъноҳои ҷузьҳои таркибии воҳиди фразеологӣ бармеояд. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян кардани маънои фразеологӣ ва аниқ намудани типологияи он наметавон алоқаи воқеӣ ё тахайюлии ин маънои яклухтро бо маънои ҷузьҳои воҳиди фразеологӣ сарфи назар кард» [17, 112]. Ин дар ҳолест, ки дар ибораҳои озод ифодаи мафҳум ва аломати он аз маънои луғавии ҳар як калимаи он бармеояд. Ҷунин нишондодро миёни маънои луғавӣ ва маҷозии калимаҳои дохили ибораҳои озод ва устувор метавон ҳамчун омили муҳими маъносозии онҳо қаламдод намуд. Масалан, дар идиомаҳои изофӣ ва феълии зайл ҷамъи маъноҳои маҷозии ҳар як ҷузьи ибораҳои фразеологӣ маънои ягонаи онҳоро созмон додаанд: **шарикӣ умр** «ҳамсари ҳаёӣ», **марги зимистон** «баҳор», **лингӣ касеро аз осмон овардан** «касеро саҳт ҷазо додан», **по ба лаби ғӯр расидан** «ниҳоят пиру барҷомонда шудан»:

Одамҳо ҳар хел ақида доранд: яке мегӯяд, ки **шарикӣ умрро** дидаву санҷида гирифтани бех, дигаре мегӯяд, ки ин чиз бозии қисмат аст (А. Самадов, Парронҷакҳо, 126). Шушаҳои бомғӯшаҳо рӯзорӯз гирёнак шуда, аз расидани **марги зимистон** хабар меёвонанд (Гулруҳсор, Забони Сабзбаҳор, 117). Аввал ҳафт нафаратонро зада пазонда, он ҷо рафта **лингӣ полвони номиятонтро аз ҳаво оварда**, хӯрдаю гирифта мевамаму боз ҷӣ? (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ.2, Шӯроб, 213). Медонад, ки чанд бор **поиш ба лаби ғӯр расида** баргаштааст (Ф. Муҳаммадиев, Палатаи кунҷакӣ, 10).

б. Аломати дигари муҳим ва ҳамзамон фарқкунандаи ибораҳои озод ва фразеологӣ дар устувории қолаб ва ҷойи ҷузьҳои таркибии онҳост. Ин аломат, пеш аз ҳама, ба нишонаи аввал – ифодаи маънои луғавию маҷозии ҷузьҳои

таркибии ибораҳо, иртибот дорад. Муқаррар шудааст, ки ҳар қадар маъноӣ маҷозӣ дар сохтори воҳиди фразеологӣ равшану мустаҳкам зоҳир шавад, сохтору қолаби он ҳамон андоза устувор ва ночунбон мегардад. Ва баръакс, ҳар қадар маъноӣ луғавӣ дар сохтори ибора равшан зоҳир шавад, ба ҳамон андоза сохтори он осебпазир мегардад. Ҳамин аст, ки дилхоҳ иборайи озода метавонад шакли грамматикӣ худро вобаста ба ивазшавии калимаҳои асосиву тобеъ дигар кунад: **хонаи калон, маблағи калон, хонаи барҳаво, маблағи кам.**

Маҷозияти баланди калимаҳои таркиби ибораҳои фразеологӣ уствориву тағйирнаёбандагии онҳоро таъмин месозад. Дар таснифоти гурӯҳҳои маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ маҳз ҳамин нишондод ба инобат гирифта шуда, онҳо ба идиома, фразема ва ифодаҳои ғайриидиоматикӣ гурӯҳбандӣ шудаанд. Яъне идиомаҳо – воҳидҳои фразеологӣ сирф маҷозимаъно ва ниҳоят устувору ночунбон, фраземаҳо – воҳидҳои фразеологӣ на он қадар маҷозимаъно ва нисбатан устувор, ифодаҳои ғайриидиоматикӣ бошанд, воҳидҳои фразеологӣ, ки дар онҳо маъноӣ маҷозӣ мушоҳида намешавад, танҳо қолаби устувори онҳо нишондоди асосӣ аст. Чунинчи, дар идиома ва фраземаҳои зерин метавон ифодаи комил ва қисмани маъноӣ маҷозиро дар сохтори ибораҳои фразеологӣ дарк намуд: **ба чашми касе хок пошидан** «касеро фиреб додан», **дахан андохтан** «мурочиат намудан», **дар гирдобӣ ғаму андӯх ғарқ шудан** «ғаму андӯхӣ зиёд кашидан», **касеро аз олами андеша берун овардан** «ба андешаронии касе ҳалал расондан»:

Наход ки ҳамаи он ченкуниҳо, суратгирию нависонавис, баёноти шохидон барои **ба чашми касон хок пошидан** бошад? (Б. Фирӯз, Тору пуд, 52). Ман ин вартиши чангараамро сад тилло диҳанд ҳам, намефурӯхтам-ку, лекин модом ки шумо **дахан андохтед**, майлаш, садқаи саратон, мефурӯшам (С. Улуғзода, Восеъ, 6). Дар баҳри фикру ҳаёле ё шояд **дар гирдобӣ ғаму андӯх ғарқ шудаасту** ба касе ҳам нигоҳ намекунад (С. Улуғзода, Восеъ, 126). Ана дар ҳамон ҳолат бо овози нарму нафисе салом додани ҷавонзани шинос **ӯро аз олами андеша берун овард** (Ф. Муҳаммадиев, Сози мунаввар, 44).

Ошкор намудани муносибатҳои зиндаи грамматикӣ миёни ҷузъҳои ибораҳои озода ва фразеологӣ низ ба зоҳиршавии равшан ё набудани маъноӣ маҷозӣ дар сохтори онҳо алоқаманд аст. Дар ибораҳои озодаи наҳвӣ, ки маъноӣ луғавӣ барҷаста ифода меёбад, алоқайи миёни калимаҳоро тавассути бандакӣ изофӣ, пешоянду пасояндҳо ва дигар воситаҳои алоқа баръало пайҳас намудан мумкин аст. Аз ин ҷост, ки дар қолаби ибораҳои озода ҷузъҳои онҳоро ба асосӣ ва тобеъ ҷудо мекунанд. Дар гурӯҳҳои муайяни ибораҳои фразеологӣ, ки маъноӣ маҷозӣ зоҳиршавии бештар дорад, чунин ифодаи возеҳи алоқаҳои грамматикӣро ошкор намудан имкон надорад. Ҳарчанд воситаҳои алоқа дар сохтори иборайи фразеологӣ ба назар расанд ҳам, вале онҳо дар заминаи маҷозияти баланди ҷузъҳои дохилии ибора наметавонанд вазифаи тобеъгардонии як калима бо калимаи дигарро иҷро кунанд. Дар ин маврид онҳо ба сифати унсури хатмӣ иборайи рехта истифода мешаванду ҳалос. Гумон меравад, ки чунин мавҷудияти

воситаҳои грамматикӣ дар сохтори ибораҳои рехта боз ҳам ба қолабҳои маъмули ибораҳои озода нахвӣ иртибот дорад. Дар қолаби ибораи озода, ки чунин воситаҳои алоқа ҳатман иштирок намуда, вазифаеро иҷро менамоянд, аз ин сабаб мавҷудияти онҳо дар сохтори ибораҳои фразеологӣ низ ҳатмист. Масалан, дар ибораҳои фразеологӣ **лахти чигар** «фарзанд», **дарди сар** «ҳар чизи барзиёд, зиёдатӣ», **аз ғирболи андеша гузарондан** «андешаи амиқ кардан», **қилро аз хамир ҷудо кардан** «ҳақро аз ноҳақ шинохтан» бандаки изофӣ ва пешоянду пасояндҳо ҳамчун унсурҳои ҳатмии ибораҳои фразеологӣ истифода шуда, аз вазифаи дастуриашон канда шудаанд:

Магар фарзанд, **лахти чигара** фаромӯш карда мешавад? (А. Самадов, Майдон, 60). Андеша намекунад, ки суҳанаш рӯзе ба пас **дарди сараш** мешавад (А. Зоҳир, Завол, 188). Духтур суҳбат ва муомилаи фардоинаи худро бо Шоида гаштаву баргашта **аз ғирболи андеша мегузаронид** (Ф. Муҳаммадиев, Сози мунаввар, 51). Шухрат пайдо кардан меҳоянд, ё мақсади дигаре доранд, ман намедонам, аммо, охир, **қилро аз хамир ҷудо карда** тавоништан вазифаи мост (Ф. Муҳаммадиев, Сози мунаввар, 157).

Маҳз ҳамин ду омил асосӣ – ифодаи маъно ва сохтор, миёни ибораҳои озода нахвӣ ва рехтаи фразеологӣ ҳадди чинӣ маҳсуб меёбанд. Метавон гуфт, ки нишондодҳои зикршуда яке аз дигаре сарчашма гирифта, ин ду навъи ибораро ҳамчун воҳидҳои нахв ва фразеология муаррифӣ мекунанд.

Як гурӯҳи калони воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикиро вобаста ба зоҳиршавии воситаҳои тасвири бадеӣ дар мундариҷаи онҳо воҳидҳои фразеологӣ муболиғавӣ ташкил медиҳанд. Ин қабати захираи фразеологӣ забон фразеологизмҳое мебошанд, ки дар сохтори онҳо муболиғаро вобаста ба ифодаи ғайривоқеиву ғайритасаввуротии мафҳум ба осонӣ шинохтан имкон дорад. Ба қавли муҳаққиқи соҳа Дӯстзода Ҳ.: «Муболиға (гипербола) ба монанди дигар воситаҳои тасвири бадеӣ дар созмондиҳии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ нақши ғаёб дорад. Он воситаест, ки дар заминаи аз доираи воқеият берун тасвир намудани моҳияти мафҳум, ашё ва ҳодиса ба воситаи воҳиди фразеологӣ сурат мегирад» [7, 146].

Дар таснифоти сохтории воҳидҳои фразеологӣ муболиғавӣ ибораҳои фразеологӣ ҷойгоҳи хоса доранд. Ин навъи ибораҳои рехта аз рӯи сохтор ва қолабҳои маъмули нахвӣ ба дигар ибораҳои устувор монандӣ дошта, миқдоран зиёданд. Тафовути асосии онҳо маҳз дар зоҳиршавии муболиға ҳамчун омил муҳими мавҷудияти ин гуна ибораҳо мебошад. Ба таври ғайривоқеӣ ифода ёфтани мафҳумҳои ҳаёти рӯзмарраи одамон дар қолабҳои муайяни ибораҳои нахвӣ ба ташаккули ин навъи ибораҳои рехта сабаб мегардад ва аз мавҷудияти возеҳи муболиға дар сохтори онҳо дарк медиҳад. Ба монанди **алиффо аз таёк фарқ карда натавоништан** «аз ҳад зиёд нодону бесавод будан», **сар ба осмон расидан** «қаноатманд, хурсанд шудан», **хуни дил хӯрдан** «ғами зиёд кашидан»:

Вой ба ҳоли ман буд, агар зане медоштам, ки ба фаҳми сафеду сиёҳи олам намерафту **алиффо аз таёк фарқ карда наметавонист** (Ф. Муҳаммадиев,

Одамони кӯҳна, 20). Акои Олим ҳам аз ин «хизмати» улфати худ **сараш ба осмон расида**, нисбат ба Мансуров кинаю адоваташ зиёд шуд (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 152). Сари падар бо ҳамин сабаб ҳам буд ва модар барои ҳамин **хуни дил мехӯрд** (У. Кӯҳзод, Роҳи паси агба, 286).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ибораҳои фразеологӣ муболиғавӣ танҳо дар як гурӯҳ – ибораҳои фразеологӣ феълӣ, дучор мешаванд. Мавҷуд набудани дигар гурӯҳҳои ибораҳои рехтаи фразеологӣ муболиғавӣ дар он аст, ки дар онҳо имконияти мусоиди зоҳиршавии муболиға ҳамчун нишондоди ғайритасаввурии тафаккури шахс вучуд надорад. Масалан, дар қолаби ибораҳои фразеологӣ исмӣ, сифатӣ ва зарфӣ, ки аксаран қолаби ибораи изофӣ мебошанд, шароити комили инъикоси муболиға вучуд надорад. Ба таври дигар, дар қолаби ибораи изофӣ ифодаи равшани муболиға ғайриимкон аст. Дар онҳо метавон воситаи тасвири бадеии дигар – тавсифро, ошкор намуд. «Тавсиф, асосан, дар як навъи фразеологизмҳои забонамон – ибораҳои фразеологӣ исмӣ изофӣ, мушоҳида мешавад ва ин қабил ибораҳои рехтаро метавон дар шакли ибораҳои фразеологӣ тавсифӣ унвон кард. Маҳз ҳамин қолаб барои зоҳиршавии тавсиф дар заминаи вазифаи забонии он мувофиқ мебошад.» [7, 311]. Зоҳиршавии унсурҳои муболиғавӣ ҳамчун ифодаи мафҳуми образнокшудаи ғайритасаввуротӣ дар қолаби чунин ибораҳо аз доираи масъала берун аст. Аниқтараш дар онҳо зикри ягон аломати шайъ ё ҳодиса ба тариқи маҷозӣ сурат мегирад ва онро набояд ҳамчун муболиға қабул намуд. Барои муқоиса:

– **Шӯҳии хунук** чӣ лозим? – мӯйсафед пушташро тарафи кӯҳ гардонида, бо сари ҳам ба қор часпид (А. Самадов, Майдон, 52). На фақат ҳамдигар, балки андова, сатил, занбар, ҳатто хишту лойро **ҳақоратҳои болохонадор** медоданд (Ф. Муҳаммадиев, Палатаи кунҷакӣ, 158). Қаду қомати базебаш, хиромон аз сахни база ин сӯ он сӯ гаштанҳояш ва **табассумҳои ширини** ӯ пеши рӯяш меоянд (К. Мирзо, Марги бегуноҳ, 323).

Ба ин тарик, танҳо қолаби ибораҳои фразеологӣ феълӣ барои инъикоси тобишҳои гуногуни муболиғавӣ мусоиду мувофиқ буда, онҳоро дар илми фразеологияи тоҷик «ибораҳои фразеологӣ феълӣ муболиғавӣ» номидаанд [7].

Дар қолаби ибораҳои фразеологӣ феълӣ муболиғавӣ, ки бештар бо калимаҳои фонди асосии луғавӣ забон пур карда шудаанд, мавқеи калимаҳои таъминкунандаи тобишҳои муболиғавӣ назаррас аст. Тавре зикр намудем, муболиғаи забонӣ дар сохтори фразеологизмҳо ҳамон унсурест, ки барои дарки тафаккури соҳибзабон дастнорас буда, моҳияти он дар сохтори воҳиди фразеологӣ ба таври ғайримантиқӣ зоҳир мешавад. «Муболиға воситаи услубие мебошад, ки дар зиёд нишон додани хусусият, амал ва ҳолати мафҳум ифода меёбад. Он барои қувват бахшидани муассирии воҳидҳои забон, ҷалби таваҷҷуҳи шунаванда ва интиқоли эҳсосоти гуногун истифода мегардад. Муболиғаро бештар дар адабиёт, нутқи ҳамаҷуза ва воҳидҳои фразеологӣ дучор омадан мумкин аст» [37].

Чунин ифодаи ғайримантикии мафҳумро дар сохтори ибораҳои фразеологии муболиғавӣ маҳз таносуби ҳамон калимаҳое ба вучуд меорад, ки онҳоро бо маънои луғавӣ дар сохтори ибораи фразеологӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Ба таври дигар, сохтор ва қолаби ибораи фразеологӣ бо калимаҳои дохилашон барои шуури шунаванда дар пояи дарки маънои луғавӣ ғайривоқеиву берун аз доираи мантиқ аст. Ин гуна ибораҳои фразеологиро бо маънои воқеӣ ҳазм намудан имкон надорад. Масалан, дар ибораҳои фразеологии муболиғавии навъи **даст аз замин у осмон канда шудан** «саҳт ноумед, озурда шудан», **аз мағас фил сохтан** «чизеро аз ҳолати муқаррарӣ зиёд нишон додан, воҳима кардан», **дахони ҷуволӣ гапро яла кардан** «ба гап задан шуруъ намудан», ки дар сохтори онҳо маҳз ҳамнишиниву таносуби маъноии калимаҳои **замин** ва **осмон**, **мағас** ва **фил**, **дахон** ва **яла кардан** мавҷудияти тобишҳои муболиғавиро таъмин намудаанд:

Акнун якбора **дасташ аз замин у осмон канда шуд**, якбора аз ҳама хузуру ҳаловаташ чудо гашт... (Ҷ. Иқромӣ, Тахти воҷгун, 15). ... зеро медонист, ки Зайнаб ва Заррагул ба муболиғаю дурӯғбофӣ ном баровардаанд, **аз мағас фил месозанд** (Қ. Наимӣ, Фочиа дар чашмасор, 5). ... мардаки шикамқалон барин аз рӯи эҳтиёт аз ягон ҷои либосатон маҳкам дошта, **дахони ҷуволӣ гапро яла мекунад**, кошки гапи даркорӣ бошад (Ф. Муҳаммадиев, Палатаи кунҷакӣ, 376).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори ибораҳои фразеологии феълии муболиғавӣ бори мувофиқати таносуби маъноии миёни калимаҳои таркиби онҳо бештар бар дӯши феъли онҳост. Феълҳои аз ҷиҳати сохтор гуногун, ки ба вазифаи ҷузъи асосии чунин ибораҳо меоянд, метавонанд дар ҳамнишинии маъноӣ бо дигар калимаҳои забон қарор гиранд. Дар назари аввал чунин менамояд, ки феъл дар таркиби ибора амали ҷудогонаи калимаест, ки ашёро ифода мекунад. Вале боз ҳам таъкид бояд намуд, ки чунин мувофиқати маъноӣ танҳо ба хоҳири таъмини тобишҳои муболиғавӣ дар сохтори ибораи фразеологӣ буда, онҳоро наметавон бо маънои луғавии барои соҳибони забон фаҳмо истифода намуд. Ин ҳолатро метавон хангоми таҳлили ибораҳои фразеологии феълии муболиғавии **дар пучоқи писта ҷо кардан** «саҳт ҷазо додан, аҳволро бад кардан», **ба оташи фироқ андохтан** «фаромӯш кардан», **аз косаи хиёнат шарбат нӯшидан** «хиёнат кардан» ба мушоҳида гирифт, ки дар онҳо феълҳои **ҷой кардан**, **андохтан** ва **нӯшидан** бо калимаҳои **пучоқ**, **оташ** ва **коса** дар муносибати маъноӣ қарор гирифтаанд:

Рӯзи Нозимиро сиёҳ кардааст, **дар пӯчоқи писта ҷой кунандааст ўро**, ба марғаш розӣ... (К. Мирзоев, Нишони зиндагӣ, 202). ... фикран гузаштаро покпокиза ба оғӯши фаромӯшӣ месупорид, ки дигар **вайро ба обу оташи фироқ наандозаду** оҳиста-оҳиста кабоб накунад (У. Кӯҳзод, Ҷам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим, 129). Дар замонашон ҷанггунон аз дасти истилогарон ва дастёрони таҳҷои онҳо, ки ба умеди ҷоҳу мансаб **аз косаи хиёнат шарбат менӯшиданд**... (У. Кӯҳзод, Ҷам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим, 51).

Муҳаққиқи риштаи фразеология Дӯстзода Ҳ.Ҷ. дар рисолаи доктории худ ибораҳои фразеологии феълии муболиғавиро ба қатори ибораҳои бисёрчӯза дохил намуда, нақши феълҳои содаву таркибиро дар ташаккули онҳо муҳим медонад [7, 16-164]. Воқеан, бори маъноии феълҳои гуногунсохтор дар созмони ин навъи ибораҳои муболиғавӣ хеле калон буда, ҳамнишинии онҳо бо калимаҳои дигар нисбатан маҳдуд аст. Ба ин маънӣ, ки қолаби рехтаи ибораи фразеологии феълии муболиғавӣ ба феъл имконияти ҳамнишинии васеъ бо дилхоҳ калимаро намеридад. Аз ин ҷиҳат, дар таркиби чунин ибораҳои рехта ҳамнишинии равшан ва дурусту бамавриди калимаҳои ҳиссаҳои номӣ ва феълҳои гуногунро дидан мумкин аст. Масалан, дар ибораҳои фразеологии муболиғавии бисёрчӯзаи **сар ба чоҳи тафаккур фурӯ бурдан** «амиқ фикр кардан», **бо нӯги сӯзан ғундоштан** «азобу машаққати зиёд дидан» ва **занги дил тоза кардан** «ғаму андуҳро дур кардан» чунин ҳамнишиниро баръало эҳсос намудан имкон дорад:

Дар гирди сутунҳо ва дар таҳти деворҳои он собот панҷ-шаш девонаҳо буданд, ки баъзе аз онҳо нишаста хомӯш ва **сар ба чоҳи тафаккур фурӯ бурда...** (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 243). – Бист сол дар артелҳо кор карда, **бо нӯги сӯзан ғундоштагӣ** як қадар нақдинаамро ба гапи амакатон даромада, ба амонаткасса монда будам (Ғ. Муҳаммадиев, Одамони кӯҳна, 35). Ҳар гоҳ дилгир шавад, маҳз бо тавассути сайру гашт **занги дил тоза мекард** (У. Кӯҳзод, Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз, 252).

Ибораҳои фразеологии феълии бисёрчӯза ҳамон ибораро дар назар дошта мешаванд, ки аз чор ва зиёда чӯзҳои таркибӣ иборатанд. Ба ин ҷумла метавонанд ҳам калимаҳои мустақилмаъно ва ҳам ёридиҳанда дохил шаванд. Ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ, ки маъноии маҷозиро соҳиб мешаванд, қолаби ягона ва устувору тағйирнопазири ибораро ташкил медиҳанд. Дар ин маврид пешоянду пасояндҳо ба сифати унсурҳои муҳими грамматикӣ ва қолабсозии ибораҳои фразеологии феълии бисёрчӯзаи муболиғавӣ баромад мекунанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки бештари пешояндҳо дар таркиби ибораҳои рехтаи бисёрчӯза на дар мавқеи аввал, балки дар мобайн омада, гӯё шартан миёни калимаҳои мустақилмаъно муносибатҳои грамматикиро таъмин месозанд. Барои муқоиса: **пасро бо шоҳи гов ҷанг андохтан** «қори беҳуда, беқибат анҷом додан», **ҳоки пойи касеро ба дида бардоштан** «касери садқаву қурбон шудан», **ду пойро ба як мӯза қава кардан** «яқравии саҳт нишон додан» ва ғайра:

Меғунд-ку, одами боақл **пасашро ба шоҳи гов ҷанг намеандозад...** (К. Мирзоев, Нишони зиндагӣ, 107). Агар бо қадаму пойи Барноҳон писардор шавад, **ҳоки пояшро ба дида мебардорад** (Муҳаббати Ю., Пайванди шикаста, 18). «Ба ман расӣ ҳам мерасӣ, нарасӣ ҳам мерасӣ!» - гуфта **ду пояшро ба як мӯза қава карда** истодааст (С. Улуғзода, Восеъ, 121).

Дар қисмати дигари ибораҳои фразеологии бисёрчӯзаи муболиғавӣ пешояндҳо дар мавқеи аввали онҳо меоянд. Ҷолиби диққат он аст, ки дар чунин ибораҳои фразеологии феълӣ тобишҳои муболиғавӣ нисбат ба ибораҳои рехтае,

ки пешояндҳо дар мавқеи мобайнӣ меоянд, равшантар инъикос меёбанд. Ин ҳолатро мо ба қолаби маъмули ибораҳои фразеологӣ мансуб медонем. Онҳо дар заминаи қолаби ибораҳои озоде ташаккул ёфтаанд, ки дар онҳо пешояндҳо тобишҳои маъноии ибтидоӣ амалу ҳолатро ифода меkunанд. Аз ин ҷиҳат, дар ибораҳои фразеологӣ феълӣ муболиғавӣ бо пешоянд оғозёфта (дар мавқеи аввал пешоянд меистад – З.Ш.) унсурҳои муболиғавӣ зоҳиршавии бештар доранд. Дар ин вазифа бештар пешояндҳои аслии **дар, аз, ба** фаъоланд: **дар оташи ғазаби касе равшан рехтан** «ғазаби касеро дучанд намудан», **аз осмон ситора овардан** «амали ғайриҷашмдоштро иҷро кардан», **ба қари дарёи фикру ҳаёл ғута задан** «фикру ҳаёли зиёд намудан» ва ғайра:

Баъд ҳамроҳи шавҳари Саидбегим ва ду-се тан корчаллони дигар, ки аз насиҳат дида, бештар **дар оташи ғазабаш равшан мерехтанд**, рафта дар магазини деҳаи ҳамсоя арақ менӯшид... (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 286). Ҷалолзода дам ба дам қадаҳ бардошта, меҳесту китфони ӯро навозиш мекард, барояш **аз осмон ситора оварданӣ** мешуд (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 164). **Ӯ ба қари дарёи фикру ҳаёл ғута зада**, худ ба худ меғуфт, ки дузд танҳо набуд, ёру шарикон дошт (К. Мамадов, Қофтукови ҷинояткор, 5).

Дар муқоиса бо ибораҳои фразеологӣ феълӣ бисёрчӯзаӣ муболиғавӣ, ки миқдоран зиёданд, шумораи ибораҳои фразеологӣ сечӯза камтар аст. Чӯзҳои таркибии чунин ибораҳоро асосан чӯзи феълӣ ва калимаҳои мустақилмаъно ташкил медиҳанд. Дар созмони чунин ибораҳои устувор нисбат ба пешояндҳо бештар пасоянди **-ро** фаъол аст. Чунончи, **осмонро хала задан** «доду фарёд бардоштан», **хуни касеро макидан** «касеро саҳт азобу шиканча додан», **яҳи даҳонро шикастан** «ба суҳан гуфтан даромадан»:

... худатон медонед, соати дарсиашон кам шавад, ҷонашон тангӣ мекунад, **осмонро хала мезананд** (К. Мирзоев, Нишони зиндагӣ, 41). Лекин ҳамон солҳо ҳазорон сталинҷаҳоро дидам, ки **хуни мардумро мемакиданд** (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 46). – Мактаби ин ҷо ҳам нағз, - падарам акнун **яҳи даҳонашро шикаста**, ба сӯҳбат шарик шуд (А. Самадов, Парронҷакҳо, 35).

Тавре зикр гардид, феъл дар сохтори ибораҳои фразеологӣ феълӣ муболиғавӣ ба сифати чӯзи асосӣ омада, муносибати маъноӣ он бо чӯзҳои дигари ибора ба хоҳири таъмин намудани тобишҳои муболиғавӣ мафҳум сурат мегирад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин вазифа феълҳои сода, сохта ва таркибии номӣ бештар саҳмгузоранд. Феълҳои сода ҳамон феълҳои решагиву аслии тоҷикӣ мебошанд, ки ба сари худ маъноӣ луғавиро ифода меkunанд. «Феълҳои сода, ки аз ҷиҳати сохти морфологӣ ба шакли холис (бе суффиксу префикси калимасоз) воқеъ шудаанд, феълҳои сода номида мешаванд. Масалан, афтидан, борида, бурдан, гаштан, гузаштан, гуфтан...» [8, 310]. Дар таркиби ибораҳои фразеологӣ феълӣ муболиғавӣ ҳама гуна феълҳои сода ба вазифаи чӯзи асосӣ омада метавонанд. Чунин истифодаи васеи феълҳои содаи гуногунмаъно ба ҳамнишинии мувофиқ ва таносуби маъноӣ онҳо бо дигар калимаҳои таркиби ибора алоқаманд мебошад. Чунончи, **гӯшти бадан хӯрдан** «ниҳоят харобу

бемадор шудан», дар гирдоби фикру андеша ғўтидан «фикру андешаи зиёд, дароз намудан», хуни чигари касеро хушкондан «касеро азобу шиканчаи бисёр додан»:

– Писаратон рӯз то рӯз хароб шуда, ғўшти баданаширо хӯрда рафта истодааст (Ҷ. Иқромӣ, Шодӣ, 143). Раҳимов дар гирдоби фикру андеша ғўтид (Қ. Наимӣ, Фочиа дар чашмасор, 53). Давора аз худаи пурс... Хуни чигарама хушкони (А. Самад, Гардиши девбод, 284).

Феълҳои сохтаре дар сарчашмаҳои илмӣ ба ҳайси феълҳои маънидод намудаанд, ки онҳо бештар дар заминаи пайвандии пешвандҳои феълсоз бо феълҳои сода ба вучуд меоянд ва дар ин вазифа бештар пасвандҳои **бар-, дар-, боз-, во-** ва ғайра фаъоланд [8]. Дар созмони ибораҳои муболиғавии феъли низ феълҳои сохта сахм доранд. Онҳоро ҳам дар дохили матн ва ҳам дар алоҳидагӣ дар шакли сохта муқаррар намудан имкон дорад. Ба ғайр аз феълҳои сохтаре, ки тавассути пешванди шаклсозии **ме-** сурат мегиранд. Ин гуна феълҳо, ки дар дохили матн дар шакли сохта меоянд, ҳангоми дар шакли алоҳидаи масдарӣ омадан ҳамчун феъли сода нишон дода мешаванд. Ба сифати ҷузъи пешвандии феълҳои сохта метавонанд ҳам пешвандҳои калимасоз ва ҳам маъносоз иштирок кунанд. Ба монанди **ба пӯсту ғўшти касе даромадан** «ба боварии касе сазовор гардидан», **ба осмони ҳафтум баромадан** «аз ҳад зиёд хурсанду қаноатманд будан», **дар оташи рашқу адоват сӯхтан** «рашқу адовати зиёд доштан», **касеро аз ҳаллоҷӣ гузарондан** «касеро саҳт танбеҳу пурсиш намудан»:

Неъматбегиҷон бошад, **ба пӯсту ғўшти раиси ҷамоа даромада**, қорашро – савдогариашро қарда гаштааст, боз чӣ тавр баробарӣ? (Ҷ. Иқромӣ, Шодӣ, 27). – Арӯсу домоди муҳтарам, аз таърифҳои мо **ба осмони ҳафтум баромада**, бисёр ҷоғ назанед (А. Самадов, Парронҷакҳо, 187). Ҳатто рақибони «Бекбобо» ҳам, агарчи дарунакӣ **дар оташи рашқу адоват месӯхтанд**, дар ҳузураш ба тамаллуқи ошқоро меғуфтанд... (Ю. Ақобиров, Дунё ба умед, 195). Баъди он ки Иброҳимҷон бо зани ёфта додаатон зиндагонӣ намекунам, гуфт, бародараш қариб ҳар рӯз **ӯро аз ҳаллоҷӣ мегузаронид** (Ф. Муҳаммадиев, Палатаи кунҷакӣ, 109).

Пешванди инкории **на-**, ки дар забони тоҷикӣ аз феъл шакли инкории онро месозад, дар созмони ҷузъи феълии ибораҳои фразеологӣ феълии муболиғавӣ низ ба назар мерасад, вале ин маънои онро надорад, ки ибора бояд дар шакли инкорӣ мавҷудият дошта бошад ва бо ҳамин шакли инкорӣ маъно дода тавонад. Дар ин маврид шаклу қолаби маъмулии иборавӣ рехта дар назар дошта мешавад, пешванди мазкур дар дохили матн вобаста ба тақозои мақсад танҳо ба он тобиши инкорӣ мебахшад ҳалос. Яъне шакли инкории феълҳои таркиби ибораҳои фразеологӣ муболиғавӣ танҳо дар матн дида мешаванд. Ин гуна ибораҳоро дар шакли масдарии инкорӣ нишон додан нодуруст буда, ғалатфаҳмиро ба миён меорад. Барои муқоиса шакли инкорӣ ва ғайринкории ибораҳои фразеологӣ феълии муболиғавӣ зеринро дида мебароем: **ба дил қошук** натарошидан – **ба дил қошук тарошидан** «хурсанду қаноатманд

гардидан», **бо бинӣ осмонро нахарошидан** – **бо бинӣ осмонро харошидан** «ғурури аз ҳад зиёд доштан», **дар пӯсти касе коҳ чой накардан** – **дар пӯсти касе коҳ чой кардан** «касери сахт чазо додан»:

– Дигар дубора номи манро ба забон набиёр, **ба дилат қошук натарош**, афатро дигар ба ман нишон нате, рав! (К. Мирзо, Марги бегуноҳ, 256). Хайр, ихтиёраш, лекин **бо биниаш осмона нахарошад**... (А. Самадов, Паррончакҳо, 20). Агар ҳолӣ ба чангам афтад, **дар пӯшташ коҳ чой накунам**, аз камари Алибой набошам! (А. Самадов, Паррончакҳо, 52).

Вобаста ба он ки ҳамнишинии маъноии феъл бо калимаҳои ҳиссаҳои номии нутқ дар сохтори ибораҳои фразеологии феълии муболиғавӣ хеле баланд аст, дар созмони онҳо феълҳои таркибии номӣ хеле фаъоланд. «Ҳар як феъли таркибии номӣ як воҳиди луғавӣ, ҳиссаи нутқ ва як аъзои ҷумла ҳисоб меёбад. Аз ин ҷиҳат байни ҷузьҳои феъли таркибии номӣ на алокаи синтаксисӣ, балки таносуби маъноӣ ва мувофиқати морфологӣ мавҷуд аст» [8, 316]. Чунин таносуби маъноиро метавон дар ибораҳои фразеологии муболиғавии **дар гирдоби ғаму андӯх ғарқ шудан** «ба ғаму андӯх гирифтӣ гардидан», **яҳи даҳон об шудан** «ба суҳангӯй оғоз кардан», **офтобро бо доман пинҳон кардан** «амалери пинҳон намудан», **таги дили касери чапнаю роста кардан** «касери зиёд пурсидан, кунҷқобӣ нишон додан» ба мушоҳида гирифт, ки дар онҳо ҷузьҳои номӣ бо феълҳои ёвари **шудан** ва **кардан** феълҳои таркибии номиро сохтаанд:

Дар баҳри фикру ҳаёле ё шояд **дар гирдоби ғаму андӯхе ғарқ шудаасту** ба касе ҳам нигоҳ намекунад (С. Улуғзода, Восеъ, 126). – Занҳо ҳам дарахт мешиноманд? – ниҳоят гӯё **яҳи даҳонаш об шуда** ҳайратзада пурсид Дилёб (А. Самад, Гардиши девбод, 85). Охир, **офтобро бо доман пинҳон карда** наметавонӣ-ку (А. Самадов, Паррончакҳо, 20). ... баъд бо нӯги сӯзан **таги дилашонро чапнаю роста карда**, нияту ҳимматашонро мефаҳмад (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 267).

Ба вазифаи ҷузьи номии феълҳои таркибии номӣ калимаҳои мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада метавонанд, вале дар ин маврид низ саҳми исм ҳамчун ҳиссаи мустақил ва номӣ хеле ҷашмрас аст. Сабаб дар он аст, ки маҳз калимаҳои исмӣ дар ҳамнишинӣ бо феълҳои ёридиҳанда метавонанд ифодаи мафҳуми образнокшударо дар сохтори ибораҳои фразеологии феълии муболиғавӣ қувват бахшанд. Масалан, дар ибораҳои фразеологии феълии муболиғавии зайл ҷузьи номии феълҳои онҳоро исм ва сифат ташкил додаанд: **ба чигари касе намак пошидан** «дарду алами касери зиёд намудан», **майна об кардан** «дар ҳалли масъалае зиёд андеша кардан», **ба нӯги забони касе кашол шудан** «маҳмадоной кардан, ҳангоми суҳбати касе суҳанронӣ намудан», **устухони касери сафед кардан** «касери зиёд азобу шиканча додан»:

– Гуфтам-ку, ба ҷояш ёфтӣ, таҳбағалӣ! – завҷааш **ба чигари доғи вай** гӯё боз **намак пошид** (К. Мирзоев, Нишони зиндагӣ, 88). ... ва шумо инсони саодатманд ҳар рӯзи худо маҷбур намешудаед, ки дилатонро хун ва

майнаатонро об карда нишинед (Ф. Муҳаммадиев, Одамони кӯҳна, 8). Ҳар лаҳза **ба нӯги забони Ризои Раҳмон кашол мешавад** (К. Мирзоев, Нишони зиндагӣ, 375). Кашокашу мочароҳи ту хуни чигарама хушконд, **устухонама сафед кард** (А. Самад, Гардиши девбод, 293).

Сифат низ баъд аз исм дар созмони феълҳои таркибии номии ибораҳои фразеологии муболиғавӣ фаъол аст. Хулосаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки дар ин вазифа бештар сифатҳои асли истифода мешаванд. Ба монанди **занги дил тоза кардан** «ғами дар дил бударо тавассути чизе баровардан», **касеро ба тахтаҷӯби лаҳад рост гузоштан** «касеро ҷазои сазвор додан», **туҳми аҷдоду авлоди касеро хушк кардан** «ба касе таҳдиди ғушношунид намудан»:

Ҳар гоҳ дилгир шавад, маҳз бо тавассути сайру гашт **занги дил тоза мекард** (Ҳ. Кӯҳзод, Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз, 252). – То ин вақт Ленини муаззам зинда мебуд, хоки империализм, капитализми лаънатиро мебехт, **Гитлери муртадро ба тахтаҷӯби лаҳад рост мегузошт**, - бо тантана гуфт Меҳрубони омӯзгор (А. Самад, Гардиши девбод, 213). **Туҳми аҷдоду авлодатро хушк карда** мепартосем, фаҳмидӣ? (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ.2, Шӯроб, 144).

Ҳамин тавр, ибораҳои фразеологии муболиғавӣ танҳо дар як қолаб – қолаби ибораҳои фразеологии феълӣ, воমেҳӯранд. Чунин зоҳиршавӣ вобаста ба он аст, ки маҳз чунин қолаб имкони васеи ифодаи мафҳуми образнокшуда ва унсурҳои муболиғавиро дорад. Дар ибораҳои фразеологии феълӣ муболиғавӣ феълҳои аз ҷиҳати сохтор гуногун нақши унсури асосӣ ва таъминкунандаи муболиғаро мебозанд. Ҳамнишинӣ ва таносуби маъноии онҳо бо дигар калимаҳои таркиби иборати фразеологӣ дар доираи меъёрҳои маъноӣ сурат мегирад. Саҳми пешояндҳо ва пасоянди **-ро** дар ташаккули ибораҳои рехтаи муболиғавӣ феълӣ назаррас буда, вобаста ба қолаби ибора дар мавқеи аввал ва мобайнии он истифода мешаванд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
2. Ақобиров, Ю. Дунё ба умед / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон. – 1984. – 336 с.
3. Ақобиров, Ҷ. Пазмонӣ / Ҷ. Ақобир. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
4. Гадоев, Н. Вияғҳои луғавию семантикӣ ва сохтори вохидҳои фразеологӣ дар ғӯйиҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб / Н. Гадоев. – Душанбе, 2023. – 360 с.
5. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор (марзи номус) / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 2019. – 432 с.
6. Дӯстзода, Ҳ.Ҷ. Мундариҷаи маъноии вохиди фразеологӣ ва нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули он / Ҳ. Дӯстзода. – Душанбе, 2023. – 144 с.

7. Дӯстзода, Ҳ.Қ. Нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули сохтор ва маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ (дар асоси маводи насри муносири тоҷик) (рисолаи докторӣ) / Ҳ. Дӯстзода. – Душанбе, 2024. – 413 с.
8. Забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе, 1973. – 452 с.
9. Зоғакова, Г. Идиомаҳо дар забони адабии муносири тоҷикӣ. Авт. дисс... канд. филол. наук / Г. Зоғакова. – Душанбе, 2011. – 24 с.
10. Зоҳир, А. Завол / А. Зоҳир. – Душанбе: Адиб, 2015. – 296 с.
11. Иқромӣ, Қ. Духтари оташ / Қ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 557 с.
12. Иқромӣ, Қ. Тахти вожгун / Қ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 336 с.
13. Иқромӣ, Қ. Шодӣ / Қ. Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 420 с.
14. Кӯҳзод, У. Роҳи паси ағба / У. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384 с.
15. Кӯҳзод, У. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим / У. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 314 с.
16. Кӯҳзод, У. Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз / У. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 191 с.
17. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе, 2006. – 409 с.
18. Мамадов, К. Кофтукови чинояткор / К. Мамадов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 192 с.
19. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
20. Мирзо, К. Марги бегуноҳ / К. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 528 с.
21. Мирзоев, К. Нишони зиндагӣ / К. Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
22. Муҳаббатӣ, Ю. Пайванди шикаста / Ю. Муҳаббат. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 192 с.
23. Муҳаммадиев, Ф. Одамони кӯҳна / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1963.
24. Муҳаммадиев, Ф. Палатаи кунҷакӣ / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 324 с.
25. Муҳаммадиев, Ф. Сози мунаввар / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 2016. – 192 с.
26. Наимӣ, Қ. Фочиа дар чашмасор / Қ. Наимӣ. – Душанбе: Адиб, 1994. – 256 с.
27. Ниёзӣ, Ф. Вафо / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 320 с.
28. Нурматова, М.Р. Сохтори семантикӣ ва грамматикӣ воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забони тоҷикӣ / М.Р. Нурматова // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Хучанд, 2019. – №2 (79). – С.119-128.
29. Самад, А. Гардиши девбод / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
30. Самад, А. Ёр дар бари ёр / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2019. – 192 с.
31. Самадов, А. Майдон / А. Самадов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 192 с.
32. Самадов, А. Парронҷакҳо / А. Самадов. – Душанбе, 1963. – 192 с.

33. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
34. Фирӯз, Б. Тору пуд / Б. Фирӯз. – Душанбе: Маориф, 1985. – 208 с.
35. Чалил, Р. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. Шӯроб / Р. Чалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
36. Ҷӯраева, С.Б. Вижагиҳои маъноиву сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII / С.Б. Ҷӯраева. – Хучанд, 2022. – 328 с.
37. <https://www.bing.com>

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ МУБОЛИГАВӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Дар мақола яке аз навъҳои ибораҳои фразеологии муболигавӣ – ибораҳои фразеологии феълии муболигавӣ, ба риштаи таҳлилу таҳқиқ кашида шудаанд. Таъкид мегардад, ки ибораҳои фразеологии муболигавӣ танҳо дар ҳамин қолаби ибораҳои рехта ташаккул ёфта, чунин қолаб барои зоҳиршавии муболига ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ мусоид аст. Натиҷаҳои бадастомада исбот месозанд, ки дар сохтори ибораҳои фразеологии феълии муболигавӣ ҳамнишинӣ ва таносуби маъноӣ миёни феъл ҳамчун ҷузъи асосӣ ва калимаҳои ҳиссаҳои номии таркиби ибора дар ифодаи тобишҳои муболигавӣ нишондоди асосӣ маҳсуб меёбад. Дар ин вазифа феълҳои сода, сохта ва таркибии номӣ фаъол мебошанд. Ҳамчунин дар рафти таҳлил фарқияти асосӣ миёни ибораҳои озоди наҳвӣ ва устувори фразеологӣ муқаррар карда шуда, омилҳои асосӣ ифодаи маъноӣ маҷозӣ ва сохтори онҳо доништа мешаванд.

Калидвожаҳо: муболига, иборҳои озоди наҳвӣ, иборҳои фразеологии муболигавӣ, иборҳои фразеологии феълии муболигавӣ, сохтор, маъно, феъл, исм, сифат, таносуби маъноӣ.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ, ОСНОВАННЫЕ НА ГИПЕРБОЛЕ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается один из видов фразеологических словосочетаний, основанных на гиперболе – глагольные фразеологические словосочетаний основанные на гиперболе. Подчеркивается, что фразеологические словосочетания, основанные на гиперболе, формируются исключительно в устойчивой фразеологической форме, которая способствует проявлению гиперболы как средства художественной выразительности. Полученные результаты доказывают, что в структуре глагольные фразеологических словосочетаний, основанных на гиперболе, основным фактором выражения оттенков гиперболы является сочетаемость и семантическая соразмерность между глаголом как основным элементом и именными частями речи, входящими в состав оборота. В этом плане активно используются простые, производные и составные именные глаголы. Также в процессе анализа устанавливается основное различие между свободными

синтаксическими сочетаниями и устойчивыми фразеологическими оборотами, выявляются основные факторы выражения переносного значения и их структура.

Ключевые слова: гипербола, свободное синтаксическое словосочетание, фразеологические словосочетания, основанные на гиперболе, глагольные фразеологические словосочетания основанные на гиперболе, структура, значение, глагол, имя существительное, имя прилагательное, семантическая соразмерность.

PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS BASED ON HYPERBOLE IN MODERN LITERARY TAJIK

The article examines one of the types of phraseological combinations based on hyperbole – verbal phraseological combinations based on hyperbole. It is emphasized that phraseological combinations based on hyperbole are formed exclusively in a fixed phraseological form, which facilitates the manifestation of hyperbole as a means of artistic expression. The obtained results prove that in the structure of verbal phraseological combinations based on hyperbole, the main factor in expressing shades of hyperbole is the compatibility and semantic proportionality between the verb as the main element and the nominal parts of speech included in the phrase. In this study, simple, derived, and compound nominal verbs are actively used. Additionally, during the analysis, the main difference between free syntactic combinations and fixed phraseological expressions is established, and the key factors for expressing figurative meaning and their structure are identified.

Keywords: hyperbole, free syntactic combination, phraseological combinations based on hyperbole, verbal phraseological combinations based on hyperbole, structure, meaning, verb, noun, adjective, semantic proportionality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Забирзода Шахло – унвонҷӯи кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ ДМТ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: zabirzoda73@icloud.com Тел.: 935 69 04 04.

Сведения об авторе: Забирзода Шахло – соискатель кафедры современного таджикского литературного языка ТНУ **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: zabirzoda73@icloud.com Тел.: 935 69 04 04.

Information about the author: Zabirzoda Shahlo – a doctoral candidate at the Department of Modern Tajik Literary Language TNU. **Address:** 734025, Rudaki Avenue, 17. E-mail: zabirzoda73@icloud.com Phone: 935 69 04 04.

ТДУ: 490.550.0

**НЕКОТОРЫЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ РЕАЛИИ, РИСУЮЩИЕ
ТАДЖИКСКИЙ БЫТ И ТРАДИЦИЮ (НА ПРИМЕРЕ ЗООЛЕКСИКИ
В «ВОСПОМИНАНИЯХ» С.АЙНИ)**

Мирзомурод Норов

Институт языка и литературы им. Рудаки НАН Таджикистана

Антропоцентрическое понимание мира и, вообще, изучение сущности человека, его истинных представлений, природы, души и других его характеристик позволяют постичь скрытые смыслы, образное мышление народа, социально-культурное окружение разных эпох, результаты которых более всего запечатлены в народной памяти. Такое понимание возможно только через язык и культуру - две ипостаси смежной научной дисциплины – лингвокультурологии, поскольку именно человек - носитель языка представляет наибольший интерес, будучи важным объектом для разгадки тайн его внутреннего мира и отношения к явлениям. Исходя из этого, присматриваясь ко многим словам, фразам и паремиям художественного текста, мифам и другим культурнозначимым явлениям, вникая во все подробности и детали человеческих реалий, можно решать некоторые проблемы, стоящие перед лингвокультурологией, выявить самобытность и специфические особенности мировосприятия и миропонимания определенного этноса.

Следует отметить, что для осмысления роли человека и наиболее ярких образных характеристик, самоидентификации и его взаимодействия с природой, в частности с животным миром, особое значение имеет репрезентация его представителей - зоонимы и зоологизмы для характерологических описаний, чтобы, как выразилась Е.В. Болгова, «определить, как чувствует себя человек в животном мире через призму самого «человеческого» — призму языка [3, 10]. Ввиду этого зоолексика занимает особый пласт лексического состава языка, рассматривается удобным средством для художественного описания героев, образа жизни и других явлений действительности.

В таджикском языкознании вопросы, связанные с анималистической лексикой, исследованы многими учеными (О. Касимовым, Х.И. Тешаевым, К.Т.Гафаровой и другими). В частности, О. Касимов в своей диссертационной работе рассматривает лексические единицы, выражающие животных в «Шахнаме», употребляемые Фирдоуси для описания многих сюжетов, картин, обрядов и др., и выделяет более 20 тематических групп, характеризующих земную фауну, орнитофауну и ихтиофауну [7, 26-36]

Животные и их образ постоянно присутствуют в нашем языковом и культурном пространстве. Взаимодействие человека с природой и животным миром корнями уходит вглубь веков. Знаменитый немецкий ученый - философ И. Гердер называет животных старшими братьями людей и считает

односторонней и неполной историю человека, если рассматривать его вне связи с животным миром [6, 45]. Попутно заметим, что ещё в старых общеарийских памятниках - Ригведе и Авесте повествуется о существовании двух классов мифологических персонажей: вед. *deva* – ав. *daeva* [11, 438]. Таджикский ученый Х. Султон, ссылаясь на слова иранского учёного Джалалиддина Хумаи, пишет, что слово *daeva* (дев) у древних народов Ирана и Индии означало хорошее, избранное, бог ангелов, но со временем это слово постепенно изменило свой смысл и употребляется в противоположном значении [14, 268] - в значении сверхъестественного демонического существа, страшного чудовища. В «Воспоминаниях» С.Айни со словом *дев* (див), кроме прямого значения – демон, образованы такие зооморфные метафорические наименования, как *девор* /*дивоподобный* [1, 57], *девбанд* / *заклинатель дивов* [1, 59], *девор* / *работающий как див* [1, 46; 2, 70]. Впрочем, в мифологическом наследии древнеарийских народов, особенно в гимнах и письменных эпосах, широко представлена фауна – названия как домашних, так и диких животных, рептилий, птиц, которое свидетельствует о том, что «человек не выделяется особо из мира животных» [11, 446]. В «Шахнаме» Фирдоуси в сказании о рождении Фаридуна встречаются чудо – корова (волшебная корова) по имени Бармоя, молоком которой вскармливали маленького Фаридуна в горах [13, 30] и волшебная птица Симург - мать, кормилица и опора Зола - сына витязя Сомы. [13, 61]. Корова для древних арийцев была главным домашним животным, источником материального благополучия, производящим продукты питания [11, 446]. В то же время, отголоски древнеиранских образов о культурных героях-дэвоборцах, борьба дэвоборцев против звероподобных демонов сохранились не только в Авесте – «идеология оседлого скотовода в гате, в которой устами Заратуштры высказаны мольбы быка» «Ясна», 29) [5, 24], но и в других памятниках, особенно в «Шахнаме» Фирдоуси [5, 7], что подтверждает сохранение преемственности с предшествующей древней устной поэзией (например, в таджикском образ Заххоки морон- змеиный Заххок или образ «аждахо», Ажи Даха).

Также, отметим, что сама культурная жизнь и обстоятельства породили много произведений в форме басни и животного эпоса. В истории персидско-таджикской литературы примером тому могут служить такие известные бестиарии, как «Калила и Димна» (его греческий вариант Стефанит и Ихнилит) - пехлевийский сборник древнеиндийского происхождения басен, сказок, аллегорий, впоследствии переведенный на арабский и новоперсидский языки, что свидетельствует об общем мифологическом наследии и близости древнеиндийской и иранской культуры, развитии сказочно - басенного жанра, где описываются животные с аллегорическими и поучительными целями, также «Тутинаме, «Мушу гурба» (Кот и мыши) Убайда Закани, басни Джалолиддина Балхи, Бахориёт (Весенние мотивы) или Хайвонотнома (книга о животных) Сайидо Насафи- средневекового таджикского поэта.

Цель настоящей статьи – раскрыть с помощью методов наблюдения, описательного, сопоставительного и семантического анализа и сравнения некоторые подробности малоизвестных лингвокультурных реалий, рисующих таджикский быт на примере зоолексик и связанных с ней явлений, также анализ слов и выражений из области животного мира, употребляемых в прямом и переносном значении для описания положительных и негативных качеств и других свойств человека, которые позволяют иметь общее (ясное) представление о взаимодействии человека и природы, антропоморфизме и зооморфизме, в общем о самоидентификации-самооценки человека в определенном национальном лингвопространстве на примере «Воспоминаний» С.Айни и других персидско-таджикских источников.

Новизна заключается в представлении ряда менее знакомых специфических обстоятельств таджикской культуры и общественной жизни, источников неких реальных культурологических фактов, которые все ещё сохраняют интерес для лингвокультурологии, ибо как видно из материалов «Воспоминаний» С.Айни, анималистические слова занимают скромное, но достойное место в нашей литературе, и человеческие свойства с помощью таких слов изображены С. Айни в духе национальной традиции, порою в иронической, саркастической или язвительной форме.

Заметим, что одной из особенностей персидско-таджикской литературы и языка заключается в противопоставлении положительных образов отрицательным образам, или по-иному «универсальная поляризация» [5, 40], где некоторые слова приобретают метафорический характер, которых достаточно ясно можно проследить в примерах с зоолексикой. Необходимо констатировать, что использование художественных приёмов, в частности метафор и сравнений при описании событий - «способность переносить любое качество одного предмета на другой, считающийся имманентным и универсальным свойством человеческого сознания» [9, 167], явление весьма распространенное. Немецкий ученый Пауль называет метафоры естественными и народными элементами, неизбежно вытекающими из природы человека [10, 114]. Аллегории и сравнения в персидско-таджикском языке используются чаще всего для того, чтобы произвести сильное впечатление, изумить слушателя, для достижения цели, иначе говоря по утверждению Масловой, «не только способ представления эмоции и оценки говорящего (автора), но и сигнал для их обнаружения читателем», «особый экспрессивный подтекст», который «усиливает экспрессивный эффект» [8, 60-61].

Основоположник персидско-таджикской классической литературы Рудаки сравнивает мир, который в нижеприведенном стихотворении означает судьбу человека, с коровой:

Гетӣ чу гови нек диҳад шир мар туро,
Худ боз бишканад ба қарона ханури шир.

Мир, словно добрая корова, даст молока тебе,
Но сама же, толкнув, разобьет корчагу с молоком [4, 42].

По мнению иранских исследователей Марвеха Мири и Афшина Сури самое существенное в метафорах – это переносное использование языка с помощью литературных приёмов с целью получения ясной картины случившегося. Они называют метафору типом сравнения между двумя объектами, которые не похожи, однако имеют сходство. Это похоже на сравнение, только не использует слова «подобно», «как». Вышеуказанные авторы по поводу использования зоолексики в сравнении с английским дают три классификации (категоризации) относительно употребления имени животных и их значения: 1) анималистические метафоры, которые имеют одинаковую форму и значение, как:

English: *Cat and dog life* = If people lead a cat and dog life, they are always arguing. (жить как кошка с собакой? То есть, постоянно ссориться, враждовать). Persian: *Mesle sag o gorbe hastan* (тадж. Мисли сагу гурба, сагу пишак);

2) анималистические метафоры, которые различаются по форме, однако имеют схожие значения, как: English: *Work like a Dog* = work so hard (то есть, работать как лошадь). Persian: *Mesle khar kar kardan*. (Donkey) (тадж. Мисли хар (хар барин) кор кардан – работать как осёл) [17, 2].

Анималистические слова как образные выражения, больше всего употребляются для уподобления одного предмета другому, одной личности, ситуации - другой. Они также призваны выразить одобрение или осудить действия отдельных лиц, которые причиняют зло другим. Например, орды Чингисхана во время их опустошительных, жестоких набегов, Саади уподобляет лютым волкам (*Чу гургон ба хунхорагӣ, тезчангӣ*): *Только с виду людьми были люди в те дни, Волчьи острые когти таили они.* (пер. К. Липскеров) [12, 112]. Зоологизмы *саг* (собака, как животное и символ верности и жестокости, грубости и злости) и *гов* (корова, символ тупоумности, пошлости, большой физической силы (противоп.: слабый) у Саади образно даны в следующих сравнениях: *Саг бар он одаме вафо дорад, Ки дили мардумон наёзорад/букв. Верная собака лучше человека, который притесняет других, или Говону харони борбардор, Беҳ з-одамиёни мардумозор/С поклажей вол иль ослик терпеливый, Почетнее, чем человек бранчивый* [12, 134]. В «Воспоминаниях» С. Айни слово «саг» также имеет двойственную коннотацию - позитивную и отрицательную: *Хайбар саги бисёр ҳушёр буд/ Хайбар был очень умной собакой* [1, 39; 2, 60], *ин пирсаги гурезно/ с этой старой беглой собакой* [1, 384; 2, 549], *табиати сагона/ сам превратился в собаку* [1, 526; 2, 747]. В противоположность этому, «осёл» как символ глупости, упрямства и тупости, занимающий низшее положение в иерархической лестнице животных, иногда при сравнении ставится выше таких сильных животных, как лев: *Гўянд: сарвари (бузурги) ҷумлаи ҳайвонот шер аст ва камтарини ҷонварон хар. Ба иттифоқи хирадмандон: «Хари борбар беҳ аз шери мардумдар»/Говорят, что среди животных лев - высшее, а осёл – низшее;*

но осёл, ношу таскающий, поистине лучше, чем лев, людей раздирающий [12, 29, 134].

Необходимо сказать, что такими чертами, как тупое упрямство осла или свинское поведение на протяжении многовековой истории таджикского языка в смешной форме также изображали одиозных фигур, например, такая одиозная фигура у Айни - *Хайдаркул-Чучқа/Хайдаркул-Свинья* [1, 227; 2, 328]. При изображении образа Хайдаркул-Чучка Айни аллюзивным приёмом также намекает на источники происхождения свойств этого гнусного человека - это прежде всего, связано с его родом – мангытским, поскольку мангыты были не оседлыми, а кочевыми народами, кочевали за стадами и имели мало общего с культурной жизнью оседлых народов.

При рассмотрении анималистической лексики «Воспоминаний» С.Айни, нами выделены следующие зоологизмы:

1. Названия животных как биологическое существо: а) **названия домашних животных:** *гурба/кошка* [1, 41; 2, 63], *буз/козёл* [1, 311; 2, 442], *курра/ослят* [1, 87; 2, 130], *тагал/баран* [1, 89; 2, 133], *барраҳои гӯсфандон/ягнят* [1, 184; 2, 268], *гӯсфандон ва говон/бараны и крупный рогатый скот* [1, 202; 2, 292], *модиён/кобыла* [1, 322; 2, 458], *кучук/собака: Агар баъд аз ин поямро дар ҳамин ҳавлӣ монам, кучук шавам!/-Пусть я буду собакой, если ещё когда-нибудь ступлю сюда ногой!* [1, 384; 2, 550], *шутур/верблюд, саги зотиш чӯпонӣ/пастушья собака* [1, 39; 2, 60], *сагони шикорӣ/охотничьи собаки* [1, 58; 2, 89], *гов, гови ҷӯшоӣ/ корова, дойная корова* [1, 112; 2, 166], *асп/лошадь* [1, 96; 2, 144], б) **названия диких животных:** *гург /волк* [1, 292; 2, 416], *рӯбоҳ/лиса: рӯбоҳи пир/старая лиса* [1, 255], *гурги пир/ старый волк* [1, 363], *ҳилағариҳои рӯбоҳона / ловкая лиса, с лисьими уловками* [1, 364; 2, 365], *шагол (шакал): монанди мурғе, ки шағолро дида бошад, шах шуда монданд/При виде меня они остелбенели, словно курица, уведевшая шакала* [1, 386; 2, 553], *шер (лев) Шерд ё рӯбоҳ?/ Вы пришли как лев или как лиса?* [1, 551; 2, 385], *муш (мыши)* [1, 507; 2, 720], *хирс (медведь): монанди хирси калтак хурдаистода бонг мезад/Он орал, как медведь под палкой* [1, 363; 2, 518], *оҳубара (детёныше газели), фил (слон): оҳубараи ширмакро ба хартуми як фили ваҳишӣ мепечондаанд/я понял, что детёныша газели, сосущего ещё молоко матери, хотят посадить на хобот дикого слона* [1, 316; 2, 449], *оҳу (лань) монанди оҳуи рамида/пугливая лань* [1, 241; 2, 347], *сиёҳгӯш/рысь* [1, 532; 2, 757], в) **названия рептилий:** *мори обӣ (уж)* [1, 50; 2, 76], *мори маллаи сиёҳхол/ свернувшаяся колючей желтая змея с черными пятнами* [1, 328; 2, 466], *мори афъӣ/гадюка* [1, 328; 2, 467], г) **птиц:** *фароштурукҳо, лаклакҳо/ласточки, аисты* [1, 50; 2, 76], *саъва, зогча, соч/чиж зогча/ галка, саъва/скворец* [1, 166; 2, 242], *ҷонвар/сокол* [1, 88; 2, 132], *булбул (соловей): овози булбул/пенье соловья* [1, 240; 2, 346], *хурус /петух* [1, 387; 2, 553], *титав, товус (мурғони титави товусранг (фазаны и павлины)* [1, 50; 2, 76], д) **паукообразных и земноводных:** *магас/муха* [1, 442; 2, 643], *Бо овози магасе, ки ба тори тортанак дармонда бошад/откликнулся*

муэдзин голосом мухи, запутавшейся в паутине [1, 442; 2, 628], гукҳо (қурбоққаҳо)/лягушки [1, 225; 2, 325], чули қурбоққаҳо/лягушкины косы [1, 325; 2, 225], каядӯм/скорпион: ҷавон монанди он ки ўро каядӯме неш зада бошад/Парень завертелся, как ужаленный скорпионом [1, 264; 2, 376], **е) мифологические животные и волшебные существа:** парӣ (пери). Это слово в древнеиранской мифологии олицетворяло доброе волшебное существо в образе прекрасной крылатой женщины, охраняющее людей от злых духов, в переносном значении – женщина пленительной красоты, чарующая женская красота, отсюда обаятельных привлекательных женщин обычно называют парисимо (красавица): қиёфаи парӣёни афсонавӣ/пери, подобная тем, о которых я читал лишь в сказках [1, 258; 2, 368], гӯл/демон [1, 274; 2, 390], Дев ва Аждаҳо/Див и Дракон [1, 36; 2, 56], Деви ҳафтсар/Семиголовый див [1, 35; 2, 54]. В «Воспоминаниях» также есть слово харгург/волки-ослы [1, 643; 2, 914] – авторское изобретение. Кстати, в таджикском языке встречаются такие зоологизмы, как харгӯр, то есть гӯрхар, в значении кулан, дикий осёл, онагр, зебра, но нет слова харгург. Слово харгург возможно образовано по аналогии со словом шерпаланг (ирбис).

2. Зоологизмы в поговорках, фразеологизмах и топонимах: Гӯсолаеро, ки аз пода берун равад, гург меҳӯрад /Теленка, отставшего от стада, задирает волк [1, 182; 2, 265], забони мургонро мургон медонанд/язык птиц понимают птицы (т.е. сразу разгадают желание друг друга) [1, 309; 2, (440)], хирс мулло мешавад аз зарби ҷӯб/ И медведь может стать муллою с помощью палки [1, 363; 2, 518],), гӯшти хар, дандони саг/Мясо осла годится для собачьих зубов [1, 443; 2, 628], аз гов гадуд барин, лаклаки дар ҳаво/ От целого быка-одна железа!, журавль в небе [1, 383; 2, 548], хурӯс дар ҳама ҷо баробар ҷег мезанад/ петух всюду кричит одинаково [1, 387; 2, 553], Бузро аз пои ҳудаи меовезанд, гӯсфандро ҳам аз пои ҳудаи/ Козла вешают за свои ноги, барана за свои [1, 507; 2, 719], девор муш дорад, муш гӯш дорад/под стеноймышь, а у мыши – уши [1, 507; 2, 720], Хонашери майдонгариб/дома он лев, а на поле брани его нет! [1, 537; 2, 763], гурги борондида/ волк, видевший дожди [1, 382; 2, 546], бузи биничок/ боевой козел [1, 88; 2, 131], хари ҷавмаст/раскормленное ячменем животное [1, 396; 2, 567], хари маслух/паршивый осел [1, 88; 2, 131], ҳаромгӯшт/падаль [1, 396; 2, 567], говзӯр/ силен как бык [1, 226; 2, 155], гузари Хоҷа Аспардонӣ Бухоро/ в квартале Ходжа-Аспардонӣ (Ходжа, выводящий лошадей) [1, 291; 2, 413], деҳаи Рӯбаҳо/ деревня Рубахо [1, 54; 2, 81], Говкушон (Забивающие скот) [1, 322; 2, (458)], гузари Моркушии шаҳри Бухоро/ из квартала Моркушии (Уничтожение змей) [1, 339; 2, 484], кӯи Мурғкушон/ улица Мурғкушон (Режущие кур) [1, 519; 2, 738], Гаждумак (селение в Бухарском оазисе) [1, 190] и др.

3. Зоонимичные прозвища: Ҳайдарқул - Чӯҷқа/Хайдаркул-Свинья [1, 227; 2, 328], Истам Хархӯр/Истам- Хархур [1, 87; 2, 131], Махдумони байтал Кобылы Махдумы [1, 320; 2, 456], Ҷалили вартишбоз/Джалил, участник

перепелиных боёв [1, 345; 2, 493], Махдуми Гав/ Махдум-Бык [1, 148; 2, 217], Аловиддини Говцигар/Аловиддин-Говджигар (бичья печенка, в переносном смысле – смельчак) [1, 367; 2, 524], Ҳикмати Буз/Хикмат-Козёл [1, 514; 2, 731].

4. **Зооморфные слова:** хартозӣ/ослиные скачки [1, 87; 2, 130], асптоз/наездник [1, 87; 2, 130], парандабоз/играющий с птицами [1, 166; 2, 242], саъвабоз/играющий с чижами [1, 166; 2, 242], саъвабозӣ/игра с чижами [1, 166; 2, 242], муйлаби хук /свиной ус [1, 171; 2, 249], шӯрбои мурғ/ куриный бульон [1, 112; 2, 167], говмонанд/напоминать быка [1, 149; 2, 218], аспҷаллобӣ/ торговля лошадьми [1, 228; 2, 330], ҳилагариҳои рӯбоҳона /с лисьими уловками [1, 364; 2, 365], шутурвор/как верблюд: ӯ шутурвор маст шуда, монанди шутури маст наъразанон аз даҳонаш кафк мепошид/издавал крики, как возбужденный верблюд, на губах у него появлялась пена [1, 337; 2, 481], аспхона [1, 390; 2, 558], аспшӯй/мыть и чистить лошадей [1, 270; 2, 383], парисимо /красавица (подобно пери) [1, 258; 2, 369], тирсаг/старая собака [1, 260; 2, 371], шӯрбои ғӯштиаспӣ/суп из конины [1, 441; 2, 626], тирморвор/ подобно змее-стреле [1, 344; 2, 490], харкорон /владельцы ослов [1, 396; 2, 567], гурбавор бадар гурезам /убежать подобно кошке [1, 675; 2, 476], як гови ҷӯшой, як ҷуфт гови қорӣ ва як сар хар/дойная корова, пара рабочих быков и один осел [1, 365; 2, 521], муйлаби хук / свиной ус [1, 171; 2, 249], харигарӣ/ослиное упрямство (агар рағи хариғариаш ҷунбида /Если у него придет в движение жилка ослиного упрямства [1, 398; 2, 570], аробаи шашаспа/ экипаж, запраженный шестеркой лошадей [1, 559; 2, 796], рӯбоҳбозӣ/ лисья уловка: Пас барои даҳякро ба даст даровардан чӣ гуна рӯбоҳбозиро ба қор бурдед?/Какую же лисью уловку вы применили, чтобы получить пособие? [1, 645; 2, 917], тутибурут/с закрученными сверху усами: Ўй ҷавони тутибурут!/ Эй, парень с закрученными сверху усами! [1, 82; 2, 123], харкор/владелец осла [1, 459; 2, 651], мурғбозӣ/петушины бои [1, 293; 2, 416], шағолхона/логовица шакалов [1, 39; 2, 60], девкор/ работать как див [1, 46; 2, 70], хартозӣ/ ослиные скачки [1, 87; 2, 130], говзӯр /силен как бык [1, 155; 2, 226], занбӯрхона/ улей [1, 201; 2, 291], говдаро (дари дутабақаи калони говдаро/ большие двустворчатые ворота для прогона скота) [1, 202; 2, 293], хархона/сарай для ослов [1, 203; 2, 293], ҳирси сағона / со собачьей жадностью [1, 227; 2, 327], паритовусӣ /цвет павлиньего пера [1, 241; 2, 346], моргардан/ со змеевидным набалдашником: асои русии моргардан /в этой русской палке со змеевидным набалдашником [1, 433; 2, 618], гурбавор/подобно кошке: гурбавор бадар гурезам/ убежат подобно кошке [1, 476; 2, 675], аҷинахона/ обиталище оборотней [1, 39; 2, 59] и др.

5. **Экспрессивные метафоры, характеризующие человека через аллюзию (намёк) к животным.** В «Вспоминаниях» С.Айни хоть в малом количестве, но изредка встречаются отсылки автора к знакомым культурным историческим явлениям или высказываниям. Так, фрагмент «амлоқдор монанди кассобе, ки гӯсфандро аз чанголи гург раҳонида ба куштан бурда бошад»/ «Амлоқдор, подобно мяснику, освободившему овцу из когтей волка и

потавившему ее резать» [1, 309; 2, 440] – это аллюзия к таким знаменитым строкам Саади Ширазского: *Чу аз чанголи гургам даррабудӣ, Чу дидам оқибат худ гург будӣ*/ У волка вырвал ты меня из пасти - что же? Я вижу – сам ты волк, и ты меня убьешь!» [12, 147] или мову шумо саги ин даргоҳ мебошем/ мы с вами не больше чем собаки в этой обители [1, 288; 2, 409] – аллюзия к словам «саги остон» в значении верная собака при дворе, то есть служителя при дворе какого-либо человека, где обеспечивается его пропитание. **К этому можно также отнести и слова** - *Саги асҳоби каҳф: Саги асҳоби каҳф рӯзе чанд, Паи некон гирифтӣ одам шуд* [16, 95] (буквально собака товарищей, живущих в пещере (речь идёт о семи спящих отроках, упоминаемых в Коране), следовав за ними приобретала черты человеческого) [15, 92], или *Хар аз одаме, ки чизҳои дида ва шундаашро аз ёд мебарорад, беҳтар аст/ Осёл помятливее человека, забывающего все виденное и слышанное* [1, 98; 2, 147] - отсылка к таким строкам Саади: *Сагери луқмае харгиз фаромӯш, Нагардад, гар занӣ сад навбаташ санг, В-агар умре навозӣ сифлаеро, Ба камтар тундӣ ояд бо ту дар чанг / Хоть пса камнями закидаешь ты- Но никогда он хлеб твой не забудет. Не то подлец – ласкай его всю жизнь, Из пустяка с тобой он драться будет...* [12, 98, 98].

6. Анималистические слова, употребляемые для счёта лет, а также связанные со свойством животных, хронограммы. Известно, что раньше в Средней Азии летосчисление производилось также по двенадцатилетнему животному циклу (мучал) и каждый год этого цикла носил имя какого-либо животного (Мышь, Корова, Барс, Заяц, Кит, Змея, Лошадь, Овца, Обезьяна, Курица, Собака, Свинья). По свойствам животного год считался хорошим или плохим. Это убеждение коснулось и судьбу человека, будто связанную со свойством того животного, в год которого он родился. Какой-то неизвестный поэт, чтобы не спутать порядок годичного цикла, сочинил следующее четверостишие, которое очень популярно среди образованной части населения и изредка встречается в разговорной речи:

Мушу Бақару Палангу Харгӯш шумор,

З-ин чор чу бигзарӣ Наҳанг ояду Мор,

Он гоҳ ба Аспу Гӯсфанд аст ҳисоб,

Ҳамдунаву Мурғу Сағу Хук охири кор.

При подсчете сперва идёт Мышь, Корова, Барс, Заяц,

После этих четырех идёт Кит, Змея.

Затем настанет очередь Лошади и Овца,

И наконец, Обезьяна, Курица, Собака, Свинья.

Кроме того, среди части таджиков бытует мнение, что один год носит название нечистого животного, другой - чистого. Также все еще свежи в памяти у определенной группы таджиков (в основном, взрослых) эквивалентные слова – названия некоторых животных по данному циклу (похожие на криптономы). Например, если спрашивают в год какого животного родился человек, он, если родился в год собаки, вместо «Саг» скажет: «*Вафодор*» (в разговорной речи

«Бафодор» - верный, преданный), что позитивно коннотирует характеристики индивида. А человек, рожденный в год свиньи, вместо «Хук» будет отвечать «Ногуфтани», то есть, непередаваемый, невыразимый словами, так как слово «свинья» символизирует грязь, нечистоту, непорядочность и др. в чисто религиозном плане. Вместо слова обезьяны используют её эквивалент - *Хамдуна*, ибо в речи персоязычного социума безобразный, уродливый, неприятный человек именуется *теутин* 'monkey' (тадж. маймун) [18, 21]. Следует напомнить, что для незнакомца безразлично, если выразить эти понятия такими словами (как ногуфтани), но для носителя таджикского языка эти слова говорили о многом в силу существующих и сложившихся бытовых условий.

Ныне для современного поколения кажется забытой система определения дат и отрезков времени, ведущая счёт времени от какого-л. условно избранного исторического момента, то есть система счёта на основании числовых значений букв старого таджикского алфавита - абджад. Расшифровку хронограммы «соли мурғ» (год курицы), которую сочинил отец Айни – Сайидмуродходжа по поводу возведения мечети его дядей, по абджаду мы видим в «Воспоминаниях»: *Ба соли «мурғ» ин айвон бино кард, Бидеҳ бар мурғи ӯ ту обу дона. В год «курицы» мечеть он строил эту, Дай курице его воды с зерном* [1, 72; 2, 107-108].

Суммируя вышесказанное, можно отметить, что приглядываясь к словам, в частности к анималистическим словам «Воспоминаний» С.Айни и других представителей персидско-таджикской литературы, можно открыть много интересного для когнитивного освоения и постижения человека, его отношения и поведения к миру, отраженного в языке, также посмотреть на различные стороны человеческой жизни.

Анализ зоолексик «Воспоминаний» С.Айни показывает, что автор находит удачные выражения для характеристики человека или явления, употребив при этом такие художественные приёмы, как метафоры и сравнения.

Зоонимические метафоры в «Воспоминаниях» С.Айни, где в качестве основных черт человека выступают животные, как с положительными, так и негативными характеристиками, наглядно представляют таджикский быт и культуру, подробности каких-то сторон и особенности социальной жизни таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Воспоминания. – Душанбе: Глав. ред. науч. таджик. Энциклопедии, 2009. - 680 с. (на тадж. яз.)
2. Айни, С. Воспоминания / пер. с тадж. А.Розенфельд; подг. А.Розенфельд, А.А.Семёнов, Н.А.Кисляков, А.Н.Болдырев. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. - 1081 с.
3. Болгова, Е. В. Образ человека в зооморфной картине мира: языковые проявления антропоморфизма vs зооморфизм [Электронный ресурс] / Е. В. Болгова// Статья была представлена на XV Международной научной конференции «Семиозис и культура: современные культурные практики» (28—

29 мая 2021 года, г. Сыктывкар), организованной институтом культуры и искусства СГУ им. Питирима Сорокина. - Режим доступа: [https:// cyberleninka.ru](https://cyberleninka.ru) (дата обращения: 20.09.2024)

4. Брагинский, И.С. Абу Абдаллах Джафар Рудаки/И.С. Брагинский. – Москва.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. - 132 с.

5. Брагинский, И.С. От Авесты до Айни /И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 256 с.

6. Гердер, И. Г. Идеи к философии истории человечества/пер. и примеч. А.В. Михайлова. - М.: Наука, 1977. - 704 с.

7. Касимов, О.Х. Лексика в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: автореферат дис. д-ра филол. наук: 10.02.22 / О.Х. Касимов. – Душанбе, 2011. - 54 с.

8. Маслова, В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208с.

9. Павлова, А.В. Сведения о культуре и «этническом менталитете» по данным языка/А.В. Павлова//От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»: С. статей, сост. А.В. Павлова. - Санкт- Петербург, 2013. - С. 160-240.

10. Пауль, Г. Принципы истории языка/перевод с немецкого под редакцией А.А. Холодовича. -. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. - 494 с.

11. Ригведа. Мандалы I-IV. Издание подготовила Т.Я. Елизаренкова. – М.: Наука, 1989. – 767 с.

12. Саади, Шерози. Отрывки из «Гулистана». – Душанбе: Маориф, 1985. - 198 с. (на тадж. и рус. яз.)

13. Сказания из «Шахнаме». Пересказал Сатым Улуг-зода; пер с тадж. Норы Улугзаде. - Душанбе: Адиб, 1989. – 383 с.

14. Султон, Мирзо Ҳасан. Забони пӯё ва поё/Мирзо Ҳасани Султон: - Душанбе: Дониш, 2018. - 230 с.

15. Персидско-русский словарь: в 2 т. Свыше 60 000 слов/ под ред. Ю. А. Рубинчика. 2-е изд., стереотип, с прил. новых слов. – М.: Русский язык, 1983. – Т. 1. – 800 с.

16. Таджикско-русский словарь / под ред. Д. Саймиддинова, С.Д. Холматовой, С. Каримова. – Душанбе: Изд.во АН РТ, 2006. - 784с.

17. Marveh Miri, Afshin Soori (Corresponding author). A Contrastive Analysis of Animal Metaphor in English and Persian. *Advances in Language and Literary Studies*. Vol. 6 No. 2; April 2015. Australian International Academic Centre, Australia. [Электронный ресурс]. – <https://journals.aiac.org.au> (дата обращения: 18.09.2024)

18. *Persian Linguistics in Cultural Contexts*. Edited by Alireza Korangy and Farzad Sharifian. First published 2021 by Routledge. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York. [Электронный ресурс]. – <https://ijltr.urmia.ac.ir> (дата обращения: 18.09.2024).

**НЕКОТОРЫЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ РЕАЛИИ, РИСУЮЩИЕ
ТАДЖИКСКИЙ БЫТ И ТРАДИЦИЮ (НА ПРИМЕРЕ ЗООЛЕКСИКИ В
«ВОСПОМИНАНИЯХ» С.АЙНИ)**

В статье на базе материала «Воспоминаний» С.Айни рассмотрены некоторые зоологизмы и зооморфные слова, участвующие для характерологических описаний человека, иллюстрации самобытности и культурнозначимых явлений и традиций таджикского народа. Актуальность и новизна исследования заключаются в представлении некоторых малознакомых специфических обстоятельств таджикской культуры, которые сохранят интерес для лингвокультурологии.

Дана краткая характеристика ряда малоизвестных лингвокультурных реалий, рисующих таджикский быт и культуры на примере зоолексики, употребляемой в переносном метафорическом значении для описания позитивных и негативных свойств человека и явлений.

При рассмотрении анималистической лексики «Воспоминаний» выделены зоологизмы общего характера, как названия диких и домашних животных, рептилий, птиц, паукообразных, земноводных, также зоологизмы в поговорках, фразеологизмах, топонимах, зоонимичные произзвища, зооморфные слова, аллюзивные тексты и другие.

Констатируется факт о том, что исследование зоолексики может способствовать когнитивному освоению человека, даст возможность миропонимания и открытия каких-то сторон человеческой жизни.

Ключевые слова: зоолексика, лингвокультурология, фауна, зооним, зоологизм, Воспоминания, бестиарий, метафора, сравнение, аллюзия, животный цикл, хронограмма.

**ЧАНД ВОҚЕИЯТИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ТАСВИРГАРИ МАИШАТУ
АНЪАНАИ ТОЧИКОН (ДАР НАМУНАИ ВОЖАҶОНИ МАРБУТ БА
ҶОНВАРОН ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНИ)**

Дар мақола дар заминаи маводи «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ баъзе вожаҳои марбут ба ҷонварон, ки барои тасвири ҳуҷо хислати инсон, нишон додани худвежагӣ ва ҳодисаҳои аз нигоҳи фарҳанг муҳим ва анъанаҳои халқи тоҷик ширкат мекунанд, баррасӣ шудааст. Муҳиммият ва наwgонии таҳқиқ дар бозгӯи баъзе ҳолатҳои вижаи каммаъруф, ки барои лингвофарҳангиносии ҷолиб мебошанд, ифода меёбад.

Тавсифи мухтасари чанд воқеияти номаъруфи лингвофарҳангии тасвиргари маишату фарҳанги тоҷикӣ дар намунаи вожаҳои марбут ба ҷонварон, ки ба маънои маҷозӣ истиора барои тавсифи хислатҳои мусбату манфии инсон ва ҳодисаҳои истифода мешаванд, оварда шудааст.

Зимни баррасии вожаҳои марбут ба ҷонварон дар «Ёддоштҳо» онҳо ба вожаҳои умумии марбут ба ҳайвонот, ба мисли номи ҳайвоноти хонагӣ ваҳшӣ, хазандагону парандагон, ҳашароти анкабутмонанд, обиюхокиҳо, лақаби

ҷонварон, вожаасозӣ бо калимаҳои марбут ба ҷонварон, матнҳои аллюзивӣ (киноявӣ) ва ғайра ҷудо карда шудаанд.

Таъйид мегардад, ки таҳқиқи вожаҳои марбут ба ҷонварон метавонад ба инсоншинохтӣ мусоидат карда, барои ҷаҳонбинӣ ва ошкор сохтани паҳлуҳои зиндагии инсон имкон фароҳам орад.

Калидвожаҳо: вожаҳои марбут ба ҷонварон, лингвофарҳангиносии ҳайвонот, номи ҷонварон, Ёддоштҳо, бестиарий, маҷоз, муқоиса, аллюзия, солишуморӣ аз рӯи ҳисоби ҷонварон, хронограмма (моддаи таърих).

SOME LINGUOCULTURAL REALITIES DEPICTING TAJIK LIFE AND TRADITIONS (USING ZOOLEXICS IN S. AINI'S «MEMORIES» FS AN EXAMPLE)

The article, based on the material of S. Aini's «Memories», examines some zoological and zoomorphic words used for characterological descriptions of a person, illustrations of the originality and culturally significant phenomena and traditions of the Tajik people. The relevance and novelty of the study lies in the presentation of some little-known specific circumstances of the Tajik culture, which will retain interest for linguocultural studies.

A brief description of a number of little-known linguocultural realities is given, depicting Tajik life and culture using the example of zoolexics used in a figurative metaphorical meaning to describe the positive and negative properties of a person and phenomena.

When examining the animalistic vocabulary of the «Memories», zoologisms of a general nature are identified, such as the names of wild and domestic animals, reptiles, birds, arachnids, amphibians, as well as zoologisms in proverbs, phraseological units, toponyms, zoonymous pronunciations, zoomorphic words, allusive texts and others.

It is stated that the study of zoolexics can contribute to the cognitive development of a person, will provide an opportunity to understand the world and discover some aspects of human life.

Key words: zoolexics, linguacultural studies, fauna, zoonym, zoologism, Memories, bestiary, metaphor, comparison, allusion, animal cycle, chronogram.

Маълумот дар бораи муаллиф: Норов Мирзомурод Боймахмедович – номзоди илми филология, докторанти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: 600-31-96, 93 -553 -21- 97.

Сведения об авторе: Норов Мирзомурод Боймахмедович – кандидат филологических наук, докторант Института языка и литературы им. Рудаки НАН Таджикистана. Тел.: (+992) 600 31 96; 93 553 21 97 (м.).

Information about the author: Norov Mirzomurod Boymahmedovich – candidate of philological sciences, doctoral student Rudaki Institute of language and literature NAS of Tajikistan. Ph.: (+992) 600 31 96; 93 553 21 97 (m.).

УДК: 491. 550+2+891. 550. 092

**НОМИНАТИВНЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ МОДЕЛИ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ В ПОЭЗИИ
АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ****Салтанат Кодирова****Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ**

Исследование номинативных словосочетаний таджикского языка создает условия для нового взгляда на ход формирования и применения данной языковой единицы, что является наиболее важным аспектом современного языкознания.

Еще с самых древних времен, а точнее со времен Аполлона Дискола, люди считали синтаксис наукой о взаимосвязи слов и в этом плане они рассматривали, прежде всего, словосочетания как основной предмет изучения и исследования синтаксиса. Известный советский лингвист академик В.В. Виноградов представил наиболее научно-обоснованное определение словосочетания и его места и роли в структуре грамматического строя языка.

Теоретической и методологической базой настоящей статьи послужили труды известных ученых, таких как А. Дискола, В.В. Виноградова, В.С. Расторгуевой, Б. Ниёзмухаммадова, С. А. Арзуманова, Д.Т. Таджиева, Н. Маъсуми, М.Н. Касымовой, Х. Маджидова, Р. Гаффарова, А. Мирзоева, С. Абдурахимова, М. Акрамова, У. Ахмадовой, С. Курбонова, Х. Камолова и др.

Впервые грамматическое описание таджикских словосочетаний приводится В. С. Расторгуевой в книге «Очерки по таджикской диалектологии» [1; 98, 110, 324], где автор подвергает анализу такие научные понятия, как «изафетная конструкция синтаксической группы», «словосочетание», «атрибутивные сочетания», «деепричастные обороты» и дает их грамматическую характеристику.

Одним из первых, кто представил основополагающую научную концепцию грамматической характеристики номинативных словосочетаний таджикского литературного языка, был известный ученый профессор Д.Т. Таджиев. В своей монографии «Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке» [1; 3, 50, 72], он детально рассматривает структурные и синтаксические особенности, а также способы и средства связей компонентов словосочетаний в современном таджикском языке.

Далее, таджикский лингвист Ш. Ниёзи в своей научной статье «Существительное и прилагательное в таджикском языке» приводит краткую классификацию номинативных словосочетаний [9; 3, 7, 50].

Вопросы изафетных словосочетаний подробно рассмотрены в монографическом труде А. Халилова «Изафетные словосочетания в современном таджикском языке», где автор делит изафетные словосочетания на две группы: свободные и устойчивые. Наряду с этим, А. Халилов характеризует способы образования словосочетаний в современном таджикском языке и приводит следующие виды связи: предикативная, атрибутивная, релятивная, при разъяснении которых возникли некоторые спорные моменты [16; 30, 37].

М.Н. Касимова в своей статье «Изафетные инфинитивные словосочетания» даёт достаточно четкую и научно обоснованную классификацию изафетных словосочетаний инфинитива и выделяет их грамматические и структурные особенности. [9; 2 - 4].

Таким образом, на базе предыдущих исследований нами были классифицированы номинативные изафетные словосочетания модели существительное + существительное.

Номинативные изафетные словосочетания модели существительное + существительное	
1	Словосочетания, выражающие отношения обладания (притяжательности) в широком значении: <i>чашими хирад</i> (дос. пр) - глаза знания, <i>шеъри шоир</i> (дос. пр) - стихи поэта, <i>девони одам-уш-шуаро</i> (дос. пр) диван Адам-уш-шуаро и т.д.
2	Словосочетания, выражающие родственные отношения: <i>модари май</i> (дос. пр.) - мать вина, <i>баччаи Хоқон</i> - (дос. пр) сын Хакана и т.д.
3	Отношение предмета с именем: <i>Кӯҳи Сиём</i> (дос. пр) - гора Сиём, <i>ситораи Баҳром</i> - (дос. пр.) звезда Бахрама, <i>Оби Чайхун</i> (дос. пр) - вода Джайхуна, <i>ҷўйи Муълиён</i> - канал, ручё Мулияна и т.д.
4	Словосочетания, выражающие ремесла и мастерство: <i>дасти чангнавоз</i> - (дос. пр.) рука музыканта и т.д.
5	Словосочетания, выражающие отношения части предмета к его целности: <i>чанголи уқоб</i> - (дос. пр) пальцы коршуна <i>дили аду</i> - (дос. пр) сердце врага, <i>лолакои хурус</i> - (дос.пр.) гребень, венец, корона петуха, <i>сари ангушт</i> - (дос. пр.) начала, кончик пальца, <i>пўсти рўбоҳ</i> - (дос. пр.) кожа лисы и т.д.
6	Словосочетания, выражающие признак и его обладателя: <i>ширинии шакар</i> - (дос. пр.) сладость сахара, <i>талхии захр</i> - (дос. пр.) горечь яда, <i>хуни дил</i> - (дос. пр.) кровь сердца и т. д.
7	Словосочетания, выражающие значения времени: <i>хурӯси субҳгоҳ</i> - (досл. пр.), петух утренний и т. д.
8	Словосочетания, выражающие значение места: <i>шоири Хуросон</i> - (дос. пр.) поэт Хорасана, <i>гавҳари Сосон</i> - (досл. пр.) жемчужина Сосона, <i>нигини Бадахшон</i> - (дос. пр.) перстень Бадахшана, <i>хонаи занбур</i> - (дос. пр.) гнездо пчелы и т.д.
9	Словосочетания, выражающие значение назначения: <i>боғи бихишт</i> (досл. пр.) сад райский, <i>роҳи дониш</i> - (дос. пр.) дарога знания, <i>Рози дониш</i> - (дос. пр.) тайна знания и т. д.
10	Словосочетания, выражающие состав и строение: <i>лашкари барф</i> - (досл. пр.) снежная армия и т. д.
11	Словосочетания, выражающие источник предмета: <i>бонги хурӯс</i> - (досл. пр.) крик петуха и т. д.
12	Словосочетания, выражающие материал, из которого сделан предмет: <i>тораки абрешимин</i> - (досл. пр.) шёлковая нить, <i>кирмҳои бирешим</i> - (досл. пр.) червь шёлковичный, <i>кокон шёлка</i> , <i>чархи миной</i> - (досл. пр.) лазурный небосвод.

13	Отношение предмета к материалу: <i>гизои кӯдак</i> - (досл. пр.) детское питание.
14	Словосочетания, выражающие вид и род предмета: <i>гули садбарг</i> - (досл. пр.) цветок розы, <i>боди мушк</i> - (дос. пр.) мускусное дуновение и т. д.
15	Словосочетания, выражающие обладание чем - либо: <i>хуришеди солорон</i> - (дос. пр.) солнце благородных, <i>амири ҷаҳондор</i> - (дос. пр.) правитель мира и т. д.
16	Словосочетания, выражающие субъектные отношения: <i>гузашти рӯзгор</i> - (дос. пр.) минование жизни, <i>таҷрибаи рӯзгор</i> - (дос. пр) жизненный опыт, <i>гардиши хуришед</i> - (дос. пр.) солнечный круговорот. и т. д.
17	Словосочетания, выражающие объектные отношения: <i>куфтаи кас</i> - (дос. пр.) битый кем - либо, постучать кому- то в дверь и т. д.

Но основной целью данного исследования является изучение и анализ номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное (**источник предмета, материал, из которого сделан предмет, отношение предмета к материалу, вид и род предмета, выражающие обладание чем – либо**) на основе материала поэзии Абуабдуллоха Рудаки.

Количество словосочетаний модели существительное + существительное, извлеченных из поэзии Абуабдуллаха Рудаки, достигает 188 примеров.

1. Словосочетания, выражающие источник предмета

Эти словосочетания в поэзии устода Рудаки оформляются следующим образом: зависимое слово указывает на предмет, который связан с главным словом. Если главное слово называет предмет или событие, выраженное конкретным или абстрактным существительным, то зависимое слово выражается конкретным существительным, к примеру: **бонги хурӯс - крик петуха** (дос. пр.), **теғи ҳиндӣ - индийский кинжал** (дос. пр.), чамани ақл – луг ума (дос. пр), гулшани ишқ - рай любви (дос. пр) и т. д.

Зависимое слово **теғи ҳиндӣ - кинжал индийский** (дос. пр) в поэзии устод Рудаки указывает на предмет, к которым связан источник главного слова. Помимо значения источника предмета словосочетания также выражают и объектные отношения.

Ба **теғи ҳиндӣ** бигу дасти ман чудо бикунанд,
Агар нагирам рӯзе ман остини туро [5, 75].

В таких словосочетаниях, как «**бонги хурӯс - крик петуха**» (дос. пр) зависимое слово указывает на предмет, к которым связан источник главного слова. Современник паэт Рудаки Абуабдуллои Джунайди сказал:

*Шабгир сабӯхро зи сар гир,
Бар бонги хурӯсу нолаи зер.
Хуришед, ки бар назад сар аз кӯҳ,
Он беҳ, ки хурад зи ҷом ташивр* [4, 54].

Ум, разум, интеллект в поэзии устод Рудаки многоупотребительный. Например:

Чамани ақдро хазонӣ агар,

Гулишани ишкро баҳор туй [4, 102].

2. Словосочетания, выражающие материал, из которого сделан предмет

Если в литературном языке в подобных словосочетаниях общепринят переход зависимой части в относительное прилагательное посредством изафетной связки [2; 2, 45], но в поэзии Рудаки напротив, довольно распространено их оформление в модели существительное + существительное, выражающей значение материала, из которого сделан предмет.

Главное слово «**торак - нить**» – зависимая часть – «**абрешимин - шёлковое**» (дос. пр) показывает, что предмет в главной части сделан из этого материала. Оба существительные конкретные.

В поэзии Рудаки зависимое слово указывает на материал, из которого сделан предмет, который указан в главной части словосочетание. В большинстве случаев и главное и зависимое слова состоят из конкретных существительных. К примеру: Подчинённые компоненты словосочетаний **абрешимин – шёлковая** обозначают материал, из которого сделаны **торак - нить** – значение, выраженное в главном слова **тораки абрешимин - нить шёлковая (дос. пр).** Например:

Бинишӯ тораки абрешимин,

Баски аз торӣ бар абрешим уқад [4: 68].

А также это словосочетание в этой конструкции Сайидои Насафи тоже использовал в своей поэзии. Например: **кормҳои бирешим - кокун шолка,**

Даруни ҷомаи рангини хеш дунёдор,

Ба кормҳои бирешим, танида мемонад [4: 38].

Другой современник поэт Рудаки Абутайиби Масъабӣ в соей творчестве тоже использовал словосочетания с этим конструкцией. Например:

Чу заҳр аз ҷашидан, чу ҷанг аз шунидан,

Чу бод аз вазидан чу алмоси ғозӣ [4: 78].

В поэзии Рудаки в приведенном употреблены три номинативных словосочетания использовали словосочетание **чархи миной**. Например: Зависимое слово **чарх – колесо** указывает на материал, из которого сделан предмет, **миной – голубой, анзурный** употребленный в главной части. В большинстве случаев и главное и зависимое слова **чархи миной** - колесо голубой небосвод (дос. пр), состоят из конкретных существительных. К примеру:

Ба даври адли ту дар зери чархи миной,

Чунон ғурехт зи даҳри дуранг ранги футур [4: 84].

3. Отношение предмета к материалу

Такие словосочетания очень малоупотребительны в поэзии Абуабдуллаха Рудаки и его современников: *мехи девор, санги осӣб, гизои кӯдак 54, ҷ 1, гизои мардум 54 ҷ 1, ҷавшани ғафлат с56, базми обшор 108, ғирдобӣ бало 121. ҷ1, и. т. 2.*

Рӯят - дарёи ҳусну лаълат марҷон,

Зулфат - анбар, садаф - даҳан, дур - дандон.

Абрӯ киштию чини пешонӣ мавҷ,

Ғирдобӣ бало ғабғабу ҷашмат туффон [3; 120].

4. Словосочетания, выражающие вид и род предмета

Главное слово обозначает общепринятое название предмета, относящееся к определенной группе, зависимое слово – тип или вид главного слова. Например: *Оху ба сари кӯҳ гули лола (тюльпан) чарид* (387). Словосочетание *гули лола - цветок тюльпан* (дос. пр), выражает тип и вид предмета. Главное слово *гул – цветок* (дос. пр), общее название однотипных предметов, зависимое слово *лола – тюльпан* (дос. пр), обозначает главного слова.

Исследователь таджикских номинативных словосочетаний С. Абдурахимов отмечает: «Связь управления между существительными стала развиваться после Октябрьской революции. Причина заключалась в двух факторах: а) разговорная речь начала сближаться с литературной, б) влияние перевода ряда произведений» [1, 95].

А. Мирзоев такую связь между словами номинативных словосочетаний называл «алокаи хамроҳӣ - управление», он отмечал следующее: в старых словосочетаниях «кӯҳна гап - старые слова, тоҷик халқ - таджикский народ, Ургут район - Ургутский район» и другие подобные словосочетания, позиция определения перед определяемым словом не является инверсией, а результатом влияния узбекского языка. Это связано с тем, что в узбекском языке определение обычно стоит перед определяемым словом» [10, 183, 308].

Главное слово обозначает общепринятое название предмета, относящееся к определенной группе, зависимое слово – тип или вид главного слова. Словосочетание *гули садбарг - цветок роза* (дос. пр), выражает тип и вид предмета. Главное слово *гул – цветок* – общее название однотипных предметов, зависимое слово *садбарг - роза* обозначает вид предмета главного слова:

*Гули садбаргу мушку анбару себ,
Ёсумани сапеду муруди базёб* [5; 22].

Главное слово обозначает общепринятое название предмета, относящееся к определенной группе, зависимое слово – тип или вид главного слова. Словосочетание *боди мушк - дуновение мускус* (дос. пр), выражает тип и вид предмета главное слово *бод – дуновение* общее название однотипных предметов, зависимое слово *мушк - мускус* обозначает главного слова:

*Дили ман аст, ки бо шона корзор кунад,
Дар он миёна аз ӯ боди мушк мебезад* [4; 57].

5. Словосочетания, выражающие обладание чем – либо (богатства).

В поэзии Абуабдулаха Рудаки в качестве главного и зависимого слов обычно выступают конкретные существительные. В подобного рода словосочетаниях, по сравнению с другими группами, отличается прочность местоименных отношений. Например: *хуршеди солорон - солнца благородных* (дос. пр).

Словосочетание *хуршеди солорон - солнца благородных* – три раза используется в поэзии Рудаки.

Главное слово в *хуршед – солнце* конкретное имя существительное, зависимое слово – *солорон - благородные* конкретное существительное во множественном числе:

*Аё хуршеди солорони гетӣ,
Савори рамзсозу гурди настух* [4; 85].

Произведения Рудаки были способом изображения стойкости защиты и борьбы героя против трудностей, а также ареной, на которой проявился его великий талант.

*Чун ҳодиса ҳарғиз талабам кас накунад,
Як пурсиши гарм ҷуз табам кас накунад.
В-ар ҷон ба лаб оядам, ба ҷуз мардуми чаши,
Як қатраи об бар лабам кас накунад* [4; 99].

В данном номинативном словосочетании **амири ҷаҳондор – провитель мира** (дос. пр), словосочетания выражают значение обладания. Главное слово **амир – провитель**, конкретное существительное зависимое слово **ҷаҳондор – обладатель** (дос. пр), также конкретное имя существительное.

*Агар амири ҷаҳондор доди ман надиҳад,
Ҷаҳорсола навиди маро, кӣ ҳаст хиром* [4; 112].

В данном номинативном словосочетании **мирони ҷаҳон – правители мира** (дос. пр), словосочетания выражают значение обладания. Главное слово **мирон – правитель**, конкретное существительное во множественном числе, зависимое слово **ҷаҳон – мир** (дос. пр), также конкретное имя существительное.

*Эй бар ҳама мирони ҷаҳон ёфта шоҳӣ!
Май хур, ки бадандеш чунон шуд, ки ту хоҳӣ!* [4; 112].

В данном номинативных словосочетания **шоҳи ҷаҳон – падишах мира** (дос. пр), словосочетания выражают значение обладания. Главное слово в **шоҳ – падишах** конкретное существительное зависимое слово **ҷаҳон – мир** (дос. пр), также конкретное имя существительное.

*Чун-ш бигардад набид чанд ба шодӣ,
Шоҳи ҷаҳон шодмону хурраму хандон* [4; 173].

Изучение номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное, способ проявления их словообразовательных свойств в отдельности, безусловно, имеет большое теоретическое и практическое значение, а в плане анализа и совершенствования этого типа словосочетания практически помогает владельцам языка. В поэзии устод Рудаки количество словосочетаний модели существительное + существительное достигает 188 примеров. Они обозначают **источник предмета, материал, из которого сделан предмет, отношение предмета к материалу, вид и род предмета, выражающие обладание чем – либо.**

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии изофӣ // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. / С. Абдурахимов. – Душанбе, 1967. – С. 128-146.
2. Бозорова, Н. С. Ибораҳои исмӣ дар забони вахонӣ. /С.Н. Бозорова. – Суханшиниосӣ. №4. (48). 2024 саҳ 56- 62.
3. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 1. А-К. Душанбе 2008. – 586 с.
4. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 2. Қ- С. Душанбе 2008. – 540 с.
5. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 3. Т- Я. Душанбе 2018. – 577 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Қисми 1. Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.

7. Камолов, Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ) / Х.М. Камолов. – Душанбе.: Баҳманрӯд, 2011. – С. 1-154.
8. Қурбонов, С. Лаҳча – нумӯи дигари забони куҳан. (Ибораҳои исмӣ дар лаҳчаҳои Бойсун) / С. Қурбонов. – Душанбе.: – Оила, 2008. – 173 с.
9. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX - X). / М. Қосимова. – Душанбе, 2003. - 490 с.
10. Мирзоев, А. Абӯабдуллои Рӯдакӣ. НДТ / А. Мирзоев. – Сталинобод, - 1958. – 277 с.
11. Мухторов, Кутбиддин. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. / К. Мухторӣ. – ҶДММ. Анҷумани Деваштич. – Душанбе, 2006. – 129 с.
12. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. Д./ А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990.- 120с;
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ 1. М., 1969. – 518 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ 2. 1969. – 570 с.
15. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаб / Н. Сайидо. – Сталинобод, 1944. – 212 с.
16. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / А. Халилов. – Душанбе.: Дониш, 1964. – 34 с.
17. Хоҷаев, Д., Кабиров Ш. Синтаксис ва пунктуатсия. / Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров. – Душанбе, 1991. - 6, 8, 9 с.

**НОМИНАТИВНЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ МОДЕЛИ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ В ПОЭЗИИ
АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ**

В статье рассматривается употребление номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное (источник предмета, материал, из которого сделан предмет, отношение предмета к материалу, вид и род предмета, выражающие обладание чем – либо) в поэзии Абуабдуллаха Рудаки.

В ходе анализа показаны особенности малоупотребительных и многоупотребительных номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное.

Также была предпринята попытка определить особенности словосочетания, смысловых и грамматических признаков, определение различных форм строения, роли и функции номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное в произведениях Абуабдуллаха Рудаки. Изучение номинативных изафетных словосочетаний модели существительное + существительное, способ проявления их словообразовательных свойств в отдельности, безусловно, имеет большое теоретическое и практическое значение, а в плане анализа и совершенствования этого типа словосочетания практически помогает владельцам языка.

Ключевые слова: синтаксис, слово, словосочетание, стихотворение, номинативные изафетные словосочетания, модели существительное + существительное, человек, состояние, знак, особенность, сравнение, время, употребление, значение, структура, Абуабдуллахи Рудаки, Адамушшуаро.

**ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФИИ ҚОЛАБИ ИСМ+ИСМ ДАР АШӢОРИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РУДАКӢ**

Дар мақола ҷойгоҳи истифодаи ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм (сарчаишмаи ашӢ, аз кадом мавод сохта шудани ашӢ, нисбати ашӢ ба мавод, хел ва ҷинси ашӢ, муносибати дорой) дар ашӢори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Хусусиятҳои серистеъмолию камистеъмолии ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм зимни таҳлилҳо нишон дода мешавад.

Ҳамчунин кӯшиши ба харҷ дода шуд, ки хусусиятҳои ибораҳо, нишонаҳои маъноӣ ва грамматикӣ, таъйини шаклҳои гуногуни сохтор, нақши ва вазифаи ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм дар эҷодиёти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ муайян карда шавад. Пажӯҳиши ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм, усули дар алоҳидагӣ нишон додани хосиятҳои калимасозии онҳо бешиак, арзиши фаровони назарӣ ва амалӣ дошта, дар роҳи таҷзия ва такмили ин навъи вожасозӣ бо ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм пасвандҳо амалан ба соҳибони забон ёрӣ мерасонад. Ҳамчунин таҳқиқи аниқ намудани ибораҳои исмии изофии қолаби исму исм дар осори Рӯдакӣ барои соҳибони забон, сохти забон ҳамчунин як маводи бинокорӣ ба ҳисоб меравад. Зинаҳои инкишофи иборасозӣ ба санади воқеии инъикоскунандаи таҳаввулоти шаклӣ ва маъноии забон арзишманд аст.

Калидвожаҳо: наҳв, калима, ибора, шеър, ибораҳои исмии изофӣ, қолаби исму исм, шахс, ҳолат, сарчаишмаи ашӢ, аз кадом мавод сохта шудани ашӢ, нисбати ашӢ ба мавод, хел ва ҷинси ашӢ, муносибати дорой сохтор, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

**NOMINATIVE IZAFET PHRASES OF THE MODEL NOUN + NOUN IN
THE POETRY OF ABUABDULLAHI RUDAKI**

The article examines the use of nominative izafet phrases of the model noun + noun (the source of the object, the material from which the object is made, the relation of the object to the material, the type and kind of object expressing possession of something) in the poetry of Abuabdullahi Rudaki.

The analysis shows the features of little-used and frequently used nominative izafet phrases of the model noun + noun.

An attempt was also made to determine the features of the phrase, semantic and grammatical features, the definition of various forms of structure, the role and function of nominative izafet phrases of the model noun + noun in the works of Abuabdullahi Rudaki. The study of nominative izafet phrases of the noun + noun model, the way of manifestation of their word-formation properties separately, of course, has great theoretical and practical significance, and in terms of analysis and improvement of this type of phrase with practical help to language owners. In addition to studying the clarifying syntax in the works of Rudaki, the structure of the language is also considered a building material for language owners. The stages of development of nominative izafet phrases of the noun + noun model are valuable for a real document reflecting the evolution of the form and meaning of the language.

Keywords: *syntax, word, phrase, poem, nominative izafet phrases, noun + noun models, man, state, sign, feature, comparison, time, use, meaning, structure, Abuabdullahi Rudaki, Adamushshuaro.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирова С.– номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шӯъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, суроға: хиёбони Рӯдакӣ - 21 Телефон: 900- 92- 02- 43.

Сведения об автора: Кодирова С. – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела языка Института языка и литературы имени Рудакі НАНТ, Адрес: проспект Рудакі - 21, телефон 900-92-02-43.

About the authors: Kodirova S. – candidate of Philology, senior Researcher of the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, address: Rudaki Avenue No. 21, phone 900-92-02-43.

ТДУ: 490.550

**ИСТИЛОҲОТИ ФАРМАТСЕВТӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
(ДАР АСОСИ МАВОДИ МАТБУОТИ ДАВРӢ)****Малика Шодиматова****Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино**

Тибби форсу тоҷик таърихи қадим дорад. Дар гузашта аз тарафи олимони форсу тоҷик доир ба илми тиб асарҳои пурарзиш таълиф шудаанд, ки аз таърихи пурғановати илми тиб миёни тоҷикон шаҳодат медиҳанд. Ин аст, ки истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ дар давраҳои қадим ташаккул ёфтааст. Вобаста ба самтҳои гуногуни илми тиб, роҳу воситаҳои ташхису табобат, аломатҳои беморӣ истилоҳоти ин соҳа ба гурӯҳҳои муайян ҷудо карда мешавад. Дар ин мақола доир ба истифодаи истилоҳоти фарматсевтӣ дар забони матбуот баҳс меравад.

Мавқеи истифодаи гиёҳҳои шифобахш дар забони матбуот хеле назаррас аст. Растаниҳои шифобахшро мардум аз замонҳои қадим барои пешгирии бемориҳо, табobati иллатҳои организм истифода мекунанд. Дар маҳалҳои гуногуни Тоҷикистон гиёҳҳо бо номҳои гуногун истифода мебаранд. Дар тибби муосир низ ин бахши илми тиб – гиёҳдармонӣ ё ба ибораи дигар фитотерапия ҳамаҷуза истифода мешавад ва гиёҳҳо бештар таркиби доруҳои гуногунро ташкил медиҳанд. Фитофармакология омода намудани доруҳо бо истифодаи гиёҳу растаниҳои шифобахшро дар бар мегирад.

Тавре дар боло зикр гардид, аввалин сарчашмаҳои хаттӣ доир ба воситаҳои табобатӣ, пешгирӣ ва муолиҷаи бемориҳо дар қадимтарин осори хаттӣ – «Авесто» зикр шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки кишвари мо аз растаниҳои шифобахш бениҳоят бой аст ва ин гиёҳҳо дар тиб фаровон истифода мешаванд, дар забони матбуот низ ҳангоми пешниҳоди маводҳои гуногуни тиббӣ қорбасти мешаванд.

Дар забони матбуот гиёҳҳои шифобахш зиёд тавсиф ёфтаанд. Чунончи: Пудина – ҳулба, ҳулбӯ растании бисёрсола аст. Равғани эфир, ментол ва барги пудинаро дар тиб, атриёт ва қаннодӣ истифода мебаранд. Дар ЭМТ доир ба ин гиёҳи худрӯй маълумоти муфасссал оварда шудааст. Тавре зикр мегардад, хусусиятҳои доругии пудина ҳанӯз ба Чолинус, Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва дигарон маълум будааст. Ибни Сино бо оби пудина бемориҳои меъда, гӯш ва зардпарвинро табобат мекард. Дар фитотерапия ва тибби халқӣ бо пудина ғалаёни хун, атеросклероз, иллати гурдаю чигар, меъдаву рӯдаро табобат мекунанд. Навъи дигари ин растани пудинаи боғӣ, ҳулбӯи обӣ – гиёҳи бисёрсолаи хушбӯӣ мебошад. Тоҷикон наъноро аз қадимулайём бо таомҳои гуногун истеъмол менамоянд.

Дар «Фарҳанги тибби ниёгон» доир ба ин гиёҳ чунин маълумот оварда шудааст: «пудина / пудана – гиёҳи давоии хушбӯӣ маъруф» [5, 368]. Ибни Сино зикр намудааст, ки агар онро бо анҷир бихӯранд, ба истиско шифо бахшад,

агар пудинаро биошоманд ё зимод кунанд, ба газидани чунбандагони зиёнкор судманд бошад.

Бухори пудина бо шиҳу шамшод,

Ҳама берун барад аз гӯши вай бод. *Майсарӣ* [5, 369]

Номи ин гиёҳ дар забони тоҷикӣ дар маҳалҳои гуногун бо номҳои пудина, ҳулбӯ, ҳулба маъмул буда, дар забони матбуот бо калимаи пудина ифода меёбад: *Дар таркиби пудинаи хушнакхат равғанҳои эфир, кислотаҳои органикӣ, флавоноидҳо, каротин, глюкоза, витамини С, намакҳои минералӣ мавҷуданд (Ё. т., 19–25.04.2016). Як қошқача гули бобунаро бо 2–3 барги пудина дар як истакон оби ҷӯш андохта, 15–20 дақиқа дам диҳед.*

Дар забони тоҷикӣ дар ҳамин қолаб калимаҳои мураккаб сохта мешаванд: пудинаҷой, лимӯҷой, гиёҳҷой, марминҷонҷой, бобунаҷой ва ғ.

Сипанд – ин гиёҳ бо номҳои испанд, сипанд, ҳазориспанд маъмул мебошад. Дар «Фарҳанги тибби ниёгон» доир ба ин гиёҳ чунин маълумот оварда, шудааст: «сипанд – гиёҳи маъруф аст, бо ҷӯшобаи он табларза, ва дигар бемориҳоро муолиҷа мекунад, шохчаҳои онро дар хонае, ки кӯдаки навзод аст ё дар ҷойҳои серодам дуд меандозанд» [5, 416]. Дар забони русӣ гармола меноманд, ки ба варианти латинии он наздик аст. Сипанд гиёҳи хеле қадим ва воситаи табобатӣ буда, дар тибби халқӣ фаровон истифода мешавад. Дар осори Фирдавсӣ, Туғрал, Румӣ, Низомӣ бо истифодаи номи ин гиёҳ байтҳо оварда шудаанд.

Дар китоби «Канзи шифо» – и Ҳомидҷон Зоҳидов ин гиёҳ бо номи испанд оварда шуда, хосиятҳои шифобахши он зикр ёфтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки истеъмоли испанд узвҳои даруни сина ва шушро аз рутубатҳо пок мегардонад, моддаҳои ғафсгаштаро таҳлил медиҳад, кӯфта хӯрдани он барои иллатҳои саръ, фолич, фаромӯшхотирӣ ва дигар бемориҳои мағзи сар ва асабҳо даво мебошад [1, 220].

Дар луғати «Фарҳанги беназир» доир ба ин гиёҳ чунин маълумот оварда шудааст: «Испанд (сипанд, ҳазориспанд, ҳармал). Испанд дар забонҳои қадим (авастой) спента, свент дар забонҳои паҳлавӣ шакли спандро дошт. Бесабаб нест, ки калимаи спента ба шакли калимаи қадимаи имрӯзаи сафеда, ки он вақтҳо спета хонда мешуд, хеле монандӣ дорад. Спента гуфта бомдод, чашми рӯзро меномиданд. Ин калима ба шакли сапеда ё худ сафед то ҳоло истифода бурда мешавад. Бинобар он аз эҳтимол дур нест, ки калимаи спента аз спета ба вучуд омада, аввалҳо ифодаи чамъи чизҳои равшану сафед буд. Свент бошад, ба мазмуни «муқаддас» истифода бурда мешавад. Ба монанди ин дар забони қадимаи эронӣ низ спента маънои «муқаддас» – ро дошт» [2, 160].

Аз рӯи ақидаҳои динии он замонҳо ҳар чизе, ки нерӯи зиштро дафъ мекард, бояд спента, спанда, сипанда, испанд, яъне сафед ё муқаддас номида мешуд. Ҳамин тавр сабаби испанд, ҳазориспанд, сипанд ном гирифтани гиёҳи мазкур аст. Ҳармал номи арабии испанд буда, дар шакли ҳармала номи илмии он пазируфта шудааст. Испанд ашъи хоми доруй ба ҳисоб меравад» [2, 160].

Номи ин гиёҳ дар забони матбуот бо калимаҳои **сипанд**, **испанд** ифода карда мешавад: *Дар тибби мардумӣ дамкарда ва обҷӯши баргу поя ва гули испанд барои муолиҷаи неврастания, саръ (эпилепсия), оташак, (сифлис), касалиҳои узвҳои ҳозима, ҳаммоми он ҷангоми дарди рон, тарбод, хоришак, касалиҳои пӯст, рехтани мӯи сар нофеъ аст (Даво, 00. 06. 2020).*

Сабр – ин растании бисёрсолаи хонагӣ буда, сероб аст, манфиати зиёди табобатӣ дорад. Онро сабир, сабур, алоэ низ меноманд. Сабр ҳамчун гиёҳи доругӣ аз замонҳои қадим маълум аст. Сабрро арабҳо рамзи сабру тоқат меҳисобиданд, зеро он муддати дароз пажмурда намешавад. Шифобахшии шарбати талхи сабр дар асарҳои Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино ва дигарон қайд шудааст. Ибни Сино зикр кардааст, ки «сабур» иллати дилу чигар, меъда ва зардпарвинро барҳам медиҳад, давои дарди банду бугум ва исҳолавар аст.

Тавре дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» қайд шудааст, «агар сабрро гузошта банданд, решҳои тарро мекушонад, носурҳои амикро ба ҳам часпонида шифо мебахшад, захмҳои беҳнашавандаро даво мешавад» [11, 116].

Ин растанӣ дар китоби «Канзи шифо» бо номи сабир ёдовар шудааст. Қайд карда шудааст, ки ин растанӣ барои бисёр бемориҳо давои бемисл ба ҳисоб меравад. Сабр гирехҳои чигарро мекушояд, моддаҳоро аз ҷойҳои чуқури бадан мекашад, меъда ва рағҳоро аз римҳо пок месозад, балғамро ихроҷ менамояд ва агар инро гузошта банданд, решҳои тарро бидуни дард хушк мегардонад, носурро бартараф намуда, захмҳои беҳнашавандаро сихат мекунад [1, 349–350].

Номи ин гиёҳ дар забони матбуот бештар бо калимаи **сабр** ифода ёфта, алоэ низ гоҳо дар қавс ҳамчун шарҳи калима оварда мешавад. Мисол: *Субҳгоҳон се қатра шарбати тару тозаи сабр (алоэ)–ро дар як қошуқча об омехта, дили бенаҳор бинӯшед. Баъди ду моҳи ин гуна табобат фишори хун муътадил мешавад. (Даво, 00. 06–07. 2015).*

Сиёҳдона – як навъ гиёҳест яқсола, ки одатан донани онро ба рӯйи нон мепоянд. Сиёҳдонро барои хушбӯю хуштаъм кардани ҳар гуна нон ва маснуоти қаннодӣ истифода мебаранд. Хосияти табобатии сиёҳдонро Абурайҳон Берунӣ ва Ибни Сино низ зикр кардаанд. Ибни Сино аз сиёҳдона марҳам тайёр мекард. Инчунин бо сиёҳдона дарди кӯҳани сар, дарди чашм, дандон, санги гурдаву пешобдон ва бемориҳои дигарро табобат мекард.

Сиёҳдона дар китоби «Ҳақоиқ–ул–адвия» ё «Гиёҳнома» – и Абумансури Муваффақ бо номҳои сиёҳдона ва шуниз зикр шудааст. Таъкид ба он меравад, ки он барои иллати пӯст ва захмҳо даво буда, зукомеро, ки аз сардӣ бошад, неқ бувад [6, 103].

Ҳ. Зоҳидов бошад, дар китоби «Канзи шифо» доир ба сиёҳдона маълумот дода, як қатор хосиятҳои шифобахши сиёҳдонро зикр кардааст. Аз ҷумла, қайд менамояд, ки «сиёҳдона бемориҳои сипурз, зардпарвин, захми меъда, санги гурдаро шифо мебахшад ва барои захрҳо тарёқ мебошад. Аз сиёҳдона равған низ

тайёр мекунанд, ки барои иллатҳои фолич, дарди буғумҳо, гиреҳи асабҳо давои бемисл мебошад» [1, 343].

Сиёҳдона вожаи мураккаби тоҷикӣ буда, дар забони матбуот низ дар ҳамин қолаб истифода мегардад: *Сиёҳдона дар баробари бемориҳои нӯст, инчунин ба бемориҳои меъда, дилу рағҳо, бемориҳои чаши ва роҳҳои нафас – диққи нафас, илтиҳоби бронхҳо, барои беҳтар кардани фаъолияти ҷигар ва гурда ... манфиатбахш мебошад. (Тоҷикистон, 23.04.2015).*

Райҳон – ин гиёҳи яқсолаи доругӣ ва хушбӯӣ буда, хусусияти давоии он аз давраҳои хеле қадим маълум аст. Дар «Фарҳанги тибби ниёгон» райҳон ҳамчун гиёҳи давоии маъруф сипарғам оварда шуда, доир ба райҳони довудӣ ва райҳони сулаймонӣ маълумот аз осори Ибни Сино оварда шудааст. Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» ин гиёҳ бо номҳои **райҳон, испарғам, исфарак, шохиспарғам** зикр шудааст. Тавре қайд шудааст, «тоҷикон навъҳои гуногуни райҳон (наъной, санавбарӣ, саътарӣ, сулаймонӣ, тархунӣ, фарончмушк, шохиспарғам ва ғайра) – ро чун гиёҳи ороишӣ, хушбӯӣ ва сабзавот аз қадимулайём кишт мекунанд. Ҳоло махсусан навъҳои садарайҳон (резабарги сабз ва сершох), сиёҳрайҳон (калонбарги бунафши сиёҳтоб), говрайҳон (дарозпояи калонбарг), гӯшмуш (баргаш ба гӯши муш монанд) маъмуланд» [11, 38].

Дар тибби Юнони Қадим райҳонро барои табобати бемориҳои гуногун ва ҳамчун позаҳр тавсия медоданд. Абуалӣ ибни Сино баргу пояи райҳон ва афшураи онро барои рафъи ҳафакон, никрис, заъфи узвҳои нафас, иллати пешобдон, решӣ равон, тақвияти дил ва ғ. тавсия мекард. Ибни Сино инчунин аз райҳон дар гулоб ва сирко марҳам тайёр карда, ба омос мебаст. Табибони халқӣ шарбат, шозчаҳои навруста ва ҷӯшоби баргу пояи райҳонро чун омили рафъи илтиҳоб, баҳамоварандаи чароҳат, давои сурфа ва пешоброн тавсия медиҳанд. Дар тибби илмӣ райҳон ҳамчун воситаи таскинбахш ҳангоми заъфи асабҳо, сустии фаъолияти нафаскашӣ, ихтилоли гардиши хун ва заифии ҷисм истифода мешавад.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки райҳон яке аз гиёҳҳои маъмул ва давоӣ буда, миёни мардуми мо аз қадим бо номҳои гуногун истифода мешавад. Доир ба ин далел дар сарчашмаҳои гуногун маълумотҳо зикр шудаанд. Аз ҷумла, хотирнишон бояд кард, ки райҳон бо номҳои испарғам ва ғ. мавриди истифода қарор дошт: испарғам, испарағм, аспарағм – райҳон, нозбӯ. [8, 495]. испарғам // аспарағм – ба маънии райҳон ва нозбу бошад.

Ва тухми испарғаму хурфа бояд,

Ва лахте тухми абҳал ҳам бишояд. Майсарӣ [5, 195].

Муаллифи «Фарҳанги беназир» доир ба райҳони резабарг (садарайҳон) чунин қайд кардааст: «решаи луғавии калимаи райҳон ва калимаи рӯҳ як аст. Маънии он ба қудрат тавоно омаданаҳам мумкин мебошад. Аммо ин чунин маънӣ надорад, ки исми гиёҳи хушбӯиро, ки ба тоҷикию форсӣ аспарғам меноманд, ҳамчун қудратманд тавоно бифаҳмем. Маънии калимаи райҳон хушбӯӣ мебошад. Бӯӣ хуш хатман муқаввӣ рӯҳ аст. Барои ҳамин ҳам умуман

рустанӣҳои хушбӯро ба арабӣ райҳон ё раёҳин мегӯянд. Резабарг ишора ба барғҳои хурди рустанӣ мебошад. Ашёи хом – барғҳои он мебошад» [2, 176].

Бесабаб нест, ки дар саҳифаҳои матбуот доир ба хусусиятҳои шифобахши ин гиёҳи машҳур маълумотҳо ва тавсияҳои табибон оварда мешаванд. Дар забони матбуот барои ифодаи он калимаи райҳон бештар ба назар мерасад, дар баъзе мавридҳо калимаи русии базилик дар қавс оварда мешавад: *Барои тайёр намудани ҷӯшоба аз гиёҳҳои лимӯгиёҳ (мелисса), райҳон ва бобуна 2 қошукӣ гирифта, хуб омехта менамояд (Ё.т., 8–11.02.2013). Помидорро бо кабудиҳо, райҳон, қаламфури ширин ва боимҷон якҷоя истеъмол кардан беҳтар аст (Даво, 00. 06.2020).*

Бобуна – гиёҳи маъмули доругӣ мебошад ва яқсола аст. Доир ба ин гиёҳ дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» бо номҳои «бобуна, бобунач, бобунаи бӯё, гули бобуна» маълумот оварда шудааст [11, 264]. Бино ба ақидаи Абуалӣ ибни Сино бобуна мағзи сарро тақвият мебахшад, барои сардари бетаб муфид аст, зардпарвинро рафъ менамояд, пешоб ва сангро меронад. Табибони халқӣ чойи гули бобунаро барои муолиҷаи бемориҳои аъзои ҳозима, гурда, роҳҳои талха, асабдард ва чун воситаи зидди рағкашӣ, таскинбахш, зидди илтиҳоб, арақовар, пешоброн ва исҳолавар тавсия медиҳанд. Ҷӯшоби гули бобунаро дар алоҳидагӣ ва дар омехтагӣ бо гиёҳҳои дигар чун воситаи зидди ташаннуҷ, таскинбахш, ҳамчунин барои тарбандӣ, ғарғара кардани гулӯ ба кор мебаранд.

Профессор Ю. Нуралиев дар китоби «Гиёҳнома» – и А. Муваффақ ин гиёҳро бо номҳои бобунач, бобуна зикр кардааст: «дардхоро сокин кунад ва омосҳои саҳт бикӯшояд ва судад низ ва мағзро қавӣ кунад ва ҳамаи андомҳои асабониро ва табро, ки аз уфунати савдо бувад ё аз уфунати балғам бувад, бибарад. .. Ва низ равғанаш гарм аст ва хушки бозътидол. Саҳтхоро нарм кунад ва бодҳо, ки андар андомҳо истода бувад, бибарад» [6, 57].

Аз бобуна равған ҳам тайёр мекунанд ва он дар тибби халқӣ фаровон истифода мешавад. Ин гиёҳ дар маводҳои тиббии забони матбуот бо номи бобуна истифода шуда, гоҳо номи русии ромашка дар қавс чой дода мешавад: *Чойи бобунаро барои муолиҷаи илтиҳоб (варам, газак) – и пардаи луобии меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта, халадарди меъдаву рӯда, бемориҳои чигар, талха ... обҷӯши онро барои ғарғара кардани даҳону гулӯ, шустанӣ захмҳои фасоддор истифода мебаранд (Т., 13.06.2018).*

Барги зуф – гиёҳи шифобахши бисёрсола буда, дар боғу киштзор, канори ҷӯй ва чашмасорон месабад. Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» доир ба ин гиёҳи давой маълумоти муфассал оварда шудааст. Номҳои дигари он – асфагул, забони барра, зуф, филгӯш ва ғайра зикр шудааст. Аз ҷумла, қайд шудааст, ки «дар тибби мардумии Чин 3 ҳазор сол қабл баргу тухми барги зуфро барои табобати беморон кор мефармуданд» [11, 185]. Бино ба маълумоти Ибни Сино вараҷа ва дарди гӯшро (агар шираи барги онро ба гӯш чаконанд) бартараф менамояд. Ў инчунин бо барги зуф ҳар гуна варам, захму чароҳат, нуқсонҳои чигар, гурда, узвҳои нафас, решӣ рӯда ва ғайраро табобат мекард. Дар маъхазҳои

қадимаи тиббӣ доир ба ҳосиятҳои шифобаҳши он маълумотҳои зиёде мавҷуданд. Дар тибби халқӣ барги тару тозаи зуфро чун воситаи хунбанд (ҳангоми ҷароҳатҳо) истифода мебаранд. Дар амалияи тибби муосир шираи барги зуфро дар мавриди бемориҳои меъдаю рӯда ва бемориҳои захмӣ истифода мебаранд.

Дар асари «Ҳақоиқ – ул – адвия» – и Абӯмансури Муваффақ ин гиёҳ бо номҳои лисонулҳамал, барги зуф, ҷаргул ёдовар шуда, зикр гардидааст, ки «Лисонулҳамал сард аст ва хушк андар дараҷаи дуввум. Дарди гӯш, ки аз гармӣ бувад, бинишонад. Ва реши рӯдагонӣ бибарад ва сӯхтаро нек бувад ва омосҳои гарм ва хунро, ки аз бар барафтанад ва исҳоли сафро кунад ва носур ва дигар решҳои зиштро беҳ кунад». Инчунин зикр шудааст, ки ин гиёҳ хуни буни дандон бозгирад ва барои судади ҷигар ва кулия манфиатнок аст [6, 147].

Абӯмансури Муваффақ зуфро барои муолиҷаи дарди гӯш, реши рӯда, сӯхта, омос ва решаи онро барои рафъи ихтилоҷ ... фармудааст: *Барги зуфро баъди дарав кардан ё чидан дар ҷои соя ва ё болохонаҳои гарми шамолрас меҳушконанд (Даво, 00. 09. 2020). Хунравиш бинӣ, хун партофтан, захмҳо ва варамҳои шифоёбишон душвор (варамҳои хавфнок) – ро Абуалӣ ибни Сино бо қиёми гиёҳи барги зуф (подорожник) муолиҷа намудааст (Ёриш таъҷили, 21–27.12.2021).*

Абуалӣ ибни Сино аз барги зуф барои муолиҷаи захмҳои шифоёбишон душвор ва хавфнок, варамҳо ба сифати малҳам истифода намудааст.

Дар забони матбуот вожаҳои кашниз ва гашниз истифода шуда, тарҷумай русии он – кинза дар баъзе ҳолатҳо дар қавс оварда мешавад.

Шибит – гиёҳи маъмул буда, бо хушбӯиаш машҳур аст. Онро ҳангоми хӯрдани хӯрок ва ороиши дастархон васеъ истифода мебаранд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шибит чун гиёҳи хушбӯӣ зикр шудааст [8, 582].

Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» зикр шудааст, ки он гиёҳи яксолаи давоӣ аст, таомро хуштам, хушбӯӣ, серғизо ва хушҳазм мегардонад. Дар тибби қадим шибит ба сифати давои таскинбахш, бодрон, пешоброн, қайовар, зидди илтиҳоб маъмул буд. Ибни Сино бо рағғани шибит дарди асаб, бо ширааш дарди гӯш ва бо хокистараш захму ҷароҳатро даво мебахшид. Табибони халқӣ ҷӯшоби шибитро ҳангоми ночурии кори узвҳои ҳозима, хафақон ва ғайра тавсия медиҳанд. Дар тибби муосир нақеъи баргу пояи шибитро барои рафъи ғалаёни хун (гипертонияи дараҷаи 1 ва 2) кор мефармоянд [11, 358].

Ин истилоҳ дар забони матбуот серистеъмол аст: *Касоне, ки аз фишори баланди хун шиква доранд, бояд ба шибит дил банданд. Ҳосияти пешоброниш ин кабудӣ баландишавии фишори хунро пешгирӣ мекунад (Д., 00. 09. 2020); Дар намуди тару тозаи шибит қисми зиёди витаминҳои С, каротин буда, аз он маводҳои дорухш барои бемориҳои роҳҳои пешоббарор ва несткунандаи дард истифода мебаранд. (Т., 28.04.2018).*

Дар забони матбуот бо калимаи шибит ифода ёфта, аксар вақт тарҷумай русии он – укроп дар қавс оварда мешавад.

Чаъфарӣ – гиёҳи маъмули монанд ба карафс ва кашниз аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он ба чанд маъно омадааст: 1. номи як гиёҳи хӯрданӣ, ки монанди шибит аст ва онро ба хӯрок меандозанд; 2. номи гули зарди хушбӯе; 3. мансуб ба Чаъфар, ки кимиёгари машҳури араб буд; динори чаъфарӣ – тиллои холис [9, 777].

Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» зикр шудааст, ки хусусиятҳои давоии чаъфарӣ ба Чолинус, Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино ва дигарон маълум буд. Чолинус тухми чаъфариро барои табобати обхӯра (истиско) ва иллати чигар тавсия додааст. Абумансури Муваффақ онро давои санги гурда ва пешобдон, обхӯра ва табларза ҳисобидааст. Ибни Сино бо чаъфарӣ сурфа, зиқи нафас, иллатҳои чигар, сипурз, масона ва гурдаро табобат мекард. Тухми онро бо мумиё барои дармони сипурз истифода мебард. Дар тибби халқӣ баргу поя ва тухми чаъфарӣ ба сифати воситаи иштиҳоовар ва бодрон истифода мешавад. Дар тибби муосир доруҳоеро, ки аз баргу поя ва тухми чаъфарӣ тайёр меkunанд, барои табобати илтиҳоби масона, санги гурда, иллати чигар, узвҳои ҳозима ва чун воситаи пешоброн истифода мебаранд [11, 326]: *Истеъмоли як бандча чаъфарӣ талаботи шабонарӯзии инсонро ба витамини С қонеъ мекунад. Илова бар ин чаъфарӣ фитонсид – антибиотикҳои табиӣ дорад, ки аксар микробҳои зараррасонро маҳв месозанд (Даво, 00. 09. 2020). Дар забони матбуот бештар тарҷумаи русии он – **петрушка** дар қавс оварда мешавад: **Чаъфари (петрушка)** – и тару тозаро (1 кг) бо решааш тоза шуствау майда реза карда, ба он як кг асал ва як литр об илова намоед (Тоҷикистон, 11.04.2018).*

Меҳргӣ – ин гиёҳро мардумгӣ, одамгӣ низ меноманд. Дар забони матбуот дар баробари вожаи тоҷикӣ номи русии он – женшен низ истифода мешавад. Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» доир ба ин гиёҳи бисёрсола маълумот оварда шудааст: «Ҳосияти шифобахшии решаи мардумгӣ 2700 сол то мелод маълум буд. Онро қариб дар тамоми маҳалҳои қадимаи тиб ҳамчун давои тамоми бемориҳо қаламдод кардаанд. То асри 19 решаи мардумгӣ аз тилло дида 18 маротиба қиматтар буд. Ба Тоҷикистон мардумгӣро аз Хитой меоваранд» [11, 45].

Дар «Фарҳанги тибби ниёгон» ин гиёҳ бо номҳои мардумгӣ, мардумгӣ зикр гардида, он чунин шарҳ ёфтааст: «Гиёҳест шабех ба одамӣ ва он сарозер ва нигунсор мебошад, чунонки решаи он бо манзалаи мӯйи сари ӯст, меҳргӣ, одамгӣ» [5, 271]. Дар тиб решаи мардумгӣро чун воситаи тақвиятбахшанда ҳангоми ҳастагии ҷисмонӣ руҳӣ, заифии организм баъди бемории вазнин, иллати рағу дил, заъфи ғадудҳои ҷинсӣ, бемориҳои асабу рӯҳӣ, диабет, сил ва ғайра истифода мебаранд.

Дар «Фарҳанги беназир» доир ба ин гиёҳ маълумоти бештаре оварда шудааст: «меҳргӣ (мардумгӣ, одамгӣ, сатранг, астаранг, абрухуссанам) ном гирифтани рустаниро ба ривояти халқҳои ҳиндуориёӣ алоқаманд медонанд. Мувофиқи ривоятҳо мардумгӣ ё сатранг гули фариштаи ишқ – Кама аст. Дар «Ведо» Кама фариштаи ишқ аст ва ӯ аз ҳафт гул рангинкамон сохта тавассути он

гуле ба сӯи замин ва мардум партоб кард то ин ки мардум ба ҳамдигар ошиқ бишаванд ва ҳамдигарро дӯст бидоранд. Алҳол низ мардум муътақиданд ки беҳи ин гиёхро бо худ гардонанд ҳама ба эшон меҳрубон ва нармағфтор мешаванд» [11, 169].

Дар луғати мазкур инчунин зикр шудааст, ки мувофиқи ривояти дигар фариштаи ишқ – Кама хостааст дар дили худои ҷанг ва ҳашм ҳисси муҳаббат бедор бикунад. Дар он лаҳза чашми Худои ҷанг ва ҳашм Шево ба Кама афтод ва аз оташи ҳашму ғазаби ӯ пайкари Кама ба ҳокистари сӯзон табдил ёфта, ба замин рехт. Модархудои замин ҳокистари фариштаи ишқро пазируфт ва аз замин рустании меҳргӣи ишқ дар шабеҳи одам сар ба фазо кашид. Аз ин ҷо ин рустанӣ астаранг, истаранг, сатранг, меҳргӣ, одамгӣ, мардумгӣ ном гирифтаст. Ашӣи хоми доругӣ решаи меҳргӣ маҳсуб меёбад: *Касоне, ки фишори пасти хун (гипотония) доранд, чойи шиғобахш аз настаран (хулул, хуч) бо иловаи 5 қатра қиёми заррингӣ (родиола розовая), мардумгӣ (женьшень) ... ёрӣ мерасонад. (Ёрии таъҷилӣ, 5–11.02.2013) Гиёҳшиносон решаи мардумгӣ (женьшень), сирпӣз ва решаи зубайроро ҳамчун воситаи дастрас ва муфид барои мустаҳкам намудани хотира тавсия медиҳанд (Тоҷикистон, 11.04.2018).*

Тавре мебинем, ин гиёҳи маъмул дар луғатҳои гуногун бо номҳои мардумгӣ, одамгӣ ва меҳргӣ шарҳ дода шудааст, вале дар забони матбуот бо номҳои мардумгӣ ё одамгӣ истифода шуда, гоҳо калимаи иқтибосӣ низ дар қавс чун шарҳи номи растанӣ меояд.

Хуч – навъе аз буттаҳои хордор мебошад, манфиати зиёди доругӣ дорад. Онро хуч, настаран, хулул низ меноманд.

Хучро чун воситаи тақвиятбахш, зидди илтиҳоб ва чун давои хунбанд истифода мебаранд. Хусусиятҳои табобатии меваи хуч ба табибон аз давраҳои қадим маълум буд. Бино ба маълумоти Ибни Сино гул ва меваи хуч хунро тоза ва тунук мекунад. Инчунин ӯ меваи хучро чун воситаи балғамовар тавсия додааст. Табибони халқии тоҷик низ ҷӯшоби меваи хучро чун воситаи тақвиятбахш, талхарон ва ғайра истифода мебаранд. Аз меваи хуч чой дам карда, онро бо асал омехта, ҳангоми зуком ва ғалаёи хун менӯшанд. Бо ҷӯшоби шохчаҳои хуч исҳоли хунинро дармон мекунанд. Меваи хуч ба мубодилаи карбогидратҳо ва фаъолияти мағзи устухон таъсири муфид расонида, дар мавриди захми меъда, шикастагии устухонҳо, камхунӣ, ҳаробии организм истифода мешавад.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин растанӣ бо номи настаран шарҳ дода шудааст. «Фарҳанги тибби ниёгон» онро чунин шарҳ медиҳад: «настаран – рустанӣ маъруфи давоӣ, барги паршакул ва гули сафед дошта, дар талу теппаҳо мерӯяд» [5, 315]. Номҳои дигари ин растанӣ – насрин, настарангул низ оварда шудааст. Ҳамин чиз ҷолиби диққат аст, ки дар луғати зикршуда байте аз осори Хусрави Деҳлавӣ оварда шудааст, ки маънои ҳақиқии растаниро ифода менамояд:

Настаран аз шох даруфтад нагун,
Хушк шавад дар чигари лола хун.

Хучро дар маҳалҳои гуногуни Тоҷикистон бо вожаҳои гуногун ном мебаранд: хуч, хулул (хулул), настаран, хоргул ва ғайра. Хуч аз қадим дар тибби халқӣ ва дорутайёркунии истифода мешавад ва ин маънӣ дар забони матбуот шарҳ ёфтааст: *Дар таркиби меваи хуч витамини С нисбат ба сабзавот якчанд маротиба, нисбат ба қот (смородина) 10 ва нисбат ба лимӯ 100 баробар зиёдтар аст. Аз донаҳои хуч равған ҳосил мекунанд, ки аз ҷиҳати табобатӣ ба равғани ангат қариб баробар буда, дар тиббӣ васеъ истифода мешавад (Минбари халқ, 7. 04. 2021). Ҳамчунин нӯшидани чойи настаран (хулул, хуч) низ муфид аст (Минбари халқ, 6. 11. 2007). Барои пешгирии баландшавии фишори хун 2 қошуқ меваи хушкӣ қоти сиёҳ (смородина)–ро ҳамроҳи меваи хулули малларанг (шиповник) дар термос андохта, ба болояш 1,5 истакон оби ҷӯш резед (Даво, 00. 06–07. 2015).*

Дар забони матбуот истилоҳи хуч хеле серистеъмол аст, дар баъзе мавридҳо вожаи настаран низ қорбаст мешавад. Азбаски дар маҳалҳои кишварамон онро бо номҳои гуногун истифода мебаранд, дар забони матбуот номҳои дигар низ дар қавс оварда мешаванд. Бо назардошти он ки дар забони гуфтугӯи ин растанӣ бо чандин вожаҳо истифода мегардад, дар забони матбуот аксар вақт номҳои гуногуни он дар қавс оварда мешаванд. Ба андешаи мо вожаи хуч чун истилоҳ қабул гардад, бехтар мебуд, зеро истифодаи муродифҳои гуногун барои ифодаи як истилоҳ барои мушаххас баён намудани матлаб монеъ мешаванд. Дар сарчашмаҳои қадима, аз ҷумла, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тиббӣ ниёгон» ин растанӣ бо номи настаран низ шарҳ дода шудааст. Вожаи хуч/хӯч дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии якум –тоҷи хурӯс, ба маънии дувум ифодакунандаи порчаи сурх аст, ки бар сари найза мебаранд [9, 512].

Аз таҳлили маводҳои ин бахш – истилоҳоти фарматсевтӣ, яъне номи гулу гиёҳ ва растаниҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар саҳифаҳои матбуот номи гиёҳҳо бо муродифҳои гуногун истифода гардида, аз ҳамин сабаб варианти русии он аксар вақт дар қавс оварда мешавад, то ки ба ҳама фаҳмо бошад. Зеро номи ин гуна истилоҳот дар маҳалҳои гуногуни кишвар бо муродифҳои зиёде истифода мешаванд. Номи истилоҳоти ин бахшро аксар вожаҳо ва истилоҳоти тоҷикӣ ташкил медиҳанд.

КИТОБНОМА

1. Зоҳидов, Ҳ. Канзи шифо / Ҳ. Зоҳидов. –Душанбе, Ирфон, 1991. –720 с.
2. Имомов, А. Фарҳанги беназир (ибрат аз 3 китоб). –Душанбе:Ирфон. 2013. –208 с.
3. Қурбон, У. А. Вожаномаи тиббӣ / У.А. Қурбонов. –Душанбе, Энциклопедияи миллии тоҷик, 2014, ҷ.1. –808 с.
4. Қурбон, У. А. Вожаномаи тиббӣ / У.А. Қурбонов. —Душанбе: Энциклопедияи миллии тоҷик. ҷ. 2 – 816 с.

5. Қурбон, У. А. Фарҳанги тибби ниёгон / У.А. Қурбонов. –Душанбе: Энциклопедияи миллии тоҷик, 2016. – 776 с.
6. Нуралиев, Ю. Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ/ Ю. Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1992. –192 с.
7. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов. –Душанбе, ЭСТ,1986, ҷ.4. – 488 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.– Москва: Советская энциклопедия, 1969.– 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Москва: Советская энциклопедия, 1969.– 996 с.
10. Қумъаева, Б. Оид ба рушди истилоҳоти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар забони форсӣ /Б. Қумъаева. // Суханшиносӣ. №2. 2021. –С. 29-37.
11. Энциклопедияи мухтасари тиб. ҷилди 1–5. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. – 504 с.
12. Энциклопедический словарь медицинских терминов. (главный редактор академик Б.В.Петровский). –Москва: Советская энциклопедия, 1982, Том 1. – 464 с.

ИСТИЛОҲОТИ ФАРМАТСЕВТӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ МАТБҲОТИ ДАВРӢ)

Дар ин мақола доир ба қорбурди номҳои гиёҳу растаниҳои шиғобаҳои дар забони матбуоти даврӣ сухан меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки мавқеи истифодаи номҳои гиёҳҳои шиғобаҳои дар забони матбуот хеле назаррас аст. Растаниҳои шиғобаширо мардум аз замони қадим барои пешгирии бемориҳо, табобати иллатҳои организм истифода мебаранд. Хосияти табобатии гиёҳу растаниҳоро ҳанӯз Абурайҳон Берунӣ, Ибни Сино, Муваффақиддини Ҳиравӣ ва табибони дигар низ зикр намудаанд.

Дар мақола қайд шудааст, ки аксари истилоҳоти баҳои фарматсевтиро вожаҳо ва истилоҳоти тоҷикӣ таъкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, забони матбуот, гиёҳҳои шиғобаҳои, сипанд, пудина, барги зуф, таркиби лугавӣ, воситаҳои табобат, пешгирии бемориҳо, табибон, табобати халқӣ, фарматсевтӣ.*

ФАРМАЦЕВТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ)

В данной статье речь идет о применении названий лекарственных растений на страницах таджикской периодической печати. Автор отмечает, что степень использования названий лекарственных трав в языке печати весьма значительна. Лекарственные растения используются людьми с древних времен для профилактики болезней, лечения различных заболеваний организма.

О целебных свойствах трав и растений упоминали еще Абу Райхан Беруни, Ибн Сина, Муваффакиддин Хирави и другие целители. В статье отмечается,

что для выражения фармацевтических терминов в языке печати часто используются исконно таджикские слова.

Ключевые слова: терминология, язык печати, лекарственные растения, мята, гармола, подорожник, лексический состав, лечебные средства, профилактика заболеваний, врачи, народное лечение, фармацевтика.

PHARMACEUTICAL TERMINOLOGY IN TAJIK (BASED ON PERIODICALS)

This article is about the use of medicinal plants and plants in the language of periodicals. The author notes that the position of using medicinal herbs in the language of the press is very significant. Medicinal plants have been used by humans since ancient times to prevent diseases and treat malformations of the body.

The healing properties of herbs and plants were mentioned by Abu Rayhan Beruni, Ibn Sina, Muwaffaqiddin Hiravi and other healers. The article notes that pharmaceutical sector terms make up the majority of Tajik words and terms.

Keywords: terminology, printing language, medicinal plants, peppermint, zuff leaves, mucus composition, medicinal products, disease prevention, doctors, folk medicine, pharmaceuticals.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шодиматова Малика Каримбердиевна – Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикстон ба номи Абуалӣ ибн Сино, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: 734003, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, кӯч. Сино, 29-31. Тел.: (+992) 98-567-54-84

Сведения об авторе: Шодиматова Малика Каримбердиевна – Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино, старший преподаватель кафедры таджикского языка. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Сино, 29-31. Тел.: (+992) 98-567-54-84

Information about the author: Shodimatova Malika Karimberdievna – Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, senior lecturer of the Tajik language department. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Sino Street, 29-31. Phone: (+992) 98-567-54-84

**ЧОЙГОҲИ СУБСТРАТИ ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ДАР
ЧОЙНОМҲОИ ГӢЙИШИ ЧАНУБИ ШАРҚӢИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
(бар мабнои маводи гуфтори деҳаи Ёғеди ноҳияи Дарвоз)**

**Шералиев Шералӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Номвожаҳо муътамадтарин далели мавҷудаи забони матрук ба ҳисоб рафта таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо барои дарёфти сохтори луғавию дастурии забони матрук кӯмак мерасонад. Аз он ҷо ки ҳудуди ҷуғрофии Дарвоз минтақаи густариши забон ва лаҳҷаҳои сақой ба ҳисоб меравад, табиист, ки субстрати эронии шарқиро метавон дар луғат ва ҷойномҳои он мушоҳида намуд. Дар ин мақола ҷойномҳои яке аз деҳаҳои хурди Дарвоз – Ёғед мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Дар ин деҳаи хурд ҷойномҳои фаровонеро метавон мушоҳида кард, ки зоҳиран дар онҳо субстрати эронии шарқӣ дида мешавад. Оид ба топонимҳои Дарвозу Ванҷ монографияи «Очерки по топонимии и микротопонимии Горного Бадахшана»-и Н. Офаридаев ниҳоят пурарзиш буда, муаллиф топонимҳои ин ду минтақаро аз ҷиҳати забонӣ ва ҳамчунин дар асоси муқоисаи забоншиносии таърихӣ ва таъсири субстратии эронии шарқиро дар онҳо мавриди пажӯҳиш қарор додааст [6]. Аксари ҷойномҳоеро, ки мо аз деҳаи Ёғед дарёфтем, дар ин монография наметавон мушоҳида кард. Бинобар ин мо зарур донистем, то ҷойномҳои ин мавзёро ба таври мукамал шарҳ диҳем, то барои дарёфти гӯйиши дарвозии қадим, ки дар таърихи омӯзиши забоншиносии муқоисавӣ хеле кам мушоҳида мешавад, мусоидат намуда, умумиятҳои онро бо забонҳои мавҷудаи эронии шарқии имрӯза пайдо кунем.

Ҷойномҳои ин мавзёро метавон дар умум ба ду гурӯҳ ҷудо кард.

1) Ҷойномҳое, ки дар қолибҳои забони тоҷикӣ ба вучуд омада, баъзе хусусиятҳои гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикиро касб кардаанд;

2) Ҷойномҳое, ки шаклан аз забони имрӯзаи тоҷикӣ куллан фарқ дошта, мусалламан, субстрати эронии шарқӣ мебошанд, ё мустақиман аз гӯйиши дарвозии куҳан омада боқӣ мондаанд.

1.1. Вожаи **замин/зэми(н)**. **Замин** маънояш хок, сатҳи хок ё ҷое, ки дар он мардум кишт мекунад. Истеъмолаш бештар ба маънои ҷойи кишт мушоҳида мешавад. «Заминҳои кишт дар гузашта ба шахсони алоҳида тааллуқ доштанд ва аз онҳо микротопонимҳои отантропонимӣ мавҷуд ҳастанд» [5, 139]. Бо ёрии бандаки изофӣ ва ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ якҷанд ҷойномҳоро метавон мушоҳида кард.

А) бо сифат: **Зэмини дэроз** (мавзее, ки доманаи васеъ дорад).

В) бо исм: **Зэмини дашт** (макони кишт), **Зэмини мактаб** (минтақа, заминҳои гирду атрофи мактаби деҳа).

С) бо номвожаҳо: **Зэмини Куф**, **Зэмини Жаг**, **Зэмини Вийовӣ**, **Зэмини Ёву**, **Зэмини Пэшоғед**.

Д) бо номи одамон: **Зэмини Хосият**, **Зэмини Наврӯзмэхмад**, **Зэмини Боби Чивон**, **Зэмини Қэдрат**.

1.2. Вожаи **хамб**. **Хам(б)** ба маънои чойи ҳамвор ва рост истифода мешавад.

Хамби Майлэс (пушта, чарогоҳи чорпоён, ки макони ҳамвор аст), **Хамтарма**.

1.3. Вожаи **Чашма/чэшма**. **Чашма** вожаи тоҷикӣ буда, дорои маънои луғавӣ мебошад ва ба маънои чойи чӯшидани об аз зери замин ва равон шудани он меояд [12, 535]. Ин вожа ҳамчун калимаи асосӣ тавассути бандаки изофӣ бо дигар калимаҳо омада номи чуғрофӣ месозад.

А) бо сифат: **Чэшмай попеч** (аз «пой» ва феъли «печидан»), **Чэшмай Рӯғанӣ**.

В) бо топонимҳо: **Чэшмай Цек** (номи мавзеъ).

С) бо антропонимҳо: **Чэшмай Бэби Эличак** (номи чашма), **Чэшмай Диловаршо** (номи чашма), **Чэшмай Илхом**.

1.4. Вожаи **арча**. Арча ба маънои дарахти ҳамешасабз аст. Ин вожа бо номи одамон омада тавассути бандаки изофӣ мансубият ва соҳибиятро ифода мекунад: **Арчай Боби Басир**, **Арчай Боби Расо**.

1.5. Вожаи **кӯҳ**. Вожаи **кӯҳ** гоҳҳо аз калима ҷудо ва гоҳ бо калима якҷо омада томоним месозад: **Кӯй Чорчамано** (номи кӯҳ), **Заркӯ** (номи кӯҳ), **Сешоҳакӯ** (номи кӯҳ, ки се нӯг дорад)

1.5. Вожаи **санг**. **Санг** калимаи тоҷикӣ буда, маънои ҷисми сахтро ифода мекунад. Бо роҳи изофӣ чунин ҷойномҳо ба вучуд омадаанд: **Санги Зикӯ**, **Санги бэзэрг** (ба маънои санги калон), **Сангбэро**. (муқ. **бэро** шакли амриӣ феъли «баромадан» бо ихтисори овози а), **Санги Мэндәкӣ**.

1.6. Вожаи **дара**. Дара маънои луғавиаш роҳ ё масофаи на чандон васеи байни ду доманаи кӯҳ мебошад. Ин вожа бо роҳи мураккабшавӣ бо калима якҷо меояд: **Сәғдара**, **Качдара**, **Шәлхудар**.

1.6. Вожаи **кадэров**. Ин калима мусалламан аз калимаҳои **каҳ** ва **дарав** таркиб ёфтааст. Ҷолиби диққат аст, ки исми **дарав** ва феъли **даравидан** дар шакли «**дэрав**», «**дэравийан**» дар ғӯйиши Дарвоз роиҷ аст, вале ҳамчун ҷойном дар вожаи «**дэрав**» дар ҳиҷоӣ дуҷум ҳарфи **а** ба ҳарфи **о** табдили овоз намудааст, ки далелаш номаълум аст. Ин калима бо номҳои одамон омада исми макон, номи мавзее, ки дар он алаф барои чорпоён мерӯяд, месозад. Бо бандаки изофӣ омада мансубият ва соҳибиятро ифода мекунад. **Кадэрови Қироншо**, **Кадэрови Қурбоналӣ**.

1.7. Вожаи **ҷар**. Вожаи **ҷар** маънои шикӯфи замин, ҷоки замин, чойи чуқур, ки аз кофтани об, фуруравии замин ва ғ. ҳосил шудааст, чуқуриҳои табиӣи заминро дорад. дар робита ба ҳамин маъно чунин ҷойномҳо ба вучуд омадаанд: **Сари ҷар**, **ҷар**.

1.8. Вожаи **лалм** «замини беоб, лалмӣ». **Лалмакӯ**.

Баъзе аз ҷойномҳо хусусияти этникӣ дошта, аз рӯи мансубият ба ҷоёе ё миллату халқиятҳо ба вучуд омаанд: **Шәрговадэк** (ҷое, ки мардуми деҳаи Ширговад онро ҳамчун чарогоҳ истифода мебаранд). **Гӯри Узбакбача** (эҳтимолан солҳои пеш дар ин мавзёе ягон даҳмардаи узбек ғавтида бошад ва ҷасадашро дар ин ҷо гӯронидаанд ва ин некроним ба вучуд омадааст).

Як қатор ҷойномҳо дар робита бо номҳои гуногуни биноҳо ва дастгоҳҳо ба вучуд омадаанд.

Калимаи **осиёб**. Осиёб дастгоҳест, ки дар он ғалладонаро орд мекунад. Бо номи одамон омада соҳибиятро ифода мекунад: **Осиёби Боби Гадо, Осиёби Боби Назри Хэдо, Осиёби Боби Ёстоқоюм**.

Калимаи **корга**. **Коргоҳ** ё **коргах** ба маънои устохона меояд. Бо номи одамон омада соҳибиятро ифода мекунад: **Коргай Усто Калима, Коргай Усто Сано, Коргай Усто Пирак**.

Калимаи **дӯкуча** «дегдон». Ин калима дар ғӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ҷоеро, ки шаклан ба дегдон монандӣ дорад, меноманд. Бо номи одамон ва ё мавзёе меояд: **Дӯкучай Саид, Дӯкучай ҷоғэк, Дӯкучай сағэ нахчир**.

Ҳамчунин ҷойномҳое, ки хусусияти динӣ доранд. Калимаи «**хоҷа ё шоҳ**» истеъмоли бештар дорад: **Хоҷай Хизр, Хоҷай Чэлтан, Шой Авлиё**.

Калимаи **ҷога** «ҷой, ҷойгоҳ». Вожаи **ҷога** ҳангоми калимасозӣ ба исмҳо ҳамроҳ шуда исми макон месозад. Чунин ҷойномҳоро метавон мисол овард: **Наврӯзҷога** (ҷое, ки мардуми деҳа тавассути ғуруб ва тулуи офтоб санаи омадани иди Наврӯзо муайян мекунанд), **Дамҷога** (ҷое, ки мусофирон дар он истироҳат мекунанд).

Ҳамчун ҳаммаъноӣ ин калима метавон вожаи **шинак**-ро низ мисол овард. Бо номи одамон омада маконро мефаҳмонад, ки мардум дар он ҷо истироҳат мекунанд: **Шинаки Расо** (аз асоси замони ҳозираи феълӣ **нишастан** ва пасванди хурдию навозиши **-ак**).

Баъзе ҷойномҳо да робита ба ранги зоҳириашон ва мавқеи ҷойгиршавиашон ба вучуд омадаанд.

Сэфед – ранги сафед;

Сәпехокӣ (аз се ҷузъ: «сәпе», «хок» ва «ӣ») иборат буда, «ӣ» дар ин топоним ҳамчун пасванди ифодакунандаи исми макон омадааст. Маконе, ки хоки сафед дорад) **Спесанг** (санги сафед), **Нови Сэфед** (дарас, ки сангаш сафедранг аст). Калимаи **pow** дар эронии шарқӣ чунин аст:

Муқ. яғн. **pāw** (/ **pow**) ‘обрав барои гардондани чархи осӣёб’, Фор. **ناو** ‘обрав’, Бох. **vwio** ‘обрав’, В **newiya** ‘обрав’ [18, 50].

Ови шир (обаш аз баландӣ мерезад ва зоҳиран рангаш сафед менамояд)

Тангӣ (маконе, ки бениҳоят борику танг буда гузаштанаш душвор аст)

Шӯр – ба маънои таъм.

Шӯрчэк (аз ҷузъҳои **šūr** ва **čək**)

Хам – ба маънои ҷойи ҳамвор, паст.

Хамтарма, Хамкӯ, Хамби Майлэс (зоҳиран ин маконҳо чоӣ Ҳамвор Ҳастанд).

Қач. Сифати **қач** дар ҷойномҳо ба маъноӣ воқеии худ омада мавқеи ҷойгиршавии томониро муайян менамояд. **Қачдара.**

Шоха. Дар гӯиши Дарвоз **шох** ба маъноӣ «борони ногаҳонии шадид» низ истифода мешавад. **Шохафичол (фичол** «шаршараи хурд»)

Дар пайдоиши ҷойномҳо мавқеи ҷойгиршавии ин ё он макон нақши муҳим мебозад, махсусан минтақаи кӯҳистонӣ. Бо калимаҳои **сар** «сар, оғоз», **пу** «поён», **мина** «мобайн» **бу (бэн)** «бех» **дар** «пешоянди макон» чунин ҷойномҳо ба вучуд омадаанд: **Сари дӯ, Сари Хэр, Сари пул, Пуни дӯ, Пуни Вэринчу, Минадӯ** (беизофа), **Бэни ҷар, Дари мактаб, Дари магазин.**

Калимаи **сар** Ҳамчунин бе бандаки изофӣ низ омада топонимика месозад: **Сарҷӯбор, Сарғеш (ғеш** «навъи алаф, ки дар назди ҷӯй мерӯяд»)

Дар шакли ҷамъ низ меояд: **Сарой манзэло** (қабристон).

Баъзе аз ҷойномҳо дар робита бо Ҳаҷм ба вучуд омадаанд.

Калимаи **дарг** «дароз». **Даргов**

Калимаи **дэроз. Зэмини дэроз.**

Калимаи **бузург.** Вожаи **бузург** ба маъноӣ «**калон, азим**» истифода мешавад. **Санги бэзэрг.**

Калимаи **ката.** Шакли лаҳҷавии вожаи «**калон**». Дар забони шуғ.рӯш. **ката** «калон». **Тай санги ката**

Калимаи **пас** «пас, пушт». **Пасой дарвоза.**

Калимаи **пеш. Пеши Мазор.**

Ҳастанд ҷойномҳое, ки дар шакли ҷамъ қолаб гирифтаанд: **Мачито, Ҷӯборо, Ҷӯй Садбарго, Олиҷо, Хинго** (муқ. вожаи суғдӣ *xing* ва форсӣ-тоҷикӣ *хинг* «аспи Ҳокистарранг»)

Калимаҳои **таг** ва **тор** дар сохтани ҷойномҳо фаъол Ҳастанд: **Бэни ҷари таг, Бэни ҷари тор, Сари дӯй таг, сари дӯй тор, Рэғнаби тагӣ, Рэғнаби торӣ, Рай таг.**

Калимаи **пор** «он тараф». Дар забони тоҷикӣ вожаи **пар, пара** ба маъноӣ бар, паҳлу истофода мешавад. Дар гӯиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ Ҳарфи **а** ба Ҳарфи **о** табдил меёбад.

Пориов (он тарафи дарё).

Калимаи **бар.** Ин вожа дар гӯиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба маъноӣ «тараф, канор» истифода мешавад. Бо ҷонишинҳои ишоратӣ омада топоним месозад.

Убара (он тарафи дарё), **Убари ов, Ибари ов.**

Калимаи **овринг.** Калимаи **овринг** дар гӯиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва забонҳои помирӣ маъноӣ «гузаргоҳи Ҳатарнок»-ро дорад: **Овринг, Оврингак** (гузаргоҳи Ҳаҷман хурд, бинобар ин пасванди **-ак** гирифтааст)

Ҳамчунин дар натиҷаи калимасозӣ бо номҳои мавзёҳо ҷойноми **Овринги Шэрговад** ба вучуд омадааст, ки ба деҳаи Ширговад мансуб аст.

Чойномхое, ки аз номи дарахт ва хайвоноту парандаҳо сохта шудаанд:

А) мева: **Сиябодумо, Сево** (дар шакли чамъ бо пасванди -хо), **Оличо, Залолӣю.**

В) хайвонот: **Харкэш, Гэмби Харкэш, Сани аждаҳор.**

С) паранда: **Санги бэлбэлак.**

Д) номи дарахт+антропонимҳо: **Бедой Мирзоқанд, Бедой Ватан, Бедой Боби Чивон, Бедой Раҳматхуҷа.**

Гидроними **ов** дар сохтани чойномҳо ғаъол буда, чунин қатори чойномҳор метавон мисол овард:

А) бо бандаки изофӣ: **Ови Шир, Ови Додиалӣ, Ови Тэхэм** (ин об мазаи тухми оббазро медиҳад), **Ови Панҷ, Ови Тэрку, Ови Гэшханг;**

В) бе бандаки изофӣ: **Ғажолингов, Даргов, Овсанҷак.**

Калимаи об дар шакли **ғӯв, ғӯва** ба маънои «об, шаршараи хурд» ҳанӯз дар баъзе деҳоти Дарвоз мавриди истифода қарор дорад ва дар чойноми зерин бетағйир боқи мондааст: **Ғӯв** (номи мавзеъ, ки дорои кӯл аст).

Дар чойномҳои ин мавзеъ калимаи **хинг** мавқеи хос дорад. **хинг** дар ғӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба маънои «хокистарранг; ҷойи душворгузар; макони серхок» истифода мешавад. Як қатор чойномҳоро метавон дарёфт: **Хинг, Хинго, Хингой Ардахчу, Хингой Атэш.**

Дар калимаи **Хингой Ардахчу** вожаи **ардах** дар баробари **замин, ҷакал, харса** ба маънои «замини кишт» ва ҷузъи **-чу** ҳамчун пасванди маконсоз омадааст.

Пасванди **-ҷӣ** дар забони адабии муосири тоҷикӣ исми ифодакунандаи касбу кори ғуногун месозад. Дар чойномҳои ин мавзеъ пасванди **-ҷӣ** исми макон месозад. Ба мисоли **Кадучӣ, Тушқачӣ, Рэшқачӣ Мэборақ, Ҷавҷӣ.**

Шумораҳоро низ дар чойномҳо метавон мушоҳида кард: **Сесадкажӣ, Сешоҳакӯ, Чорҷамано, Дэранг** (аз *dranga- «қалъа (низомӣ), диж»), **Дэовгӣ, Пули якэм, Пули дэйэм, Пули сейэм, Шоҳафичоли якэм, Шоҳафичоли дэйэм.**

Формантҳое, ки дар забонҳои эронии шарқии матрук ва имрӯза мавҷуданд ба мо даст медиҳад, то чойномҳои субстратии ин мавзеъро тадқиқ намоем. Мусаллам аст, ки дар мавзеи мавриди тадқиқ забонҳои эронии шарқӣ мавҷуд будаанд. Забонҳои имрӯзаи помирӣ боқимондаи лаҳҷаҳои забони сақой ҳастанд, ки ин забон дар минтақаи Дарвозу Қаротегин вусъат доштанд. Алҳол дар ин манотиқ танҳо луғати субстатиро метавон дарёфту халос, чун забони форсии тоҷикӣ забонҳои эронии шарқии ин минтақаро ҷойгузин намудааст.

2.1. Форманти **-ғар/ғэр/ғӯр**. Суғ. **γʼr**, яғн. **ғар** «кӯҳ», язғ. **ғар** «санг», шуғ. **žir** «санг».

Būdγar (айнан «кӯҳ (бо) гулҳо»), **Gərgər** (мук. *gári- (*gūrH-í-), Ав. gairi- м. 'кӯҳ, силсилакӯҳ', Санск. girí- м. 'кӯҳ, теппа', Хут. (g)gara-, ggari-, Бох. γаро, Паш. γар, Фор. gar, Язғ. γар 'санг' (γərcug 'санг'), Шуғ. žir 'санг', Яғн. γар 'кӯҳ') [15, 210].

Дар адабиёти форсӣ вожаи **gargar** – ро зиёд метавон мушоҳида кард: номи Худо; тахт; номи деҳкадае дар Арахеси наздикии Чулфо. Маънои ин вожа дақиқ равшан нест. Агар **gar** маънои «кӯҳ»-ро дошта бошад, пас он вожаи суғдӣ нест (суғдӣ. **γar/γər**).

Šəyər (аз **šō** < ***siāqa-**, муқ. сангличӣ. **šūi**, суғдӣ. **šāv/šō** ва **γər** «кӯҳ» маънояш «кӯҳи сиёҳ» аст).

zγariya (муқ. феъли **zγariyan** «фурӯ рафтани девор». Зоҳиран ба вожаи суғдӣи ***uzgāraya-** «фарёд» муқ. суғдӣ. **žəyər** ф.г. «фарёд кардан, даъват кардан» мансуб буда, садои тақлидии фурӯ рафтани девор ба маънои он шабоҳат дорад).

Minamijər (муқ. **mina** «мобайн», ванҷ.қад. **mij** «замин» **γər** «кӯҳ»). Ин мавзё кӯҳеро дар бар мегирад, ки гирдашро ҳамворие ихота карда макони ғайри қобили зист аст ва зоҳиран дар байн мушоҳида мешавад. Онро метавон ба ин шакл низ маънидод кард: **mēnā** «манзил, ҷойи зист», **mēj** пасванди сифатсоз ва **γər** «кӯҳ» яъне макони ғайри қобили зист.

γūrod (Эҳтимолан аз ***gaqa** муқ. Ав. **gava-** чинси мардона ва **rōd** «дарё» муқ. Ав. **θraotah-** гирифта шуда бошад). Тақрибан аз ***gaqra-**, муқ. исми макони **γōr/γūr**.

2.2. Форманти **ing**. «Маънои пасваниди **ing**-ро бо ёрии маънои решаи топоним метавон муайян кард. Ҳамин тавр, бо асоси калимаҳои **piyoz** (piyozing), **fark** (farking) ин пасванд нақши пасванди **zor**-ро бозӣ мекунад» [6, 55]. Бо ин формант чунин ҷойномхоро метавон мисол овард: **Lolaing** (номи пушта, ки пур аз гули лола аст), **Šəlxəing** (**šəlxə** «навъи алаф»), **Pūšing** (**pūš** «як навъи алаф, ки шохҳои борик дорад»)

2.3. Форманти **-a**. Ин формант бо этимологияи номаълум ба охири калимаҳои якреша ва дуреша меояд: **zəyariya** (аз феъли **zγariyan** «фурӯ рафтани девор» сифати феълии **zəyarva** «фурӯрафта»)

2.4. Форманти **-ged**. Форманти **-gad, -god, -ged** бо суғдӣи **k't**, яғн. **kat** язғ. **kud** шуғн. **čid** алоқамандӣ дорад [18/.

Yoged (номи деҳа), **Pəšoged** (номи мавзеи муқаддас, ки мардуми барои зиёрат ба он чомераванд ва ҳамчунин дар теппаҳои гирду атрофи он чорвои худро мечаронанд).

2.5. Форманти **-xo**. «Форманти **-xo, -xox, -xex** «об»-и забони язғуломӣ ва **xok** «чашма»-и забони яғнобӣ алоқамандӣ дорад [6, 61]. Дар ҷойномҳои ин мавзё бо сифат омада, эҳтимолан ба маънии чашмаи софу шаффофро ифода мекунад. **Səpəxəxo**.

2.6. Форманти **-xarv**. «Форманти **xarv** аз топоформанти топонимҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Он дар гӯйишҳои ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва забонҳои помирӣ (язғуломӣ, вахонӣ) мушоҳида мешавад» [6, 62]. **Pašxarvo, Šəxarvak**

2.7. Форманти **šor**. Форманти **šor** бо шуғн. язғ. **-xor, -xer** «шаҳр», «деҳа» з.т. шаҳр, дарӣ. афғ. **šor** «шаҳр» алоқамандӣ дорад [6, 62]. **Hidošor**

2.9. Форманти **ak**. Ин формант гоҳҳо ҳамчун чузӣ асосӣ ва гоҳҳо ҳамчун чузӣ иловашуда омада, баъзан маънои хурдиро ифода мекунад. **Pušingak, zak(g), Kanək, Šxarvak** (мук. санск. *sakravāka*- чинси занона, форсии *saxrvāg* «номи паранда»), **Čxkak** (бо вожаи суғдӣ **sax top. (saxāpē** исми хоси мардона) метавонад мансубият дошта бошад), **Talxak, Ovringak**

2.10. Форманти **ī**. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ пасванди **-ī** ва **-gī** серистеъмол буда сифат ва исм месозад. Ҳамчун топоформант чунин топоним месозад: **Gəmovī, Degayī, Viyovī**

Чойномҳое низ ҳастанд, ки аз як топоним бо роҳи мураккабшавӣ ба вучуд омадаанд:

Jek – Jeksuru

Dung – Parvidung

Paš (аз ***pasca** «баъди», мук. Портӣ. **paš?**. Эҳтимолан аз ***pā-θra-**, мук. суғдӣ. **pāš** «назорат, муҳофизат») - **zənapraš – Pašxarvo**.

Ин чойномҳо бо як қатор топонимҳои дигар дар ҳар ду соҳили рӯди Панҷ мушоҳида мешаванд. «Номҳои топонимие, ки дар ҳар ду соҳили рӯди Панҷ такрор мешаванд: **Вуж, Вер, Падруд, Бахшор** ва м.и. Такрори чунин номҳо дар манотиқи гуногун ду сабаб дорад. Якум, ин номҳо исмҳои аппелиативӣ ё чинс буда, мафҳуми муайяни иҷтимоӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ буда, вобаста ба релеф, хусусияти мавзеъ, табиати он, ҳайати иҷтимоӣ ё қавмӣ сокинон ва сабабҳои дигар чунин номҳо такрор мешаванд. Дуюм, бо кӯчидани сокинони ин ё он макон номро низ «бо худ мебаранд». Масалан, Вуж номи деҳаест, дар водии Ғунди ноҳияи Шуғнони Тоҷикистон ва дар Шуғнони Афғонистон. Инчунин, номи Вер низ дар ду соҳили дарёи Панҷ дида мешавад. Гумон меравад, ки номи зикршуда аз решаи забонҳои қадим буда, номи мафҳуми табиӣ мебошад, ки дар минтақаҳои алоҳида дида мешавад. Вожаи мазкур хусусияти мавзеи табииро ифода намуда, бо вожаҳои **bug/pug**, ба маънои «замини нисбатан ҳамвори санглох»-ро ифода намуда, тибқи қонунмандии инкишофи забон шакли хурдтар дигар кардааст.» [6, 12].

Як қатор чойномҳое низ ҳастанд, ки онҳо бозмондаи забонҳои эронии шарқӣ буда дар ғуёи имрӯзаи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мушоҳида намешаванд ва маънидод кардани онҳо душвор аст ва мо танҳо дар асоси муқоиса бо дигар чойномҳо ва калимаҳои онҳоро ҷой додем: **Zarzavu, Vrinju** (мук. форсии *bri-n-j* «биринҷ», пашту. *(w)rižaf*), **Rəynab** (эҳтимолан аз *dvanda*, аз *ray* < **rāgā-* мук. суғдӣ. *rāy* чинси занона «ҳамвор, дашт», бох. *raya* ва *nab* < **nāuā-* «водӣ»), **Srəskapar, Stərpast, Paš, Drang, Čxkak, Zayomary** (мук. форсии *zāy*, *zāya* чойном ва *mar* «марғзор, беша, ҷангал»), **Nəvənd** (мук. суғдӣ *nəband* «занҷир, монё»), **Gičak, Pdru, Jek, Dung, Frgomuf, Taxes** (ин чойном ба ду номвожаи суғдӣ қаробат дорад: *Taxsānjkaθ* ва *Taxsīc*. Ва ҳамчунин исмҳои хоси *Taxsīc-bandē*, *Taxsīc-θβār*, *Taxsīcak* мук. **taxsa* чинси мардона «ҷараён, ҷорӣ шудан» < **tac* «ҷорӣ шудан, давидан»), **Sayōč, Parvidung, Jeksuru, Visk, Šist, yūw, Sərsəkapar** (аз **sraska-pāra-*, мук. Ав. *sraska-* чинси мардона «қатра, ашк»,

Хут. *pāra-* «сарҳад, марз», мук. форсии *rōd-bār*), *Sətarpast* (аз *stər* «ситора» ва сифати феълии «афтида, парвоз карда» *to pat* «афтодан; парвоз кардан», мук. Ав. *star-* чинси мардона «ситора»), *γūrod*, *Ozəm*, *Spečaxo*, *Tarfčaro*, *Čəng*, *Gūzak*, *Fdmol/Ftmol*, *Pisər*, *Pogarg*, *zak(g)*, *kanək*, *Boyar* (ғоре, ки аз он дар зимистон гармӣ ва дар тобистон сардӣ берун меояд), *Yovu*, *Zəvar*, *Kalot*.

Аз ин мушоҳидаҳо бармеояд, ки мусалламан аксарият ҷойномҳои ин мавзё аз забони имрӯзаи тоҷикӣ куллан фарқ карда, сохтори овоии худро нигоҳ доштаанд ва тадқиқи мукаммали ин ҷойномҳо ба он даст медиҳад, ки мо хусусиятҳои забонии забонҳои матрукро дар ин мавзё пайдо намоем. Ҳамчунин умумият ва фарқияти сохтори онро бо забонҳои миёна ва муосири эронии шарқӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем.

КИТОБНОМА

1. Андреев, Г.А. Дарваз и Каратегин // Сб.: Военный сборник. – 1883. – вып.2. – С. 140-159, №12. – С. 303-319.
2. Зарубин, И.И. К списку памирских языков // ДРАН, -В. – 1924. – апрель-июнь. – С. 79-81.
3. Кисляков, Н.А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1945. – С. 71-113.
4. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
5. Офаридаев, Н., Латипов, М. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шохфутур. // Суханшиносӣ. – 2024. №1(45). С. 7-15.
6. Офаридаев, Н. Очерки по топонимии и микротопонимии Горного Бадахшана. – Душанбе: «Сифат-Офсет», 2024. – 168 с.
7. Оланин, В.Ф. Каратегин и Дарваз // Изв. РГО – 1881. – Вып.1. –Т. 17. – С. 21-58.
8. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. ИЯ АН СССР. – 1956. –Т.4. С. 196-227.
9. Розенфельд, А.З. Топонимы Ванджа // Топонимика Востока. – М., 1962. – С. 273-280.
10. Хромов, А.Л. Некоторые проблемы топонимического исследования Таджикистана // Изв. АН Тадж. СССР. ОТД.общ.наук. – 1968. – Вып. I (51). – С. 68-76
11. Хромов, А.Л. Еще раз о согдийском топоформанте. УВ // Изв. АН. Тадж. СССР. ОТД.общ.наук. – 1968. - Вып. 3 (53). – С. 85-86.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
13. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе. 1980, к.III. – 267 с.
14. Minorsky, V/. *Hudūd-al-Ālam*. London. 1970. – 396 p.
15. Raham, Asha. A Compendious Sogdian dictionary, 7 Vols. Alain Mole, 2024, 1500 p.

**ҶОЙГОҲИ СУБСТРАТИ ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ДАР
ҶОЙНОМҲОИ ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҚӢИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
(бар мабнои маводи гуфтори деҳаи Ёғеди ноҳияи Дарвоз)**

Дар ин мақола таъсири субстрати эронии шарқӣ дар ҷойномҳои гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикии маводи гуфтори деҳаи Ёғеди ноҳияи Дарвоз мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Номвожаҳо муътамадтарин далели мавҷудаи забони матрук ба ҳисоб рафта, тадқиқи ҳамаҷонибаи он барои дарёфти сохтори лугавию дастурии забони матрук кӯмак мерасонад. Аз он ҷо, ки ҳудуди ҷуғрофии Дарвоз минтақаи густариши забон ва лаҳҷаҳои сакоӣ ба ҳисоб меравад, табиист, ки субстрати эронии шарқиро метавон дар лугат ва ҷойномҳои он дарёфт. Дар ин деҳаи хурд ҷойномҳои фаровонеро метавон мушоҳида кард, ки зоҳиран дар онҳо субстрати эронии шарқӣ дида мешавад. Бинобар ин мо зарур донистем, то ҷойномҳои ин мавзёро ба таври мукамал шарҳ диҳем, то барои дарёфти забони дарвозии қадим, ки дар таърихи омӯзиши забонишиносии муқоисавӣ хеле кам мушоҳида мешавад, мусоидат намуда, умумиятҳои онро бо забонҳои мавҷудаи эронии шарқии имрӯза пайдо кунем.

Калидвожаҳо: топоним, гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, эронии шарқӣ, субстрат, формант, забонҳои миёнаи эронии шарқӣ, калимасозӣ, лексика, забонишиносии муқоисавӣ.

**МЕСТО СУБСТРАТА ВОСТОЧНО-ИРАНСКИХ ЯЗЫКОВ В ЮГО-
ВОСТОЧНЫХ ТАДЖИКСКИХ ГОВОРАХ
(на основе материала села Ёгед Дарвазского района)**

В данной статье рассматривается влияние восточноиранского субстрата в топонимике юго-восточного таджикского диалекта, распространенного в селе Ёгед Дарвазского района. Топонимия считается одним из наиболее достоверным существующим свидетельством мёртого языка, и её всестороннее изучение поможет найти лексическую и учебную структуру мёртого языка. Поскольку географическая область Дарваза является ареалом распространения сакского языка и диалектов, то естественно, что восточноиранский субстрат можно обнаружить в его лексике и топонимах. В этом небольшом селении можно наблюдать множество топонимов, имеющих, по-видимому, восточно-иранский субстрат. Поэтому мы сочли необходимым максимально полно объяснить топонимы этого места, способствовать открытию редко встречающегося в истории сравнительного языкознания древнего дарвазского языка и найти его сходство с существующим восточноиранским языком и языком сегодняшнего дня.

Ключевые слова: топоним, юго-восточный говор таджикского языка, восточноиранский язык, субстрат, формант, среднеиранские языки, словообразование, лексика, сравнительное языкознание.

**PLACE OF THE SUBSTRATE OF EASTERN IRANIAN LANGUAGES IN
SOUTHEASTERN TAJIK DIALECT**

(based on material from the village of Yoged, Darvāz region)

This article examines the influence of the Eastern Iranian substrate in the toponymy of the southeastern Tajik language, widespread in the village of Yagida, Darvaz region. Toponyms are considered the most reliable existing evidence of a dead language, and their comprehensive study will help to find the lexical and instructional structure of a dead language. Since the geographical region of Darvaza is the area of distribution of the Saka language and dialects, it is natural that the Eastern Iranian substrate can be found in its vocabulary and toponyms. In this small village one can observe many toponyms that apparently have an Eastern Iranian substrate. Therefore, we considered it necessary to explain the toponyms of this place as fully as possible, to contribute to the discovery of the ancient Darvaz language, which is rarely found in the history of comparative linguistics, and to find its similarities with the existing Eastern Iranian language and the languages of today.

Key words: *toponym, south-eastern dialect of the Tajik language, East Iranian language, substrate, formant, middle iranian languages, word formation, vocabulary, comparative linguistics.*

Дар бораи муаллиф: Шералиев Шералӣ – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, доктор PhD. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

Сведения об авторе: Шералиев Шерали – Институт языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант PhD. Адресс: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Телефон: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

Information about the author: Sheraliev Sherali – Institute of languages and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD student. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Phone: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

ТДУ: 809.155.0(091)

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ МАӢНОИИ ИСМҲОИ МАКОН
ДАР АШӢОРИ ИМЛОИ БУХОРОӢ****Толибов Аҳлиддин****Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни**

Дар забоншиносии тоҷик ба таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноӣ ва калимаву иборасозии исмҳои макон дар мисоли маводи осори бадеӣ ва ё забону услуби он таваҷҷуҳи бевосита равона нашудааст. Муаллифон Ш. Ниёзӣ [10], Ш.Рустамов [12;13], Н.Маъсумӣ [8], Б.Камолиддинов [7], С. Раҳматуллозода [11] ва дигарон бештар ба омӯзиши категорияҳои грамматикӣ ва масъалаҳои марбут ба калимасозӣ рӯ овардаанд. Ҳол он ки имкониятҳои луғавию маъноӣ ва калимаву иборасозии исмҳои ифодагари мафҳуми макон дар забони осори манзум ба се домани густурда дорад.

Исм чун ҳиссаи мустақили нутқ вобаста ба имконоти луғавӣ дар калимасозӣ нақши муҳим дорад, ки ин нукта диққати забоншиносонро барвақт ба худ ҷалб намуда буд [ниг.: 1; 3; 4; 8]. Мо хусусиёти рангини маъноӣ, калимаву иборасозӣ доштани калимаҳои исмӣ ифодагари мафҳуми маконро дар мисоли маводи ашъори суҳанвари соҳибному соҳибдевони адабиёти тоҷики охири асри XVII ва нимаи аввали садаи XVIII Имлои Бухорӣ ба мушоҳида гирифта, дар доираи ғунҷоиши як мақола ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар ашъори Имло бештар аз 70 адад калимаи решагӣ (сода)-и исмӣ ифодакунандаи мафҳуми макон истеъмол ёфтааст, ки аксарияти онҳо ҳадди ақал аз се маротиба бештар дар матни ғазалиёти шоир ба қор рафтаанд. Калимаҳои исмӣ ифодакунандаи мафҳуми маконро вобаста ба мансубияти забонӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунем: а) калимаҳои аслан тоҷикӣ; б) калимаҳои иқтибосӣ (арабӣ).

а) Калимаҳои дар асл тоҷикӣ. Ин гурӯҳи калимаҳо 40 адад ва ё 57,1%-ро ташкил медиҳанд. Чунончи: *хона, дар, ҷаҳон, чаман, қошона, остон, ошён, замин, биёбон, роҳ, қӯй, қӯча, хиёбон, майдон, кишвар, шаҳр, бозор, қӯҳ, дашт, бог, биҳишт, дӯзах, хирман, ҷой, гӯша, кунҷ, кунӣшт, дӯкон, кох, доман, беша, гетӣ, зиндон, чоҳ, арса, ҳомун, хок, фирдавс, гардун, кон.*

Калимаҳои исмӣ ифодагари мафҳуми маконро, ки баромади тоҷикӣ доранд, вобаста ба дараҷаи истеъмол ба тариқи зайл тасниф менамоем: а) вожаҳои серистеъмол; б) вожаҳои камистеъмол.

а) Калимаҳои исмӣ серистеъмоли ифодагари мафҳуми макон дар ашъори Имлои Бухорӣ. Калимаҳои ин гурӯҳ дар ҳадди ақал 3 маротиба ва дар ҳадди аксар то 60-70 маротиба дар забони ашъори Имло истеъмол ёфтаанд.

а) Калимаҳои исмӣ серистеъмоли тоҷикиасл ифодагари мафҳуми макон

Ҷадвали 1

№	Калима- ҳои решагӣ	Микдо- ри истеъмол	Маънои луғавӣ ва мачозӣ	Муродифоти луғавӣ
1	<i>хона</i>	60	як қисми истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ.	1.маскан, уток; 2.иморат, ҳавлӣ
2	<i>чаман</i>	62	замини сабзу хуррам; ҷойи чамидану хиромидан	1.гулзор, сайргоҳ; 2.боғу бўстон
3	<i>ҷаҳон</i>	73	рӯйи замин; маҳлуқот киноя аз мардум, халқ.	олам, дунё, гетӣ;
4	<i>кошона</i>	10	хонача, хонаи ҳақирона, хонаи зимистона	1.хона, бошишгоҳ; 2.лона, ошёна.
5	<i>бозор</i>	6	маҳалли маҳсули хариду фуруш; мавзеи тиҷорату савдо	маҷ.: ривочу равнак; чораҷӯӣ, тадбир; муомила
6	<i>кӯча</i>	4	шакли рехташудаи <i>кӯй+ча</i> ; роҳи даруни шаҳр ва ё деҳа	гузар, маҳалла
7	<i>кӯй</i>	8	роҳ, роҳи калон	кӯча, маҳалла, гузар
8	<i>кишвар</i>	4	сарзамин	мамлакат, ноҳия
9	<i>остон</i>	5	қисми поёнии чорҷӯбаи дар; поиндарӣ; поёни хона; даргоҳ, дарбор, боргоҳ.	даромадгоҳ, мадҳал; кафшкан.
10	<i>боғ</i>	4	ҷойи сабзу хуррами атрофаш девор кашидашуда, ки дар он дарахтони мевадору бемева, току гулҳо мерӯянд	мевазор чаману бўстон
11	<i>ошён</i>	9	истиқоматгоҳ, манзил, лона	лона, кошона, хона
12	<i>замин</i>	4	сатҳи хок; номи сайёраи Замин	хок; кишвар, мамлакат
13	<i>биёбон</i>	26	сахрои беобу алаф, ҷули бегиёҳ; дашти пур аз регу қум	бодия, замини беҳосил, ноқорам
14	<i>раҳ/роҳ</i>	27	1.гузаргоҳ, ҷода, кӯча; 2.масофа; 3.восита,	гузаргоҳ, ҷода, кӯча; масофа [14, с.

			васила; 4.маслак, тарик, 5.тарз, расм, қоида; 6.бор, маротиба карат	146-147].
15	<i>биҳишт</i>	3	ист. динӣ: хуштарин боғҳои мавҳумӣ дар олами охират.	чаннат
16	<i>дӯзах</i>	4	ист. динӣ: ҷойи гунаҳкорон дар он дунё, ки пуроташ аст.	чаҳаннам
17	<i>майдон</i>	4	ҷои фарох, замини васеи беиморат	арса
18	<i>кӯҳ</i>	4	барҷастагии калону баланд дар сатҳи замин	чабал
19	<i>дашт</i>	3	замини ҳамвори васеъ	1.саҳро, биёбон; 2.зироатгоҳ, киштзор
20	<i>дӯкон</i>	3	хонае, ки дар он ҷо молу маҳсулот мефурӯшанд.	фурӯшгоҳ; макон, маскан
21	<i>гетӣ</i>	3	чаҳон, рӯйи замин	чаҳон, олам, дунё
22	<i>шаҳр</i>	10	сарзамин, марзу бум, ободии калон	кишвар, мамлакат; билод, мадина.
23	<i>ҷой</i>	3	макон, бошишгоҳ.	макон, маскан, манзил
24	<i>ғӯша</i>	3	канори чизе, канора; ҷойи хилват	кунҷ, зовия; хилватгоҳ,
25	<i>зиндон</i>	3	ҳабсхонаи торик	маҳбас
26	<i>хирман</i>	3	1.тӯдаи ғаллаи ноқуфта; 2.ҷойи ғаллақубӣ.	майдон
27	<i>замин</i>	3	хок, сатҳи хок; номи сайёра	кишвар, мамлакат
28	<i>дар</i>	3	даромадгоҳи хонаю ҳавлӣ, дӯкон, қалъа.	вурӯдгоҳ; даргоҳ, хонадон.

Аз маълумоти омории дар чадвал овардашуда маълум мегардад, ки 70%-и калимаҳои решагии тоҷикиаслро дар ашъори Имло вожаҳои серистеъмол ташкил меодаанд. *хона, дар, чаҳон, чаман, қошона, остон, ошён, замин, биёбон, роҳ, кӯй, кӯча, майдон, кишвар, шаҳр, бозор, кӯҳ, дашт, боғ, биҳишт, дӯзах, хирман, ҷой, ғӯш.*

Хона – як қисми истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ; маскан, утоқ; иморат, ҳавлӣ [14, с. 863] ба маънии асли маъмул мебошад, калимаи *остон* – қисми поёнии чорҷӯбаи дар, пойндарӣ; даромадгоҳ, маҳал; маҷозан: 1.кафшкан, поёни дар; 2. дарбор, даргоҳ, боргоҳи подшоҳ [14, с.930] бошад, дар матни зерин мафҳуми як ҷузъи хона, қисми даромадгоҳи онро ифода намудааст.

*Гар моҳи пуритоб биёяд ба хонаам,
Хуришеду моҳ сачда кунанд остони мо* [5, 31].

Дар мисоли боло объекти мурочияти шоири ориф «моҳи пуритоб» аст, ки он дар матлаи ғазали дигар дар шакли «моҳи хуштарона» зикр ёфтааст ва он дар истилоҳи аҳли тасаввуф мафҳуми «Худо»-ро ифода менамояд:

*Агар ба хонаи ман ҷилвагар хиром орад,
Ба ариш ноз кунад хоки остони мо* [5, 86].

Калимаи **хона** дар ашъори моҳияти тасаввуфидошта маҷозан мафҳуми дил ва ё олами ботиниро ифода мекунад, яъне: **Моҳ** [Худо] чун ба дили ориф роҳ ёбад, ба шарофати таҷаллии ҳусни Ё тамоми ашёву мавҷудот ба мақому дараҷаи воло соҳиб мешаванд. Тақвияти маънии боло дар ғазали дигар бо ширкати вожаҳои **ёр** ва **хона**, ки маъноҳои меҳварии байтро ифода мекунанд, низ мушоҳида карда мешавад:

*Тоҷдорони ҷаҳон ҷумла ҳасад хоҳанд бурд,
Ёр агар ҷилвагар ояд ба дари хонаи мо* [5, 91].

Дар мисоли дигар калимаи **хона** хусусияти сермаъноӣ касб намуда, барои ифодаи маъноҳои **ҷо** ва **маъво** хизмат кардааст. Чунончи:

*Отаиши ишқи ту то дар синаи ман хона сохт,
Хотирамро аз ҳама кори ҷаҳон бегона сохт* [5, 221].

Дар ҷои дигар шоири ориф исми макони тоҷикии **хона** ва калимаи иқтибосии арабии **манзил**-ро чун муродифи луғавӣ истифода бурдааст, вале зикр кардан бамаврид аст, ки ҳадафи таҳқиқи мо таҳлили амиқ ва васеи истилоҳоти ирфонӣ набуда, балки нишон додани хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва мансубияти забонии исмҳои ифодакунандаи мафҳуми макон ба шумор меравад:

*Ёбам хабари манзили ҷононаи худро,
Тороч кунам нақди дилу хонаи худро* [5, 123].

Муродифати калимаи **хона** бо вожаи **кошона**:

*Хонаам сачдағаҳи инсу малак хоҳад шуд,
Ёр аз ноз кунад ҷилва ба кошонаи мо* [5, 46].
*Шудам Маҷнун ба ёди ҷилваи лайлинигоҳи худ,
Ба саҳро рафтаму отаиш задам кошонаи худро* [5, 34].

Вожаҳои **остон** ва **ошён** дар байти зерин бо ҳамдигар ва умуман бо калимаҳои **хона**, **кошона**, **манзил** дар муносибати синонимӣ ва наздикмаъноӣ қарор гирифтаанд:

*Хуришеду моҳ сачда кунанд остонаам,
То хоки ошёнӣ ту шуд ҷабҳасои мо* [5, 61].

Аз баррасии намунаҳо аён мегардад, ки калимаҳои исмии ифодагари мафҳуми макон ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар доираи маводи фароҳамомада имкониятҳои зиёди сермаъноӣ, синонимӣ ва антонимӣ доранд.

б) Калимаҳои исмии камистеъмоли ифодакунандаи мафҳуми макон дар ашъори Имлои Бухорӣ. Калимаҳои камистеъмол дар ҳолати луғавӣ ё

решагии худ дар ашъори Имло аз 1-2 маротиба бештар мавриди истифода қарор нагирифтаанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои зеринро шомил намудан мумкин аст: *арса, беша, гардун, доман, кунҷ, кон, кох, фирдавс, хиёбон, хок, ҳомун, чоҳ*.

б) Калимаҳои исми камистеъмоли тоҷикиасли ифодагари мафҳуми макон

Ҷадвали 2

№	Калимаҳои решагӣ	Миқдори истеъмол	Маънои луғавӣ ва маҷозӣ	Муродифоти луғавӣ
1	<i>арса</i>	1	майдон, саҳро; тахтаи шоҳмот	майдон, саҳро
2	<i>беша</i>	1	дарахтзори табиӣ ва хуҷрӯ.	чангал, дарахтзор.
3	<i>гардун</i>	1	фалак, сипеҳр, осмон; рӯзгор, сарнавишт, тақдир	олам, дунё, даҳр, гетӣ
4	<i>доман</i>	1	қисми поёнии гирдогирди либос.	канор, канора, пахноӣ
5	<i>кунҷ</i>	1	бурчи хона ва ё бино, иморат	гӯша, зовия, бурҷак
6	<i>кон</i>	1	ҷое, ки канданиҳои фоиданоки табиӣ зиёд воқеъ шудааст.	маъдан; манбаи чизе, фаровонии чизе
7	<i>кох</i>	1	сарой, кӯшк, қаср; иморат; маҷозан: дунё	қаср, кӯшк, бино, иморат
8	<i>фирдавс</i>	2	боғи хушу хуррам; биҳишти афсонавӣ	биҳишт, боғҳои зебои биҳишт; ҷаннат
9	<i>хиёбон</i>	1	роҳи кушода ва ҳамвор дар миёни шаҳр ва ё боғ; роҳи ду тарафаш гулгашт.	кӯча, кӯчаи калон;
10	<i>хок</i>	2	қабати болоии замин, ки дар он гиёҳу дарахт мерӯяд; маҷозан: қисми одам, чизи бекадру қимат; гӯр, қабр;	сарзамин, мамлакат, кишвар; чанг, ғубор, гард
11	<i>ҳомун</i>	1	замини ҳамвору ҳолӣ аз баландию пастиҳо	саҳро, дашт, водӣ
12	<i>чоҳ</i>	1	чуқурии рострафта дар замин; маҷозан: бадбахтӣ, қасофат.	мағок; зиндон, маҳбас;

Калимаҳои **ин гурӯҳ** дар шакли луғавӣ истеъмоли маҳдуд дошта бошанд ҳам, вале ин ҷиҳат аз рӯйи эҳтиёҷи муаллиф ё зарурати корбасти ин ё он калима ба вукуъ омадааст ва бештарини онҳо дар забони адабии ҳозира ба услуби адабии китобӣ мансуб мебошад. Қайд кардан ҷои аст, ки бисёр калимаҳои камистеъмол дар матн ба сифати муродифи луғавӣ, маъноӣ ва ё услубии унсурҳои луғавии ғаёлу серистеъмол бо мақсади роҳ надодан ба такрори барзиёд ва бемавқеи калимаҳо истифода шудаанд. Чунончи, калимаҳои **дашт**, **биёбон**, **сахро**, **бодия**, **ҳомун** аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ва мансубияти забонӣ яхела нестанд, вале якҷоя силсилаи синонимии бисёраъзоро ташкил додаанд:

*Дарди мо дар ҷанг шуд ҳар лаҳза бо дармони мо,
Гирдбоди **дашт** хандад бар сару сомони мо [5, 47].
Рӯ ба **сахро** чун наорам ҳар нафас чун гирдбод
Мезанад оташ алам аз хонаи вайрони мо [5, 93].
Шуд кабоб, Имло, дили Маҷнун зи барқи интизор,
Лайлӣ то маҳмил зи ҳай сӯйи **биёбон** барнадошт [5, 218].
Он ки Маҷнун гашта, дар **бодия** ҳайрон гашта,
Масту бебок ба ҳар кӯча давидаст, манам [5, 569].
Ба ҷуз савдои Лайлӣ дигар аз Маҷнун чӣ менурсӣ?
Суроғи хонаи меъмори аз **ҳомун** чӣ менурсӣ? [5, 884].*

Ҳамин гуна муносибати муродифӣ доштан ва ташкил намудани қатори калони синонимӣ ба гурӯҳи калимаҳои ҳаммаъно ва наздикмаъноӣ тоҷикиасл ва баромади арабидоштаи зерин: **ҷаҳон**, **олам**, **дунё**, **гетӣ**, **гардун**, **дахр**, **кавн** ба назар мерасад, ки сарсилсилаи он вожаи **ҷаҳон** маҳсуб меёбад. Мисолҳо:

*Баски, Имло, хӯрдаам ханҷар ба дил аз дасти ёр,
Ғайри ҷонбозӣ надорам дар **ҷаҳон** ман чорае [5, 753].
Тавфи дилҳои дилафгорон бикун ҳар субҳу шом,
Гар ҳамехоҳӣ, ки дар **олам** сулаймонӣ кунӣ [5, 825].
Дил ба **дунё** манех, Имло, ки хатарҳо дорад,
Тамаъи ҳайр аз ин хонаи вайрона маҳоҳ [5, 781].
Ба дарси шиқ бикун гавру Каъбаро бигзор,
Зи кинаҳоҳии **гардун** дар ин хароба маранҷ [5, 268].
Бигзар аз фикри ду **гетӣ**ю қадам дар раҳ бинеҳ,
Кори худро кардаӣ бар хештан мушқил чаро? [5, 103].
Илоҳӣ, аз алами шиқи гулруҳон ҳаргиз,
Чу ман хазонзада дар **дахр** шайху шоб мабод [5, 330].*

Зухуроти бо ҳамдигар муродиф гардидани калимаҳои **арса** ва **майдон**:

*Дар баҳорон гузар, Имло, ба сӯи сахро кун,
Ҳама дар кор дар ин **арса**ву бекор туй [5, 838].
Шаҳсаворам омада то маст дар **майдони ноз**,
Гӯйи дилҳои накуномон зи **майдон** барнадошт [5, 218].*

б) Калимаҳои иқтибосӣ (арабӣ). Гурӯҳи дуҷуми вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми маконро, ки дар забони ашъори Имлои Бухорӣ корбаст шудаанд,

калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил медиҳанд. Теъдоди чунин калимаҳо ба 30 адад баробар буда, онҳо 42,9%-и шумораи умумиро ташкил медиҳанд. Чунончи: *сахро, равза, даҳр, водӣ, бино, қаср, олам, , қибла, дунё, ватан, ҳарам, кавн, савмаа, ризвон, хайма, Каъба, дайр, бодия, ариш, иморат*, Дар байни ин калимаҳо унсурҳои луғавие низ мавҷуданд, ки дар забони арабӣ онҳо шакли сохта доранд, вале дар натиҷаи ба қонунҳои забони тоҷикӣ дар давоми асрҳои зиёд мутобиқ гардидан шакли рехтаву яклухт пайдо кардаанд. *мактаб, манзил, мамлакат, масҷид, мадраса, мазраъ, мақом, маснад, макон, мазор*.

Бояд қайд кард, ки калимаҳои иқтибосии арабии мазкур ҳанӯз то замони Имло (асри XVIII) дар таркиби луғавии забони адабии китобиямон мақоми устувор пайдо карда, оммафаҳму серистеъмол мебошанд. Масалан, дар ашъори Имло бештарини калимаҳои номбаршуда ҳудуди аз 3 то 50 маротиба гардиш хӯрдаанд. Калимаҳои иқтибосии арабиро низ вобаста ба дараҷаи истеъмол боз ба ду бахш тақсимбандӣ мекунем: 1) калимаҳои серистеъмоли арабӣ; 2) калимаҳои камистеъмоли арабӣ. Қисми зиёди ин калимаҳои гурӯҳи якум аз ҷиҳати фонетикӣ, маъноӣ, морфологию синтаксисӣ пурра ҳазм гардида, ба қонунҳои дохилии забони тоҷикӣ мутобиқ шудаанд. Онҳо ҳам дар забони ашъори Имло ва ҳам дар забони адабии муосири тоҷик хусусияти серистеъмоли касб кардаанд. Чунончи: *сахро, водӣ, олам, дунё, кавн, мадраса, манзил, масҷид, ватан, Каъба, хайма, иморат, даҳр, мазраъ*.

1) Калимаҳои серистеъмоли иқтибосии арабӣ, ки мафҳуми маконро ифода мекунанд

Чадвали 3

№	Калимаҳои решагӣ	Миқдори истеъмол	Маъноии луғавӣ аслии ва маъноии мачозӣ	Муродифоти луғавӣ
1	<i>олам</i>	50	чаҳон, дунё, гетӣ; маҳлуқот, мардумон; чизи бисёр.	чаҳон, дунё, гетӣ;
2	<i>сахро</i>	25	дашти беобу алаф, биёбони бедолу дарахт, чӯл; атрофи шаҳр, боғу бӯстонҳои шаҳр.	дашт, биёбон, чӯл; боғу бӯстон.
2	<i>дунё</i>	19	1.чаҳон, гетӣ; 2.мач.: пулу мол, давлату сарват; 3.киноя: халқ, мардум	чаҳон, олам, дунё, гетӣ [14, 399].
3	<i>манзил</i>	22	1.работе, ки барои дамгирии	истгоҳ; таваққуфгоҳи корвон ва корвонӣ [14,

			корвониён дар масофаи муайяни роҳ сохта мешуд; 2.фосилаи байни ду истгоҳ.	632].
4	<i>масҷид</i>	11	ибодатхонаи мусулмонон	ибодатхона, сачдагоҳ [14, 653].
5	<i>Каъба</i>	14	хонаи чоргуша дар Макка, ки зиёратгоҳи мусулмонон аст ва дар вақти намоз ба он рӯ меоранд	зиёратгоҳ, Байт-ул-ҳаром, қиблачо [14, 547].
6	<i>мадраса</i>	5	1.ҷои дарсхонӣ; 2.мактаби олии мусулмонон	дарсгоҳ, мактаб, таълимгоҳ [14, 619].
7	<i>кави</i>	14	1.вучуд, мавҷудият, ҳастӣ, зиндагӣ; 2.олам, дунё, охират	олам, дунё, охират [14, 525].
8	<i>савмаа</i>	5	ибодатгоҳ, хучра барои ибодати насронӣ	ибодатгоҳ, ибодатхонаи насронӣ [14, 170]
9	<i>иморат</i>	3	1.ободӣ, ободкорӣ; 2.бино, хона; 3. таъмир, бино сохтан	хона, бино [14, 487]
10	<i>дахр</i>	5	1.замон, давр, аср; 2.мачозан: дунё, ҷаҳон; 3. маҷ.: рӯзгор, тақдир, қазову қадар; толеъ, бахт.	1. замон, давр; 2.дунё, олам [14, 359].
11	<i>водӣ</i>	6	1.пастӣ, дара; 2.сарзамини фароҳу ободи байни силсилаи кӯҳсор ва ё канори наҳр; 2.соҳили рӯд, наҳр.	пастӣ, дара, соҳили рӯд, дарё; дашт, саҳро, биёбон [14, 238].
12	<i>ватан</i>	6	1.зодгоҳ, ҷои таваллуд; деҳа,	зодгоҳ, деҳа, шаҳр, мамлакат; маскан, манзил,

			шаҳр, мамлакат; 2.чои истиқомат, маскан, манзил, макон; кишвар, сарзамин, диёр.	макон; кишвар, сарзамин, диёр [14, 228].
13	<i>хайма</i>	3	чодир, соябони калон; хиргоҳ, манзилгоҳи муваққатӣ	чодир, соябони калон; хиргоҳ [14, 456].
14	<i>мазраъ</i>	3	замини корам, зироатгоҳ, киштзор	зироатгоҳ, киштзор, замини кишт [14, 622]
15	<i>арш</i>	3	осмон; тахт	осмон; тахт [14, 86].

Ба гурӯҳи дуум калимаҳои камистеъмолеро шомил мекунем, ки дараҷаи корбасти онҳо дар шакли решагӣ дар ашъори Имло чандон сермаҳсул нест ва онҳо нисфи калимаҳои иқтибосии ин бахшро ташкил медиҳанд. Гарчанде ки истеъмоли онҳо дар лексикаи ашъори Имло кам бошад ҳам, мавқеи аксарияти калимаҳои зерин дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик дар ҷодаи истилоҳоти илмӣ, фалсафӣ, динӣ ва нутқи адабии гуфтугӯӣ устувор мебошад. Масалан: *бино, қаср, мактаб, қибла, ҳарам, мамлакат, ризвон, дайр, арш, равза, бодия, мақом, маснад, макон, мазор*.

2] Калимаҳои камистеъмоли иқтибосии арабӣ, ки мафҳуми маконро ифода мекунанд

Ҷадвали 4

	Калимаҳо и решагӣ	Миқдор и истеъмол	Маънои аслий ва маҷозии калимаҳо	Муродифоти луғавӣ
	<i>равза</i>	1	1.боғ, сабзор; 2.мақбара, марқади одамони бузург	боғ, чаман, марғзор [14, 110].
	<i>бино</i>	1	1. иморат, хона; 2. асос, бунёд; маҷ.: сар кардан, шуруъ намудан	иморат, бино [14, 185]
	<i>қаср</i>	1	бинои бошукӯҳ, иморати баланду зебо	коҳ, кӯшк, сарой. [14, 678-679].
	<i>мактаб</i>	1	ҷои омӯзиши бачагону наврасон; таълимгоҳ	дабистон, дарсгоҳ, таълимгоҳ [14, 626]
	<i>қибла</i>	1	1.сӯе, ки ба он рӯ меоваранд; парастигӯҳ, ки ба он сӯ нигоҳ карда намоз мехонанд.	самти намозгузорӣ; киноя аз шайх; маҷозан: маъшук, маъшуқа; пешво, сардор [14, 685].
	<i>ҳарам</i>	2	1.манъкардашуда, ҷои муқаддас, зиёратгоҳ; 2.гирдогирди хона;	зиёратгоҳ; гирди хона; атрофи хонаи Қабба; ҳавлии

			3.гирдогирди хонаи Каъба; хавлии дарун; 5.маҷ.: зан, аёл, ҳамсар, каниз.	дарун; маҷ.: зан, аёл, ҳамсар, каниз.
	<i>мамлакат</i>	1	1.кишвар, сарзамин, диёр, бум; 2.хукмронӣ, мулкдорӣ, подшоҳӣ	кишвар, сарзамин, диёр, бум [14, 630].
	<i>Ризвон</i>	2	1.хушнудӣ, хурсандӣ, ризомандӣ; маҷозан: биҳишт	биҳишт, чаннат [14, 137]
	<i>дайр</i>	2	ибодатхона ва хонақоҳи насрониён ё оташпарастон	маҷозан: майхона, харобот [14, 315].
0	<i>маъво</i>	1	1.паноҳгоҳ; 2.ҷойгоҳ, макон; 3.лона; 4.маҷ.: хучра; савмаа, ибодатгоҳ	манзил, маскан, хона, истиқоматгоҳ, бошишгоҳ [14, 663].
1	<i>бодия</i>	1	дашти беобу алаф, биёбон, сахро, ҷул.	дашт, биёбон, сахро, ҷул [14, 192].
2	<i>мақом</i>	1	ҷой ва маҳалли сукунат; ҳамчун шаҳр, деҳа; маврид, мавқеъ; дараҷа, рутба, поя	иқоматгоҳ, бошишгоҳ; ҷой, маҳал; номи оҳанги мусиқӣ [14, 671].
3	<i>маснад</i>	1	ҷойгоҳ, нишастгоҳ; таҷағоҳ; тахт, авранг; мақом, мартаба, рутба.	ҷой, нишастгоҳ, тахт; мартаба, мақом [14, 649].
4	<i>макон</i>	1	ҷой, ҷойи будан [14, с. 625]	маскан, манзил, маъво, ҷой
5	<i>мазор</i>	1	1.қабр, гӯр; 2.қабри одамони бузург; зиёратгоҳ.	қабр, гӯр; зиёратгоҳ.[14, 622].

Аз баррасии дараҷаи истеъмоли исмҳои ифодагари мафҳуми макон дар ашъори Имлои Бухорӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бисёр калимаҳои иқтибосии арабии ифодакунандаи мафҳуми макон қаблан дар забони тоҷикӣ мақоми устувор пайдо намуда, аз ҷиҳати фонетикӣ, семантикӣ ва морфологию калимасозӣ ҳазм шудаанд ва сипас чун унсури ғаъоли луғавӣ дар таъмин намудани талаботи сабки ҳоси шоир мусоидат кардаанд. Хусусан, нақши чунин вожаҳо дар ба вучуд омадани синонимҳои нав басо калон аст. Ин ҷиҳатро дар мисоли муносибати муродифӣ пайдо намудани калимаҳои тоҷикӣ бо арабӣ, ки мафҳуми маконро ба таври умумӣ ифода мекунанд, бармало мушоҳида кардан мумкин аст: *ҷой, макон, маскан, маснад, мақом, маъво, манзил; бог, чаман, фирдавс, ризвон; мактаб, мадраса; масҷид* (сачдагоҳ); *савмаа, қуништ, дайр* (ибодатхонаи насрониён), *дашт, сахро, биёбон, ҳомун, бодия; ҷаҳон, олам, дунё, гардун, гетӣ, кавн; хона, бино, иморат; кох, қўшк, қаср;*

шаҳр, мамлакат, кишвар, ватан ва амсоли инҳо мушоҳида кардан мумкин аст.
Чанд мисол:

*Имло, ба ҳаёли ту фано ғашта дар ин **боғ**,
Аз абри карам об бидеҳ нахли бақоро* [5, 49].
*Дӯш рафтаам ба **чаман** наъразанон беҳушу маст,
Нест як барги гуле, дар ҳаваси хори ту нест* [5, 198].

Калимаҳои тоҷикию арабии **шаҳр, кишвар, мамлакат, ватан**, ки нисбат ба ҳамдигар дар муносибати синонимӣ ва наздикмаъноӣ қарор доранд, дар забони адабии ҳозира унсурҳои луғавии ғаёл маҳсуб меёбанд:

*Аз он вақте ки моҳи Миср оҳанги сафар карда,
Ба сони кунҷи мотамхона ғашта **шаҳри** Канёнам* [5, 579].
*Ба кӯҳу дашт чу Маҷнуни саргардон **ватан** кардам,
Кунам садпора аз доғи ҷунун ҷайби гиребонҳо* [5, 75].
*Сар ниҳодан бар сари кӯи бутон ҳар субҳу шом,
Беҳ бувад аз **кишвару** тахти сулаймонӣ маро* [5, 139].
*Афзун бувад аз **мамлакати** Хусраву Ҷамшед,
Чун гӯй ба майдони фароҳи ту давидан* [5, 690].

Исмҳои содаи ифодакунандаи мафҳуми макон дар ташаккули антонимҳои маъноӣ низ ба қор рафтаанд: **бихишт** – **дӯзах**. Ҷунончи:

*Ошиқ талаби равзаи ризвон накунад,
Мақсуди вай аз **бихишт** рӯйи ту бувад* [5, 378].
*Бе рӯйи ёр сайри гули лола **дӯзах** аст,
Бе рӯйи гул ба булбули ман нуқлу дона талх* [5, 276].

Ҷунин муқобилгузориҳои исмҳои ифодагари мафҳуми маконро дар намунаҳои **масҷид** – **дайр, савмаа, кунӣш**; **боғ, ҷаман** – **биёбон, дашт** ва амсоли инҳо низ мушоҳида кардан мумкин аст:

*То дида кушудаам дар ин **боғ**,
Шуд фасли хазон баҳор рафта* [5, 778].
*Шавад ҳам қомати **сарви ҷаман**, эй гулбадан, бе ту,
Бувад барги хазонгардидаи гул дар **ҷаман** бе ту* [5, 725].
*Ғаштӣ шаҳиди ишқ дар ин дашти пурхатар,
Аз ғайри васли дӯст дигар хунбаҳо маҷӯй* [5, 732].
*Дар талаб рӯзу шаб, Имло, ба **биёбон** бинишин,
То биёбӣ хабар аз ҷилваи лайлинигаҳон* [5, 706].
*Рӯзу шаб дар талаби соқию саҳбо, Имло,
Гоҳ дар **масҷиду** гаҳ сокини майхона шуда* [5, 758].
*Ҷаҳми масти ту маро карда хароботнишин,
Ба сари **савмаа** бо кокули пурчин манишин* [5, 718].
*То бувад **дайр**, расад хокнишинӣ, Имло,
Умр зоеъ макуну бар сари қолин манишин* [5, 718].
*Кардем сайр хонақаҳу ҳам **кунӣштро**,
Дидем рӯ ба ҷониби ӯ хубу зиштро* [5, 99].

Ба ин тариқа, аз баррасии вожаҳои содаи ифодагари мафҳуми макон бармеояд, ки онҳо дар лексикаи забони адабии замони шоир (асри 18) мақоми устувор дошта, дар ашъори Имлои Бухорой бо имкониятҳои фаровони сермаъношавӣ, хусусияти муродифию зидмаъноӣ қасб кардан бо салоҳиди шоир ва тақозои услуби пешгирифтаи ӯ ба маъноӣ услубӣ ба кор рафтаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, Б.Т. Словообразование имен существительных в современном персидском литературном языке / Б.Т. Абдуллоев. АКД. – Баку, 1964. – 22 с.
2. Ансор, М. Шарҳи 42 ғазали Ҳофиз / М. Ансор. – Душанбе: Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1994. – 128 с.
3. Виноградов, В.В. Вопросы современного русского словообразования//Избранные труды. Исследования по русской грамматике.- М.:Наука,1975.-С.155-166.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик.Қисми I:Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Маориф, 1973. – 464 с.
5. Имлои Бухорой. Девон / Бухорой Имло. –Хучанд: Ношир, 2021. – 956 с.
6. Исрофилниё, Ш.Р. Фарҳанги таҳлилии алфози хароботии ашъори Ҳоҷа Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилниё. –Душанбе: Адиб, 2003.–179 с.
7. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1967.
8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашр.давл.Точ, 1959. – 296 с.
9. Муҳаммад, Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
10. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. –Сталинобод, 1954.
11. Раҳматуллозода, С. Калимасозии исм / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. –226 с.
12. Рустамов, Ш.Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1972.
13. Рустамов, Ш. Исм [категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ] / Ш. Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
15. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ // С. Ҳалимов. Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе, 1975. Қисми 1/2. – С. 283-307.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ИСМҲОИ МАКОН ДАР АШЪОРИ ИМЛОИ БУХОРОЙ

Муаллиф ба як мавзӯи муҳими дар забонишиносии тоҷик нурра баррасиашуда, ки ба хусусиятҳои луғавию маъноии исмҳои макон дар асоси

маводи ашъори намояндаи маъруфи адабиёти тасаввуфии асри XVIII-и тоҷик баҳишида шудааст, рӯ овардааст. Дар мақола танҳо масъалаи исмҳои макони сода, ки имкониятҳои хеле фаровони лугавию маъноӣ доранд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Исми макон аз лиҳози дараҷаи истеъмол ба ду қисмат: серистеъмол ва камистеъмол тақсимбандӣ ва бо истифода аз усулҳои маъмули лексикологӣ таҳлил шудаанд. Ҳамчунин ба мушкилоти мансубияти забони исми макон тавачҷуҳ зоҳир шуда, ин калимаҳо ба ду баҳи – аслан тоҷикӣ ва иқтибосии арабӣ ғуруҳбандӣ карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки ғоизии корбурди калимаҳои тоҷикиасл нисбат ба иқтибосии арабӣ афзалият дорад.

Муаллиф таъкид менамояд, ки дар матни газалиёти Имлои Бухорӣ як идда исми макон ба маънои истилоҳӣ соҳиб шуда, барои ифодаи мақсадҳои услубии шоир ва баёни афкори тасаввуфии ӯ мусоидат намудаанд.

Калидвожаҳо: исми макон, маъно, сохтор, реша, калимаҳои сохта, мураккаб, ибораҳои озод, ибораҳои маҷозӣ, вожаҳои аслан тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, калимаҳои серистеъмол, калимаҳои камистеъмол, басомади калимаҳо, маънои истилоҳӣ, истилооти фалсафӣ, лексикаи динӣ ва ирфонӣ, сермаъноӣ, мутазод, муродиф.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МЕСТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИМЛО БУХАРАИ

Автор обратился к важной теме, не до конца освещенной в таджикском языкознании, которая посвящена лексико-семантическим особенностям топонимов в стихотворениях известного представителя таджикской суфийской литературы XVIII века. В статье предметом исследования является лишь вопрос простых топонимов, обладающих множеством лексических и семантических возможностей. Топонимы делятся на две части по уровню употребления: наиболее употребительные и наименее употребительные и анализируются с использованием общепринятых лексикологических методов. Также было обращено внимание на проблему языковой принадлежности топонимов, и эти слова были сгруппированы на две части – изначально таджикскую и производную от арабского языка. Отмечается, что процент использования таджикских слов имеет большее значение, чем арабские заимствованные слова.

Автор подчеркивает, что в тексте газелей Имло Бухараи ряд топонимов имеют переносное значение и способствуют выражению стилистических целей поэта и выражению его суфийских мыслей.

Ключевые слова: имя существительное места, значение, структура, корни, выдуманные слова, сложные слова, свободные выражения, образные выражения, исконно таджикские слова, арабские цитируемые слова, часто используемые слова, редко используемые слова, частотность слов, значение термина, философские термины, религиозно-мистическая лексика, осмысленная, противоположная, синонимичная.

LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NOUNS OF PLACE IN THE WORKS OF IMLOI BUHAROI

The author turned to an important topic, not fully covered in Tajik linguistics, which is devoted to the lexical and semantic features of place names based on poems

by a famous representative of Tajik Sufi literature of the 18th century. In the article, the subject of research is only the question of simple toponyms, which have many lexical and semantic possibilities. Toponyms are divided into two parts according to the level of use: the most common and the least common and are analyzed using generally accepted lexicological methods. Attention was also paid to the problem of the linguistic affiliation of toponyms, and these words were grouped into two parts - originally Tajik and derivative from Arabic. It is noted that the percentage of use of Tajik words is more important than Arabic quotation marks.

The author emphasizes that in the text of the gazelle of Imloi Bukharay, a number of toponyms have a figurative meaning and contribute to the expression of the poet's stylistic goals and the expression of his Sufi thoughts.

Keywords: noun place, meaning, structure, roots, made-up words, compound words, free expressions, figurative expressions, native Tajik words, Arabic quoted words, frequently used words, rarely used words, frequency of words, meaning of a term, philosophical terms. , religious and mystical vocabulary, meaningful, opposite, synonymous.

Маълумот оид ба муаллиф: Толибов Ахлиддин Рачабмуродович - унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Суроға: 734003, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121, тел.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

Сведение об авторе: Толибов Ахлиддин Раджабмуродович - соискатель кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С. Айнӣ. Адрес: 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121, тел.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

Information about the author: Tolibov Akhliddin Radzhabmurodovich - applicant for the Department of Theory and Practice of Linguistics TSPU named after. S. Aini. Address: 121 Rudaki ave., Dushanbe, 734003, tel.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

**ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ҶОНИШИНҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ
СЕМАНТИКИИ ОНҲО ДАР «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН»-И
МУҲАММАДСОДИҚИ ГУЛШАНӢ**

Раъно Бобокалонова

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забони адабии тоҷикӣ дар қарнҳои гузашта дорои захираҳои ғанию рангини луғавӣ ва сабқҳои гуногун буда, дар осори таърихӣ адабӣ аз имконоти луғавию дастурии забон ба таври фаровон истифода шудааст, ки он дар даврони гуногуни таърихӣ забони адабии тоҷик вобаста ба сабки забони дар осори мансуру манзум ба таври мухталиф сурат гирифтааст.

Яке аз манбаъҳои муҳим дар омӯзиши таърихӣ таҳаввули забони тоҷикӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX асари Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ – «Таърихӣ ҳумоюн» маҳсуб меёбад. С. Ҳалимов барҳақ зикр намудааст, ки «забони адабии тоҷик дар асри XIX бо суръат инкишоф меёбад ва асарҳои зиёде ба он офарида шуда, услубҳои нави забони тоҷикӣ пайдо шуда, тараққи мекунад» (17, 4-5). Қобили зикр аст, ки ҷунбишҳои нахзати забону адаби форсӣ, ки аз даврони Саффорӣёну Сомониён оғоз ёфта буд, сарфи назар аз тағйири авзои сиёсӣ иҷтимоӣ дар асри XIX идома пайдо кард ва осори фаровони адабӣ илмӣ ба забони тоҷикӣ таълиф гардид, «Таърихӣ ҳумоюн» намунаи борики он аст. Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ дар баёни андешаҳои худ ба забони тоҷикӣ арҷ гузошта, асари худро ба ин забон таълиф намудааст. Асари Гулшанӣ яке аз муҳимтарин намунаҳои насри илмӣ тоҷикии ибтидои қарни XX мебошад, ки бо сабки қобили фаҳми аҳли саводи давронаш таълиф гашта, дар оянда барои ташаккули забони адабии муосири тоҷик ба сифати заминаи амалӣ хидмат кардааст.

Ба андешаи муҳаққиқон, Гулшанӣ дар шумори касоне буд, ки қору равиши ниғориши тоҷикии ӯ дар ин ҷода ба хато нарасидааст ва суннати ниғоштани осори ҷуғрофӣёро идома додааст.

Услуби «Таърихӣ ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ ҳоси қутуби илмӣ-ҷуғрофӣё мебошад, ки сабки қорбурди ғановати луғавӣ забони тоҷикӣ дар он ба вижагиҳои жанрии асар вобастагӣ дорад. Содагии баён, шевоии гуфтор, қанорагирӣ аз печидабайӣ, ки ҳоси адибони дарбор буд, шохисҳои аслии услуби ин асар аст. Вижагиҳои ҷонишин дар асари мазкур тақозо мекунад, ки тасвири воқеот ба сабке бояд сурат гирад, ки барои қонанда қобили фаҳм бошад ва дар қаробари ин набояд ба гуфтори як минтақаи диалектологӣ ва ё доираи гуфтории муайяне маҳдуд гардад, зеро он барои қонандагоне таълиф гардидааст, ки дар қаросари қўшаву қаронаҳои қаламрави қивочи забони тоҷикӣ масқун шудаанд.

Аз ин рӯ, муаллиф дар интихоби калимаву таркибот ва таъбиру иборот бояд маҳорати хоса дошта бошад, то забони асар, аз як тараф, равону шево, ҷолибу ҷаззоб ва салису латиф ва аз тарафи дигар, барои намояндагони тамоми навъҳои гуфтории забони форсии дарӣ дастрас ва қобили дарк бошад.

Ин асар на танҳо аз нигоҳи таърихшиносӣ, ҷуғрофиёӣ арзишманд аст, балки аз ҷиҳати забон ва услуб низ қобили таҳқиқ аст. Яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосири тоҷик муайян намудани вижагиҳои дастурии мутуни осори илмӣ марбут ба даврони мухталиф, ки инъикосгари сабки илмӣ ҳамон даврон мебошад, ба шумор меравад. Бинобар ин, тасмим гирифтём, ки хусусияти корбурди ҷонишинҳоро, ки яке аз ҳиссаҳои нутқи пуркорбурди забонамон мебошад, дар ҳамин асари Гулшанӣ бо қиёс бо намунаҳои осори дигари илмӣ адабии форсу тоҷик мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор диҳём.

Ҷонишин ҳамчун ҳиссаи номустақили нутқ хусусияти ба ҷойи дигар ҳиссаҳои нутқ омаданро доранд ва аз ин рӯ, мустақилона дар алоҳидагӣ маънӣ надоранд, балки вобаста ба муносибатҳо ва контексти нутқ мафҳуми муайяно ифода мекунад. Онҳо метавонанд шахс, микдор, савол, ишора ва ғайраҳо ифода намоянд. Ҷонишинҳо маъмулан дар таркиби воҳидҳои синтаксисӣ ба ҷойи ҳиссаҳои номии нутқ меоянд ва сарфи назар аз ин ки маънои луғавии калимаҳои марбут ба ин ҳиссаҳои нутқро қомилан дар бар нагиранд ҳам, вале ба ашё ва аломату хусусият ва микдору тартиби онҳо ишорат мекунад.

Ҷонишинҳо яке аз қисмҳои муҳими суҳан дар забони тоҷикӣ мебошанд, ки барои ифодаи шахс, моликият, нишондиҳии ишора, савол ва ғайра истифода мешаванд. Аз ҷиҳати семантикӣ, ҷонишинҳо воситае барои ифодаи маъноҳои шахсият, ишора ва ғайра мебошанд, ки дар забони адабии классикӣ низ нақши муҳим бозиданд.

Вобаста ба нуқоти баёншуда, дар мақола корбурди навъҳои ҷонишинҳо дар «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ таҳлил мегардад, ки ба сурати зайл аст:

Ҷонишини шахсӣ. Дар бисёр мавридҳо дар асар барои ифодаи шахсони таърихӣ, подшоҳон ва сарбозон ҷонишинҳои шахсӣ истифода шудаанд. Масалан, ҷонишини шахси сеюми муфрад «ӯ», «вай» барои зикри шахсони муҳими таърихӣ бисёр ба кор меравад.

Ҷонишини ишоратӣ. Ҷонишинҳои «ин», «он» ва мураккабтарини онҳо, масалан, «ин ҷо», «он вақт» барои ишора ба замон, макон ва ашхос дар ин матн зиёд дида мешаванд.

Ҷонишини саволӣ барои баён қардани саволҳо дар гуфторҳои таърихӣ ва диалогҳо ҷонишинҳои саволӣ ба мисли «кӣ?», «чӣ?» истифода шудаанд.

Ҷонишинҳои инкорӣ. Шаклҳои «ягон», «ҳеч» ва ба монанди инҳо низ дар баён қардани ҳолатҳои номаълум ва манъ истифода шудаанд.

Аз ин рӯ, хусусияти экспрессивии ҷонишинҳо нисбат ба ҳар ҳиссаи нутқ бештар аст ва онҳо аз рӯи фарогирии маъноии худ, ки дар контекст муайян мешавад, нисбат ба ҳар ҳиссаи нутқи дигар имконоти васеътаре дар ихтиёр

доранд. Нависанда метавонад бо корбурди чонишинҳо аз такрори як калима худдорӣ намуда, фикри худро ба таври дигар баён намояд.

Чонишинҳои шахсӣ дар ҷумла ба ҷойи исмҳои шахс, ки гӯянда, шунаванда ва шахси ғойибро ифода мекунанд, ба кор мераванд ва аз ин рӯ, дорои хусусияти услубӣ гардида, барои пешгирӣ кардани такрори вожагони ифодакунандаи шахс ба кор мераванд.

Нависанда дар асар ба сифати гӯянда, ки нокили ахбор аст, баромад кардааст ва ба ҳамин сифат, худро бо номи худ муаррифӣ намуда, дар баробари ин чонишини «ман»-ро низ ба кор бурдааст: *Хостам аз баҳри соли бисту панҷум аз ҷулус, ёдгоре то нависам, монад аз ман ёдгор...* [1, 35]; *Гарчи қорам нест, сидқам шуд гиребонгири ман, кори ман сидқӣ бувад андар ниҳону ошкор...* [1, 36].

Аммо дар дохили матни асар худро бидуни овардани ном «ман» мегӯяд, ки ин вобаста ба ҳадафу мақсади суҳан, шароит ва муҳити гуфтор ба амал омадааст: *Агар ту пул нахӯрӣ, хуш ба ҳоли ман, варна, маро зи камбағалӣ нест дирҳаму динор* [1, 27]. Ҳаёти **ман** зи лабат би-л-ғудувива-л-осол, бақои ман зи руҳат би-л-айшийи ва-л-ибкор [1, 27]. Маро савдои зулфайни ту охир қард савдой, парешонхотирам, то дидамон зулфипарешонро [1, 27].

Бояд зикр қард, ки нависанда ба сифати нокили ахбор аз истифодаи номи худ ва ё «ман» аҳёнан истифода кардааст ва аксаран дар ҷое «ман»-ро истифода намудааст, ки дар бораи худ суҳан рондааст ё суҳани худро ба шунаванда талқин намудааст. Ҳатто дар ин маврид низ аз овардани «ман» худдорӣ кардааст ва ба ӯ тааллуқ гирифтани амал ё нақлро фақат аз рӯйи бандаки феълӣ ё хабарӣ пай бурдан мумкин аст. Ҳамчун намуна порчаеро аз саҳифаҳои аввали асар меоварем: *Хостам аз баҳри соли бисту панҷум аз ҷулус, ёдгоре то нависам, монад аз ман ёдгор* [1, 42]. *Худи роқими савод аз чанд нафар мардумони дар он ҷо даромадагӣ суол намудам* [1, 62]. *Рӯзи панҷшанбе... сару тан бишустам ва ба масҷиди ҷомеъ шудам ва намоз қардам ва ёрӣ хостам аз Борӣ таборақ ва таоло ба гузордани он чи бар ман воқиб аст ва даст боздоштам аз мувоҳиёт ва ношоист, ҷунонки Ҳақ субҳонаҳу ва таоло фармудааст* [1, 48].

Дар ҷойи дигари асар ба воситаи овардани «ман» муаллиф шохиди бевоситаи рӯйдод будани худро таъкид кардааст: *Аз Шом то Қайравон, ки ман расидам, дар тамоми шаҳр ва рустоҳо ҳар масҷид, ки буд, ҳамаро ихроҷот бар вакили султон буд аз равғани чароғ ва ҳасир ва бурё ва зилу ва мушоҳирот ва мавоҷиби қайимон ва фаррошон ва муаззинон ва ғайруҳум* [1, 62].

Чонишини шахси аввали ҷамъ дар мавриде ба кор рафтааст, ки агар нависанда дар бораи худ ва ҳамсафаронаш ҳамчун гурӯҳи мусоирон хабар диҳад.

Корбурди чонишинҳои шахси дувуми танҳо ва ҷамъ, ки ба сифати шунаванда ё муҳотаб баромад мекунанд, дар асар кам иттифоқ афтодааст, зеро нависанда рӯйдодҳои сафарро бидуни таъкиди хоса барои хонанда ё шунаванда нақл кардааст.

Чонишини *ту* дар мавриди ручуъ ба Худо ба кор рафтааст: *Оламе андар паноҳат якқалам осудааст, Дар паноҳи Ҳақ ту бошӣ, эй шаҳи оламмадор ...* [1, 42], «*Ту*» дар асар ба шунаванда нигаронда нашудааст, балки нависанда ба воситаи он гуфтугӯеро сурат бахшидааст: Куввати имони ман, бўси лаби лаъли **ту**, -Бӯси лаби лаъли **ту** куввати имони ман [1, 28]. Гулшану бустони ман нест ба ҷуз рӯи *ту*, - Нест ба ҷуз рӯи *ту* гулшану бустони ман [1, 27].

Чонишини шахси сеюм, ки дар ҷумла сухан дар бораи он меравад, маъмулан иштирокдори ҳодисаву рӯйдодҳост, ки нависанда тасвир намудааст. Дар асар шумораи танҳои ин чонишин ба сурати «*ӯ*, *вай*» ба кор рафтааст: *Дар байни водӣ бино намудаанд, ки атрофи он хеле вуъат дорад, ки дар атрофу акнофи ӯ абниъву иморат нест* [1, 84] ...*балки ӯ аз ривоёту шунидаҳо низ зиёд истифода кардааст ва ҳикмате маиҳур аст, ки «шунидан кай бувад монанди дидан»* [1, 40].

Чонишинҳои дар ин асар на танҳо барои ифодаи маънои зоҳирӣ, балки барои ифодаи муносибати муаллиф нисбат ба шахс ё воқеа истифода шудаанд. Масалан, чи тавре ки дар мисолҳои боло зикр гардид, истифодаи чонишини «*ӯ*» барои шахси муҳим дар матн метавонад аз эҳтиром ва мавқеи баланд шаҳодат диҳад.

Чунонки аз таҳлили корбурди чонишини шахси сеюм маълум мешавад, чонишини «*вай*», чонишини «*ӯ*» ва чонишинҳои шахси сеюми ҷамъ «*эшон*» нисбатан кам корбурд шудааст, бо тобишҳои мухталифи маъноӣ истифода гардидааст: Чонишини **онҳо**: *Моли мавошши онҳо бағоят фаровон умуман ва аспҳои он мардум хусусан маъруф аст ба хушсуратӣ ва давандагӣ* [1, 64]. Феъли мункири майсир дар ин балда бисёр шуйӯ дорад, пиру ҷовон хурду калони **онҳо** ба ин балия мубталоанд, умуман ва авоми он хусусан, балки... [1, 66]. Тамоми онҳо галла доранд [1, 49].

Чонишинҳои ишоратӣ ба мақсади ишора кардан ба мафҳум ва макону ашё, ки дар масофаи наздик ё дур ба ғўянда ҷойгир шудаанд, ба кор рафтаанд: *Ин мамлакат ҳарчанд ки ҳоким ба раъсиҳи дорад ва замимаи ҳукумати вилояти Кармина аст, лекин мин ҳайси-л-мурофаа....* [1, 67]; *Тӯли он миқдори нух фарсах аст ва арзи баъзе се фарсах ва баъзе ҷой то панҷ фарсах масофат дорад* [1, 68]. *Ва дар тавобеи он миқдори ним фарсах аз шаҳри мазкур дур ва мунфасил қарияе аст, ки дар он ҷо мазори мутабаррикаи Ҷоизу-л- анбори Шайх Аҳмад Кабир аст* [1, 69]. *Аҳолии он ҷо аз санги мармар табақ метарошанд* [1, 70]. *Ва ҷашмаи обҳои маснуъ, ки ба истилоҳи аҳолии кӯҳистон онро корез мегӯянд, фаровон аст* [1, 70].

Чонишинҳои дигар ба таври зайл дар асар корбаст шудаанд:

Чонишинҳои таъний: *Яке аз хосияти ин вилоят касрати андалеб аст, ба ашҷори он; метавон гуфт, ки ба ҳар шаҷари он буюти андалеб аст* [1, 81]. ... *ба вилояти Марву Ашқобод бурда, як адади онро ҳар сола ба як адад қанди чорякӣ муоваза менамоянд* [1, 81]. *Ва дар дохили шаҳр се саду наваду як масоҷид*

мавҷуд аст ва ҳафдаҳ адад хонақоҳи ҷумъахони ва дар **ҳар** мадраса масҷиде мавҷуд аст [1, 47].

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ: Аммо тамоми саканаи Дарвоз маъа қасаботи он панҷоҳ ҳазор хонавор аст ва мардумони тааллуқдори онҳо ба маскани **худ** шабҳо меҳобанд... [1, 160]. Ва мула ва дастакҳои атрофи хориҷи девори онро аз ҳиссату-л- вақфи хитобати он дар замони хитобати **ҳуди** халифа Ниёзкул бино намудаанд, дар замони хилофати ҳазрати Амири Саъид [1, 46].

Ҷонишини нафсӣ (таъкиди)-и худ дар асар, дар шакли чамъ низ қорбурд шудааст. Ва баъзе мардумони ба синни шайхухат расидаи онҳо сиккаву мӯҳри тиллоро надидаанд ва баъзе хариду фурӯхти **худҳо** муоваза менамоянд [1, 158]. Олимони мутабаххир дорад, дар Бухорои Шариф хатми кутуби мутадовила намуда, ба ватани **худҳо** омадаанд... [1, 159].

Ҷонишинҳои номуайяӣ: Ба даруни он **касе** нест [1, 91]; ифодаи маоли он дар ин сафар **ғӯё** маҷзум мегардад ва **касе**, ки аз ин роҳ як бор убуру мурур намуд, балки ...[1, 79]. Дар солифу-з-замон ин қаболу ашӯр дар таҳти авомир ва навоҳии **касе** набуданд [1, 85]; аз болои қири мазкур аз ҳеҷ ҷо мумкин нест, ки **касе** фаромада аз наҳри мазкур об гирад [1, 80].

Ҷонишинҳои муштарак: ...ба **ҳамдигар** расидем ва ба дидори **якдигар** шод шудем...[1, 104].

Ҷонишинҳои манфӣ: Ҳавои ин ҷо ба **ҳеҷ** қасабаи Дарвоз нест [1, 158]. Дар гояти дараҷа ҳубу ба ниҳояти дараҷа марғуб ба мантуқӣ «Ламҷоҳлақ мислуҳи фӣ-л-билод» мисли ин қитъа замини хушҳавову дилқушо ба **ҳеҷ** мамлакат аз қитаоти ҳамса нест ва нахоҳад шуд [1, 63];чаро ки то Фараб омадан аз болои қири мазкур аз **ҳеҷ** ҷо мумкин нест, ки **касе** фаромада аз наҳри мазкур об гирад [1, 80]. Фазаи саҳна ва нишмангоҳи он ба **ҳеҷ** амсору булдон муяссар нахоҳад гашт [1, 113].

Ҷонишинҳои таъинӣ: Ватан ва буюти онҳо ва маскани онҳо **ҳама** омода аз санг аст [1, 158]. Ҷуз деҳқонӣ касбу пешаи дигар надоранд, **ҳама** фақиранд....[1, 53]. Мардумонаш **ҳама** ганианд, тамоман галладоранд ва тичорати қолини он низ бисёр аст [1, 77].

Яке аз ҷанбаҳои дигари қорбурди ҷонишинҳо дар осори таърихӣ масъалаи услуби сохтори грамматикӣ асари бадеӣ дар тафовут аз услуби луғавӣ яке аз мавзӯҳои нисбатан кам таҳқиқшуда дар услубшиносии забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад. Ин қабл аз ҳама ба он рабт дорад, ки баъзе паҳлуҳои услубии ҳиссаҳои нутқ ҳанӯз ҳам ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст.

Ҳар адиб дар қорбарии имконоти категорияҳои морфологӣ саҳми ҳосаи худро мегузорад, принсипҳо ва методҳои таҳқиқи қонунмандии қорбурди услубии ҳиссаҳои нутқ ҳанӯз ба таври амиқу дақиқ таҳия ва ба низомии муайян дароварда нашудаанд. Аммо гуфтаҳои мазкур ҷунин маъно надорад, ки таҳқиқоти услубшиносони тоҷик доир ба ин мавзӯ қомилан сарфи назар карда шавад, зеро дар баробари ин дар осори илмие, ки ба тадқиқи забон ва услуби

нависандагони алоҳида бахшида шудаанд, доир ба вижагиҳои услубии осори адибон мулоҳизоти ҷолиб ва муҳими илмӣ медиҳанд.

Асарҳои доир ба забон ва услуби адибони ҷудогона, ки аз тарафи Н.Маъсумӣ, Р.Ғаффоров, Б. Камолиддинов, Х.Хусейнов ва дигарон таълиф гардида, бешубҳа дар омӯзиши хусусиёти грамматикӣ услуби насри тоҷикӣ марҳилаи муҳимме ба шумор мераванд. Дар байни осоре, ки ба таҳқиқи услуби намоёндагони адабиёти классикӣ форсу тоҷик бахшида шудаанд, метавон рисолаи бузургҳачми Маликушшуаро Баҳорро номбар кард, ки дар он зимни баррасии таърихи татаввури насри форсӣ баъзе масъалаҳои марбут ба корбурди имконоти грамматикӣ забони форсӣ дар асарҳои нависандагони пешин баён гардидаанд. Силсилаи таҳқиқоти Б.Камолиддинов дар бораи услубиёти синтаксиси забони адабии муосири тоҷик дар инкишофи услубиноси тоҷик воқеан ҷойгоҳи хосаеро доро мебошанд.

Дар «Таърихи ҳумоюн», ки яке аз намунаҳои муҳими насри таърихӣ форсии тоҷикӣ ба шумор меравад, ҷонишинҳо барои ҷунин мақсадҳо истифода шудаанд:

1.Ифодаи шахсият ва мавқеъ:

Ҷонишинҳои шахсӣ чун *ӯ*, *ман*, *мо*, *ту* барои ишора ба шахсиятҳои таърихӣ, подшоҳон, фарзандон ва ё муаллиф истифода мешаванд. Масалан, «...балки *ӯ* аз ривоёту шунидаҳо низ зиёд истифода кардааст ба ҳуди нависанда Мухаммадсодиқи Гулшанӣ ишора мекунад.

2.Такрор накардани номҳо:

Дар матн таърихӣ, ки номҳо зиёд зикр мешаванд, ҷонишинҳо барои парҳез аз такрори зиёди исмҳо ва равшан нигоҳ доштани услуби матн истифода мешаванд. Масалан, агар як шахсият боре бо номи пурра ё унвон зикр шавад, бадтар бо истифодаи ҷонишине чун *ӯ* ё он кас ба *ӯ* бозгашт карда мешавад.

3.Ишораи расмӣ ва эҳтиромӣ:

Баъзан ҷонишинҳо барои ифодаи эҳтиром нисбати шахсиятҳои бузург (подшоҳон, уламо) истифода мешаванд. Масалан, «Онон фармуда буданд...»-дар ин ҷо ҷонишини ҷамъ барои эҳтиром истифода шудааст.

1. Ишора ба гурӯҳҳо ё абстрактҳо:

Ҷунончи, «онҳо» метавонад на танҳо ба шахсони мушаххас, балки ба гурӯҳи муайян ё ҳатто халқ ишора кунад.

Хулоса, дар муҳити фарҳангии аморати Бухрои охири асри XIX ва ибтидои асри XX як зумра адибону мутафаккироне ба камол расидаанд, ки дар инкишофи илму адаби он даврон аз худ нақши намоёне бар ҷой гузоштаанд ва яке аз ҷунин адибони мутафаккир Мухаммадсодиқи Гулшанӣ буд.

Аз таҳлили мухтасари истифодаи имконоти услубии ҷонишинҳо дар «Таърихи ҳумоюн» ба назар расид, ки ҷонишинҳо дар матн ба вазифаи дигар ҳиссаҳои номии нутқ омада, аз як ҷиҳат, барои баёни тобишҳои маъноии мухталиф мусоидат карда бошанд, аз ҷиҳати дигар ба нутқи нависанда

хусусияти ҳиссӣ баҳшида, аз тариқи ба ҷойи дигар вожагон ба қор рафтани ба қалом навишанда бо ранги бадеӣ ато намудаанд.

Омӯзиши хусусиятҳои семантикии ҷонишинҳо дар «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ барои дарки ҷадиди забони асар ва низоми грамматикӣ муҳим мебошад. Ҷонишинҳо дар ин асар вазифаи муҳими иртиботӣ ва услубӣ доранд, ки қобили таҳқиқи амиқ аз ҷиҳати забоншиносӣ ба шумор меравад.

Ҷонишинҳо дар асар ҳамчун воситаи забонӣ, ба услуби таърихшиносӣ равшанӣ мебахшанд, тақрорро коҳиш медиҳанд ва ба услуби матн ҷиҳати фасоҳат в ихтисор ёрӣ мерасонанд. Истифодаи дурусти ҷонишинҳо ҳамчунин ҳисси драматизм ва ё эҳтиромро дар қисмҳои муайян боло мебарад. Асари мазкур дар таърихи инкишофи забону адаби миллати тоҷикӣ асрҳои XIX-XX нақши ҷашмгире доранд, зеро раванди ташаккули забони адабии тоҷик, ки забони сокинони Мовароуннаҳр буд ва акнун бо ҳасоиси худ аз дигар гунаҳои адабии забони форсӣ фосила мегирифт ва ба забони адабии мустақил табдил меёфт, тадриҷан субот пайдо менамуд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи осори ҳаттии ин давра барои посух гуфтан ба бисёре аз суолоти раванди ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ, заминаҳо, маншаи таърихӣ ва ҷараёни таҳаввули он матолиби арзишманди илмиро фароҳам меоварад.

КИТОБНОМА

а) Сарчашмаҳо:

1. Гулшанӣ, Муҳаммадсодиқ. Таърихи ҳумоюн. – Душанбе, 2006. – 168 (+308) с.
2. Гулшани, Муҳаммадсадиқ. Тарихи Хумайун (Счастливая дата). – Душанбе, 2016. – 280 с.

б) Осори илмӣ:

3. Баҳор, М. Сабқшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Баргاردони Исрофилниё Ш.Р., Сарқоров Н. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 569 с.
4. Ғафқоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
5. Ғафқоров, Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
6. Ғафқоров, Р., Ҳошимов С., Қамолитдинов Б. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексика. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 105 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 2, синтаксис. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
10. Зеҳнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
11. Зикрийев, Ф. Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиста. – Душанбе: Дониш, 1986. 190 с.

12. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185 с.
13. Камолиддинов, Б. Хусни баён. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 117 с.
14. Камолиддинов, Б. Исследование синтаксической синонимии в таджикском языке//Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: ДДТ, 1990. – С. 105-117.
15. Камолиддинов, Б. Хусусиятҳои услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
16. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. – Душанбе, 1976. – 73 с.
17. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 385 с.
18. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 258 с.
19. Ҳайдарӣ, Ш. Луғати басомади номҳои тоҷикони вилояти Хатлон. / Ш. Ҳайдарӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. - 474 с.

ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ҶОНИШИН ВА ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ ОН ДАР «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН»-И МУҲАММАДСОДИҚИ ГУЛШАНӢ

«Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ намунаи насри илмӣ-ҷуғрофӣи тоҷикии охири қарни XIX ва оғози қарни XX буда, дар муҳити мовароуннахрии инкишофи забони адабии тоҷик эҷод гардидааст. Ин асар оид ба вижагиҳои корбурди вожаҳои забони адабии тоҷикӣ, бахусус дар бораи истеъмоли ҷонишинҳо маводи фаровоне медиҳад.

Зикр бояд кард, ки яке аз масоили мубрами ҳиссаи номи нутқ ҷонишинҳо маҳсуб ёфта, пажӯҳиши инкишофи бонизомии номҳои ашхос мебошад, ки бояд марҳила ба марҳила таҳқиқ гашта, вижагии онҳо дар давраҳои муайяни таърихӣ нишон дода шавад. Дар байни осори насри, ки ҳелҳои ҷонишинҳои забони тоҷикӣ фаровон истифода шудааст, маҳз ҳамин китоби Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ аст. Дар асари мазкур ҷонишинҳо вобаста ба инъикоси воқеаҳо, зикри даҳмаву қалъаҳо, манораҳо ва мазору мавзеҳои таърихӣ аз ҷониби муаллифи асар истифода гардидаанд. Дар мақолаи мазкур ҷонишинҳоро аз рӯи муҳтавои мундариҷаашон ба гурӯҳҳои луғавӣ маъноӣ тақсим шуда, ҳадафи таҳлили забоншиносӣ қарор гирифтаанд.

Муаллифи мақола зикр мекунад, ки ҷонишинҳо ахбору маълумотро дарбар мегиранд, ки дар онҳо ному насаб ва наҷоди ашхос маҳфуз аст. Дар номи ашхос хислату хусусияти инсон, алоқамандии [мансубияти] ӯ бо волидайн, оила, авлод муайян мегардад. Ба ғайр аз ин, онҳо ба қадом қасбу қор ва машғулияти ихтисос, баромад ё мансубияти шахс ба ягон кишвар, мамлакат, вилоят, шахру деҳот, мансубияти шахс ба ин ё он табақаи иҷтимоӣ ифода меёбад.

Калидвожаҳо: Гулшанӣ, «Таърихи хумоюн», ҷонишин, корбурди ҷонишин, шахсӣ, таъинӣ, ҷонишинҳои номуайяни, манфӣ, миллат, баромади таърихӣ, асар.

**ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ МЕСТОИМЕН И ИХ
СЕМАНТИЧЕСКОЙ СПЕЦИФИКИ В «ИСТОРИИ ХУМОЮНА»
МУХАММАДСОДИКА ГУЛШАНИ**

«История Хумаюна» Гулшани представляет собой образец таджикской научно-географической прозы конца XIX — начала XX веков и создана в контексте развития таджикского литературного языка в эти века. В данной работе представлен богатый материал о деталях использования богатой лексики таджикского литературного языка на момент его формирования особенно об употреблении местоимений.

В связи с этим одним из важнейших вопросов именной части речи являются местоимения - исследование развития системы личных имен, которые необходимо исследовать поэтапно, а также показать особенности их развития в конкретные исторические периоды. Среди прозаических произведений, которые могут служить в той или иной степени показателем употребления местоимений в таджикском языке конца XIX - начала XX века, является книга Мухаммада Садида Ходжа Гулшани. В данном произведении местоимения используются автором произведения для отражения событий, для упоминания крепостей, башен, памятников и исторических мест, которые в данной статье разделены на лексико-семантические группы в зависимости от их содержания и стали целью лингвистического анализа.

Автор статьи подчеркнул, что местоимения содержат новости и информацию, в которых зарезервированы имя и раса лиц. В именах лиц определяются характер и особенности человека, его взаимоотношения с родителями, семьей, потомками. Кроме того, они выражаются в том, какого рода занятий и профессии, принадлежность человека к какой-либо стране, стране, региону, городу и селу, принадлежность человека к тому или иному социальному классу.

Ключевые слова: Гулшани, «История Хумаюна», местоимение, употребление местоимения, личное, определенное и неопределенное местоимение, отрицание, нация, исторический результат, произведение.

**FEATURES OF THE PRONOUN AND ITS SEMANTIC
CHARACTERISTICS IN THE WORK «THE STORY OF HUMOYUN»
MUHAMMADSODIK GULSHANI**

«The History of Humayun» by Gulshani is an example of Tajik scientific and geographical prose of the late 19th - early 20th centuries and was created in the context of the development of the Tajik literary language in these centuries. This work presents

rich material on the details of the use of the rich vocabulary of the Tajik literary language at the time of its creation, especially on the use of pronouns.

In this regard, one of the most important issues of the nominal part of speech is pronouns - a study of the development of the system of personal names, which must be studied in stages, as well as to show the features of their development in specific historical periods. Among the prose works that can serve to one degree or another as an indicator of the use of pronouns in the Tajik language of the late 20th - early 21st centuries, is the book by Muhammad Sadik Khoja Gulshan. In this work, pronouns are used by the author of the work to reflect events, to mention fortresses, towers, monuments and historical places, which in this article are divided into lexical-semantic groups depending on their content and are targeted. linguistic analysis.

The author of the article emphasized that pronouns contain news and information in which the name and race of persons are reserved. The names of persons determine the character and characteristics of a person, his relationship with parents, family, descendants. In addition, they are expressed in what kind of occupation and profession, the exit or belonging of a person to any country, country, region, city and village, the belonging of a person to a particular social class.

Keywords: Gulshani, «Humayun's Story», pronoun, use of pronoun, personal, definite, indefinite pronouns, negation, nation, historical result, works.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобокалонова Раъно Норбаевна – н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ; **Нишони:** 734003, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: (+992) 93 377 29 33; E- mail: b.rano@mbk.ru

Информация об авторе: Бобокалонова Раъно Норбаевна – к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айны **Адрес:** 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. Тел: (+992) 93 377 29 33; E- mail: b.rano@mbk.ru.

Information about the author: Bobokalonova Rana Norbaevna - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aina; **Address:** 121 Rudaki ave., Dushanbe, 734003. Tel: (+992) 93 377 29 33; E- mail: b.rano@mbk.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ /
LITERARY STUDIES

ТДУ: 891.55.09

ВИЖАГИҲОИ НАВӢИ ШЕӢРИ ҒИНОИИ ШАХСИЯТӢ ДАР
ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ба анвои мухталиф чудо шудани шеъри ғиноӣ ба чигунагии макоми андеша, эҳсосоти таассуроти отифӣ, тасвиру тавсифу ташреҳ, нақлу ривоят дар он вобаста мебошад. Як навъе, ки каму беш дорои ин сифатҳо буда, ба замми онҳо боз хусусияти шохистари дигаре дорад, ба истилоҳ шеъри ғиноии персонажӣ унвон мешавад. Вожаи персонаж – *personnage* фаронсавӣ буда аз лотинии *persona* меояд, ки маънояш шахсият, шахс, иштироккунанда, иҷрокунандаи нақш, қаҳрамони асари бадеист. Персонажҳо маъмулан дар асарҳои ҳамосиву драмавӣ офарида шуда, барои ба амал баровардани суҷаи онҳо хидмат мекунанд. Дар ин ҳолат «онҳо ҳамеша дар худ ин ё он махсусияти ҳастии иҷтимоиро таҷассум менамоянд ва бинобар он дорои аломатҳои муайяни фардӣ буда, номҳои шахсӣ доранд ва бо ғайрияти худ, ки дар шароити ин ё он макон ва замон ҷараён мегирад, суҷаи ин гуна асарҳоро ташаккул медиҳанд» [3, 151].

Азбаски мафҳуми истилоҳи персонажи асари бадеӣ ин хусусиятҳоро дар бар мегирад, баъзе аз назариятчиёни адабӣ, аз ҷумла Г.Н. Поспелов оид ба фарди шеъри ғиноӣ истифодаи истилоҳи қаҳрамонро ҷои надониста, дар мавриди персонаж ҳам талаботи худро доранд [3, 151]. Баҳс дар атрофи мафҳуми персонаж ва навъҳои он, ҳамчун персонажи асосӣ, персонажи дуюмдараҷа, персонажи эпизодӣ дуру дароз аст, ки ба он ворид шудан муктазои ин мақола нест, зеро манзур дар ин ҷо персонажи ашъорӣ ғиноист, ки бо махсусиятҳои худ аз персонажи асарҳои ҳамосиву драмавӣ тафовути зотӣ дорад. Дар бораи чигунагии персонажи ашъорӣ ғиноӣ ҳам назарҳо гуногунанд, ки дар адабиётшиносии русӣ баён шудаанд. Масалан, И.Н. Исакова дар тадқиқоти худ «Таснифи номҳои персонажи адабӣ: дар мисоли маводи асарҳои Ф.М. Достоевский, Л.Н. Толстой, А.А. Фет, Н.А. Некрасов» чунин менависад: «Соҳтори асарҳои ғиноӣ як андоза дигаргунатар аст: дар ин ҷо ҳамеша фарди ғиноӣ ҳузур дорад – ифодакунандаи нуктаи назари муайян, усули арзишҳо (он ба ҳонанда бевосита ва бавосита, масалан, ба воситаи тасвири табиат дода мешавад), вале на ҳамеша ашҳоси дигар (персонажҳо) мабҳаси таассуроти ӯ қарор мегиранд. Ба ҳар ҳол, бисёр ашъорӣ ғиноиро, ба истилоҳ, ба шеърҳои ғиноии персонажӣ дохил кардан мумкин аст. Ин ҳам ашъорӣ ошиқона, ки дар он на фақат «ман»-и ғиноӣ, балки «ту»-и ғиноӣ ҳам мавҷуданд, дар он «ӯ», «ӯ-и зан, она», «онҳо» низ пайдо шуданашон мумкин аст; ва номаҳои дӯстона; эпиграмма (ҳаҷвия) ва мадригалҳо (мадҳия) ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ, мафҳуми персонаж ба асарҳои ҳамаи анвои адабиёт татбиқ шуда метавонад» [8]. Аз ин

акида як қисмати он, ки «мафҳуми персонаж ба асарҳои ҳамаи анвои адабиёт татбиқ шуда метавонад», қобили қабул аст, вале он қисматро, ки танҳо бо мавҷуд будани «ман»-у «ту», «ӯ»-ву «онҳо» он шеърҳои ба анвои ашъори ғиноии персонажӣ дохил мекунад, намешавад пазируфт. Зеро дар ин ҳолат муҳимтарин унсури зотии ашъор, ки аз ҷигунагии андешаву эҳсосоти ғиноӣ, мавқеи тавсифу тасвир ва нақлу ривоят иборат буда, иллати асосии ба ҷӣ навъ гуфта шудани он мегардад, ба эътибор гирифта намешавад ва тамоми ашъори ғиноӣ танҳо аз ашъори персонажӣ иборат мегардад. Ин ба ниҳояти содагарой талаққӣ қардани масъалаи гуногунҷиҳат ва мураккаб мерасонад.

Истилоҳи лирикаӣ персонажӣ дар адабиётшиносии русӣ барои ифодаи мафҳуми шеъре ба истифода меравад, ки дар он шахсе, шахсияте, мавҷуде, ҳодисае, ки ба он шахсият бахшида мешавад, мавриди андешаву эҳсосоти отифии шоир қарор гирифта, баъзан бо тарҳҳои умумӣ ва баъзан мушахаскунандаи фардӣ зухур карда, дар худ махсусияти ҳастии иҷтимоиро ифода менамояд [3, 150-156]. Фаъолияти ин шахсият бинобар махсусияти шеъри ғиноӣ аз фаъолияти шахсиятҳои асарҳои навъи ҳамосӣ ва драмавӣ фарқи кулӣ дорад, ки ниҳоят афшурда буда, бештар аз таассуроти шоир вобастааст, то аз ҷараёни инкишофи ин ё он ҳодиса, ки бо он шахсият воқеъ мешаваду суҷаи асарро ташкил медиҳад. Дар натиҷа, ин гуна ашъор аз ҷиҳати ҳаҷм бештар хурд буда, хусусияти ибрази андешаву эҳсосот ва тасвир ҳам доранд, ки ба навъи ашъори лирикии персонажӣ дохил мешаванд.

Азбаски дар адабиётшиносии муосири тоҷик то алҳол дар бораи таснифи анвои шеъри ғиноӣ ҳеҷ тадқиқоти илмӣ сурат нагирифтааст (тадқиқотҳое, ки ҳастанд асосан мавзӯиву шакливу жанри мебошанд, на навъӣ), бинобар дар онҳо дар бораи ин навъи шеъри ғиноӣ, ки персонажӣ ном гирифтааст, ҳарфе нест. Ҳоло ҳуди истилоҳи лирикаӣ персонажӣ мавриди мулоҳиза қарор мегирад, ки муодили тоҷикии он пайдо карда шавад, зеро калимаи персона ба тоҷикӣ 1. шахс, симо; фард; зот; 2. кас, нафар, одам ва калимаи персонаж персонаж, қаҳрамон тарҷума карда шуда, дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» персонаж – яке аз иштироккунандагони воқиаҳои асари бадеӣ, ки аҳамияти ҷорумдараҷа дорад ва ба рафти воқиаҳо таъсире намерасонад [8], таъриф карда шудааст, ки дар мақоми худ дуруст аст. Аммо агар дар истилоҳи лирикаӣ персонажӣ персонаж бо яке аз ин калимаҳо тарҷума карда шавад, манзури ин мақола ба пуррагӣ ифодаи худро нахоҳад ёфт, зеро дар лирикаӣ персонажӣ персонаж шахси ҷорумдараҷа, балки дуҷор сеҷорумдараҷа ҳам набуда, шахсияти яқумдараҷа аст. Бинобар ин дар ин ҳолат персонажро шахсият ва лирикаӣ персонажро шеъри ғиноӣ шахсиятӣ гуфтан ба мақсад мувофиқтар аст, зеро анвои ин шеър, агарчи гуногун аст, аммо дар аксари онҳо шахсияте мавҷуд аст, хоҳ ба маънои мусбаташ, ки дар бештари шеърҳо чунин аст, ва хоҳ ба маънои манфӣаш, ки дар шеъри муосири тоҷик хеле кам дучор меояд. Ашхосе, ки дар ин навъ ашъор ҳузур доранд, дар бисёр маврид дар ҳақиқат ба ҳар ду мафҳум – ҳам мусбату ҳам манфӣ – шахсиятанд, ва агар ин тавр набошанд, шоир онҳоро дар тасаввуроти худ бозофаринӣ карда, агар хостааст, шахсияти мусбат пешниҳод кунад, бар мусбатнашон афзудааст, ва агар манзураш шахсияти манфӣ нишон додан будааст, бар ҳислатҳои манфии онҳо зам кардааст, яъне дар

ҳар ду ҳолат ҳам кӯшидааст, сурати шахсро ба тимсоли шахсият бирасонад. Аз ин ҳарфҳо бояд маълум бошад, ки тимсоли шахсият бар шахс бартар аст, зеро дар он бозофаринии шоир бештар буда, ҳулку атвори инсон амику гуногунчиҳат, ҳаҳони ботину зоҳири он фароҳу фарогиртар тасвиру ифода карда мешавад. Дар байни ин навъ ашъор шеърҳое ҳам ҳастанд, ки дар онҳо танҳо ишорае ба ин ё он чиҳати ҳулку атвори шахс вучуд дораду бас ва онҳоро наметавон тимсоли шахсият номид, вале ин чизро ҳам дар назар бояд дошт, ки ҳеҷ кондае бе истисно нест. Бо назардошти ҳамин истисно истилоҳи шеъри ғиноии шахсиятиро қабул кардан мумкин аст.

Шеъри ғиноии шахсиятӣ яке аз анвои хеле қадим аст, зеро дар осоре, ки аз даврони бостони таърихи башарият боқӣ мондааст, масалан, дар ашъори шуарои Юнону Руми қадим эпиграммаҳо (ҳаҷвия) мансуби ҳамин навъанд. Вожаи «эпиграмма» дар аввал дар Юнони қадим маънои фароҳе дошта, оид ба ҳамаи ашъори ҳаҷман хурд, ки дар мавзӯҳои гуногун гуфта мешуд, ба истифода мерафт. Маънои луғавии ин вожа катиба аст, ки аз ҷузьҳои латинии *graffo* – менависам ва – **epi** – дар иборат буда, мафҳуми шеъреро фаро мегирифт, ки дар ашъи мухталиф – дару дарвоза, девору пештоқ, кӯзау гулдонҳо навишта шуда, маъноҳои панду андарз ва ҳикматнокеро ифода менамуд. Баъдан мафҳуми он фарохтар гашта, онро барои унвони ашъоре, ки оид ба шахсият ва ҳолатҳои мухталифи зиндагӣ ва авзои руҳу равонии инсон гуфта мешуданд, истифода мекарданд. Дар ин чараён мафҳуми шеъре, ки мазмуни шӯҳӣ ва ҳаҷву мутоиба дошт, ба он бештар нисбат гирифт, ки ҳоло ҳам бисёртар ба ҳамин маъно истифода мешавад. Ин навъ шеър дар адабиёти тоҷик, аз аҳди сомонӣ то имрӯз, мавқеи густарда дорад.

Ҳоло агар бо ҳамин меъёр ба таҷрибаи шеъри классикии тоҷик мурочиат шавад, мисолҳои бисёре аз қолаби (жанри) нома, китъа, ғазал, рубой, маснавии кӯтоҳ ва қасидаҳои маҳдуд ва ё муқтазаб пайдо кардан мумкин аст, ки ба ин ё он шахсият бахшида шуда, ба ҳамин навъи шеъри ғиноии шахсиятӣ тааллуқ мегиранд. Ҳамон ғазали машҳури устод Рӯдакӣ «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме» намунаи дурахшони шеъри ғиноии шахсиятӣ, ки ба тавсифи Амир Нӯҳи Сомонӣ бахшида шудааст. Ва ё «Дар марсияи Абулҳасани Муродӣ» (Мурд Муродӣ на ҳамоно ки мурд, // Марги чунин хоҷа на корест хурд...) [4, 86] «Дар марсияи Шаҳиди Балхӣ» (Корвони Шаҳид рафт аз пеш, // В-они мо рафта гиру меандеш...) [4, 87] низ аз ҳамин навъ аст. Ва ё ин рубоие, ки дар нақӯҳиши касе гуфта шудааст, ки имрӯз кӣ буданаш ба мо маълум нест, вале дар замонаш ба хонандагон маълум буд:

Он харпадарат ба дашт хошок задӣ,
Момот дафу дурӯя чолок задӣ.
Он бар сари гӯрҳо таборак хондӣ
В-ин бар дари хонаҳо табурук задӣ [5, 103].

Шеъри ғиноии шахсиятӣ дар қолабҳои гуногун, китъа, моддаи таърих ва маҳсусан, ғазал, дар девони Ҳофиз ҳам фаровон аст. Дар ин ҷо танҳо ба ашъоре, ки шоир ба яке аз сарпарастони худ Ҳоҷӣ Қавом – Қавомиддин Ҳасани Тамғочӣ - вазири молиёти Шоҳ Шайх Абуисҳоқи Инҷу бахшидааст, мухтасаран мурочиат кардан кофист, ки мақоми ин навъ шеър дар эҷодиёти Ҳофиз тасаввур шавад.

Ҳофиз дар ғазали «Соқӣ, ба нури бода барафрӯз чоми мо» асосан шахсияти Ҳочӣ Қавомро мавриди андешаву эҳсосоти отифӣ ва тавсиф қарор додааст, ки аз чумла мегӯяд:

Дарёи ахзари фалаку киштии ҳилол

Ҳастанд ғарки неъматӣ Ҳочӣ Қавомӣ мо [9, 10].

Ва ё дар ғазале бо ин матлаъ: «Он, ки рухсори туро ранги гулу насрин дод, // Сабру ором тавонад ба мани мискин дод...», мегӯяд: «Дар кафи ғуссаи даврон дили Ҳофиз хун шуд, // Аз фироқи рухат, эй ҳоҷа Қавомиддин, дод» [9, 67]. Ва ё дар ғазали дигаре бо ин матлаъ: «Ишқбозию ҷавонӣ шароби лаълфом // Маҷлиси унсу ҳарифи ҳамдаму шурби мудом...», мегӯяд: «Нуктадоне базлагӯ чун Ҳофизи ширинсухан, // Бахшишомӯзе ҷаҳонафрӯз чун Ҳочӣ Қавом» [306, 184]. Ва ё боз дар ғазале бо ин матлаъ: «Маро аҳдест бо ҷонон, ки то ҷон дар бадан дорам, // Ҳаводорони кӯяшро чу ҷони хештан дорам...», мегӯяд: «Ба риндӣ шӯҳра шуд Ҳофиз миёни ҳамдамон, лекин // Чӣ ғам дорам, ки дар олам Қавомиддин Ҳасан дорам» [9, 195]. Ва ниҳоят дар ин китъа мегӯяд:

Ба аҳди салтанати Шох Шайх Абӯисҳок

Ба панҷ шахс аҷаб мулки Форс буд обод...

Дигар қарим чу Ҳочӣ Қавомӣ дарёдил,

Ки номи нек бибурд аз ҷаҳон ба бахшишу дод [9, 323].

Ҳамин тариқ, Ҳофиз ба ашҳоси дигар, ҳам бо мазмуни ситоиш ва ҳам бо мазмуни нақӯҳиш шеърҳо гуфтааст, ки онҳо аз рӯи маводу муҳтаво, андешаву эҳсосот ва баёнӣ ниғориш ба ин навъ – шеъри ғиноии шахсиятӣ мансуб мешаванд.

Дар мавриди қасидаҳо, махсусан, мадҳияҳо, ки ба ин ё он шахсияти воломақом бахшида шудаанд, бояд гуфт, ки агар онҳо бе ташбибу насиб, яъне қасидаи маҳдуд ва ё муқтазаб бошанду шахсияти дар онҳо васфгашта, бо иғроқҳои боварнашуданӣ аз меъёри инсонӣ фаро бурда нашавад, ба ин навъ мансуб шуданашон мумкин аст. Қасидаҳо маъмулан ба навъи шеъри ғиноии андешаву эҳсосоти тасвирӣ нисбат мегиранд. Дар ашъори ғиноии нимаи дуҷуми қарни бист ва эҷодиёти шуарое, ки дар ин ҷо мавриди баррасист, қасида дар ниҳояти нудрат мебошад. Аммо ашъоре, ки мазмуни мадҳу ситоиш дошта, дар қолабҳои дигар, на қасида, гуфта шудаанду ба шеъри ғиноии шахсиятӣ мансубанд, фаровонанд, махсусан, дар нимаи аввали қарни бист. Ин шеърҳо аксаран дар ситоиши сарварони Ҳизби Коммунист, Давлати Шуроҳо, симоҳои барҷастаи сиёсии дохиливу хориҷӣ, санаҳои таърихӣ, ҳодисаву воқеаҳои муҳимми давлатӣ, ашҳоси фарҳангӣ ва монанди инҳо мебошанд, ки бештар ба навъи шеъри ғиноии шахсиятии бесужа тааллуқ гирифта, бо табу тоби баланди ҳиссӣ эҷод шудаанд.

Шеъри ғиноии шахсиятӣ дар осори яке аз дурахшонтарин чехраҳои адабии нимаи аввал ва нимаи дуҷуми қарни бист Мирзо Турсунзода, ки ба шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ давлатӣ, фарҳангӣ, қаҳрамонҳои ҷанг, аз ҷумла, ба Ленин («Ба В.И. Ленин», соли 1940), Сталин («Бахти нав», соли 1939, «Ба номи Сталин», соли 1940, «Ба раҳбар», соли 1949), Долорес Ибаррури («Ба духтари Астурия», соли 1938), капитан Гастелло («Ҳотираи капитан», соли 1941), Тешабой Одилов («Баҳодури тоҷик», соли 1943), Манолис Глезос («Ҳазар кун»,

соли 1959), Пушкин («Ба А.С. Пушкин», соли 1949), Садриддин Айни («Эй табъи оташбор», соли 1939) бахшида шудаанд, мавкеи муайяне дошта, асосан ғояҳои сиёсӣву иҷтимоӣи замони навро ташвиқу тарғиб мекарданд. Ҳоло агар ба ҳамин навъ ашъори дар нимаи дуҷуми садаи бист навиштаи Мирзо Турсунзода назар афканда шавад, масалан, ба шеърҳои бахшида ба Маяковский («Ба муосири бузург», соли 1953), ба Зулфия, шоираи узбек («Марҳабо», соли 1958), Ғафур Ғулом («Барно ӣигит», соли 1963), Расул Ҳамзатов («Ба Расул Ҳамзатов», соли 1966) мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар нимаи дуҷуми қарни бист таваҷҷуҳи шоир бештар ба шахсиятҳои фарҳангӣ буда, ҷанбаи эҳсосоти инсонӣ ва самимонаи шеъраш қавитар гаштааст. Аз ин шеърҳо, «Марҳабо» ва «Ба Расул Ҳамзатов», бо ибрази ҳиссиёти самимонаи фардӣ ва дар айни ҳол, иҷтимоӣ, махсусан, шеъри аввал бар дигар ашъори ғиноӣи шахсиятии Мирзо Турсунзода бартарӣ доранд. Аз рӯи муҳтаво ва ишораҳои, ки дар шеъри «Марҳабо» ҳаст, он ба шоираи узбек Зулфия бахшида шудааст. Мирзо Турсунзода ҳамчун Раиси Кумитаи яқдили халқҳои Осиё ва Африқо дар Шуравии собиқ, ки шоираи узбек Зулфия ҳам яке аз аъзои он буд, ба бисёр кишварҳои Шарқ сафарҳои хидматӣ дошт. Мавзӯи шеър аз ҳамсафариҳои Турсунзода бо Зулфия ба ин мамлакатҳо ба ҳам омада, дар баробари изҳори муҳаббати самимонаи Турсунзода ба Зулфия, ҳамчунин ифтихори ўро аз шахсияти Зулфия, ки беҳтарин ҳислатҳои зани озоди Шарқро дар худ таҷассум намудааст, дар бар гирифтааст.

Шеъри «Марҳабо» аз 36 байти маснавӣ иборат буда, дар вазни рамали мусаддаси маҳзӯф (мақсур), бо сабки ҳикоятӣ навишта шудааст. Ҳарчанд бо сабаби сабки ҳикоятӣ доштан ва бо тарзи уфуқӣ сурат гирифтани суҷаи ғиноӣ шеър ба дарозӣ кашидааст, аммо самимияташ намегузорад, ки дилгиркунанда бошад. Азбаски шеър ғиноист, таассуроти шоир аз воқеа нисбат ба ривочи ҳуди воқеа муҳимтар аст, бинобар он воқеаҳо танҳо зикр гашта, таассурот муфассалӣ муассир баён мешавад. Шеър аз мурочиати хоҳишмандонаи шоир ба шахсияти шеър оғоз мегирад:

Духтари узбек, моро гӯш кун!
Дигаронро андаке хомӯш кун.
Гӯш кун! Гапҳои мо беҳуда нест,
Ин садоҳои дили осуда нест.
Шавки ту моро ба илҳон оварад,
Рӯ ба сӯи Ёзбекистон оварад.
То суҳан чун қоматат мавзун шавад,
Дар сари ҳар мисрае дил хун шавад [7, 262].

Аз ин мурочиат маълум аст, ки ин «духтари узбек» муҳлисони бисёре дорад, зеро шоир «Дигаронро андаке хомӯш кун» меғӯяд, то розӣ дили пурмуҳаббат ва мафтунӣ худро ҷун қомати ӯ мавзун қарда тавонад ва шеъре дар баробари ҳусну қомоли ӯ бигӯяд. Аммо шиква мекунад, ки «рӯдақиқудрат» забон надорад, то ин манзури худро бароварда созад, зеро ин «духтари узбек» на танҳо ҳусну малоҳати шахсӣ дорад, балки тамоми зебоӣву саодатмандии ватанаш – Ёзбекистонро дар худ таҷассум намуда, ҳатто бо як нигоҳ тамоми Шарқро пурсафо қардааст. Як мурочиатро бо ин қадар ҳиссиёту таассурот тавҷам баён қардани шоир далели дар ин шеър бар воқеа афзалият доштани

эҳсосоту таассурот мебошад. Азбаски мавзуи озолии зан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода макоми муҳимме дорад, дар ин ҷо ҳам ӯ дар сурати «духтари узбек» тимсоли зани озод ва саодатманди Шарқи Шуравиро меофарад. Аз мисраъҳои «Аз сари минбар суҳангӯии ту, // Хотирӣ аҳли адабҷӯии ту, // Сомеонатро ба ҷӯш андохтанд, // Дил ба даст овардаву дил бохтанд» [7, 262] яқин ҳосил мешавад, ки шеър дар ситоиши шоира Зулфия ва дар сурати ӯ тамҳиди заноне мебошад, ки «аз камии кистӣ бегона» буда, «мамлакат дар ихтиёр» доранд. Шоир сифатҳои шахсӣ, зебӣ ва ҳусну малоҳати шахсияти шеърро баробари фазилатҳои иҷтимоии ӯ тавсиф карда, таассуроти шахсиро моҳирона бо иҷтимоӣ пайванд медиҳад. Дар ин байт тавсифи суннати ба моҳ шабоҳат додани ҷеҳраи зан паҳлугардон шудааст, ки дар натиҷа таровату тозагӣ пайдо карда, бар бадеияти шеър афзудааст:

Акси рӯятро ба об андохтӣ,

Моҳро аз Нил берун сохтӣ [7, 263].

«Духтари узбек», Зулфия, шахсест, ки шеър ба унвони ӯ навишта шудааст, аммо ин ҳолат пас аз байти «Ҳаст дар ёдам, ки хангоми сафар, // Карда будӣ дӯстонатро хабар» [7, 263] ранги дигар гирифта, ӯ ба шахсияти ғиноии шеър табдил меёбад ва дар симои худ ҳулку атвори таъмилии иҷтимоии зани оздро таҷассум менамояд, ки соҳиби мамлакат асту меғӯяд: «Меҳмон дар Тошкентӣ мо шавед, // Аз тамоми Шарқ назди мо равед» [6, 211]. Ва шоир ҳам бо ӯ ҳамовоз шуда, таъкид ва тасдиқ мекунад, ки: «Мамлакат дар ихтиёри туст, туст, // Ўзбекистон дар қанори туст, туст» [7, 263]. Дар ин шеър ғояе, ки минбаъд дар осори дигари шоир ривочу раванг пайдо мекунад, ғояи «ба давлат ёр» шудани зан баён мешавад, ки меҳвари ашъори ба мавзуи зан навиштаи ӯ қарор мегирад. Боз, чунин ба назар мерасад, ки ин шеър таҷрибаи қаблӣ буд барои гуфтани достони ғиноии «Ҷони ширин», зеро қолабу вазн дар ҳар дуи ин асар як буда, сабки суҳан ҳам ҳамонанд аст.

Шеъри «Ба Расул Ҳамзатов» бехтарин шеъри ғиноии шахсияти Мирзо Турсунзода аст, ки ба дӯсташ, шоири маҳбуи ҷаҳоншумул, баҳшида шудааст. Ин шеър пас аз баргузории Рӯзҳои адабиёти тоҷик дар Доғистон ба қалам омада, таассуроти шоирро аз ин сарзамин бо лаҳни бисёр ҳам табиӣ дилнишин баён менамояд. Он дар қолаби ҷаҳорпора, бо қофиябандии **аба**, дар вазни рамали мусаммани маҳзуф (мақсур) навишта шуда, аз нух банд иборат мебошад, вале дар банди дуюм калимаҳои «ҷавонон, ҳубон, шамшербозон» ба сифати қофия оварда шудаанд, ки ба ҳам қофия баста намешаванд, зеро асоси онҳо «ҷавон», «хуб», «шамшербоз» буда, «он» дар ин калимаҳо пасванд аст ва хидмати қофияро ба ҷо оварда наметавонад.

Аз ҷиҳати муҳтаво ин шеър бисёр инсонӣ буда, суннати зиндагӣ ва ҳислатҳои ҳамаи мардумро тавсиф мекунад, ки ҷо-ҷо лаҳни шӯҳию зарофат ҳам дорад. Масалан, дар ин банд:

Гар ба китфи ман набошад бурка, ханҷар дар миён,

Бо ҷӣ фаҳрам пеши доғистонӣ абрӯкамон?

Тӯпии худро агар сад бор дар ҷои папах

Сӯяш андозам, ба ман сад бор баргардонад он [6, 137].

Дар ин чо ҳам шахсе, ки шеър ба унвони ўст, дар банди ҳафтум ба шахси ғиноӣ табдил меёбад, зеро муаллиф ба бозгӯи суҳанони ў мепардозад. Шахси ғиноӣ дар ин ҳарфҳои худ аз аҷдоди шуҳратёри тоҷикон, ҳаким Хайём, ҳамчун аз шоире ёд меорад, ки бехтарин вассофи майи ҳаётбахши зиндагист, мае, ки дилҳоро шоду аз кину ғубор пок месозад ва мардумро бо риштаи ҳамқадахӣ мепайвандад, то дар ғаму шодии ҳамдигар шарик бошанд:

Тоҷикон авлоди Хайёманд, гуфти, дӯстам,
Шод фарзандони айёманд, гуфти, дӯстам.
Ҳамқадах ҳастанд бо Хайём доғистониён,
Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд, гуфти, дӯстам [7, 138].

Ва дар ин шеър ҳам маҳаки санҷиши инсон, чун дар ҳамаи ашъори Мирзо Турсунзода, ошиқпешагии ўст, ки мегӯяд: «Дӯстам, бигзор, бошад кӯза лабрезии шароб, // Гӯши мо, бигзор, бошад банд бо чангу рубоб. // Ёри мо, бигзор, бошад бо ду шоир ҳамнафас, // Ҳардуро санҷида, бинмояд якеро интиҳоб» [7, 138]. Дар ин банд оҳанги зарофат ҳам ба гӯш мерасад. Дар давраҳои охир дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода мазмунӣ ташвиқотию таблиғоти сиёсӣ камрангтар шуда, назари шоир ба зиндагӣ бештар рангу рағани ошиқонаву ҳакимона пайдо менамояд.

КИТОБНОМА

1. Исакова, И.Н. Система номинаций литературного персонажа / И.Н. Исакова.[Электронный ресурс]. Zzz.dissertat.com
2. Корман, Б.О. Изучение текста художественного произведения / Б.О. Корман. – М.: Просвещение, 1972. – 110 с.
3. Пospelов, Г.Н. Лирика среди литературных родов / Г.Н. Пospelов. – М: МГУ, 1976. – 208 с.
4. Рӯдакӣ. Шеърҳо / Рӯдакӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 224 с.
5. Рӯдакӣ. Девони одамушшуаро Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ / Рӯдакӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ, 2000. – 190 с.
6. Турсунзода, Мирзо. Куллийт. Иборат аз 6 ҷид. Ҷ. 1. / МирзоТурсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 328 с.
7. Турсунзода, Мирзо. Гулчини ашъор / Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 430 с.
8. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1976.– 188 с.
9. Ҳофиз, Шамсиддин Муҳаммад. Куллийт / Шамсиддин Муҳаммади Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Замон, 1379/2001. – 360 с.

ВИЖАГИҲОИ НАВӢИ ШЕЪРИ ҒИНОӢИ ШАХСИЯТӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар мақола нави шеъри ғиноӣ, ки шахсиятӣ номида шудааст, мабҳаси таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд мешавад, ки дар ин навъ шеъ инсон ва ё шайъ мабҳаси эҳсосоту таассурот ва андешаҳои отифӣ қарор гирифта, бо сифатҳои гоҳ фардӣ ва гоҳ таъминӣ ба қалам меоянд. Дар он хусусияти навиҳои дигари шеъри ғиноӣ ҷой доштани мумкин аст, аммо ба шахсияти

муайян вобаста будани он нисбат ба тааллуқоти дигараиш беиштар аст. Амалу фаъолият дар он ниҳоят афшурда буда, инкишофи суҷаи гиноӣ нисбат ба ривочи онҳо ба таассуроти шоирона, ки дар шахс воқеъ мешавад, вобаста мебошад. Дар нимаи аввали қарни бистум мабҳаси ин навъ шеър беиштар шахсиятҳои сиёсӣ, давлативу ҳукуматӣ буда, баъдтар ҷои онҳоро афроди таърихӣ, фарҳангиву маънавӣ мегиранд. Муаллифи мақола вижагиҳои навъи шеъри гиноӣ шахсиятӣ ва зуҳури онҳоро дар осори Мирзо Турсунзода ба таври дақиқ ба баррасӣ гирифтааст, ки барои омӯзиши илми шеъри муосири тоҷик аҳамияти махсус хоҳад дошт.

Вожасҳои калидӣ: шеър, гиноӣ, шахсиятӣ, эҳсосот, таассурот, суҷа, инсон, шайъ, иҷтимоӣ, муҳтаво.

ОСОБЕННОСТИ ВИДА ЛИРИЧЕСКОЙ ПЕРСОНАЖНОЙ ПОЭЗИИ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В статье объектом анализа является вид лирической поэзии, названный персонажным. Отмечается, что в лирической персонажной поэзии предмет лирических чувств и переживаний является человек или предмет, которые отражаются индивидуальными, а иногда и типическими свойствами. В нем могут присутствовать особенности других видов лирической поэзии, но их принадлежность конкретной личности преобладает над другими его качествами. Действия в них изображаются предельно кратко, и развитие сюжета определяет поэтическое переживание, которого испытывает личность стихотворения, нежели развитие сюжета. В первой половине двадцатого века объектом такого вида поэзии, в основном являлись политические, государственные и общественные деятели, но в последующем их места занимают исторические, культурные, морально-духовные личности. Автор статьи, глубоко научно анализирует особенности лирической персонажной поэзии, и их разнообразные проявления в творчестве Мирзо Турсунзаде, которые имеют очень большое значение для научного изучения современной таджикской поэзии.

Ключевые слова: поэзия, лирическая, персонажная, чувство, переживание, сюжет, человек, предмет, социальное, содержание.

FEATURES OF THE TYPE OF LYRICAL CHARACTER POETRY IN THE WORKS OF MIRZO TURSUNZADE

The object of analysis in the article is the type of lyric poetry called character poetry. It is noted that in lyrical character poetry the subject of lyrical feelings and experiences is a person or an object, which are reflected by individual, and sometimes typical properties. It may contain features of other types of lyrical poetry, but their belonging to a specific person prevails over its other qualities. Actions in them are depicted extremely briefly, and the development of the plot determines the poetic experience that the personality of the poem experiences, rather than the development of the plot. In the first half of the twentieth century, the object of this type of poetry was mainly political, state and public figures, but subsequently their places were taken by historical, cultural, moral and spiritual personalities. The author of the article

deeply scientifically analyzes the features of lyrical character poetry and their various manifestations in the works of Mirzo Tursunzade, which are of great importance for the scientific study of modern Tajik poetry.

Keywords: *poetry, lyrical, character, feeling, experience, plot, person, object, social, content.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шӯъбаи адабиёти муосири тоҷикӣ Институтӣ забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Ҳаким – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Askar Hakim – Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Tajik Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after. Rudaki NAST, tel.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

ТДУ:890.550

**БАРРАСИИ АТРИБУТСИОНИИ МУНДАРИЧА ВА ҒОЯИ
«ФАВОИД-УЛ-ФУОД»-И ҲАСАНИ ДЕҲЛАВИ****Точинисо Ашрапова****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Нуфузи ҷаҳонбинии илмиву эҷодии гӯяндаву нависанда дар созмонёбии мундариҷаи малфузот. Малфузот ҳамчун як жанри вижаи насри сӯфия, на фақат шаклу сохторе дорад, ки дар ташаккулёбии он гӯянда ва нависанда саҳми номутаносиб гузоштаанд, балки дар инкишофи мундариҷаи он низ айнаи ҳамин нобаробарӣ ба мушоҳида мерасад. Шаклу сохтори малфузот, ҳарчанд онро ҳамчун як асари адабӣ ба намоиш оварда тавонад ҳам, мундариҷаи он чунин вижагиро аз худ зоҳир карда наметавонад. Аз ин рӯ, малфузотро аз лиҳози мундариҷа ҳамчун як асари комилан адабӣ шинохтан ғайримумкин аст, зеро он орову афкори сӯфиёнаи гӯянда // муаллиф ва нависанда // муаллифро, ки дар навбати худ аз ҷаҳонбинии орифони пешини ирфони исломӣ обишхӯр дорад, ба таври номутаносиб инъикос менамояд. Бар замми ин ҷаҳонбинии ирфонии нависанда // муаллиф мисли ҷаҳонбинии эҷодияш, ки дар офаридани шакли малфузот нисбатан озодтар буду маҳз бо истифода аз ҳамин озодии эҷоди бадеӣ сохтори малфузоташро аз соири малфузоти тариқати чиштиа имтиёз баҳшида тавонист, озод нест, балки комилан побанду дастбастаи ҷаҳонбинии сӯфиёнаи гӯянда // нависанда аст. Осонтар карда фаҳмониданӣ шавем, Ҳасани Деҳлавӣ дар шаклдиҳии сохтори малфузоти Низомуддини Авлиё ҳамчун нависанда // муаллиф ихтиёри нисбии бештар дошт, аммо дар созмондиҳии мундариҷаи он чунин ихтиёри нисбиро надорад, зеро вай аз ин лиҳоз як муриди сарсупурдаест, ки аз пеши худ ба таҳрири гуфтор // дастури шайх намебардозад ва ин корро бар худ ҳам раво намебинад. Ин аст, ки дар ташаккулёбии сохтори малфузот саҳму нуфузи Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун нависанда // муаллиф то чое назаррастар бошад, дар инкишофи мундариҷаи малфузот, баръакс, зери нуфузи афкори сӯфиёнаи Низомуддини Авлиё, яъне гӯянда // муаллиф қарор мегирад ва саҳму нуфузи ҷаҳонбинии эҷодияш коҳиш меёбад. Саҳм ё нуфузи ҷаҳонбинии илмиву эҷодии гӯяндаву нависандаи малфузотро чӣ гуна метавон муайян кард? Ҳангоми баррасии шаклу сохтори «Фавоид-ул-фуод» ба мо маълум гашт, ки асоси он маҷолис, ё дақиқтар ғӯем, малфузоти Низомуддини Авлиёст, ки дар сурати маҷлисҳо аз тарафи Ҳасани Деҳлавӣ шакли хос гирифтааст. Дар устухонбандии таркибии маҷлисҳо баҳши асосӣ ҷузъи ҳомили иттилооти тариқативу паёми ахлоқӣ ба ҳисоб меравад, ки он аз ҳадису оёти қуръонӣ, нақлу ривоят, ҳикоятҳои шомили мабоҳиси шеваи ибодату эътиқоди орифон шакл мегирад.

Маҳз ҳамин иттилооти тариқатӣ ва паёми ахлоқӣ ҳамчун моддаи мавзӯ дар инкишофи мундариҷаи «Фавоид-ул-фуод» ва ғояи офарандагони он маҳаки имтиёз ба ҳисоб меравад. Яъне барои муайян кардани саҳми гӯяндаву нависанда дар созмонёбии мундариҷаи малфузот ба инобат гирифтани мазмунӣ иттилооти тариқатӣ ва паёми ахлоқӣ–гуфтори бар оёту ҳадис, нақлу ривоят ва ҳикоятҳо асосёфтаи Низомуддини Авлиё зарур аст. Ин ҷо бояд таъкид кард, ки дар созмонёбии мундариҷаи малфузот, ба ғайр аз ҷузъи асосии маҷолис–маҳаки имтиёзи саҳми гӯяндаву нависанда, инчунин, дебоҷа, ҷузъҳои якуму дууми маҷолис низ мавҷуданд, ки аз лиҳози атрибутсия мутааллиқ ба нависанда // муаллифанд, на гӯяна // муаллиф. Нодида гирифтани моҳияти мавзӯи ин ҷузъҳои ёрирасони маҷолис ва арзаштҳои нависанда–пурсишҳои зимнии

мурид аз муршид нодида гирифтани саҳми Ҳасани Дехлавӣ дар созмонёбии мундариҷаи малфузот мебошад.

Он чи дар «Фавоид-ул-фуод» аз лиҳози мундариҷаофарӣ аз тафаккури эҷодии Ҳасани Дехлавӣ обишхӯр дорад, дебоҷаҳост, ки он ба гӯянда // муаллиф ҳеҷ тааллуқ надорад ва сад дар сад инъикоскунандаи ҷаҳонбинии эҷоди бадеии нависанда // муаллиф мебошад.

Мазмуни дебоҷаҳои «Фавоид-ул-фуод» ва аҷзои якуму дуҷуми маҷолис-ҳосили афкори адабии нависанда // муаллиф. Нахустин вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии дебоҷаҳо дар он ба мушоҳида мерасад, ки ҳар панҷи онҳо дар баробари таҷассумгари ҷаҳонбинии сӯфиёнаи Ҳасани Дехлавӣ ба ҳисоб рафтани ифодагари ҷаҳонбинии эҷоди бадеии вай низ ҳастанд, зеро бо истифода аз ин қисми ибтидоии чилдҳои малфузот нависанда ҳунари эҷодияшро дар нигориш ба ҷилва оварда, навъе ҳусни матлаъи ҳар чилдро таъмин карда, бо эҷоди ҷузъи манзум дар дебоҷа ба ин восита сабки нависандагӣро бо сабки шоирӣ ба барои хонандагон нишон додааст.

Ҳасани Дехлавӣ дар дебоҷаи ҳар чилди асар пеш аз исми мубораки муршиди хеш авсоф ва алқоби хосеро дар таъзиму эҳтироми Низомуддини Авлиё ба қор бурдааст, ки гувоҳи самимияту қалби муҳаббатомези ӯ нисбат ба ин пири маънавист. Ин самимияти қалбӣ аз тафаккури сӯфиёнаи вай нашъат ёфта, баъд аз зуҳур бар худ пӯшиши адабӣ гирифтааст. Ҳамин пӯшиши адабӣ мундариҷаи дебоҷаҳоро хусусияти адабӣ дода, аз мундариҷаи маҷлисҳои «Фавоид-ул-фуод», ки он ҷо саҳми нависанда // муаллиф дар муқобили саҳми гӯянда // муаллиф бисёр ночиз аст, имтиёз додааст.

Нерӯи зехнӣ эҷодие, ки Ҳасани Дехлавӣ ҳамчун нависанда // муаллиф дар иншикофи мундариҷаи маҷолиси «Фавоид-ул-фуод» ҳарч кардаст, нисбат ба саҳми вай дар офаридани мундариҷаи дебоҷаҳои мазмунан мутааллиқ ба худаш камтар аст. Дар мазмунофарии дебоҷаҳо зимомӣ суҳан қомилан дар ихтиёри нависанда // муаллифи малфузот мебошад ва вай дар ин қисми мутааллиқ ба худаш побанди афкори сӯфиёнаи гӯянда // муаллиф нест. Ончунон ки вай имкони бо забону сабки нисбатан шоиронаву ҳунари дар таърифу тавсифи муршидаш дар дебоҷаҳо кӯшидан дорад, дар аҷзои якуму дуҷуми маҷолис чунин шароитро надорад, агар ҳам дошта бошад, истифодаи он ниҳоят маҳдуд аст. Масалан, нависанда // муаллиф дар ҷузъи якуми маҷлисҳо наметавонад, ки ба ҷуз иваз кардани шумораи тартибии маҷлисҳо қоре дар тағйирдиҳии мавзӯ ва мундариҷаи маҷлисҳо анҷом диҳад. Ё ин ки дар офаридани мазмуни ҷузъи дуҷуми маҷлисҳо ҳангоми зикри санаи мулоқоту баргузории маҷлис наметавонад чизе аз худ илова кунад, ки мавзӯи маҷлисро мазмуни дигар бахшад.

Ба ҳар ҳол, бояд эътироф кард, ки Ҳасани Дехлавӣ дар ҳамин доираи ниҳоят тангу маҳдуди шароити имкони нишондиҳии тафаккури эҷоди бадеӣ тавонистааст дар офаридани мундариҷаи умумии «Фавоид-ул-фуод» ба ҳайси як нависандаи тавонову ҷирадаст саҳми худро гузорад.

Пӯшида нест, ки «Фавоид-ул-фуод» мисли ҳар малфузоти намоёндогони тариқати ҷиштия аз лиҳози мундариҷа дорои мавзӯоти гуногуну рангоранги иҷтимоиву ирфонӣ аст, на фақат дар доираи тасаввуфи тариқати ҷиштия маҳдуд мешавад, балки аз доираи анъанаву русуми сӯфиёнаи он берун омада, роҷеъ ба афқору орои бузургони тариқатҳои дигари роиҷ дар қаламрави асримиёнагии фарҳанги исломӣ низ маълумот медиҳад, офаридаи тафаккури эҷоди илмиву адабии гӯянда ба нависанда аст. Аз сохтор ва аҷзои таркибии он пайдош, ки асоси мундариҷаашро малфузоти гӯянда // муаллиф Низомуддини Авлиё ташкил медиҳад ва қисме аз мундариҷаи он марбут ба афкори тариқатӣ ва андешаҳои

адабии нависанда // муаллиф Ҳасани Дехлавӣ мебошад. Аз ин рӯ, барои дақиқтар омӯхтани мундариҷаи «Ҷавоид-ул-фуод» лозим аст, ки доир ба зиндагии Низомуддини Авлиё ва афкори сӯфиёнаи вай маълумот дода шавад.

Мухтасари зиндагии Низомуддини Авлиё ва андешаҳои ирфонии вай. Номи аслии ин сарҳалқаи тариқати чиштия Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Дониёл ибни Алии Бухорӣ аст [9; 130]. Лақаби вай Низомуддин, султонулмашоих, султонулавлиё, маҳбуби илоҳӣ мебошад [15; 310]. Падараш аз Бухоро ё тибқи дигар ривоят аз Ғазна ба Ҳиндӯстон мекӯчад ва дар шаҳри Бадоюн мустақар мешавад. Низомуддини Авлиё моҳи сафари соли 634/ноябри соли 1236 дар ҳамин шаҳр ба дунё меояд. Падараш дар панҷсолагии писараш дармегузарад ва тарбияи вайро модараш Бибӣ Зулайҳо ба уҳда мегирад. Баъд аз касби илму дониш ҳамроҳи модару хоҳараш дар 25-солагии аз Бадоюн ба Дехлӣ меояд. Дар ҳузури Хоҷа Шамсуддини Хоразмӣ ба таълим машғул мешавад ва тавачҷуҳи устоди худро ончунон ҷалб карда буд, ки барои вай ҷойи маҳсусе дар дарсгоҳ таъин карда буд [9; 133]. Аммо дар бораи ин давраи ҳаёти вай доктор Абулҳусайни Зарринқӯб санади дигареро меорад: «Дар ҷавонӣ дар фикху ҳадис табаҳхур ҳосил кард ва чун аз адаб ҳам мояи бисёр дошт, дар назди ақрон ба унвони «баҳҳос» ва «маҳфилшикан» маъруф шуд. Дар бистсолагии ба Аҷвадҳан назди Шайх Фаридуддин рафт ва дар маҳзари вай ғайр аз ҷавоиди ирфонӣ ба тааллуми маорифи динӣ ҳам ноил омад [8; 220]. Ба ҳар ҳол, дар ҳамин айёми зиндагии вай бо Начибуддини Мутаваккил-бародари Фаридуддини Ғанҷшакар ошно мешавад. Ин шайх, ки дар ҳамсоияи Низомуддини Авлиё мезист, вайро аз машғул шудан ба қазоват боздошт. Аз ин рӯ, вай аз Бадоюн ҷониби Аҷвадҳан барои таълимгири назди Фаридуддин Ғанҷшакар рафт ва чун ба ҳалқаи шогирдони ӯ пайваست, малфузоти вайро бо номи «Роҳат-ул-қулуб» гирдоварӣ ва китобат кард [2; 37]. Аз вай улуми мутадовили замонро хуб аз худ кард, то он ҳад ки пираш вайро хирқаи иршод пӯшонид ва барои наشري тариқати чиштия ба Дехлӣ фиристод. Ҳамин тариқ, вай дар Ғиёспури Дехлӣ ба ваъзу хитоба ҳиммат гумошт ва зуд соҳиби обрӯву нуфуз гашт. Насируддин Маҳмуди Авадхӣ, Аҳӣ Сироч ва Мавлоно Шарафуддини Қошонӣ барин шогирдон дар атрофаш гирд омаданд [9; 133]. Шухрату овозаи вай ончунон шоеъ гашт ва ҳалқаи дарси вай густариш ёфт. Вакте Муиззуддини Кайқубод-писари Султон Ғиёсуддини Балбан дар Ғиёспур масҷиде бунёд кард, омадурафти аҳоли ба маҷлиси Низомуддини Авлиё торафт зиёд шуд. Низомуддини Авлиё аз қасрати равуои муридони, ки барояш инзивову хилватро аз ӯ гирифта буданд, ботинан дар ранҷ буд, меҳост, ки тарки Ғиёспур намояд. Аммо ин ҳама ранҷро барои тарғибу ташвиқи ғояҳои тариқатии пираш Фаридуддин Ғанҷшакар, ки бар дӯши вай воғузор карда буд, таҳаммул карданро раво донист. Дар ҳамин айём бар ҳалқаи ҳаводоронаш Амир Хусрав ва Ҳасани Дехлавӣ пайвастанд [9; 136]. Низомуддини Авлиё мисли аксари орифон аз суҳбату ҳамнишинӣ бо салотин ва умарову вузаро худдорӣ мекард ва ҳар амалдору ҳокимро ба ҳузур намепазируфт. Алоуддини Хилҷӣ тавассути Амир Хусрав ҳам, ки аз муридони наздики пири худ буд, ба ҳузури Низомуддини Авлиё бор наёфт, аммо иродати худро ба ин шайхӣ маъруф ва пуртарафдор кам накард ва, ҳатто, хангоми ҳучуми муғулҳо ба Дехлӣ шуморе аз муридонашро барои ҳимояи шаҳр аз душман равона кард [15; 319]. Зиёда аз 20 тан муридони маъруфи ӯ дар сарчашмаҳои қуҳнаву нав, аз ҷумла «Таърихи Чишт ва машоихи чиштия» феҳриствор ба қайд омадаанд, ки номи Амир Хусрав ва Ҳасани Дехлавӣ дар аввали рӯйхат дарҷ шудааст [15; 324].

Низомуддини Авлиё 18-уми рабеъулохири соли 725/11-уми апрели соли 1325 дар синни навадуюксолағи аз олам даргузашт ва мазораи имрӯз дар Деҳлии нав воқеъ аст.

Ин пири тариқати чиштиа, ончунон ки ҳудаш таъкид мекунад, «ҳеч китобе нанабишт» [2, 57], тамоми умрашро ба тарбияву таълими алоқамандони тариқати чиштиа ва маунату тафаккуди мардуми дармондаву ниёзманд сарф кард.

Мавзуоти иҷтимоӣ дар мундариҷаи «Фавоид-ул-фуод». Муҳтавои маҷолиси «Фавоид-ул-фуод» бозгӯи он аст, ки он аз ҷиҳати мундариҷа фақат ирфонӣ нест ва шомили мавзуоти ахлоқиву ҳикмӣ низ мебошад. Инъикоси урфу одатҳои хос дар асари мавриди тадқиқ хеле назаррас аст.

Дар муҳити зиндагии Ҳасани Деҳлавӣ ва Низомуддини Авлиё расми ҳосаи ақди издивоҷ роиҷ будааст. Агар духтареро ба никоҳи марде дароранд, нишонаи ин амри хайр соҳибони вай ширинкома ба дигарон мебурдаанд. Ин урф дар маҷлиси ҷиҳилукуми ҷилди ҷорум чунин инъикос ёфтааст: «Малех, ки атиқи хидматгори ман аст, қадре набот пеш бурд. Магар аҷузаи ўро ақде шуда буд. Хоча...ро маълум буд, ки ин Малехро ҷаҳор аҷуза аст. Алғараз, чун набот бидид, фармуд, ки чист? Банда арздошт кард, ки аҷузаи ўро ақде шудааст. Хоча... рӯй сӯи ў кард ва фармуд, ки ҳар киро як духтар бошад, ўро ҳичобе бошад аз дӯзах. Туро худ ҷаҳор аст!» [2, 218].

Дар намунаи ғавқ баробари инъикосиёбии як урфи мардумӣ мавзуи иҷтимоии дигар, яъне тарбияи духтар ва аҳамияти ба қамол расонидани духтар матраҳ шудааст, ки имрӯз низ арзиши ҳудро гум накардааст.

Ҳамчунин, дар маҷлиси панҷуми ҷилди дувум, вақте ки дар бораи бузургии модари Фаридуддини Ғанҷшакар суҳан меғӯяд, чунин ҷумлаеро ба забон меоварад, ки ҳолӣ аз ҳикмати тарбиявӣ нест: «Фарзандро салоҳияти модар ва падар қавӣ асар мекунад!» [2, 149]. Солеҳ будан, яъне покдилу покдоман будани падару модар бар фарзанд таъсири қалон мерасонад. Ин маънои онро дорад, ки покдилию покдомани падару модар ба фарзанд тариқи хун интиқол меёбад ва як падидаи ирсист.

Низомуддини Авлиё дар парвариши шогирдони худ, баробари саҳтириҳои зиёд, хеле меҳрубон ҳам буд ва равишҳои хоси тарбия ба қор мегирифт, хусусан бо шогирдоне, ки дубора ба фасоди пешини худ боз мегаштанд, ба таври ҳайратовар муносибат мекард ва бо ин восита онҳоро ба бозгашти муборак ба ҳалқаи шогирдонаш илқо мекард. Дар ин бора Ҳасани Деҳлавӣ ҳамчун нависанда // муаллиф аз забони ғӯянда / муаллиф Низомиддини Авлиё ҳикояте мефармояд: (Низомиддини Авлиё дар бисёр мавридҳо, агар «шайхе» меғуфт, ҳудро дар назар дошт, чунончи муршидаш Фаридуддин агар ҳикояте аз ҳаёти худ меовард, пардапӯшона аз забони «дарवेशе» нақл мефармуд – Т.А.). «Шайхе буд бас бузург. Яке ба хидмати ў биёмад ва иродат овард ва байъат кард ва хирқа ёфт, чунончи расми ин қор омадааст. Баъд аз чанд гоҳ хабар ба шайх расониданд, ки он мурид ба фасод машғул гаштааст ва бар сари маъсияте, ки буд, боз рафта. Шайх, чун ин маънӣ бишунид, дар хонаи он мурид рафт ва ўро гуфт: «Биё, дар хонаи ман сокин шав, ҳар ҷӣ кунӣ дар хонаи ман кун, зеро ки дарवेशи ҷомеъи хайрот аст ва пардапӯшӣ яке аз сифоти дарवेशист. Ғараз он ки ҳар ҷӣ дар хонаи ман кунӣ, ман пардапӯшӣ кунам». Мурид, чун ин суҳан бишунид, сар дар қадами шайх овард ва байъате ба таҷдид қарду тоиби мутлақ гашт» [2, 81-82].

Дар идомаи ҳикоят Шайх Низомиддин чунин ҳулоса намуд: «Муридро низ мебояд, ки дар ҳаққи пир эътиқод дуруст бошад, чунонки муъмин, чун имони ў

дуруст бошад, ба гуноҳ кофир нашавад. Ва мурид низ, чун эътиқоди ӯ дуруст бошад, агар лағзише уфтад, бар истибдоди ӯ ҳукм натавон кард. Умед бошад, ки ба баракати эътиқод ба ислоҳ боз ояд» [2, 81-82].

Чунин муносибати хайрхоҳонаи муршид сабаби аз роҳи қач ба роҳи рост бозгаштани муриди гумроҳ мегаштааст ва чунин усули таъсиррасонии тарбиявӣ аз самараноктарин усулҳо ба шумор мерафтааст, ки назари онро дар осори ирфонӣ, хусусан насри таълимии сӯфиён, бисёр дучор мешавем.

Аз ҳикоеҳои «Фавоид-ул-фуод» чунин бармеояд, ки Низомиддини Авлиё на танҳо донандаи хуби шеърӣ форсиву арабист, балки худ низ гоҳе шеър мегуфтааст. Далели таъби шоирӣ доштани вай ҳамон як рубоие мебошад, ки дар мактуби худ ба пираш – Фаридуддини Ганҷшакар навишта, ирсол кардааст:

З-он рӯй, ки бандаи ту хонанд маро,

Бар мардумаки дида нишонанд маро.

Лутфи омаи инояте фармудааст,

В-арна, чӣ касам, халқ чӣ донанд маро [2; 181].

Ҳамчунин, аз муҳтавои асари мавриди тадқиқ фаҳмидан мушқил нест, ки дар маҷолиси Фаридуддин Ганҷшакар ва Низомуддини Авлиё низ адибону шуарои ҳамасрашон монанди Бадруддини Ғазнавӣ, Муҳаммад Ато, Шамси Дабир, Шамсулмулк, Ҳамидуддини Ногурӣ, Шамсулорифин, Бурҳониддини Ғариб, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Ҳоҷа Ҳасани Деҳлавӣ ва дигарон ширкат мекарданд, аз ашъори худ меҳондаанд, аз вусъати донишу маънавияти ин ду орифи мутабаххир бархӯдор мегардиданд.

Ин маълумот собит месозад, ки маҷолиси ин сарҳалқаи тариқати чиштиёнак дар фақат дар доираи мабоҳиси диниву тариқатӣ маҳдуд мешуд, балки доир ба шеър адаб ва шуарову таъсири сухани онон низ домани баҳс мегустанд. Аз ин ҷост, ки дар «Фавоид-ул-фуод» масоилу мабоҳиси ирфониву иҷтимоӣ дар омехтагӣ дарҷ шуда, мундариҷаи ҳосаеро аз худ берун додааст. Мундариҷаи «Фавоид-ул-фуод» мисли мундариҷаи осори адабӣ хусусияти яклахтӣ надорад, чунки аз силсилаи мавзӯи гуногун ба ҳам омадааст. Аз ин рӯ, метавон байни «Фавоид-ул-фуод» ва дилхоҳ асари ирфонии дигар умумияти мавзӯиро ба мушоҳида гирифт.

Умумияти мавзӯ дар «Фавоид-ул-фуод» ва «Муҳх-ул-маъонӣ». Аз лиҳози мундариҷа ва шеваи баёни матолиби ирфониву иҷтимоӣ он аз тарафи ғӯянда // муаллиф ва сабки нигоҳи он ба қалами нависанда // муаллиф «Фавоид-ул-фуод» як асари таълимиест, ки барои тарбияи мавънавии муридони тариқати чиштиёнак нигоҳонида шудааст. Ин аст, ки онро ҳамчун як асари таълимиву тарбиявӣ шинохтан дуруст мебошад. Аз маҷмуи мавзӯҳо, ки мундариҷаро ташкил медиҳад, метавон ғояи «Фавоид-ул-фуод»-ро муайян кард. Ғояи ин асари таълимиву тарбиявӣ талқини ишқи орифонаи инсон ба Офаридгори худ аст.

Чунончи гуфта шуд, мундариҷаи «Фавоид-ул-фуод» аз силсилаи мавзӯи гуногун ба ҳам омада, ҳангоми таҳлили ғоявӣ низ боз ба мавзӯҳои алоҳида таҷзия мегардад. Чунин хусусияти мавзӯӣ ва ғоявӣ умумияту ягонагиро байни «Фавоид-ул-фуод» ва насри сӯфиёнаи дигар ба вучуд меорад. Мо ин умумияту ягонагиро бо усули муқоисаи таркибии «Фавоид-ул-фуод» ва асари насрии худӣ Ҳасани Деҳлавӣ – «Муҳх-ул-маъонӣ» таҳлилу тадқиқ карда метавонем.

Ҳасани Деҳлавӣ дар асари «Фавоид-ул-фуод» аз хусуси итмом ёфтани китоби «Муҳх-ул-маъонӣ» ва ҳусни пазироии Низомиддини Авлиё аз ин китоб, ҳамчунин, дар радифи кутуби боарзиши машоихи пешин зикр намуданаш чунин хабар медиҳад: «Ҷаҳоршанбеи бисту савуми моҳи муҳаррами санаи исно ғашара

ва сабъами (712 х.) давлати пойбӯс ҳосил шуд. Он рӯз котиб (Ҳасани Дехлавӣ – А.Т.) китоби «Мухх-ул-маонӣ» ба хидмати эшон бурда буд, таҳсин ва истехсон бисёр намуд. Ҳамон рӯз байъате ба таҷдид карда омад ва кулоҳ аз сари мубораки худ бар сари ин бандаи бечора ниҳод. Валҳамду лиллоҳи ғало золика. Он замон, ки кулоҳ ба дасти мубораки худ бар сари банда ниҳод, ду бор ин байт бар лафзи дурарбор ронд:

Дар ишқи ту кори хеш ҳар рӯз
Аз сар гирам, зикр сару кор!

Аз нисбати китобе, ки банда бурда буд, фармуд, ки аз китобҳое, ки машоих набиштаанд, «Рух-л-арвоҳ» нек бороҳат аст, неқӯ китобест! Бар лафзи муборак ронд, ки қозӣ Ҳамидуддини Ногурӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, онро ёд дошт. Бар сари минбар аз он бисёр гуфтӣ. Ва аз китобҳое, ки қудаму набиштаанд, «Кут-ул-қулуб» неқӯ китобе аст, дар араби ва дар порсӣ «Рух-ул-арвоҳ.» [2, 86].

«Мухх-ул-маонӣ», ончунонки мусахҳеҳи он – Озармидухт Сафавӣ таъкид мекунад, «бар мавзуи ишқ навишта шуда ва онро метавон тафсири ишқи ирфонӣ ва ташреҳи мафҳуми руҳонӣ гуфт...» [5; 53]. Ин асари мансур аз ҷиҳати ғояи адабӣ бо маснавии «Ишқнома»-и нависанда хеле қаробат дорад. Дар «Ишқнома» мафҳуми ишқ дар ҷамъияти замони шоир бар асоси ифодаи моҳияти нокомии ду инсонӣ маҳдуд дар ҷаҳорҷӯби эътиқоди диниву мазҳабӣ ва наҷодиву милли маҷоли ифода ёфта бошад, дар «Мухх-ул-маонӣ» доманаи васеъ дошта, он қомилан аз диди ирфонӣ ташреҳу тафсир шудааст. Ин аст, ки умумияту ягонагии ғоявӣ мундариҷавӣ на фақат дар ин ду асар, ки яке манзуму дигаре мансур аст, балки дар асари таълимиву тарбиявӣ «Ҷавоид-ул-фуод» низ ба мушоҳида мерасад. Аз ҳадафи таълифи «Мухх-ул-маонӣ» маълум мешавад, ки ғояи онро талқини ишқи орифонаи инсон ба Худо таъкил мебахшад. Ин яқинан худ нишондиҳандаи он аст, ки байни ин ду асари дорои хусусияти таълимиву тарбиявӣ, яъне «Ҷавоид-ул-фуод» ва «Мухх-ул-маонӣ» умумияту ягонагӣ дар ғояву мундариҷа ба таври барҷаста вучуд дорад.

Ин умумияти ғоявиро бар асоси қиёси матолиби ирфонии ҳаммавзуи «Ҷавоид-ул-фуод» ва «Мухх-ул-маонӣ» собит қардан қандон душвор нест.

Намуна аз «Ҷавоид-ул-фуод»:

«Баъд аз он **ҳикоят** амиралмуъмин Абубакри Сиддик, разияллоҳу анҳу, фармуд, ки ӯ ҷиҳил ҳазор динор ба ҳазрати Рисолат овард:

Шукрона ҷиҳил ҳазор динор диҳанд,

Бо меҳу гилем ишқро бор диҳанд.

Ва он чунон буд, ки он рӯз дар ҳонаи Абубакри Сиддик, разияллоҳу анҳу, ҷиҳил ҳазор динор мавҷуд буд. Он ҳама ба хидмати Расул, алайҳиссалоту вассалом, овард. Мустафо, алайҳиссалом ва-т-таҳия, фармуд, ки бар фарзандон ва аҳли байт чӣ гузоштай? Гуфт: - Худой бас аст ва Расули ӯ!» [2, 61-62].

Намуна аз «Мухх-ул-маонӣ»:

«**Нукта.** Сиддиқи Акбар, разияллоҳу анҳуро, ҳамин муомала буд, чун доияи ишқ дар қор омад, неъмату сарвати қандинсоларо ба меҳеву [гилеме] мубодала қарду ҳаштод ҳазор динор рӯнамои он ҳумоюнписар [қартар] аз сад ҳумое дар миён овард. Расулulloҳ, саллаллоҳу алайҳи ва салам, фармуд: «Эй Абубакр, захира чӣ меғузурӣ?» Гуфт: «Ё Расул, алайҳуссалоту вассалом ва расуллоҳу. Гуфт: «Эй писари Буқоҳофа, қаҳфи ишқ қомоқо дираме қунӣ, насибаи олами хок, қунонки маъхӯд аст, қуръае намеғузурӣ?» Гуфт: «Ё Расулаллоҳ, ман қарифе қун дар ту ёфтаам, аз имрӯз то субҳи қиёмат сабуҳии садоқат ва дӯстқомии дӯстии ту қарғиз аз даст нағузорам» [5; 61-62].

Ҳикояти мазкур, ки дар маҷлиси сивусеюми ҷилди аввали «Ҷавоид-ул-фуод» омадааст, ба масъалаи садақа додан ва шаклҳои он ихтисос ёфтааст. Дар нақли мазкур Абубақр сарсупурдагияшро ба Паёмбар (с) ва эътиқоду имони худро ба Худо бо садақадиҳии ба ҳудаш хос ба ҷилва меғузорад. Мавзуи баҳси ғӯянда // муаллиф, яъне нокили ҳикоят тарғибу ташвиқи хосу ом ба садақа ва корҳои хайр аст, ки он бо истифодаи талмех аз рӯзгору рафтори Абубақр анҷом пазируфтааст.

Айни ҳамин нақл дар «Мухх-ул-маъонӣ» бо тарҳи масъалаи ишқ ба Офаридгор мавриди истифодаи нависанда Ҳасани Деҳлавӣ қарор гирифтааст.

Агар дар ҳикояти аввал талмехи мазкур бо қорбурди калимаву таъбир ва ҷумлаҳои одиву муқаррари хоси малғузот барои ҳаллу фасли мавзуи садақа маҷоли ифода ёфта бошад, дар нақли дувум бо қорбурди вожагону таъбир ва ҷумлаҳои нисбатан аз зеҳни ом бегонатару номаънустар барои баёни мавзуи таъсири ишқ ба дилу ҷон ва рафтору кирдори инсон хидмат кардааст. Муқоисаи қорбурди як талмех дар ду асар (Ҳасани Деҳлавӣ дар таълифи яке ҳаққи нимамуаллифӣ дорад ва дар таълифи яке ҳаққи комили муаллифӣ) собит месозад, ки умумияти мавзӯ дар ин ду асар хеле ба таври барҷаста ба назар мерасад.

Мундариҷаи моҳиятан ирфониву иҷтимоии ба таълиму тарбия нигаронидашудаи «Ҷавоид-ул-фуод», бо он ки асосан аз малғузот // гуфтори гуногунмавзуи ғӯянда // муаллиф–Низомуддин Авлиё ташкил ёфта бошад ҳам, онро бе нақши қалами нависанда // муаллиф–Ҳасани Деҳлавӣ, ки дар пайвандбахшии силсилаи мавзуоти ахлоқиву ҳикामीи ташаққулдиҳандаи мазмуни мутлақи асар ҳамчун далели саҳму нуфузи ҷаҳонбинии эҷодии ӯ тасаввур қардан номумкин аст.

Бо вучуди он ки «Ҷавоид-ул-фуод» дорои мундариҷаи таълимиаст, ғояи онро ишқи ирфонии инсон ба Офаридгор созмон медиҳад, зеро ҳадафи ғӯянда // муаллиф ва нависанда // муаллиф аз таълиму тарбияи гуфториву навишторӣ ба шунаванда // хонанда расонидани паёми мутлақи ишқ аст, на ҷизи дигар. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки «Мухх-ул-маъонӣ» ҳамчун як сарчашма барои таълифи «Ҷавоид-ул-фуод» хизмат кардааст.

КИТОБНОМА

1. Бақоев, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ. Монографияи илмӣ /М. Бақоев. Душанбе: Ирфон, 1975. – 280 с.
2. Деҳлавӣ, Ҳасан. Ҷавоиду-л-фуод /Ҳасани Деҳлавӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва ҳавошиву фаҳориси Муҳаммадлатифи Малик.–Лоҳур: 1966 м.-269 с. (чопи сангӣ).
3. Деҳлавӣ, Ҳасан. Ҷавоиду-л-фуод (Малғузоти ҳазрати хоҷа Низомиддин Авлиё). Тасҳеҳ ва тавзеҳоти Тавфиқ Субҳонӣ.-Техрон: Ирфон, 1390.
4. Деҳлавӣ, Ҳасан. Ҷавоиду-л-фуодБа эҳтимоми Аҳмад Ҳасанхон.-Деҳлӣ: Хусайнӣ, 1866 (чопи сангӣ).
5. Деҳлавӣ, Шайх Амир Ҳасан Алоӣ Сичзӣ. Мухх-ул-маъонӣ (Таҳия, тасҳеҳ ва пешгуфтори Озармидухт Сафавӣ–Алигарх: Интишороти Институи таҳқиқоти форсии Донишгоҳи Алигарх), 2007. – 105 с.
6. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома /Алиакбари Деҳхудо. Ҷилди 14. – Техрон. – 550 с.

7. Дорошукух, Муҳаммад. Сафинату-л-авлиё /Муҳаммади Дорошукух. Таҳияи Иззатбек Шехимов. Маркази илмии Камоли Хучандӣ. –Хучанд: Ношир, 2019. – 390 с.

8. Зарринкӯб, Абулхусайн. Дунболаи чустучӯ дар тасаввуфи Эрон / Абулхусайни Зарринкӯб. – Техрон: Амири Кабир, 1380. – 492 с.

9. Ориё, Ғуломалӣ. Тариқаи чиштиа дар Ҳинду Покистон ва хадамоти пайравони ин тариқа ба фарҳанги исломиву эронӣ. –Техрон: Заввор, 1365. – 260 с.

10. Разавӣ, Атҳар Аббос. Таърихи тасаввуф дар Ҳинд / Атҳар Аббоси Разавӣ. Чилди аввал. Тарҷимаи Мансури Муътамадӣ. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1380. – 503 с.

11. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. Ҷ.2. / Забехуллоҳи Сафо. Таҳия ва тавзеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Мақсудов. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 325 с.

12. Ҷомӣ, Абдурахмон. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазарот-ул-қудс /Абдурахмони Ҷомӣ. Бо муқаддимау тасҳеҳ ва таълифоти доктор Маҳмуд Обидӣ. – Техрон: Интишороти Иттилоот, 1370. – 590 с.

13. Ҷомӣ, Абдурахмон. Баҳористон / Абдурахмони Ҷомӣ. Таҳия ва тавзеҳоти Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1987.-160с.

14. Шариф, Худой. Назарияи наср дар адаби форсии асрҳои 3-9 ҳиҷрӣ / Худой Шариф. – Душанбе: Пайванд, 2004.– 320 с.

15. Чиштӣ (Мавдудӣ), Сайид Аҳмадшоҳ. Таърихи Чишт ва машоихи чиштиа ва хадамоти фарҳангии эшон дар қораҳои ҷаҳон.–Кобул: Интишороти кутуби Байҳақӣ, 1389–384 с. - 16 с. (ҷадвалу тасвирҳо) - 400 с.

БАРРАСИИ АТРИБУТСИОНИИ МУНДАРИҶА ВА ҶОИ «ФАВОИД-УЛ-ҶУОД»-И ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ

Дар мақола дар хусуси малфӯзот ҳамчун як жанри насри сӯфия маълумот дода шуда, муҳимтарин хусусиятҳои он мушаххас карда шудааст. Муаллифи мақола мақоми Ҳасани Деҳлавиро дар тарҳрезии малфӯзоти Низомуддини Авлиё нишон дода, вале дар созмони мундариҷаи он маҳдуд буда, зери ақидаҳои сӯфиёна қарор доштани ӯро собит намудааст. Аз баррасии шаклу сохтори «Ҷавоид-ул-ҷуод» муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки малфӯзоти Низомуддини Авлиё дар сураати маҷлисҳо аз тарафи Ҳасани Деҳлавӣ шакли хос гирифтааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар устухонбандии таркибии маҷлисҳо бахши асосӣ ҷузъи ҳомили иттилооти тариқативу паёми ахлоқӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин саҳми Ҳасани Деҳлавӣ дар тарҳрезии муҳтавои дебоҷа ва нерӯи зеҳнии ӯ дар шаклгирии маҷолиси асар ба тариқи мушаххас арзёбӣ гардидааст. Муаллиф таъкид бар он дорад, ки дар таснифи «Ҷавоид-ул-ҷуод»-и Ҳасани Деҳлавӣ «Мухх-ул-маонӣ»-и суҳанвар ҳамчун сарчашма хидмат кардааст.

Важҳои калидӣ: Ҳасани Деҳлавӣ, Низомуддини Авлиё, «Ҷавоид-ул-ҷуод», «Мухх-ул-маонӣ», тариқати чиштиа, малфӯзот, насри сӯфия.

АТТРИБУЦИОННЫЙ ОБЗОР СОДЕРЖАНИЯ И ИДЕИ «ФАВАИД- УЛЬ-ҶУАД» ХАСАНА ДЕХЛАВИ

В статье представлены сведения о малфӯзот как жанре суфийской прозы и указаны его важнейшие особенности. Автор статьи показал позицию Хасана

Дехлави в оформлении сборника Низамуддина Авлия, но был ограничен в организации его содержания и доказал, что находится под влиянием суфийских идей. В статье представлены сведения о малфузот как жанре суфийской прозы и указаны его важнейшие особенности. Автор подчеркивает, что в заострении собраний главной ролью считается носитель нравственной информации и послания. Также по-особому оценен вклад Хасана Дехлави в разработку содержания предисловия и его интеллектуальная мощь в формировании предпосылок произведения. Автор подчеркивает, что в классификации Хасана Дехлави «Фаваид-уль-Фуад» источником послужило «Мухх-уль-Маони» поэта.

Ключевые слова: Хасан Дехлави, Низамуддин Аулия, «Фаваид-уль-фуад», «Мухх-уль-маони», чистия, малфузот, суфийская проза.

ATTRIBUTION OVERVIEWCONTENT AND IDEA OF HASAN DEHLAVI'S «FAWAID-UL-FUAD»

The article provides information about malfuzot as a genre of Sufi prose and indicates its most important features. The author of the article showed the position of Hasan Dehlavi in the design of the collection of Nizamuddin Awliya, but was limited in the organization of its content and proved that he was influenced by Sufi ideas. The article provides information about malfuzot as a genre of Sufi prose and indicates its most important features. The author emphasizes that in the ossification of meetings, the main role is considered to be the bearer of moral information and messages. Also especially appreciated is the contribution of Hasan Dehlavi to the development of the content of the preface and his intellectual power in shaping the premises of the work. The author emphasizes that in Hasan Dehlavi's classification of «Fawaid-ul-Fuad» the source was the poet's «Muhh-ul-Maoni».

Key words: Hasan Dehlavi, Nizamuddin Auliya, «Fawaid-ul-fuad», «Muhh-ul-maoni», chishtiya, malfuzot, Sufi prose.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашрапова Тоҷинисо Ҳабибовна, сармуаллимаи кафедраи адабиёти классикии тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, к. Мавлонбеков 1., тел. [+992]: 92 928820072, Е-майл: habibovna.a@gmail.com

Сведения об авторе: Ашрапова Таджинисо Хабибовна, ст. преподаватель кафедры таджикской классической литературы ГОУ «Худжандский государственный Университет имени академика Бободжона Гафурова» 735700 Республика Таджикистан, г.Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. тел. [+992]: 92 928820072, Е-майл: habibovna.a@gmail.com

Information about the author: Ashrapova Tajjiniso Khabibovna, senior lecturer of the department of Tajik classical literature, State Educational Institution «Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov» 735700 Republic of Tajikistan, Khujand, st. Mavlonbekov 1., tel. [+992]: 92 928820072, Е-майл: habibovna.a@gmail.com

**ПРАВДЫ ЖИЗНИ И СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В
ПОВЕСТИ «КАМЕНЬ ЗА ПАЗУХОЙ К УРАГАНУ» САТТОРА ТУРСУНА**

Карор Мухаммадизода
Таджикский национальный университет

Идейный и творческий процесс, происходивший в шестидесятых годах прошлого века в Таджикистане, дал толчок появлению целой плеяды молодых свободомыслящих поэтов и писателей, многие из которых занимаются по настоящее время художественным творчеством и считаются зрелыми и состоявшимися культурными деятелями. Одним из тех, кто вошел в литературную среду того времени является Сатор Турсун, являющийся в наши дни известным писателем, имеющим собственное видение жизни и достойное место в литературе. Он автор романов «Три дня одной весны» (1988), «Трагедия, или сказание о скитающийся мужчины» («Садама, ё худ достони як марди саргардон») (1995), сборников рассказов «Пламенное сердце» («Дили гарм») (1971), «Молчание гор» («Сукути куллаҳо») (1974), «Лук Рустама» («Камони Рустам») (1976), «От рассвета до заката» (1979), «И снег тоже пройдет» («Барф ҳам мегузарад») (1983), «Двенадцать рассказов» (1986), «Тысячелетнее дерево» («Дарахти хазорсола») (1991), «Камень за пазухой к урагану» («Санг раф бағал ба тӯфон») (2002), «Зима жизни» («Зимистони умр») (2006) и многочисленных эссе, статей и заметок. Своим методом и стилем постановки важных проблем, изобилием идей, он привлек внимание не только таджикских, но и читателей за пределами нашей Родины.

Почти все его произведения переведены на русский язык, они издавались на страницах известных литературных журналов, таких как «Наш современник», «Дружба народов», «Аврора», «Молодая гвардия», «Роман-газета», в еженедельниках «Литературная газета» и «Литературная Россия». Кроме этого произведения Сатора Турсуна переведены на венгерский, немецкий, английский, словацкий, вьетнамский, болгарский, арабский, индийский языки, а также на языки тамиль, урду и были изданы во всех республиках бывшего Советского Союза, кроме Латвии и Молдавии. В Иране его произведения были напечатаны в журнале «Симорг». Восемь книг были изданы в известных издательствах Москвы, Таллинна, Будапешта и Ташкента, в таких как «Известие», «Молодая гвардия», «Радуга», «Советский писатель», «Лооминг», «Европа», «Ёш гвардия» на русском, эстонском, венгерском, узбекском и арабском языках. Его произведения были высоко оценены со стороны литераторов и критиков на страницах журналов «Литературное обозрение», «Дружба народов», «Нева», «Шарк юлдузи» и в еженедельниках «Литературная газета» и «Неделя», повышая влияние и авторитет таджикской прозы в национальном и мировом масштабе.

Как отмечает известный таджикский критик Худои Шарифов, «Саттор Турсун не является летописцем политических и социальных событий. Он изображает своих героев и события со своего личного социального видения и с идейным пристрастием... Он из тех литераторов, который в своих произведениях «ставит конкретные цели и намерения на научном философском уровне и создает литературную действительность случайным мнением и точкой зрения [23, 438].

Действительно, Саттор Турсун имеет характерный для него видение и представление, подтверждения этому его творения последних лет. В 2002 году был издан сборник под названием «Камень за пазухой к урагану» («Санг дар багал ба тӯфон»), который состоит из трех частей: рассказов, повестей и афоризмов. Видно, что собранные в сборнике рассказы, повести и мысли являются результатом новых поисков в выборе тем и способов и методов художественного исследования жизни и человека. Сам автор, также говоря об этой особенности говорит «...во второй половине семидесятых годов и в начале восьмидесятых я писал очень много. Но весь ценный опыт в литературе я приобрел в девяностых годах» [17, 484].

Сборник начинается с повести «Камень за пазухой к урагану» («Санг дар багал ба тӯфон»), в котором описывается судьба одного человека, его жизненные затруднения и проблемы. Писатель на примере жизни одного труженика, показывает противоречия между людьми, вечную борьбу между добром и злом, описывает его духовный и внутренний мир, его размышления и мечты. Саттор Турсун с высоким творческим мастерством и глубоким пониманием и восприятием реальности и жизненных проблем изображает борьбу человека с природой, трагические последствия ненависти и вражды, мести и зависти.

Эта повесть небольшого объема. Сюжет развивается крайне медленно, неторопливо и охватывает небольшой временной период. Автор описывает всего лишь два дня из жизни главного героя Рашода. Повесть написана с соблюдением трех главных направлений: анализ, развитие и итог события. Анализ начинается с описания природы, а его взаимосвязь с внутренним миром главного героя развивает сказ. Потому как окружающая природа, сильный ураган, не заканчивающийся снегопад, холмы и вершины, покрытые снегом, безмолвная степь созвучны и солидарны с душевным состоянием Рашода, с ураганом, который бушует в его душе. Атмосфера и место события, тяжелые зимние ночи, чабанская хижина, стадо овец, и болезнь Малы, верной собаки Рашода.

Стержнем этой повести является психологическое и душевное состояние центрального персонажа и поэтому повествование автора минимальное. Автор начинает сказ, изображает ночное нападение волков, уничтожение нескольких овец и собаки – Малы, перепалку Рашода с заведующим фермой **Рахим** Акбаром, а другие моменты связаны с размышлениями, мечтами и воображением героя. Можно сказать, что произведение является сборником философских мыслей автора.

В повести для раскрытия внутренних качеств, скрытых тайн, сложных и противоречивых отношений главного героя используется важное средство психологической прозы – внутренний монолог. Используя этот прием, автор не сразу вводит своего героя в процесс высказывания своих суждений, анализа, сравнения и вывода, а описывает момент, который в дальнейшем стал бы основой для дальнейшего развития сюжета. В рассказе встречаются высказывания в форме монолога – размышления, монолога – обсуждения, монолога – состояния. Монолог в форме обсуждения в рассказе используется чаще.

Говорят, когда у человека болит душа, он становится активным и ищущим Или, как говорят, «как много делает с человеком душевная рана. Он ломает все стереотипы, кардинально меняется, даже если не меняется внешне, не дает ни малейшей возможности кому-либо придаться даже к какой-либо мелочи и заслуживает одобрения и похвалы» [4, 188]. Герой исследуемой нами повести – Рашод имеет душевную рану, боль которой пробудила в нем чувство ненависти и мести. В его жизни нет героических поступков. Он обычный пастух, трудолюбивый и справедливый, в определенной мере – добрый и чуткий к окружающим. Профессию пастуха он унаследовал от отца. Он не желает зла никому, даже к животным. Он с нежностью смотрит на свою больную собаку, на это безмолвное, но умное и преданное существо и поддерживает его. Переживает за судьбу своего помощника Собира, и винит себя за его пропажу.

Саттор Турсун в этой вечной борьбе между добром и злом показывает не только человеческую силу, но и ту невероятную силу, которая скрыта в глубине человеческой души и на что она способна. С этой целью автор описывает болезнь верной собаки Рашода Бебока и воспоминания главного героя, которые уводят его в прошлое. Четыре года назад Рашод выпросил эту бдительную и бесстрашную собаку у одного чабана и сам вырастил его. Рашод по сути является доброжелательным и добродушным человеком, который никогда не забывал преданность и службу. Бебока, так как это безмолвное существо ни один раз спасало стадо овец от внезапных и неожиданных бед. Но сегодня он болен и мучается. С одной стороны эти воспоминания не дают забыть Рашоду о верной собаке, а с другой стороны, он размышляет об окружающем мире и о борьбе живых существ в нем.

Саттор Турсун в своих произведениях для художественного и философского анализа и исследования реальности часто прибегает к изображению природы и миру животных. Писатель во многих своих произведениях, таких как роман «Три дня одной весны», в повести «Тоска» (Хасрат), в новеллах использует пантеистическое учение (единство человека и природы). В исследуемой нами повести это направление просматривается в изображении собаки – Бебок.

Другая проблема, которая не дает покоя герою в те тяжелые дни – это общечеловеческие ценности и судьба человека. В те моменты, когда он вспоминает своего помощника Собира, его еще больше накрывает смятение и беспокойство. Это его состояние говорит о том, что Рашод не безразличен к

судьбе Собира, потому что Собир за свою недолгую жизнь еще ничего не видел: «В любом случае пусть это путешествие Собира закончится удачно. Он еще молод и ничего не видел в этой жизни. Ему всего лишь двадцать один год. Летом он хотел жениться, создать семью, увидеть светлые и радостные дни. И Раход, который был в жизни несчастен, от всего сердца просил у Создателя для него удачи и везения» [16, 21].

В дальнейшем развитии событий Саттор Турсун ведет читателя по страницам воспоминаний и размышлений главного героя, раскрывая его личность. На этом основании автор оставляет читателей наедине с героем рассказа, с его мыслями и переживаниями. Раход в проблемах жизни, несправедливости и в природных явлениях чувствует себя беспомощным, и одиноким. Для преодоления этого состояния и освобождения от этих тревожных мыслей Раход пытался занять себя чем-либо. Хотел забыться и выпивал, но это усугубляло его состояние и всплывали воспоминания прошлых дней: память о предательстве Насрин и неразделенной любви. Если до этих дней он переживал за сегодняшний день, теперь его преследовали воспоминания минувших дней. Он любил Насрин. Перед его взором всплывал образ Насрин, он вспоминал, что мечтал после окончания школы поехать в город и выучиться на учителя, а после возвращения жениться на Насрин, создать семью. Но губительная война разрушила все планы, мечты и надежды. Как и многие его сверстники, Раход помогал своим родителям и с пятнадцати лет взял в руки посох чабана. Это его психологическое и душевное состояние знакомит читателей с определенным жизненным периодом.

В последующих размышлениях главного героя выясняется главная причина его злополучий. В разговорах самим собой Раход проклинает свою жизнь и считает себя несчастным. Причину этого он видит в Рахим Акбаре, который вернулся с войны и женился на Насрин. Считает, что он, зная что Насрин была ему обещана еще с колыбели, умышленно женился на ней.

Раход любил Насрин и иногда они встречались. Был уверен, что она любит его, так как она ему обещана. Но почему она выбрала Рахим Акбара? Этот вопрос не оставлял его в покое. В действительности, их любовь не была запланирована на их воссоединение. Это чувствуется даже в размышлениях Рахода. В одной из встреч Раход «в первый и последний раз признался Насрин в том, что очень сильно любит ее. Насрин тоже к слову ответила, что тоже иногда думает о нем...» [16 34]. Ее слова прозвучали сухо и неуверенно. Чувствовалось, что этот разговор произошел случайно или к слову. Встречи их были не похожи на встречи влюбленных, которые готовы связать себя узами брака и верности. Если их отношения были искренними, Насрин никогда не согласилась бы выйти замуж за Рахима Акбара. Ни Насрин, ни Раход ничего не сделали и не предприняли для достижения своей цели. Они смиренно согласились с волею судьбы. В связи с этим, Раход выглядит не уверенным и не активным. Эти его качества берут начало от его узкого мировоззрения и его чувство ревности побеждает. В конце концов, эта ревность привела его на тропу мести и избавление от этого он видит в уничтожении Рахима Акбара.

Другой образ этого рассказа Рахим Акбар в конце рассказа раскрывает себя. До того как он появляется в сюжете, его личность из-за воспоминаний Рашода предстает перед взором читателей, как самовлюбленный, корыстный, несправедливый человек. Но это не реальная оценка человека, который испытывает чувство ненависти, злобы и вражды. На самом деле, Рахим Акбар также обладает лучшими человеческими качествами, как щедрость, храбрость, бесстрашие и поэтому нельзя его воспринимать как полностью отрицательного героя. Его плохие качества – высокомерие и надменность, безжалостность и жестокость, отказ и не признание обрядов и обычаев предков, воровства общественного имущества и он является вредным для общества человеком. Но в его отношении к Рашоде его образ меняется, и это отношение раскрывается в конце этого рассказа.

Когда Рахим Акбар приехал на пастбище для проверки овец, Раход пользуясь моментом спровоцировал драку и во время потасовки и рукоприкладства высказал ему все что накопилось в душе: «Это за то, что ты людей за людей не считаешь! Не знаешь ни жалости, ни сострадания! Душа твоя черна как уголь! Ты не мусульманин! Бога не боишься! Ворует, несмотря на свое богатство! Прибегая к богатству и деньгам, обманным путём женился на моей возлюбленной. Растоптал традиции и обычаи предков! Не отказываешься ни от какой подлости и низости! Так как изначально был злодеем и негодяем!» [16, 50].

Услышав это, Рахим Акбар понял причину ненависти Рашода к нему, его злобный взгляд, непослушание и возражение, не исполнение его поручений это была Насрин. Раход любит Насрин.

Если оставить в стороне отношение Рахима Акбара к общественному имуществу, его воровство и стремление к выгоде, он был не виноват в несложившихся отношениях Рашода и Насрин. Ее замужество не было насильственной. Сватам, которых отправил Рахим к родителям Насрин, было дано согласие и он взял ее в жены. Он не совершил никакого греха, все произошло по обоюдному согласию и этот случай является естественным и часто происходит в жизни. Обвинять его в этом неправильно. Во всем что произошло с Рашодом и Насрин, виноваты они сами. К сожалению, Раход не сознает этого и это имеет свои причины.

Если человек не имеет жизненного опыта, не получил подходящего воспитания в семье, далек от знания и культуры, он не может поставить перед собой задачи и не может понять цель своего существования. Человека воспитывает его окружение и естественно, что доброта и любовь окружающих пробуждает в человеке только лучшие качества, а грубость, неблагодарность и несправедливость приводит к дурным поступкам и предательству.

Наш герой Раход тоже живет в обстановке, где тяжесть быта и труда не дает ему понять жизненную реальность. Он полагается только на судьбу и не предпринимает никаких действий для изменения своей жизни. Поэтому он находится в психологическом тупике и не видит выхода, из этой ситуации,

кроме как уйти из жизни. И поэтому Рашода нельзя относить не к положительным и не к отрицательным героям.

В заключении можно сказать, что Саттор Турсун посредством своего героя изобразил жизнь общества, в которой человек находится связанным и окованным со средой, живет в лишении и невезении. Смерть Рашода и Рахима Акбара является как бы знаком протеста против несправедливости общества и порочной действительности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бақозода, Қ. Гузашти айём ва таҳаввули адабиёт / Қ.Бақозода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 302 с.
2. Боршаговский, А.М. Қаҳрамони замон ва инкишофи наср (Баҳс дар атрофи тарҷумаҳои русии асарҳои Сорбон «Занги аввал», С.Турсун «Камони Рустам» ва Ю.Акобиров «Норак») / А.М. Боршаговский // Садои Шарқ. – 1980. – № 6. – С.133-136.
3. Бурджанидзе, М.Ш. Тенденция развития психологической новеллы в современной персидской литературе. Автореф. дисс. канд. фил. наук / М.Ш.Бурджанидзе. – Боку, 1985.
4. Ваҳҳобов, Р. Адабиёт ва фарҳанги миллий / Р.Ваҳҳобов. – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
5. Гинзбург, Л.Я. О психологической прозе / Л.Я.Гинзбург. – М.: INTRADA, 1999. – 415 с.
6. Компонеец, В.В. Художественный психологизм в советской литературе (20-е годы) / В.В.Компонеец. Л.: Наука, Ленингр. отдел-ние, 1980. – 113 с.
7. Костюковский, Б.А. Қаҳрамони замон ва инкишофи наср (Баҳс дар атрофи тарҷумаҳои русии асарҳои Сорбон «Занги аввал», С.Турсун «Камони Рустам» ва Ю.Акобиров «Норак») / Б.А.Костюковский // Садои Шарқ. – 1980. – № 6. – С.141-143.
8. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон / А.Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. –160 с.
9. Набавӣ, А. Чусторҳо ва ибтикорот дар наср / А.Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
10. Рачабӣ, М. Ба фикри ман / М. Рачабӣ. – Душанбе: Адиб, 2003. – 213 с.
11. Солеҳов, Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80 қарни XX / Ш.Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 169 с.
12. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он (Маҷмуаи мақолот) / Ш.Солеҳов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 240 с.
13. Турсун, С. Камони Рустам. Повест ва ҳикояҳо / С.Турсун. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 384 с.
14. Турсун, С. Дарахти ҳазорсола / С.Турсун. Новеллаҳо, андешаҳо. (Барои наврасон ва ҷавонон). – Душанбе: Адиб, 1991. – 256 с.
15. Турсун, С. Санг дар бағал ба тӯфон / С. Турсун. // Садои Шарқ. – 1998. – №1-6. – С. 22-25.
16. Турсун, С. Санг дар бағал ба тӯфон: Қиссаҳо, ҳикояҳо, андешаҳо / С.

Турсун. – Душанбе: Адиб, 2002. – 288 с.

17. Турсун, С. Зимистони умр / С.Турсун. – Душанбе: Адиб, 2006. – 624 с.

18. Хочамуродов, О. Насри зехнгарои форсии Эрон дар қарни XX. (Поэтикаи жанр) / О.Хочамуродов. – Душанбе: Маркази эроншиносӣ, 2003. – 233 с.

19. Ҳаниф, Ш. Пайванди дилҳо (Дар бораи эҷодиёти С.Турсун) / Ш.Ҳаниф // Комсомоли Тоҷикистон. – 1985. – 22 сентябр.

20. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.

21. Шамисо, С. Анвои адабӣ / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавсӣ, 1338. – 375 с.

22. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллий / Х.Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с. Шукуров, М. Андешапарварӣ – ғафлиятмандии иҷтимоӣ / М.Шукуров // Садои Шарқ. – 1977. – № 8. – С. 134-141.

ПРАВДЫ ЖИЗНИ И СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОВЕСТИ «КАМЕНЬ ЗА ПАЗУХОЙ К УРАГАНУ» САТТОРА ТУРСУНА

В повести «Камень за пазухой к урагану» писатель Саттор Турсун изображает сложность жизненных обстоятельств на фоне борьбы человека с природой, показывая трагические последствия затаенной обиды, чувства алчности и корысти. И все это он делает, используя свое художественное мастерство с глубоким восприятием неоспоримости правды жизни.

В контексте вечной борьбы добра и зла писатель хочет показать не только силу всеобъемлющей доброты человеческого сердца, но и пытается изобразить злую силу на другой стороне, которая таится в человеческом сердце других людей, и раскрыть, на что оно – это зло способно проявить себя.

Главный герой повести живет в условиях, отягощенных тяжелым трудом и лишениями, и плохо осознает метаморфозы жизни. Он полагается исключительно на судьбу, предреши́нной свыше, и не прилагает никаких усилий, чтобы найти правильный путь в жизни.

Таким образом, он оказывается в духовном тупике, не имея иного выбора, кроме как отчаяться и отказаться от жизни. Поэтому его нельзя оценить как абсолютно хорошего или абсолютно плохого человека.

Можно подытожить, что в данном произведении автор через повседневную жизнь своего главного героя описывает общество, в котором люди умиротворены и связаны неудачами, лишениями, несправедливостью и предрассудками. Уничтожение героя произведения — смертный приговор и означает отрицание и уничтожение добрых и справедливых правил и постулатов этого общества.

Ключевые слова: Саттор Турсун, психологизм, герой, характер, рассказ, монолог, сюжет.

ҲАҚИҚАТИ ҲАЁТ ВА ВОҶЕИЯТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҚИССАИ «САНГ ДАР БАҒАЛ БА ТӢҶФОН»-И САТТОР ТУРСУН

Саттор Турсун дар қиссаи «Санг дар бағал ба тӯфон» бо маҳорати хуби ҳунари ва дарку фаҳми ҳақиқати бебаҳси ҳаёт мураккабиҳои зиндагиро дар

набарди инсон ва табиат тасвир карда, оқибати фоҷиабори кина парваридан, ҳиссиёти қасосталабӣ ва ниқорчӯиро нишон додааст.

Нависанда дар заминаи набарди азалии неку бад на фақат иқтидори дили некхоҳи инсонро нишон додан мехоҳад, балки қўшидааст қувваи аҳримане, ки дар қаъри дили инсон ниҳон аст, нишон диҳад ва ба чӣ қодир будани онро ошкор созад.

Қаҳрамони қисса дар шароите рӯзгор дорад, ки бори меҳнату заҳмат мекашад ва аз воқеияти рӯзгор хуб огоҳ нест. Ӯ фақат така ба сарнавишт намуда, барои роҳи дурусти зиндагиро пайдо намудан ҷаҳду талош надорад. Бино бар ин, дар бунбасти рӯҳӣ қарор гирифта, ба ҷуз навмедӣ ва даст шустан аз зиндагонӣ чораи дигаре надорад. Аз ин рӯ, вайро наметавон шахси комилан хуб ё бад баҳо дод.

Хулоса, нависанда дар қисса тавассути рӯзгори қаҳрамони худ ҷомеаро тасвир кардааст, ки инсон дар он гирифтору пойбанди ноқомию маҳрумиятҳо ва ноинсофию бадбинихост. Нобуд гардидани қаҳрамони асар ҳукми марг ва инқору нестӣ хостан ба ин ҷомеа аст.

Калидвожа: Саттор Турсун, психологизм, қаҳрамон, характер, ҳикоя, монолог, сужет.

THE TRUTH OF LIFE AND SOCIAL REALITY IN THE STORY «A STONE IN THE BOSSOMER TO THE HURRICANE» BY SATTOR TURSUNS

In the story «A Stone in the Bosom to the Hurricane» the writer Sattor Tursun depicts the complexity of life circumstances against the background of man's struggle with nature, showing the tragic consequences of hidden resentment, feelings of greed and self-interest. And he does all this using his artistic skill with a deep perception of the undeniable truth of life.

In the context of the eternal struggle between good and evil, the writer wants to show not only the power of the all-encompassing goodness of the human heart, but also tries to depict the evil force on the other side, which is hidden in the human heart of other people, and to reveal what it - this evil is capable of manifesting itself.

The main character of the story lives in conditions burdened by hard work and deprivation, and is poorly aware of the metamorphoses of life. He relies solely on the fate predetermined by the higher powers and makes no effort to find the right path in life.

Thus, he finds himself in a spiritual impasse, having no choice but to despair and give up on life. Therefore, he cannot be assessed as an absolutely good or absolutely bad person.

It can be summarized that in this work, the author, through the daily life of his main character, describes a society in which people are pacified and bound by failures, deprivations, injustice and prejudice. The destruction of the hero of the work is a death sentence and means the denial and destruction of the good and fair rules and postulates of this society.

Key words: Sattor Tursun, psychologism, hero, character, story, monologue, plot.

Маълумотномаи муаллиф: *Муҳаммадизода Қарор Муҳаммадӣ* – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ 17; **E-mail:** nqaror@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-51-29.

Сведения об авторе: *Муҳаммадизода Қарор Муҳаммади* – кандидат филологический наук, доцент кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17; **E-mail:** nqaror@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-51-29.

Author: *Muhammadizode Qadar Muhammadi* – candidate philological science, associate professor of the department of theory and modern Persian-Tajik literature of the philological faculty of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki avenue.

E-mail: nqaror@mail.ru. Phone: (+992) 935-08-51-29.

ПОДШОҲОНИ ПЕШДОӢ – БУНӢДУЗОРОНИ
ТАМАДДУНИ БАШАРӢ

Бехрӯзи Забехулло

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Шоҳ дар «Шоҳнома» танҳо ба маънои ҳоким нест, балки фаротар аз он ба маънои ҳаким аст. Бухусус симои шоҳони пешдодӣ дар ин ҷамоса ба ҳамин маънӣ далолат мекунад. Афлотун ҳам дар китоби худ «Чумхур» аз бунёди мадинаи фозила суҳбат мекунад ва яке аз шартҳои бунёди ҷомеаи идеалӣ аз назари ӯ ин буда, ки дар раъси қудрати он файласуф ё ҳаким қарор дошта бошад. Манзур аз файласуф ҳамоно марди огоҳу доноӣ. Дар ҳамосаи миллии оириётаборон низ маълумоте, ки дар бораи шоҳони пешдодӣ зикр шудааст, бар шартҳои Афлотун барои идораи ҷомеа мутобиқат дошта, балки фаротар аз он ҳаст. Аммо хираде, ки дар «Шоҳнома» мудом аз он ёд мекунад, ҳамоно ба маънои хирад дар андарзҳои «Динқарди шашум» дорад. Динқард китоби бузургест ба забони паҳлавӣ, ки онро «Дарсномаҳои зардуштӣ» низ ном мебаранд. Ба ҳамин тартиб хирад дар «Динқарди шашум» ба ҷуз маънои аслии худ, ки неруи фаҳму дарқ аст, ҳамаҷунин баҳше аз низоми динии Урмузд низ ҳаст, ки ҷаҳонро офаридааст ва нигоҳдорӣ мекунад. Аз ин рӯ, «Шоҳнома» шоҳасарест, ки бо ситоиши Худованди ҷону хирад оғоз меғардад. Бар асоси фармудаи Фирдавӣ инсон танҳо бо кумаки хирад имкон дорад, ки ҳама худро бишносад ва ҳама Худованди ҷаҳонфарино:

Парастанда бошию ҷӯяндароҳ,
Ба фармонҳо жарф қардан нигоҳ.
Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад [4,1].

Ба далели муҳим будани ҷойҳои хирад Фирдавӣ ин калимаро дар «Шоҳнома» беш аз 900 бор такрор қардааст. Вай хирадро мавҳабати илоҳӣ медонад, ки ба сабаби лаёқат ба инсон ҳада дода шудааст. Хирад дар «Шоҳнома» ҳамаҷун бартарин ғавҳари олами ҳастӣ ва масдари некиву неқирдорӣ муаррифӣ шудааст. Аҳамияти хирад ва хирадгарой дар баҳши устураи «Шоҳнома» ба таври мукамал ба тасвир қашида шудааст. Қисмати шоҳони пешдодӣ дар «Шоҳнома» ҷойҳои хирад дар олами ҳастӣ ва ҳаётӣ башарино ба намоиш меғузорад. Қорномаи шоҳони пешдодӣ шоиства ибрат буда, бояд мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор гирад. Ҳар яке аз шоҳони пешдодӣ вобаста ба замон хидматҳои арзишманда барои башарият анҷом додаанд. «Шоҳони Пешдодӣ ба унвони аввалин подшоҳони рӯи замин, таъолим, ибдоъот ва ниҳодҷоеро таъсис қарданд, ки ба рушди тамаддуни инсонҳо кумаки бисёре қардаанд» [2].

Фарқи асотир аз таърих дар он аст, ки ривоятҳои асотирӣ санади таърихӣ надоранд ва ба тариқи шифоҳӣ аз насл ба насл ба ёдгор мондаанд. Баъзе аз асотир бо пайдо шудани санад ба воқеияти таърихӣ табдил шудаанд. Ба фармудаи пажӯҳишгари таърих Зухра Саидмуродӣ: «Асотир нишондихандаи фарҳанг ва наҳваи тафакқури мардумон дар давронҳои қуҳан ва забони гуёи таърихӣ аст аз давронҳои пешотаърихӣ. Асотир намояндаи тадовуми зиндагии фарҳангии як миллат ва ба навъе таърихи он аст» [3]. Ҳамин мазмунро худӣ Фирдавӣ низ дар бораи устура ва достонҳои шоҳасари ҳеш ба зебой таъриф қардааст:

Ту инро дурӯғу фасона мадон,
Ба яксон равиш дар замона мадон.
Аз ӯ ҳар чӣ андархурад бо хирад,
Дигар бар раҳи рамзу маънӣ барад[4, 2].

Нахустин хидмате, ки подшоҳони пешдодӣ анҷом додаанд ва аҳаммияти умумибашарӣ дорад, таъсиси аввалин ҷомеаҳо барои инсонии ибтидоӣ будааст. Маҳз ҳамин омил, яъне сарчамъ кардани инсонҳои ибтидоӣ дар ҷомеаҳои кучак барои зиндагии муштарақ пойдевори бунёди тамаддуни башарӣ ба ҳисоб меравад. Сипас дар заминаи зиндагии муштарақ бунёди дин, расму ойин, фарҳанг, назми хонавода, давлат асос гузошта шудааст. Ба қавли муҳаккиқ Заҳро Озарниюш «Пешдодиён нахустин дудмони фармонраво дар таърихи асотирии Эрон ба «фармонравои ҷаҳон» маъруф буданд... Дар бовари умум асотир ҷанбаи ғайривоқеъ ва афсонаӣ доранд, аммо бар ҳилофи тасаввури омма дар илми асотиршиносӣ таърихи муттақӣ бар ривояти шифохиро устура меғунд. Силсилаи пешдодиён ба иллати адами вучуди санади мактуб, асар ё катибае аз давраи ҳукумат то ба имрӯз дар бахши асотирии таърихи Эрон ҷой гирифтаанд, ҷунончи бо қовишҳои бостоншиносӣ асаре аз ин силсила ба даст биёяд, ҷойгоҳи он дар таърих тағйир мекунад» [2].

Шоҳони пешдодӣ дар «Шоҳнома» дорои сифатҳои мебошанд, ки маҳз ҳамин авсоф заминаи ташкили ҷомеаи башарӣ ва баъдан давлату тамаддуно фароҳам сохтааст. Аз рӯи маълумотҳои, ки дар бораи подшоҳони пешдодӣ дар «Шоҳнома» зикр шудааст, метавон сифатҳои барҷастаи онҳоро ба тартиби зайл номбар кард:

1. Яздонпарастӣ;
2. Ташкили нахустин ҷомеаҳои башарӣ;
3. Кашфи рамзу рози олами ҳастӣ;
4. Мураббӣ ва раҳнамои мардум;
5. Рисолати паёмбарӣ барои қавми худ;
6. Асосгузори давлат ва низомии сиёсӣ;
7. Содиркунандаи нахустин дастур ва қонун;
8. Мусаллат ба ҳикмату дониш;
9. Доду диҳиш;
10. Тамаддунофарӣ.

Яъне, низомии подшоҳӣ як раванди табиӣ буда, бар асоси зарурат шакл гирифта, подшоҳон низ мутобиқи лаёқат, ҷасорат ва ҳушу ройи ҳеш раҳбарии ақвоми ибтидоиро бар дӯши ҳеш гирифта, барои бақои онҳо хидмат кардаанд. Профессор Худой Шарифзода муътақид буд, ки «Шоҳнома» бар асоси се идеяи марказӣ шакл гирифтааст: «Дар «Шоҳнома», гузашта аз ҳадаф ва назарҳои ҷузъӣ, ба фикри мо, се идеяи марказӣ ва роҳнамо мавҷуд мебошад, ки пайванди ин маҷмуаи бузурги гуногунмавзуро ба вучуд овардаанд: 1) Идеяи ба вучуд омадани ҷомеаи башарӣ; 2) Идеяи ватандӯстӣ ва ватанпарастии эронӣ; 3) Идеяи салоҳи иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаи эронӣ» [6, 70].

Тибқи ривояти «Шоҳнома»- аввалин касе ки низомии подшоҳиро бунёд ниҳодааст, Каюмарс буд:

Пажӯҳандаи номаи бостон,
Ки аз паҳлавонон занад дoston,
Чунин гуфт: «к-оини тахту кулоҳ
Каюмарс оварду ӯ буд шоҳ» [4, 3].

Каюмарс пояи давлати худро дар кӯҳ бунёд гузоштааст, зеро одамони ибтидоӣ барои бақои худ дар кӯҳҳо, ғорҳо ва ҷангалҳо зиндагӣ мекарданд.

Каюмарс барои қавми худ пӯшидани ва хурданиҳои нав кашф мекунад. Мутобиқи ривояти «Шоҳнома» Каюмарсро на танҳо одамон, балки ҷонварону парандагон низ итоат мекардаанд. Нуктаи ҷолиб ин аст, ки ривояти нахустодам, ки дар «Шоҳнома» омадааст, бо ривоятҳои ақвоми дигар, аз ҷумла ривоятҳои ҳиндӣ, чинӣ, юнонӣ, сомӣ ва ғ... шабоҳатҳои зиёд дорад. Фарқ дар ҷузъиёт аст, аммо муҳтавои ҳамаи ин ривоятҳо тақрибан яксон аст. Нуктаи қобили таваҷҷуҳ ин аст, ки дар ривояту устураҳои ақвоми дигар ҷанбаҳои тахайюлӣ, муъҷизасозӣ ва фарозаминӣ бештар роҳ ёфтааст, аммо дар «Шоҳнома» устураҳо низ бар пояи хирад ва дониш мечарханд ва дур аз доираи дарку фаҳми башар нестанд. Ин равиш моҳияти воқеъгароиро дар устураҳои ҳамосаи милли тақвияти бештар кардааст. Дувум, дар устураву ривоятҳои «Шоҳнома» тазод ва нақлҳои ғайривоқеъ ва хилофи мантиқ камтар ба назар мерасад. Профессор Худой Шарифзода дар ин замина навиштааст: «Таърихи пайдоиш ва инкишофи халқҳои мутамаддини ҷаҳон ҷанд марҳалаи муҳимми рушду инкишофро дорад, ки силсилаи онҳо яке бар дигаре пайваста ва вусъату афзоиш ёфта, таърихи фарҳанг ва адабиётро ба вучуд овардаанд. Аз марҳалаҳои оғозини фарҳангу адаб замони пайдоиш ва рушди устура мебошад. Асотири эронӣ, юнонӣ, чинӣ ва дигар халқҳои қадимӣ як замони тулонии фарҳангу ҷаҳоншиносии онҳоро дар бар гирифта, барои ташаккули ойину мазоҳиб ва ҷаҳонбинии илмӣ ибтидоияшон саҳми бузурге гузоштаанд» [6,70].

Ба ҳамин тартиб, пас аз Каюмарс Ҳушанг бар тахти подшоҳӣ менишинад ва суннати падарбузургашро идома медиҳад. Мутобиқи маълумоти «Шоҳнома» Ҳушанг фармонравои ҳафт иқлим будааст. Бузургтарин кашфиёти ӯ оташ буд, ки бар асоси тасодуф руҳ медиҳад, аммо вай онро ҳадаи эзодӣ медонад ва ба Яздон ниёиш ва шукргузори мекунад:

Ҷаҳондор пеши ҷаҳонфарин,
Ниёиш ҳамекарду хонд офарин
Ки ӯро фурӯге чунин ҳада дод,
Ҷаҳин оташ он гоҳ қибла ниҳод.
Бигуфто: «фурӯгест ин эзодӣ,
Парастид бояд, агар бихрадӣ».
Бадон гаҳ будӣ оташи хубранг,
Чу мар тозиёнрост меҳроб санг [5, 54].

Бо кашфи оташ ба воситаи Ҳушанг башарият аз асри санг убур карда, ба асри оҳан – тамаддуни ҷадид даст меёбад. Дар «Шоҳнома» аз ин оташ ба унвони гавҳари ноёб зикр мешавад, ки ба кумаки дониш ба даст омадааст:

Нахустин яке гавҳар омад ба ҷанг,
Ба дониш зи оҳан ҷудо кард санг [5,52].

Бо кашфи оташ Ҳушанг ҳунари оҳангариро ба инсоният омӯхт ва башар ба абзоролоти оҳанӣ мусаллаҳ гардид. Бо кумаки абзорҳои оҳанин ҷӯбору корез канда, заминҳоро обёрӣ намуданд. Сипас Ҳушанг кишти зироат ё худ кишоварзиро ба мардумон омӯхт. Дар қадами баъдӣ ӯ ҳайвоноти ваҳширо аҳли кард ва аз пӯсти онҳо либос таҳия карданро таълим дод:

Бад-ин гуна аз ҷарми пӯяндогон
Бипӯшид болои гӯяндогон [4,5].

Бад-ин гуна Ҳушанг дар тӯли чихил соли подшоҳии хеш ба мардум хидмат кард:

Чихил сол бо шодкомию ноз
Ба доду диҳиш буд он сарфароз.

Басе ранҷ бурд андар он рӯзгор
Ба афсуну андешаи бешумор [4,5].

Яъне, Ҳушангшоҳ инсонҳои ибтидоиро таълиму тарбият намуда ва бо адлу дод бар онҳо ҳукумат кардааст.

Таҳмураас низ оини падарони худро идома дод ва мактаби онҳоро тақвият намуд. Ин шоҳи донишманд ҳам бо кумаки ақлу дониш розҳои пӯшидаи ҷаҳонро ошкор кард, зеро шиори Таҳмураас чунин будааст:

Ҳар он чиз к-андар ҷаҳон судманд,
Кунам ошкоро, гушоям зи банд [4,5].

Байти мазкур намоёнгари руҳи барозанда, ишқ ба дониш, майл ба кашфи асрори гетӣ ва иродаи шикастнопазири аҷдодони мо нухуфта аст, ки аз бомдоди офариниш ба илму дониш ва аҳаммияти он вокиф буда, роҳи дуруст паймудаанд. Таҳмураас кашфиётҳои Ҳушангро комилтар намуд ва ҳайвоноту парандагони бештарро ошкору аҳлӣ кард. Тарзи ресидани пашм барои таҳияи либос ва тайёр кардани хурук аз гӯшти ҳайвонотро омӯхт. Аҳлӣ кардани ҳайвоноту парандагон ҳам як протсессии осону сода набуда ва роҳу равиши хосро металабад. Ӯ ба инсонҳо равиши аҳлӣ сохтан ва парвариши олами вуҳуш ва парандагонро таълим меод:

Биёварду омухтаншон гирифт,
Ҷаҳоне бад-ӯ монд андар шигифт.
Бифармудшон, то навозанд гарм,
Нахонандашон ҷуз ба овози нарма [5,56-57].

Нуктаи дигар ин аст, ки Таҳмураас дар раванди розгӯшӣ аз асрори ҷаҳон Ҳудовандро раҳнамои ҳеш медонист ва пайваста ӯро ситоишу ниёиш мекард:

Чунин гуфт, к-инро ниёиш кунед,
Ҷаҳонофаринро ситоиш кунед,
Ки ӯ додамон бар дадон дастгоҳ,
Ситоиш мар ӯро, ки бинмуд роҳ [4,5].

Дар замони шоҳ Ҷамшед асбобҳои размӣ ва ҷангафзорҳои оҳанин ба монанди ҷавшан, ҳафтон, диръ, барғустувон сохта шудааст:

Нахуст олати ҷангро даст бурд,
Дари ном ҷустан ба гардан супурд...
Ҷу ҳафтону ҷун диръу барғустувон,
Ҳама кард пайдо ба равшанравон [5,60].

Манзур аз «равшанравон» дар байти боло дониш аст, зеро равони одам танҳо ба дониш мунаввар мешавад. Хидмати дигари Ҷамшед ин буд, ки нахустин шуда анҷумани пешаварон (касбу қор) ва табақаҳои иҷтимоиро ташкил мекунад. Дар даврони ӯ қор табақаи иҷтимоӣ ташкил шудааст:

1. қотузиён (руҳониён);
2. найсориён (лашқариён);
3. кишоварзон;
4. санъатгарон.

Ташкили ин табақаҳо ба содагӣ набуда, тибқи ривояти «Шоҳнома» панҷоҳ сол тӯл қашидааст:

Аз ин ҳар якеро яке пойгоҳ
Сазовор бигзиду бинмуд роҳ,
Ки то ҳар қас андозаи ҳешро,

Бибинад, бидонад каму бешро [4,6].

Дар даврони ҳукумати Ҷамшед ҳуқуқу вазифаҳои ин ҷаҳор табақаи иҷтимоӣ муайяну мушаххас гардидааст.

Сипас Ҷамшед ҳунари аз гилу об хишт сохтан ва дар қолаби хос тайёр кардани онро омӯхт. Вай қошифи илми ҳандаса ва бунёдгари аввалин гармобаву коҳҳои баланд ва ҳона барои зисту зиндагии мардумон будааст. Барои равшан кардани ҳонаҳо аз дили санги хоро гавҳар ё сангҳои дурахшандаро кашф карда, ба мардум рӯшноӣ ҳада намудааст. Кашфиёти дигари Ҷамшед ошкор кардани хушбӯиҳо аз гулу гиёҳон будааст:

Дигар бӯйҳои хуш овард боз,
Ки доранд мардум ба бӯяш ниёз.
Чу бону чу кофуру чун мушки ноб,
Чу уду чу анбар, чу равшангулоб [5,63].

Ҷамшед асосгузори илми пизишкӣ низ буда, дар даврони ӯ роҳу равиши табобату дармони мардум оғоз гардидааст:

Пизишкиву дармони ҳар дардманд,
Дари тандурустиву роҳи газанд,
Ҳама розҳо низ кард ошкор,
Ҷаҳонро наёмад чун ӯ хостор [5,63].

Аз кашфиётҳои дигари Ҷамшедшоҳ сохтани киштӣ ва таълими ҳунари сафар кардан тавассути он дар дарёву баҳру уқёнусҳо мебошад. Бад-ин тарикқосилаи байни кишварҳо ва қитъаҳои оламо кӯтоҳ кард:

Гузар кард аз он пас ба киштӣ бар об,
Зи кишвар ба кишвар баромад шитоб [5,63].

Дар «Шоҳнома» ба сароҳат таъкид мешавад, ки тамоми ҳамин кашфиётҳои, ки шоҳони пешдодӣ анҷом додаанд, ба кумаки донишу хирад имконпазир шудаанд. Ҳеч муъҷизае дар миён набуда, балки инсон бо қудрату тавони ҳеш ва бо тақия ба ҷаҳонфарин ба ин дастовардҳои беназир мушарраф гардидааст:

Чунин сол панҷаҳ биварзид низ,
Надид аз ҳунар бар хирад баста чиз [5,63].

Яъне, Фирдавсӣ мефармояд, ки ҳеч асроре аз ҷаҳми хирад пӯшида нест ва инсон мусаллаҳ ба илму дониш қодир аст тамоми розҳои нӯҳони ҷаҳонро ошкор наояд.

Масъалаи дигаре, ки дар «Шоҳнома» матраҳ мешавад, таърихи пайдоиши расму оинҳои миллии мардумони ориётабор аст, ки санади муътабаре дар ин замина ба шумор меравад. Аз он рӯ, ки дар таърихномаҳо ва тазкираҳо дар ин бора ривояту афсонаҳои зиёде ба равиши гуногун нақл шудааст, «Шоҳнома» танҳо манбаи муътамад ба шумор меравад, зеро дар ин китоб решаҳои тамоми расму оинҳо бо ҳаводиси табиӣ иртибот дошта, аз донишу хирад сарчашма мегиранд. Аз ҷумла, ривояти «Шоҳнома» дар мавриди қадимтарин ва бузургтарин ҷаҳми мардумони ориёӣ – Наврӯз ҳам дар ин шоҳасар зикр гардида, ба воқеият наздиктар аст. Мутобиқи маълумоти ҳамоиши миллий, бунёдгузори ҷаҳми Наврӯз Ҷамшед будааст. Агар мо рамзи ин ҷаҳнро дар паҳлуи кашфиётҳои, ки Ҷамшед анҷом додааст, бигзорем, маънои он равшантар хоҳад шуд:

Ҷаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй,

Аз он баршуда фарраи бахти ӯй.
 Ба Чамшед- бар гавҳар афшонданд,
 Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
 Сари соли нав Ҳурмузу Фарвадин,
 Баросуда аз ранҷи тан дил зи кин.
 Ба Наврӯзи нав шоҳи гетифуруз,
 Бар он тахт биншаст фирӯз рӯз.
 Бузургон ба шодӣ биёростанд,
 Маю руду ромишгарон хостанд.
 Чунин чашни фаррух аз он рӯзгор,
 Бимонда аз он хусравон ёдгор [4,7].

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар асл як хираднома аст. Бо ситоиши ҷаҳонфарин ва хирад оғоз гардида, то поён қиссаву ривоятҳо бар мадори хирад ҷарх мезананд ва аз ин меҳвар берун намешаванд. Ин равиш аз шигифтиҳои кори Фирдавсӣ аст. Муруре бар корномаи шоҳони пешдодӣ дар «Шоҳнома» низ бар ҳамин асл далолат дорад. Шоҳони пешдодӣ инсонҳои маъмулӣ набуда, ораста ба перояи хираду дониш буда, тамоми тавони худро барои пешрафти башарият сарф кардаанд. Дар муборизаи инсон бо табиат пайваста аз донишу хирад кор гирифта, розҳои печидаи оламро аз ин тариқ ошкор намуда, ба инсоният роҳи расидан ба саодатро нишон додаанд. Беҳуда нест, ки Эрнест Ренон-муҳаққиқи бузурги Фаронса «Шоҳнома»-ро «санади бузурги нубуғ ва қудрати халлоқии наҷоди ориёӣ» медонад. Сент Буо меғӯяд: «Агар бигӯем асаре ба азамату жарфои «Шоҳнома» дар ҷаҳон ёфт мешавад, худ содалавҳона будааст». Ё худ Ампер Андре адиби итолиёӣ Фирдавсиро бузургтарин шоир доништа ва «Шоҳнома»-и ӯро аз ҳама ҷамосаҳои бачомонда чун «Одиссея» ва «Илиада»-и Ҳомер ё ҷамосаҳои маъруфи ҳиндӣ ва ё ҷамосаи «Ниблунген»-и олмонӣ бартар мешуморад.

Дар «Шоҳнома» вожаҳои «ҷон»-у «хирад» пайваста дар паҳлӯи ҳам ба кор мераванд. Хирад дар «Шоҳнома» ба маънии чашми ҷон муаррифӣ шудааст, яъне ҷамчунон ки тан бе руҳ наметавонад бошад, ҷон ҳам бе хирад арзише надорад:

Нигаҳдори тан бошу они хирад,

Ки ҷонро ба дониш хирад парварад [4,291].

Ҳамин пайвастагии ҷону хирад дар сахнаҳои гуногун, аз ҷумла разму базм дар саросари «Шоҳнома» ҳаргиз густа намешавад ва ин пайванди мантиқӣ яке аз муъҷизаҳои ҷамосаи миллӣ ба ҳисоб меравад. Хирад дар «Шоҳнома» ба масобаи калидест, ки ба воситаи он тамоми дарҳои ҳар ду сарой кушода хоҳанд шуд.

КИТОБНОМА

1. Навидимехр, Ҳамидризо. Баргузидаи дostonҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (Ҷ1). – Техрон: Интишороти остони қудси разавӣ, 1399. – 536 сах.
2. Озарниюш, Заҳро. Пешдодиён; нахустин силсилаи достонии Эрон. <https://www.kojaro.com/history-art-culture/194707-pishdadian-dynasty-iran/>
3. Сайдмуродӣ, Зухра. Нигарише бар устурашиносӣ дар Эрони бостон. -- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1983817/>
4. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Техрон: Интишороти Фаҳри Розӣ, 1370. – 626 с.
5. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ1. – Душанбе: «Адиб», 1987. – 487 с.

6. Шарифзода, Х. «Шоҳнома» ва шеърӣ замони Фирдавсӣ /Худой Шарифзода. – Душанбе, 2014, 400 с.

7. Шарифзода, Х. Достонҳои бузурги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ /Худой Шарифзода. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 400 с.

ПОДШОҲОНИ ПЕШДОӢ – БУНӢДУЗОРНИ ТАМАДДУНИ БАШАРӢ

«Шоҳнома» санади муътабари таърихӣ ва фарҳангии ақвоми ориѐист. Дар ин шоҳасар асотир ва достонҳои қадима, ки аз забон ба забон нақл шуда, ғирдоварӣ ва барои ояндагон ба сабт расидааст. Фарқи асотир аз таърих дар он аст, ки ривоятҳои асотирӣ санади таърихӣ надоранд ва ба тариқи шифоҳӣ аз насл ба насл ба ёдгор мондаанд. Баъзе аз асотир бо пайдо шудани санад ба воқеияти таърихӣ табдил шудаанд. Пешдодиён нахустин дудмони фармонраво дар таърихи асотирӣ Эрон ба «фармонравои ҷаҳон» маъруф буданд. Дар бовари умум асотир ҷанбаи ғайривоқеӣ ва афсонаӣ доранд, аммо бар хилофи тасаввури омма дар илми асотиршиносӣ таърихи муттақӣ бар ривояти шифоҳиро устура мегӯянд. Шоҳони Пешдодӣ ба унвони аввалин подшоҳони рӯи замин таълимот, кашифӣ ва ниҳодҳои таъсис намуда ба рушди тамаддуни инсонҳо кумаки бисёре кардаанд. Асотирӣ ақвоми ориѐӣ дар муқоиса бо асотирӣ ҷунунӣ, ҷинӣ, ҷиндӣ ва сомӣ ба воқеиятҳои таърихӣ наздиктаранд.

Дар мақолаи мазкур нақши шоҳони пешдодӣ дар таъриқи тамаддуни башарӣ бар асоси ривояти «Шоҳнома» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз нигоҳи муҳаққиқ ин асотир бо бархе ҳодисаҳои таърихӣ, фарҳанг ва ҳуҷу ҳислати мардумони ориѐитабор шабоҳати зиёде дошта, қорномаи шоҳони пешдодӣ намунаи ибрат барои ояндагон аст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, «Шоҳнома», шоҳони пешдодӣ, ҳирад, асотир, таърих, фарҳанг, бунёди тамаддун, таъкили аввалин ҷомаҳои инсонӣ.

ЦАРИ - ПЕШДАДЫ – ОСНОВАТЕЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

«Шахнаме» — важный историко-культурный документ народов Арии. В этом литературном шедевре для будущих поколений собраны и записаны древние мифы и легенды, пересказанные из поколения в поколение. Разница между мифологией и историей состоит в том, что мифические рассказы не имеют исторической записи и сохраняются в устной форме среди многих поколений определенных народов. Некоторые легенды стали исторической реальностью с появлением документов. Пешдады - первые правители в мифической истории Ирана были известны как «правители мира».

Как правило, принято считать, что мифы не имеют конкретного авторства и реальную основу, но вопреки распространенному мнению, в науке о мифологии, история, основанная на устной традиции, называется мифом.

Цари-пешдады, как первые цари на земле, основали учения, совершили открытия и внесли большой вклад в развитие человеческой цивилизации. Отмечено, что мифы арийских народов ближе к историческим реалиям, чем греческие, китайские, индийские и семитские.

В данной статье на основе легенд «Шахнаме» рассматривается роль ранних царей - пешдадов в появлении человеческой цивилизации. С точки зрения автора, эта легенда имеет много общего с некоторыми историческими событиями, культурой и характером арийского народа, а деятельность пешдадов может служить наглядным примером для будущих поколений.

Ключевые слова: Фирдоусы, «Шахнаме», древние цари, мудрость, мифология, история, культура, творение цивилизации, организация первых человеческих общин.

KINGS - PESHADDS - FOUNDERS OF HUMAN CIVILIZATION

«Shahname» is an important historical and cultural document of the peoples of Arya. This literary masterpiece collects and records ancient myths and legends, retold from generation to generation, for future generations. The difference between mythology and history is that mythical stories have no historical record and are preserved in oral form among many generations of certain peoples. Some legends became historical reality with the advent of documents. The Peshdads, the first rulers in the mythical history of Iran, were known as the «rulers of the world.»

As a rule, it is generally accepted that myths do not have a specific authorship and a real basis, but contrary to popular belief, in the science of mythology, a story based on oral tradition is called a myth.

The Peshdad kings, as the first kings on earth, founded teachings, made discoveries and made great contributions to the development of human civilization. It is noted that the myths of the Aryan peoples are closer to historical realities than the Greek, Chinese, Indian and Semitic ones.

This article, based on the Shahnameh legend, examines the role of the early kings - the Peshdads in the emergence of human civilization. From the author's point of view, this legend has much in common with some historical events, culture and character of the Aryan people, and the activities of the Peshdads can serve as a clear example for future generations.

Key words: *Firdousi, «Shahname», ancient kings, wisdom, mythology, history, culture, creation of civilization, organization of the first human communities.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, куч. Рӯдакӣ-21, Э-майл: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Сведения об авторе: Бехрузи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. г.Душанбе, ул. Рудаки-21, Э-майл: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki AMIT. Address: Dushanbe, Rudaki-21, e-mail: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

ТДУ: 890.555

**ЗАЛЕМАН КАРЛ GERMAHOBIЧ – МУҲАҚҚИҚИ БАРҚАСТАИ
ФАРҲАНГИ ҚАДИМАИ ТОҶИКУ ФОРС****Музаффари Муҳаммадӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар таърихи илм шахсиятҳои аҷибе ҳастанд, ки ҷонфидоёна илму фарҳанги як миллати дигарро аз умқаш меомӯзанд, нашр ва таблиғ мекунанд. Аз рӯи инсоф нест, ки чунин шахсиятҳо ба ғӯшаи фаромӯши супурда шаванд. Мо тоҷикон акнун дар замони Истиқлол аз чунин шахсиятҳо, ки ба миллати мо хидмат кардаанд, бояд ёд орем ва ба онҳо арҷ гузорем.

Яке аз чунин шахсиятҳо Залеман Карл Германович, ховаршиноси рус, муҳаққиқи забонҳои қадими эронӣ, 29 декабри соли 1849 дар ш. Ревал (ш. Таллини кунунӣ, пойтахти Ҷумҳурии Эстония) дар ҳонаи ашрофзодаи олмонӣ, ки дар садаи XVII аз Померанияи сарзамини Пруссия ба он ҷо кӯчида буданд, ба дунё омад. Дар синни даҳсолагӣ воридаи «Мақтаби калисой ва шахсаворӣ» шуд ва соли 1867 таҳсил дар ин мактабро ба поён расонид. Дар даврони таҳсил дар мактаб ба забоншиносӣ таваҷҷуҳ дошт ва дар канори забонҳои латинӣ ва юнонии қадим, ки дар мактаб таълим дода мешуданд, забонҳои санскрит ва авастоиро низ омӯхт.

Соли 1867 К.Г. Залеман дар шуъбаи забонҳо якбора ба бахшҳои арабӣ-форсӣ-туркӣ ва санскрит-форсӣ, дар факултаи забонҳои шарқии Донишгоҳи Санкт-Петербург пазируфта шуд. Дар ин Донишгоҳ устодони вай дар бахши форсӣ Козимбек ва Мирзо Шафъ буданд.

К.Г. Залеман забонҳои санскрит ва форсиро назди профессор А. Косович ва забони армани қадимро назди профессор К.Б. Патканов омӯхт. Ҳангоми таҳсил бо П.И. Лерх, донишманди эроншинос ва китобдори китобхонаи ин Донишгоҳ ошно шуд ва бо роҳнамоии ӯ шуруъ ба таҳқиқ дар лаҳҷаҳои эронӣ кард. Дар ин давра дар миёни забонҳои эронӣ таваҷҷуҳ бештар ба забони осӣ ё осетӣ равона шуда буд.

Соли 1871 К. Г. Залеман аз рисолаи лисонси худ таҳти унвони «Дар бораи сохтори муштакоти афъоли забони осетӣ» бомуваффақият дифоъ кард ва дар риштаи арабӣ-форсӣ-туркӣ-тоторӣ ва санскрит-форсӣ фориғуттаҳсил шуд. Қисмати аввали ин рисола бо андак ислоҳ соли 1874 ба нашр расид. Ҳ. Хубшман, шарқшиноси маъруф, арзиши бисёр барои ин асар қоил шуд ва исрор дошт, ки бахши дувуми он низ ба таъъбирасад. К. Г. Залеман аз ин пас ба таҳқиқи забони осетӣ напардохт, аммо ҳангоме ки ба таҳқиқи забонҳои дигари эронии шарқӣ, аз ҷумла забони яғнобӣ ва матнҳои ёфтшудаи суғдӣ аз Турфрон рӯй овард, ошноияш ба забони осетӣ ба ӯ кумаки бисёр кард.

Соли 1873 К. Г. Залеман ба аспирантура қабул шуд ва 15 апрели с. 1875 аз рисолаи илмӣ худ таҳти унвони «Рубоиёти Ҳоконӣ» дифоъ кард. Ӯ дар ин

рисола нишон додааст, ки вижагиҳои комилан эронӣ дар шеърӣ форсӣ нисбат ба насри форсӣ бештар маҳфуз мондааст ва таъсири забону фарҳанги арабӣ дар шеър камтар аст. Аз ин рӯ, шавоҳиде, ки дар фарҳангҳои форсӣ барои луғатҳо омадааст, бештар аз намунаҳои осори манзум аст. Аз он ҷо ки ӯ интишори осори бузургони адаби форсиро бо тавзеҳот ва феҳристи луғоти онҳо аз муҳимтарин вазифаҳо дар ҳавзаи эроншиносӣ медонист, матни интиқодии рубоиёти Хоқониро бар пояи се дастнависи девони Хоқонӣ, маҳфуз дар китобхонаҳои Санкт-Петербург таҳия кард ва онҳоро ҳамроҳ бо маводди тазкираҳо ва манобеи дигар дар бораи Хоқонӣ дар замимаи тарҷумаи таҳтуллафзии рубоиёт ба русӣ, дар рисолаи худ овард. Соли 1875 баъд аз дифои бомуваффақият аз рисолаи Ҳавкуллӣсонси худ бо машварати дӯшташ П. Лерх ба унвони дастёри китобдори Донишгоҳи Санкт-Петербург шуруъ ба кор кард ва пас аз ҷаҳор сол китобдори ин китобхона шуд.

К. Г. Залеман соли 1875 дар Донишгоҳи Санкт-Петербург се бор ба таври озмоишӣ дарс гуфт ва аз январӣ соли 1876 ба таълими Авасто ва забони паҳлавӣ барои донишҷӯёни риштаи санскрит-форсӣ машғул шуд ва то охири умр дар донишгоҳи мазкур ҳамин ду фанро таълим медод. Донишмандони маъруфе, аз ҷумла Ф.А. Розенберг, А.А. Ромашкович, Л.Ф. Богданов, М.С. Андреев, В.А. Иванов, И.И. Зарубин, А.А. Фрейман аз шогирдони ӯ будаанд. Ӯ дар нахустин дарси худ, ки «Дар бораи сабабҳои ихтилофи хондан ва овонависи хатти паҳлавӣ» унвон дошт, назариёте дар бораи забони паҳлавӣ баён кард, ки баъдан дар соири таҳқиқоташ ба таври густарда мунъакис шуд. Вай аз ҷумла муътақид буд, ки ба кор бурдани истилоҳоти «занд», «паҳлавӣ», «хузвориш», «позанд» барои забони форсии миёна саҳеҳ нест ва дар матнҳои паҳлавӣ калимаҳои вучуд доранд, ки мутобиқи расмулхатти сомӣ нигориш ёфтаастнд, аммо бояд онҳоро эронӣ талаффуз кард. Ӯ аз назариёти донишмандоне монанди М. Ҳовк, А. Вест ва пайравони онҳо дар мавриди хузворишҳо интиқод кардааст.

К.Г. Залеман дар мақолааш «Дар бораи як дастнависи порсии Китобхонаи умумии салтанатӣ дар Санкт-Петербург бо итминони тамом гуфт, ки хатти авастой бар мабной хатти паҳлави китобӣ эҷод шудааст. Саҳеҳии ин назарро метавон бо муқоисаи чанд ҳарфи авастой бо баъзе аз ҳарфҳои паҳлавӣ исбот кард. Ӯ бо ин назарияи нави худ ақидаи М.А. Левиро, ки бар он буд, ки хутути паҳлавӣ ва авастой бидуни вобастагӣ ба ҳамдигар пайдо шудаанд, рад кард. Назарияи К.Г. Залеман дар бораи пайдоиши хатти авастой аз хатти пайвастаи паҳлавӣ то кунун дар эроншиносӣ далели эътирофшуда аст ва донишмандоне монанди Ҳ.В. Байлей ва В.Б. Ҳеннинг низ онро пазируфтаанд. К.Г. Залеман ҳамчунин дар мақолаи мазкур натиҷа гирифтааст, ки хатти авастой ва адабиёти зардуштӣ дар Язд, дар ҷануби шарқии Эрон паدید омадааст. Интишори ин мақола боиси маъруфияти илмӣ ӯ шуд.

К.Г. Залеман солҳои 1876-1878 дар таҳияи феҳристи манобеи китоби «Гузориши солони дар бораи пажӯҳишҳои шарқӣ» ширкат дошт. Ӯ мақолоти кӯтоҳе дар «Маҷаллаи ҷамъияти олмонии Ховари Наздик» ба ҷоп расонд ва

фасли «Таърихи адабиёти форсии қадим ё эронӣ»-ро барои китоби «Таърихи умумии адабиёт», ки таҳти назари В.Ф. Корш ба чоп расид, навишт.

Китоби дигари К.Г. Залеман дар бораи забони порсии миёна таҳти унвони «Пажӯҳишҳои форсии миёна соли 1886 чоп шуд. Сабаби таълифи ин асар интишори китоби П. Санҷана бо номи «Мутуни паҳлавии «Ганҷи шойгон», «Андарзи Озарбод Маҳраспандон», «Мотигони шатранг» ва «Андарзи Хусрави Кавотон» соли 1885 буд. К.Г. Залеман дар китоби «Пажӯҳишҳои форсии миёна» нахустин бор мавзӯи овонависии матнҳои паҳлавиро матраҳ кард, зеро қаблан ҳузворишҳои паҳлавиро, ки калимаҳои форсист, вале ба оромӣ нигориш ёфтааст, ҳар муҳаққиқ тибқи равиши худ овонависӣ мекард, ки боиси хониши нодурусти матн мешуд. К.Г. Залеман пешниҳод кард, ки ин овонависӣ бояд марҳалаи ашкони ва сосонии таҳаввули забони форсии миёнаро мунъакис кунад ва ба шакли эронӣ овонависӣ шавад. Ӯ ҳамчунин низоми нишонаҳои овой ва мутобиқати онҳоро бо таркиби овоии забони форсии миёна пешниҳод кард. Дар ин асар ба унвони намуна овонависӣ ва тарҷумаи ду матн – «Андарзи Анӯшақравон Хусрави Кавотон» ва «Мотикони шатранг» оварда шуда буд, ки овонависии ин матнҳо сохтори овоии забони форсиро дар замони Сосониён нишон меод.

Пас аз ин китоб мебоист китоби дувуми ӯ бо номи «Пажӯҳишҳои форсии миёна» чоп мешуд, аммо таълифи ин китоб ба поён нарасид ва дастнависи он ҳоло дар бойгонии ӯ маҳфуз аст.

Наشري китоби аввалро муҳаққиқони эроншинос ба чуз А. Вест хуб пазируфтанд ва ҳангоме ки тарҳи маҷмуаи «Асосҳои филологияи Эрон» таҳия мешуд, ба К.Г. Залеман пешниҳод карданд, ки дастури забони паҳлавиро таълиф кунад. Ин дастур дар ҷилди аввали маҷмуаи мазкур бо номи «Форсии миёна» чоп шуд. В. Гейгер, муҳаққиқи эроншинос аз К.Г. Залеман дархост кард, ки мақолае низ дар бораи лаҳҷаҳои помирӣ барои ин маҷмуа бинависад. Ӯ ин пешниҳодро напазируфт, вале тамоми маводди матолиберо, ки дар бораи лаҳҷаҳои шугнонӣ ва ягнобӣ гирд оварда буд, дар ихтиёри таҳиқунандагони ин маҷмуа гузошт. Ӯ ҳамчунин барои такмили овонависии матнҳои эронӣ дар ин маҷмуа кумак кард. Бо В.А. Жуковский барои силсилаи китобҳои «Муқаддимаи забонҳои шарқӣ», «Дастури забони форсӣ бо адабиёт»-ро навишт. Ин асар баъдан ба забони русӣ тарҷума ва бо изофаҳо чоп шуд.

К.Г. Залеман дар назар дошт, ки феҳристи дастнависҳои паҳлавиро чоп кунад. Ба ин манзур ба дастнависҳои паҳлавии маҳфуз дар китобхонаҳои Копенхаген, Париж, Мюнхен муроҷиат кард, аммо ин феҳраст чоп нашуд. Ин феҳраст таҳти унвони «Феҳристи китобҳо ва рисолаҳои паҳлавӣ» дар бойгонии ӯ мавҷуд аст.

К.Г. Залеман дар охирҳои умри худ ба таҳияи фарҳанги паҳлавӣ машғул шуд, аммо, мутаассифона, ин асар ҳам нотамои монд. Дастнависи ӯ аз ин фарҳанг, ки шомили тақрибан 20 ҳазор вожаи паҳлавист, дар бойгонии ӯ бо унвони «Вожаномаи гуфтори паҳлавии К. Залеман» сабт аст. Ӯ аз даҳаи

ҳаштуми қарни XIX шуруъ ба таҳқиқи ду забони эронии Осиёи Миёна, яъне забонҳои яғнобӣ ва шугнонӣ қард ва дар соли 1870 бо гурӯҳи муҳаққиқон ба роҳбарии А.Л. Кун ба водии Яғноб рафт. Яғноб яке аз водихоии фаръии водии Зарафшон аст, ки имрӯз дар вилояти Суғди Тоҷикистон қарор дорад. Мардуми ин минтақа ба яке аз забонҳои эронии шарқӣ, ки мегӯянд яке аз лаҳҷаҳои забони суғдист, сухан мекунанд. Забони яғнобӣ дар нимаи аввали қарни XIX забоне ношинохта буд. К.Г. Залеман дар Яғноб мавод ва матолибе аз ин забон гирдоварӣ қард ва мақолае бо номи «Мақолоти яғнобӣ» («Ягнобские этюды») навишт. Бо он ки аксари эроншиносон бо дастнависи ин мақола ошно буданд ва аз он истифода мекарданд, ин асар низ мунташир нашуд. Мақолаи дигари К.Г. Залеман дар бораи забони яғнобӣ бо номи «Маводди ҷадид дар бораи забони яғнобӣ» («Новые материалы по ягнобскому языку») дар с. 1888 чоп шуд.

К.Г. Залеман с. 1897 бо гурӯҳе аз муҳаққиқон аз Санкт-Петербург ба Самарқанд рафт. Ӯ тасмим дошт, ки аз шаҳри Ӯш (акнун шаҳре дар Қирғизистон) ба Помир (номи кунунии он Вилояти Худмуктори Кӯхистони Бадахшон) биравад, аммо дар роҳ пояш шикаст ва муддате дар Марғелон (минтақае дар Ўзбекистони кунунӣ) бистарӣ шуд. Ӯ дар ин макон луғотеро аз забони як фарди шугнонӣ гирд овард, ки ҳоло дар панҷ дафтар дар бойгонии ӯ маҳфуз аст. Баъд аз шифо ёфтани ба шаҳри Ӯш рафт ва дар муддати як моҳ бо чанд тан шугнонии сокини ин шаҳр гуфтугӯ қард ва матолиби бисёре аз забони шугнонӣ гирд овард ва сипас дар асоси ин мавод сохтори овозии ин забонро мушаххас ва дастури забону фарҳанги луғоти онро таълиф қард. Ин навиштаҳо феълан дар 309 сафҳа дар бойгонии ӯ нигоҳдорӣ мешавад. Ӯ аз сухбатҳои бо як марди яғнобӣ бо номи Шохмуҳаммад дар Ӯш ба ин натиҷа расид, ки забони яғнобӣ дорои ду ғӯш аст. Натиҷаҳои сафари ӯ ба Осиёи Миёна дар соли 1898 дар «Хисобот дар бораи сафар ба Осиёи Миёна дар с. 1897» (Отчёт о поездке в Среднюю Азию») мунташир шуд. К.Г. Залеман баъдан аз Ӯш ба Бухоро рафт ва аз роҳи Боку, Тифлис ва Владикавказ ба Санкт-Петербург баргашт ва зимни ин сафар дастнависиҳои форсии бисёре барои Музеи осиёии ш. Санкт-Петербург ҳаридорӣ қард.

К.Г. Залеман қабл аз ин сафар низ дар бораи забони шугнонӣ таҳқиқ мекард ва баъд аз Р. Шав, афсари англис, ки маводде дар бораи ин забон гирд оварда буд, нахустин касест, ки дар бораи ин забон таҳқиқ кардааст. Созмони ҷуғрофиёии Россия (Русское географическое общество) дар моҳи ноябри с. 1890 маводдеро, ки Д.Л. Иванов, афсари рус с. 1883 зимни боздиди худ аз Помир аз забони шугнонӣ чамъ оварда буд, ба дасти К.Г. Залеман супурд. Ӯ ин маводро тақмил ва тибқи алифбои эроншиносӣ овозависӣ қард. Соли 1895 фарҳанги шугнонӣ ба русиро бо номи «Фарҳанги шугнонии Д.Л. Иванов» («Шугнанский словарь Д.Л. Иванова») ба таъъ расонд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими ғаёлиятҳои илмии К.Г. Залеман наشري матнҳои яҳудии форсӣ буд. Ӯ манзумаи «Худойдот»-ро, ки ба забони форсии яҳудиёни Бухоро таълиф шуда буд, бо унвони «Матнҳои яҳудии форсӣ дар

Китобхонаи дастнависҳои Петербург» (1898) чоп кард ва дар асоси тарҷумаҳои яҳудии форсии китобҳои паёмбарон фарҳанге таҳия кард, ки комил нест ва дастнависи он дар бойгонии ӯ бо номи «Вожаномаи яҳудӣ-форсӣ» мавҷуд аст.

Дар назар буд, ки дар оянда ду маҷмуа аз матнҳои яҳудии форсӣ аз силсилаи матнҳои яҳудии форсӣ мунташир шавад, аммо ба сабабҳои номаълуме ин кор анҷом нагирифт. Дастнависҳои ин ду маҷмуа ҳанӯз дар бойгонии ӯ боқӣ мондааст. Ҳамчунин қиссаҳои яҳудии форсӣ дар бораи паёмбарон, ки аз маҷмуаи дастнависҳои яҳудии форсии А.С. Фиркович баргирифта шуда буд, барои чоп омода шуд, аммо чоп нашуд. Дастнависҳои ин китоб таҳти унвони «Матолиби яҳудии форсӣ аз маҷмуаи Фиркович» дар 198 сафҳа дар бойгонии ӯ нигоҳдорӣ мешавад.

К.Г. Залеман ҳамчунин ба суннати фарҳангнависии форсӣ таваҷҷуҳ дошт. Ӯ дар солҳои 1884 ва 1885 ба таҳқиқи як дастнависи «Фарҳанги меъёри Ҷамолӣ» аз Шамси Фаҳрии Исфаҳонӣ машғул шуд ва матни интиқодии онро бо муқаддима ва тавзеҳот, бо замимаи рисолаи манзуме аз ӯ бо номи «Рисолаи Марғуб ул-қулуб» (с.1887) дар Қазон чоп кард. Соли 1893 низ шуруъ ба таҳияи матни интиқодии «Фарҳанги Шоҳнома», таълифи Абдулқодири Бағдодӣ кард. Ҷилди аввали ин асар соли 1895 ба чоп расид.

К.Г. Залеман соли 1895 дар Музеи осиеӣи Санкт-Петербург дастнависе аз китоби «Работнома», шомили ашъори форсӣ ва туркии Султон Валадро пайдо кард. Натиҷаҳои таҳқиқи ӯ дар бораи ин дастнавис ва соири ашъори давраи салҷуқӣ дар мақолае бо унвони «Як бори дигар дар бораи ашъори салҷуқӣ» ба чоп расидааст. Дар ин мақола ҳам бахши форсӣ ва ҳам бахши туркии ашъор ба забони олмонӣ тарҷума ва бо тавзеҳот оварда шудааст. Тақризи ӯ ба китоб ва мақолоти В. Бонг, донишманди туркшиносии олмонӣ дар бораи фарҳанги лотинӣ-форсӣ-қипчоқӣ, ки ёдгоре аз забони туркии қипчоқ дар қарни 13 аст, гувоҳи вусъати огоҳии ӯ дар мавриди забони қипчоқист. Ӯ дар тақризи худ дар асоси луғоти ин фарҳанг иштибоҳоти В. Бонгро дар мавриди маънӣ ва пайдоиши баъзе вожаҳои қипчоқӣ нишон дод ва ҳамчунин аввалин бор ба вожагони ғуиши хуросонӣ дар қарни 13, ки бо овониғории лотинӣ дар ин фарҳанг омадааст ва аз назари донишмандон пӯшида монда буд, таваҷҷуҳ кард.

29 апрели соли 1886 бо тавсияи шарқшиносони маъруфи рус О. Бётлинг, В. Радлов, В. Василев номзиди К.Г. Залеманро ҷиҳати номзидӣ дар Академияи илмҳои Россия дар бахши адабиёт ва таърих ва таърихи мардумони Осиё ба овоз монданд ва ӯ интихоб шуд. К.Г. Залеман 4 ноябри соли 1889 узви вобаста ва 4 феввали 1895 узви пайвастаи Академияи илмҳои Россия шуд. Тасҳеҳи матнҳои мушкил ва овонависии забонҳои мухталиф дар Академияи илмҳои Россия бар уҳдаи ӯ буд ва таҳти назари ӯ силсилаи китобҳо ва фарҳангҳои марбут ба забонҳои шарқӣ ба таъб расиданд. Ӯ январӣ соли 1890 ба вазифаи раиси Музеи осиеӣ, маҳалли нигоҳдории дастнависҳои шарқӣ ва китобҳои марбут ба шарқшиносӣ ва дар ҳамон сол ба мақоми раиси шуъбаи дувуми Китобхонаи Академияи илмҳои Россия интихоб шуд ва дар ин мақом 25 сол кор кард. К.Г.

Залеман соли 1904 узви вобастаи Академияи илмҳои Маҷористон ва соли 1908 узви ифтихории Анҷумани салтанатии осийӣ дар Лондон ва дар ҳамин сол ба унвони намояндаи Академияи илмҳои Россия узви ҳайати раисаи «Донишномаи исломӣ» шуд.

К.Г. Залеман шахсияти комилан илмӣ ва фарҳангӣ буд ва аз сиёсат дурӣ мечӯст ва ба воқиаҳои сиёсии охирҳои қарни XIX ва аввалҳои қарни XX таваҷҷуҳе надошт. Академияи илҳои Россия барои ӯ давлате буд дар доҳили давлат ва донишмандон ӯро ба унвони «олмоне дар Россия ва русе дар Олмон» мешинохтанд.

Дар охирҳои қарни XIX ва оғози қарни XX дар таърихи шарқшиносии ҳодисаҳои муҳимме рух дод. Дар Туркистони Чин матнҳои монавӣ, будой ва масиҳӣ ба забонҳои мухталиф пайдо шуд, ки дар байни онҳо матнҳои портӣ, форсии миёна (бидуни ҳузворишҳои оромӣ), суғдӣ ва сакоии хутанӣ низ буд. К.Г. Залеман дар таҳқиқ ва интишори ин матнҳо саҳми басазое дошт. Ӯ ба таҳқиқоти худ дар бораи матнҳои суғдӣ идома дод ва матнҳои форсии миёнаи бадастомада аз Турфунро бо овониғорӣ ва шарҳи луғатҳо чоп кард. Соли 1913 «Дастури матнҳои суғдии масеҳӣ»-ро навишт, ки дар он бештар ба тафовутҳои ғуишии байни матнҳои суғдии масеҳӣ ва суғдии буддой таваҷҷуҳ кардааст. Охири мақолаи ӯ бо унвони «Ираника 1-4» буд.

К.Г. Залеман 30 ноябри соли 1916 вафот кард ва дар ғӯристони Смоленск воқеъ дар ш. Санкт-Петербург ба хок супурда шуд.

Ҳадаф аз таҳияи ин мақола он аст, ки бори дигар номи ин шарқшиноси ғайримунсифона фаромӯшшударо ба ёд орем. Қариб тамоми пажӯҳишҳои К.Г. Залеман ба забону адабиёти қадими форсу тоҷик бахшида шудаанд ва ҷуноне ки дар боло зикр кардем, бисёре аз китоб ва мақолаҳои ӯ дар замони зиндагияш нашр нашуданд ва дар бойгонии Академияи илмҳои Федератсияи Россия маҳфузанд. Моро лозим аст, ки бо тамоми роҳҳои имконпазир осори чопнашудаи ӯро ба даст орем ва бо истифода аз дастовардҳои навтарини илмӣ ба таъби расонем.

КИТОБНОМА

1. Бартольд, В.В. Обзор деятельности факультета восточных языков / В.В. Бартольд. Сочинения: В 9-ти томах. Т. IX. М.: изд-во: «Наука», 1977.
2. Материалы для истории Факультета восточных языков: В 4-х томах. Т. 2 (1865–1901 гг.). СПб., 1906.
3. Периханян, А.Г. Карл Германович Залеман / А.Г. Периханян // Очерки по истории русского востоковедения. Т. IV. М., 1959. С. 79-115.
4. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907. Т. 12 (23): Жилы — Земпах. — 1894. — 6, 480 с, 11 л.

**ЗАЛЕМАН КАРЛ GERMAHOBIЧ – MUḤAQQIQI BAPḌASTAI
FARḤANGI QADIMAI TOḌIKU FORS**

Барои мо маълум аст, ки мактаби шарқшиносии рус, ба вижа мактаби Санкт-Петербург, собиқ пойтахти Русия, бо пажӯҳишҳои илмӣ ҷиддӣ, амиқ дар муаррифӣ намудани таърих, фарҳанг, забон ва адабиёти тоҷику форс ба ҷаҳониён нақши бориз дорад.

Яке аз намоёндогони мактаби илмӣ мазкур ховариносии машҳури рус – Залеман Карл Германович (солҳои зиндагӣ: 1849-1916) мебошад, ки дар таҳқиқи адабиёти тоҷику форс ва забонҳои қадимаи эронӣ, аз ҷумла забонҳои ягнобӣ ва помирӣ нақши мондагор гузоштааст.

Имрӯз, ки миллати тамаддунсози мо соҳиби Истиқлол гиштааст, мебошад муҳаққиқони осори фарҳанги қадимаи худро аз ғушаи фаромӯшӣ бурун орад. Вақти он расидааст, ки мо ба таҳқиқоти он олимон, аз ҷумла мероси гаронбаҳои илмӣ Залеман К.Г. таҷдиди назар намоем ва то ҷое имкон дорад, дар бознашр ва тарҷумаи асарҳои барои мо муҳимтарини онҳо, ки то имрӯз мубрамияти худро гум накардаанд, кӯшиши ба харҷ диҳем.

Вожаҳои калидӣ: Залеман, мактаби шарқшиносии Санкт-Петербург, пажӯҳиши забонҳои эронӣ, адабиёти тоҷику форс, забонҳои ягнобӣ ва шуганонӣ, матнҳои санскрит ва паҳлавӣ.

**ЗАЛЕМАН КАРЛ GERMAHOBIЧ – BIDAЮЩИЙСЯ
ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ДРЕВНЕЙ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

Всем известно, что русская востоковедческая школа, особенно школа Санкт-Петербурга – бывшей столицы России, занимает очень важное место своими глубокими исследованиями в ознакомлении мирового сообщества таджикской историей, культурой, таджикско-персидским языком и литература.

Одним из представителей упомянутой школы является знаменитый русский востоковед – Залеман Карл Германович (годы жизни: 1849-1916), который оставил яркий и неизгладимый след в исследовании таджикской литературы, древних иранских языков, в том числе ягнобского и памирских языков.

Сегодня мы таджики – наследники древней цивилизации, достигнув независимости, должны помнить исследователей нашей древней культуры. Настало время снова обратить свой взор на их труды, в том числе на богатое научное наследие Залемана К.Г., переводить и издавать самые значимые и важные его работы, которые до сих пор остаются актуальными для нас.

Ключевые слова: Залеман, востоковедческая школа Санкт-Петербурга, исследование иранских языков, таджикско-персидская литература, ягнобский и шуганский языки, тексты на санскрите и пехлеви.

**K.G. ZALEMAN IS AN OUTSTANDING RESEARCHER OF THE
ANCIENT TAJIK-PERSIAN CULTURE**

Everyone knows that the Russian School of Oriental Studies, especially the school of St. Petersburg, the former capital of Russia, occupies a very important place with its in-depth research in familiarizing the world community with Tajik history, culture, Tajik-Persian language and literature.

One of the representatives of the mentioned school is the famous Russian orientalist Karl Germanovich Zaleman (years of life: 1849-1916), who left a vivid and indelible mark in the study of Tajik literature, ancient Iranian languages, including Yagnob and Pamir languages.

Today, we Tajiks are the heirs of an ancient civilization, and having achieved independence, we must remember the researchers of our ancient culture. It is time to turn our attention back to their works, including the rich scientific legacy of K.G. Zaleman, to translate and publish his most significant and important works, which still remain relevant to us.

Keywords: Zaleman, St. Petersburg School of Oriental Studies, study of Iranian languages, Tajik-Persian literature, Yagnob and Shughnan languages, texts in Sanskrit and Pahlavi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муҳаммадӣ Музаффар Мунавварзод – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии Шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдаки, 21. **Тел.:** (+992) 988054830; **Email:** m.muhammadi61@mail.ru

Сведения об авторе: Мухаммади Музаффар Мунавварзод – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Отдела истории литературы ИЯЛ им. Рудаки НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. **Тел.:** +992 988054830; **E-mail:** m.muhammadi61@mail.ru

Information about the author: Muhammadi Muzaffar Munavarzod – candidate of philological sciences, Leading researcher of the Department of history of literature Rudaki Institute of language and literature NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. **Tel.:** +992 988054830; **E-mail:** m.muhammadi61@mail.ru

ТДУ: 890.550.14

**НАҚШИ «БУХОРОИ ШАРИФ» ДАР ШАКЛГИРИИ
МЕЪЁРҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ****Бахтиёр Абдурахимов****Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода**

Паҳлуҳои муҳимми мазмуну мундариҷаи нашрияти аввалини тоҷикӣ «Бухорои шариф» то ҳол пурра таҳлилу баррасӣ нагаштаанд. Сабаби яқум, агар то солҳои охир пурра дастрас набудани ҳамаи шумораҳои рӯзнома бошад, омили дувум, дуруст хондану таҳлил карда натавонистани маводи он мебошад. Аз шумораҳои дастрас пай бурдан мумкин аст, ки дар рӯзнома масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеа: иқтисод, иҷтимоӣ, сиёсат, дин ба миён гузошта шудаанд, ки дар ҳар давра замон муҳим арзёбӣ мешаванд. Дар байни соҳаи иҷтимоӣ ба мушкилоти маориф ва забони адабии тоҷик таваҷҷуҳи бештар равона шудааст. Муҳаққиқони тоҷик П.Гулмуродзода [6], О.Салимзода [10] ва Н.Ғафоров [5] зимни баррасии масъалаҳои умумӣ ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳ намуштаанд. Абдуҳолиқ Набавӣ дар таҳқиқи мазмуну мундариҷа ва муайян кардани сохтори рӯзномаи «Бухорои шариф» саҳми намоён гузоштааст. Дар асари ӯ «Бухорои шариф»-сароғози матбуоти миллий боби алоҳида «Баҳсҳо дар атрофи масоили амалӣ ва назарии забон» ном дорад [7]. Бо вучуди ин, дар тадқиқоти анҷомшуда дар мавриди забони «Бухорои шариф», ки намунаи нахустини таърихи ташаккули забони адабии тоҷик мебошад, асосан, масоили забон ба таври умумӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, барои дарки комили саҳми рӯзнома дар ташаккули забони адабӣ кофӣ нестанд. Вазифаи мост, ки зимни пажӯҳиш ва таълифи мақолаҳо нақши рӯзномаро дар мавзуи мазкур амиқ мавриди назар қарор диҳем.

Гуфтан мумкин аст, ки маҳз «Бухорои шариф» бори нахуст ба масъалаи забони адабии форсии тоҷикӣ рӯй карда, дар ин бобат чанде мушкилотро баён намудаву аз пайи ҳалли онҳо саъю кӯшиш намуда, ки имрӯз ҳам барои аҳли илм мароқангез мебошанд. Маълум мешавад, дар солҳои аввали даҳаи дуюми асри XX масъалаи забони миллий ба масъалаи муҳим ва саривақтӣ табдил ёфта, зеро «Бухорои шариф» аз шумораҳои нахустин дар ин бобат мақолаҳои зиёд интишор кардааст. Ногуфта намонад, ки ин мавзӯро сараввал хонандагони рӯзнома бардоштаанд. Ин табиист, зеро маълум, ки мардуми Бухоро то ба он вақт ба забони худ рӯзнома надошт ва намедонист, ки рӯзнома бо онҳо бо қадом забон бояд ҳарф занад. Гуфта метавонем, ки шояд маҳз сармақолаи аввалини рӯзномаи «Бухорои шариф» «Ғояи омор» боиси баҳс ва баъзан норозигӣ гашт. Онҳо дар мисоли он масъалаи забони умумии форсизабононро ба миён гузошта, пешниҳод карданд, ки рӯзнома бояд ба забони бухороӣён, яъне, тоҷикӣ чоп шавад. Дар ҳақиқат, агар мақолаи «Ғояи омор»-ро бодикқат аз назар гузаронем,

дар он нисбат ба хабару мақолаҳои баъд чопкардаи рӯзнома калимаҳои мушқилфаҳм ва услуби душворфаҳм бештар аст. Аз ҷумла, вожаҳои «марчаъ», «азмина», «мадориҷ», «маъориҷ», «хуққа», «маъодия», «таъмим», «мувонисат», «маъовин», «издиёд», «эътизор»... истифода шудаанд ва тарзи баёну сабку услуби печида мушоҳида мешавад, ки фаҳмиданашон барои хонандаи қаторӣ мушқилӣ меоварад. Аммо баъди мубоҳисаҳои забонӣ бо хонандагон ва омодагии мудирони рӯзнома ба қабули андешаҳои онҳо, ба қор қабул қабул намудани як нафар донандаи хуби забони мардум тарзи баёни рӯзнома хеле тағйир ёфта, оммафаҳм гаштааст. Бояд гуфт, ки муҳаққиқони тоҷик ин масъаларо ёдовар нашудаанд.

Пас аз ин дар шумораи сеюми рӯзнома, 14 марти соли 1912 мақолаи мудирон Мирзо Ҷалол Юсуфзода «Мучмалӣ дар хусуси забон» ба таърифи расид. Муаллиф эроди баъзе аз бухороӣро дар мавриди забони рӯзномаи аввалини тоҷикӣ ёдовар мешавад, ки гуфтаанд: «Ин ҷо забони умумӣ забони тоҷикӣ аст, рӯзнома ҳам ба забони тоҷикӣ бошад, беҳтар». Дар ҷавоб Мирзо Ҷалол мефармояд, ки «тараққии ҳар қавм бо ин мешавад, ки ҳарф задан ва суҳан гуфтани ҳудашонро тобеи навиштан ва китоб намоянд, на ин ки навиштаҳои худро тобеи ҳарф задани авомуннос намоянд!». Бо вучуди ин, ваъда медиҳад, ки ин дархости хонандагон ба назари эътибор гирифта мешавад ва «ба қадри имкон рӯзномаи мо форсии сода ва ба забони ғолиб бошад».

Ҷуноне ки мушоҳида мешавад, баръакси ақидаи баъзеҳо, ки мегӯянд, ибораи «забони тоҷикӣ» сохтани баъдиинқилобӣ мебошад ва то ба он вақт истифода нашуда буд, ҳол он ки борҳо дар «Бухорои шариф» ба қор рафтааст. Аз ҷумла, дар мақолаи мазкур аз забони бухороӣ чунин омада: «Ин ҷо забони умумӣ забони тоҷикӣ аст, рӯзнома ҳам ба забони тоҷикӣ бошад, беҳтар». Бале, «воқеан, шояд ин нахустин мавридест, ки таркиби забони тоҷикӣ ба истифода рафтааст ва мардум аз тоҷикӣ будани забони худ даъво пеш ниҳодаанд» [7. с.89-90] Маълум мегардад, ки ба таври густарда набошад ҳам, дар забони халқ ибораи «забони тоҷикӣ» низ баробари «забони форсӣ» истифода мешудааст.

Ҳамин тавр, мақолаи «Мучмалӣ дар хусуси забон» навиштаи аввалин дар мавзӯи забони адабии тоҷикӣ буда, аз аҳаммияти зиёд бархурдор мебошад, зеро баъди он мавзӯи мазкур дар рӯзнома зиёд инъикос ёфта, то андозае дар тағйир ёфтани забону услуби он таъсир гузошт. Агар дар шумораҳои нахуст забони рӯзнома андак душворфаҳм ва печида бо алфози арабӣ бошад, минбаъд он раван ва ба забони мардуми Бухоро наздик шуд. Дар асл, ба қавли устод Садриддин Айнӣ, «ранги адабиёти нав гирифтани забони тоҷикӣ дар наср маҳз аз Абдуррауфи Фитрат оғоз меёбад». [2. с.354] Ў ҳамон асарҳои насрии Фитратро дар назар дошт, ки дар аввали даҳсолаи дувуми асри ХХ эҷод шудаанд, «Бухорои шариф» дар наср ва назм равиҳои Фитратро идома дод. Мутаассифона, яке аз асарҳои муҳимтарини Фитрат бо номи «Сайҳа», ки дар ташаккули шеърӣ нави тоҷикӣ ва забони адабии тоҷикӣ саҳми намоён гузошт, «то замони мо нарасидааст» [3.14].

Забони хабару мақолаи рӯзномаи «Бухорои шариф»-ро метавон давраи аввали ташаккули забони адабии тоҷик номид. Аммо забон ва услуби маҷаллаи «Оина» (1913) нисбат ба «Бухорои шариф» (1912) боз ҳам салису равшантар аст. Ин бори дигар аз саҳми бузурги рӯзномаҳои нахустини тоҷикӣ дар ташаккули забони адабии тоҷик, умуман, адабиёти тоҷик гувоҳӣ медиҳад. Аз ин рӯ, ба қавли аксари муҳаққиқони таърихи матбуот ва адабиёти тоҷик, нашрияҳои аввалини тоҷик дар ташаккули забони адабӣ саҳми намоён гузоштаанд.

Рӯзномаи «Бухорои шариф» дар шумораи №7, аз 19 марти соли 1912 аз нав ба маъсалаи забон рӯ овард. Махсусияти ин мавод аз он иборат аст, ки дар он бори нахуст дар таърихи рӯзноманигории тоҷик ба жанри нави журналистӣ-фелетон рӯй оварда шуд. Дақиқ гуфтан душвор аст, ки истилоҳи «фелетон»-ро кормандони адабии рӯзнома бори аввал дар кучо вохӯрдаву писандидаанд. Мирзо Ҷалол Юсуфзода то ба он вақт бо нашрияҳои ҳаҷвӣ, ки дар онҳо фелетон жанри асосӣ ба ҳисоб мерафт, ҳамкориҳои наздик дошт, аз ин рӯ, шояд дар ин бобат таҷрибаи кофӣ дошт. Корманди адабии рӯзнома Мирзо Сирочи Ҳаким низ ҳини сафарҳои зиёдаш нашрияҳои хориҷиро меҳонд ва бо сохторашон шинос буд. Мақолаи «Дар хусуси забон» чунин оғоз мешавад: «Дар нумраи сеюм «Мучмалӣ дар хусуси забон» навишта будем. Дар хусуси ҳамин мақолаи мо имрӯзҳо ду ва се мактуб аз тарафи бародарони бухорӣ гирифтаем. Ҳар ду мактубро бидуни ислоҳ ва тағйир дарҷ намуда, боби баҳсе дар хусуси забон меҷӯем боз намоем». Омада, ки дар қабри баҳс риояи одоб муҳим аст ва нишон додани саҳву хато бо нармию хушӣ ба ғоидаи ҳар яки мост. Ҳар се мактуб пайиҳам оварда шудааст. Дар номаи аввал бо имзои «Мим.Син.» омада, ки ӯ мақоларо оид ба забони рӯзнома хондааст ва боманфиат медонад. Ба қавли хонанда, баъзе мардуми маҳаллӣ гумон мекунанд, ки асли забон забони гуфтугӯи онҳост, аммо агар як назар ба таълифоти гузаштагон кунем, «ҷӯем дониш, ки мо, миллат, ба қулӣ забони аслии ва таҳриротӣ қалами худро фаромӯш карда, аз қувваи таҳрир ва таълиф афтадаем». Хонанда дар идома изҳор мекунад, ки сабаби забони ҳудоманро надоништан ва саводи таҳрир надоништанамон муаллимон ва барномаи дарсӣ аст. Вобаста ба ин соли гузашта (1911) «амир аз болои мактабҳо як нафар нозир гузоштааст, ки аз вазъи таълими онҳо хабар гирад, ба муаллимон... ҳоло аз ҳазина моҳе дусад танга дода мешавад». Изҳори умед мекунад, ки минбаъд таълими фанҳои нав ба роҳ монда, таълими забон ҳам беҳтар карда хоҳад шуд, ҳамчунин, таълими забони хориҷӣ ҳам бояд роҳандозӣ гардад.

Дар шумораи баъдина (№8, аз 20 марти соли 1912) зери ҳамон сарлавҳа мактуби дувум бо имзои «Мим.По.» интишор ёфта. Он бо ибораи «Мудирӣ равшанзамир!» шуруъ шуда, ки аз эҳтиром ба роҳбари рӯзнома гувоҳӣ медиҳад. Аммо шахси мазкур аз сабки нигориши рӯзнома норозигӣ карда, изҳор дошта, ки луғоти арабӣ дар он хеле зиёд аст ва аз се танҳо як ҳиссааш форсӣ аст. Пурсида мешавад, ки чаро мо Низомӣ, Заҳир, Ақтор, Ҳофиз ва дигаронро мефаҳмем, аммо баъзе хабарҳои рӯзномаро не? Ба назари хонанда, он ба шеваи расмӣ

форсии Эрон навишта шуда, ки аз он, ҳатто, баъзе уламои ҳуди Эрон норозигӣ кардаанд. Ҳамчунин, агар мо ба шеваи бухороиҳо нависем, он гоҳ форсигӯёни дигар маҳалҳо намефаҳманд. Пас, забоне лозим, ки ҳамаи форсигӯён бифаҳманд: Агар мо ба шеваи эрониҳо нависем, «мулоҳиза нарафта, ки охир ба ҷуз Эрон басте аз аҳолии суннати форсигӯ дар атроф мавҷуданд, пас, онҳо чӣ навъ аз афкори мо вукуф пайдо намоянд... аз ин аст, ки басте аз тоҷикон, ки дар мамолики Туркистон ва Мовароуннаҳр ва Фарғона маскунанд ва забони аслии модарии онҳо форсӣ аст ва ба ин мутакаллим ва гӯё, азбаски китобҳои форсӣ асирулфаҳм, ки ин гуна бузургон навиштаанд, онро гузошта, бо туркиҳои китобҳои омиёнаи бефоида ва бо тарҷумаи китобҳои қисаси форсӣ машғуланд ва аз китобҳои форсӣ, ки дар ниҳояти латофат ва фасоҳат ва бориқбинӣ дар улуми адабиёт ва ахбор навишта шуда, бинобар асирулфаҳмии он канора ҷуста». Бад-ин маънӣ муаллифи мактуб ба андешаи Мирзо Ҷалол Ҳамовоз шуда, мегӯяд, ки забони шеваи бозории Бухорову Самарқанд ё маҳалли дигарро ҳамчун меъёр гирифта нодуруст аст, зеро «ин шева дар миёни аҳолии бозор ва рустои миллат мавҷуд» аст, бояд забони умумӣ ба қор гирифта шавад, ки барои тамоми форсигӯён фаҳмо бошад.

Дар шумораи баъдӣ мақолаи сеюми «Дар хусуси забон» бо имзои «Син.Айн.» ба таъъ расида. Ин хонанда зикр карда, ки: «Асли масъала ба ду фикра тақсим карда мешавад: сода ва адабӣ будани забон ва ба шеваи аксар соҳибони он мувофиқ будани забон. Фикраи аввалӣ хушқарди мухтори аксар аҳли илм аст ва ҳуди ҷаноби мудирӣ рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳам дар ин фикра қоилад». Дар масъалаи татбиқи фикраи дувум фикри муаллифи мактуб чунин аст, ки қоидаи тадриҷӣ риоя карда шавад. «Агар рӯзномаи «Бухорои шариф» аз аввал ваҳла ба забоне, ки аксари форсизабонон суҳан меронанд, суҳан ронад, аксари хонандагон дар мутолиа машаққат ва душворӣ мекашанд, балки омма аз мутолиа маҳрум мемонанд. Бинобар ин, барои авомро дар сафи аҳли адаб кашидан ва ба қатори ҳамаи форсизабонон бурдан қадре ба авом наздик шудан лозим аст, ҳар гоҳ авом оҳиста-оҳиста ба мутолиа ром ва аз маънӣ баҳраманд шуданд, ба ҳар шева, ки таҳрир шавад, мефаҳманд. Дар ин асно ҳаррӯза 5-10 калима тадриҷан тафсир карда мешавад. Дар сояи ин кӯшиш дар андак фурсат забони авом ислоҳ шуда мардум ба забони адабии умумӣ воқиф мегарданд». Вобаста ба ин, муаллиф калимаи «зуғол»-ро меорад, ки онро дар Бухоро «ангишт» гӯянд. Дар ин маврид қайд мекунад, ки барои чунин калимаҳо ва вожаҳои дигари русӣ ва хориҷа, ки нав ба форсӣ ворид мешаванд, дар мавридҳои аввал бо истифодаи «яъне» шарҳи онҳоро овардан лозим аст, то мардум одат кунанд. Воқеан, дар мавриди имзои «Син.Айн.» баъзеҳо онро ба устод Садриддин Айнӣ нисбат медиҳанд. Ба фикри мо, услуб ва мазмуни мақолаи мазкур ба андешаҳои устод Айнӣ монандие доранд, ҳатто, чунин фикрҳо баъдан дар охири солҳои бистум аз тарафи устод истифода шуданд. Чунончи дар яке аз мақолаҳои пешниҳод мекунад, ки: «ҳар муҳаррир ва муҳбире, ки барои рӯзнома мақола ва хабар менависад, дар навиштани худ

луғату забони ҷойи бошиши худро мувофиқи забони форсӣ ба қор бурдан гирад, дар натиҷа рӯзнома як сарчашмаи луғати мардум хоҳад шуд». [1] Ба ҳар ҳол масъалаи имзои мустақори мазкур тадқиқоти бештар меҷаҳад. Дар охир аз ҷониби идора омада, ки: «Ин мактуби сеюм аст, ки дарҷ гардид. Ҳоло тасаввуроти худро меҷаҳем ҷуръат намуда, ба арз расонем... Такрор мекунем: рӯзнома забони миллат аст, яъне, тамоми афроди миллат ҳақ доранд, ки тасаввуроти худро ба воситаи рӯзномаи ҳудашон интишор бидиҳанд. Фақат чизе, ки ҳаст, ин аст, ки аввалан, бояд аз доираи адаб ва одоби мунозира ҳориҷ нашуд, сониян, арзи шахси ро билмарра қанор гузошт, солисан, ҳақро бояд қабул намуд, агарчи аз забони тифли ноболиғ бишнавад». Дар охир Мирзо Ҷалол иброз медорад, ки «Ба шароити мазкура, агарчане дар ҳусуси ислоҳи забон суҳбат намоем, албатта, ҳолӣ аз нафъу фоида нахоҳад буд», ки ин ақида минбаъд баъди гузашти даҳ-понздаҳ сол, дар соли 1928 ва имрӯз ҳам дурустии худро нишон дод.

Баъди наشري ҳар се мактуби ҳонандагон дар шумораи 23 марти соли 1912 «Мақолаи муфасссал дар ҳусуси забон»-и Мирзо Ҷалол ба ҷоп расида, ки дар он мулоҳиза ва ҳулосаҳои мудир баён шудаанд. Нахуст иброз дошта, ки «мо эътиқоде ғайр аз ин надоштем, ки бояд то як дараҷа забонро аз олоиши ҳарфҳои бегона пок намуд. Қам-қам ҳамин ки луғати як забон бо бегонаҳо омехта шуд, албатта, рӯи забон мурда ва матрук меғардад». Ҷӣ тавре ки дида мешавад, сабуку услуб ва ҷумлабандии муаллиф аз мақолаи аввалин ӯ хеле фарқ мекунад ва равану фаҳмо мебошад. Дар боби ногузирии омехтагии забонҳои ҳамсоя дар шароити имрӯза менависад, ки «Дар авоили ихтилот, ки ҳанӯз забони форсӣ ба марраи ин ҳол ва вазъ наафтада буд, адибе мисли Фирдавӣ тамоми сӣ сол заҳмат қашида, «Шоҳнома»-ро навишт ба иддаи ин ки забони форсии ҳолис аст, боз мебинӣ, ки ин ҷо - он ҷо як-ду луғати арабӣ ҷузв шудааст». Вобаста ба ин, ҳарфи номаҳои якум ва сеюмро мувофиқи мақсад медонад, ки қалимаҳои нав дар ҳар шумора шарҳ дода шаванд ва ин қор, албатта, дар рӯзнома ҷорӣ хоҳад шуд. Дар мавриди мактуби дуюм андак изҳори норизой қарда менависад, ки соҳиби мактуб «Мим.По» ҷоҳилияти худро нишон додааст. Мирзо Ҷалол менависад: «Аввало арз мекунам: банди эронӣ нестам, аз аҳли Қофқоз, раъияти аълоҳазрат император буда, ҷадди ман аз аҳли Тифлис будааст. Аз ин ҷиҳат, осуда буда, оташи адовати ҷоҳилии худро, ки ба эронӣҳо дорӣ, дар рӯи ман нарезед!» Идома медиҳад, ки: «Ҳамин таассубҳои авомона ба ҷӣ балоҳо ба сари ҳар қаме мисли форс, турк ва... овардааст?» Илова мекунад, ки дар натиҷаи ин амалу гуфторҳои истиқлоли ҳар миллат махв хоҳад шуд. Дар идома баъзе қисматҳои мактуби дувум шарҳ ёфтааст. Ба андешаи муаллиф «Мим.По.», баъзе эътирозоти бухорӣён беҳуда нестанд. Аҳборе, ки дар рӯзномаи «Бухорӣ шариф» навишта мешавад, бо лаҳҷаи эронӣ ҳозира мебошад, сар то по аз луғати арабии «ғайрифаҳм» иборат буда, фақат аз се ҳисса як ҳиссааш форсӣ аст. Мирзо Ҷалол, ҷумлаҳои ҳонандаро ҳамчун далел бетаҳрир оварда, собит мекунад, ки ин ҷумлаҳо ҳам монанди сабуки навишти «Бухорӣ шариф» аст,

яъне, чӣ тавре ки худи хонанда мегӯяд, ба лаҳҷаи эронии ҳозира аст на шеваи бухороӣён. Дар эроди хонанда дар мавриди зиёд будани луғати арабӣ дар навиштаҳои «Бухорои шариф» Мирзо Ҷалол ҷумлаҳои эродгирандаро мисол меорад, ки дар он низ калимаву мафҳумҳои арабии душворфаҳм ҳастанд. Хулоса мекунад, ки навиштаи рӯзномаву хонандаи бухороӣ як аст, аммо айбҷӯӣ барои чӣ мекунем, номаълум мемонад: «Дигар чӣ арз бикунам, худатон медонед, ки навиштаи мо бо шеваи мактуби шумо як шева ва услуб аст». Ниҳоят, ба пешниҳоди хонанда дар ин бора, ки ҳар мақоларо рӯзнома пеш аз чоп ба яке аз бухороӣёни аҳли фаҳм нишон дода, таҳрир намояд, посух гардонид, ки «банда тоза ворида вилояти шумо шудаам, бо аҳли фазлу камоли бухороӣ ҳам то ба ҳол шиносӣ надоштаам». Сипас, Мирзо Ҷалол, воқеан, ба оҳанги танз гузашта (хонандае ўро ба ин айбдор мекард) ба хонандаи эродгир муроҷиат мекунад, ки «бисёр мамнунӣ шумо мешавем, ки арабиҳо ва луғати маъмули худатонро гоҳ-гоҳе заҳмати қабул фармуда, шарҳ бидиҳед, ки кам-кам омӯхта шавем... дар сояи шумо афроди идора забонфаҳм бошанд ва илло барои мо мумкин нахоҳад шуд, ки ҳар рӯз ҳар чи менависем, ба ҳузури муборак бирасонем ва мунтазир бошем, ки ислоҳ фармуда хоҳед фиристод ва мо ҳам ба фармоиши шумо мундариҷ хоҳем намуд!» Дар навиштаи мазкур сабку шеваи хоси Мирзо Ҷалол, ки танзу киноя аст, баръало мушоҳида мешавад. Ин усул аз рӯзномаҳои танзомези Қафқоз, аз ҷумла, «Мулло Насриддин» сарчашма гирифтааст, ки Мирзо Ҷалол бо он ҳамкорӣ карда буд. Дар идомаи «Мақолаи муфассала», ки дар шумораи баъдӣ ба таъб расида, Мирзо Ҷалол «шуруъ ба ислоҳи забон намуданро бемавҷе дониста», пешниҳод мекунад, ки «аввало дар рӯзнома як бобе боз мекунем ба ҷиҳати қавоид ва сарфи форсӣ, ишора ба ислоҳи забони форсӣ ҳам хоҳем кард». Зикр мешавад, ки алҳол хулосаи мактуби як нафар хонанда аз Ашқобод ва сипас, мақолаи ташреҳии корманди рӯзнома – Бақоҳочаро ҳамчун ҷамъбасти фелетон чоп хоҳанд намуд.

Дар мақолаи хонанда аз шаҳри Ашқобод омада, ки мактуби дувум бо имзои «Мим.По.» ва номаи сеюм бо имзои «Син.Айн.» диққати ўро ҷалб кардааст. Мактуби сеюм шоистаи таҳсин аст, аммо дар мактуби дуюм дар мавриди забон андешаҳое мавҷуданд, ки ўро мутаҳаййир кардаанд, аз ҷумла, он шахс дар забони форсӣ ҷудой ва тафриқа меандозад. Ҳол он ки забони Варорӯд ҳам ҳамон забони форсии Эрон аст. Сипас, баъди ин мақолаи «Таҳрири Бақозода» интишор ёфта, ки андешаҳои хуби ватандӯстона ва миллатдӯстона онро оро додаанд. Дар ҷиҳати шуда, ки «Аҳолии аслии ин хиттаи Мовароуннаҳр аз канори Ҷайхун (Омударё) то ҳудуди Хучанд ва Сайхун (Сирдарё) ва мулки Фарғона форс буданд. Ва забони модарии эшон ҳам форсӣ буд. Ҷунончи китоби таърих ва қомусҳои фанӣ нишон медиҳанд, ки ватани аслии умми ориёния Байнаннаҳрайн, яъне миёни рӯди Ҷайхун ва Сайхун будааст. Баъд аз ин ҷо ба атрофи акнофи олам мунташир ва парешон шуданд. Забони форсӣ ҳафт шева дорад, аз ҷумла, яке суғдист, ки мансуб ба Суғди Самарқанд аст ва забони (шеваи) порсии хиттаи Мовароуннаҳр буда... Аз «Низомуттаворих»-и Қозӣ

Носириддин Байзовӣ маълум мешавад, ки аз канори Чайхун то ҳудуди Хучанд Эронзамин шумурда мешавад. Баъзе мусташирикҳои оврупоӣ дар бархе асарҳои худашон, ки ба маърифати Шарқ доир аст, ин хиттаро ба ...и Восточни Эрон (Эрони шарқӣ), яъне, хиттаи Мовароуннаҳр ва Балх навишта тасреҳ мекунанд. Аз матлаб дур нашавем, забони қадими ин хитта порсӣ буд, иллати хароб шудани забони форсии ин кишвар аз тасаллути муғул аст. Пас аз хуруҷи Чингизхон форс (точик)-ҳои ин кишвар бо аҷониб махлут (қотӣ ва оролош) шуда, забонашон хароб ва вайрон шуд ва ба вазъе омад, ки онро (чиҳати имтиёз аз форсӣ) «точикӣ» меноманд. Бале забони аҳолии тоҷикияи Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Ёротеппа (Истаравшан) аз ғасоҳат дур ва аз қоида берун аст, сабабаш ҳамон аз ихтилоли ўзбак ва тоҷик аст. Аммо мусташирик ва уламои лисонии Аврупо забони тоҷикҳои кўҳистони Аморати Бухоро ва иёлоти Самарқандро ба забони ҳолияи Эрон тавҷеҳ медиҳанд ва менависанд, ки забони тоҷикҳои кўҳистони Мовароуннаҳр хеле холис ва форсии қадими беғаш аст. Бале, ба ҳар ҳол ислоҳи забон лозим аст. Ин забони тоҷикӣ ҳам билокалом бисёр ғайриадабӣ ва аз ғасоҳат дур аст, вале форсии Эрон, ки он ҳама махлут ба иборатҳои арабист, низ писандида нест. Забонро ислоҳ намуда, як навъ забони форсии сода, ҳолӣ аз тақаллуф ба ҳам расонидан зарур ва даркор аст». Чӣ тавре ки мебинед, андешаҳои Бақоҳоча, хусусан, дар мавриди қуҳан будани забони форсии тоҷикӣ, дар асрҳои охир махлут гаштани он, ба ҳар ҳол зарур будани ислоҳи забон қолиби диққатанд. Ба ин монанд андеша ва ҳулосаҳо дар охири солҳои бистум аз қониби донишмандони тоҷик аз нав садо доданд ва шояд сарчашмашон ҳамин навиштаҳои «Бухорои шариф» бошанд.

Бо мақсади нишон додани тарзи суҳанронии аҳли Бухоро рўзнама маводеро ба қоп расонида, ки жанри нави адабӣ - суҳбат ё саҳнаҷаи бадеиро мемонад. Аҳаммияти ин мавод, ки дар се шумора (№8-10, 20-22 март) интишор шуда, аз он иборат аст, ки аз як тараф, ба даъвои қасоне, ки забони бухороиҳоро адабӣ намешуморанд, қавоб дода, аз тарафи дигар, бори аввал аз шакли нави жанри бадеии таъсирбахш- саҳнаҷа истифода бурдааст. Таъсирбахшии маводи мазкур аз он аён мешавад, ки ҳанўз он пурра қоп нашуда, воқунишҳои хонандагон ба вучуд омадааст, ки дар зер мушоҳида ҳоҳем қард. Шакли нави адабии мазкур минбаъд дар нашрияҳои тоҷикӣ («Оина», «Шуълаи инқилоб») ба ҳукми аъна даромад. Асари мазкур «Забони маҳаллӣ» ном дошта, таҳти рубрикаи нави «Фелетони қўҷақ» бо имзои муаллифи сермаҳсули рўзнама «Б.Т.Д.» қоп шудааст: «Мусоҳибаи қориёни қазити «Бухорои шариф» баъд аз баромадани нумраи аввал:

Сўфӣ: - Ассалому алайкум, ака қорӣ.

Қорӣ: - Ваалайкум ассалом, эшони сўфӣ. Аз қучо меоед?»

Мушоҳида мешавад, ки дар суҳбати бухороиён қалимаву ибораҳои нофаҳмо қой надорад. Аз он симои мардуми одӣ, тарзи суҳанронии онҳо, ҳислатҳоишон мушаххас меқардад. Мардум ба рўзнама ҳамчун як муъҷиза нигоҳ мекунанд, равшанфикрон (қорӣ) рўзнамаро таҳриқдиҳандаи афқори қомеа,

паёми нек мешуморанд ва дигаронро ба хондани он чалб менамоянд. Дар суханронии иштирокчиён баъзе калима, таъбир ва тарзи калимасозии бухороиён чун «моён», «дина», «ҳамун», «ғалатӣ», «дахлдоштагиҳо», ва ғайра ба чашм мерасанд, ки ба умум фаҳмоянд. Аз суҳбат маълум мегардад, ки рӯзнома дар рӯзҳои тантанавии сайри наврӯзӣ пайдо шудааст:

Сӯфӣ: - Фаҳмидед-мӣ? Газит мебарояд мегуфтанд... Чанд рӯз пас ба дӯкони Собирбой нишаста будам, як кас як газит оварда ба вай дода гуфт, ки ин газитро ба мулло Ақобир бурда бидихед. Ман пурсидам, ки ин газит чӣ?... Баъд фаҳмидам, ки газит китобхона будааст.

Қорӣ: - Эй ака сӯфӣ, шумо зинда бошед-дия. Аз барои ҳар чиз як газит намешавад. Газит мақолаҳои ба инсонҳо ва мусулмонҳо нафъе мекардагиро менависанд. Баъзе хабарҳои мамлакатҳои дигарро ҳам менависанд. Баъд одамҳои дӯкандор ва савдогарҳо молҳои мефурӯхтагии эшонро менависанд. Ҳар касе, ки аз ҳамун молҳои ба газит эълон шудагӣ харидани бошад, меҳарад.

Сӯфӣ: - Ман то ҳамин вақт ин тариқа будани газитро намедонистам. Ин газити имрӯз барои мадагӣ форсӣ будааст, бинобар он, ба ман нағз намуд».

Ба суҳбати онҳо оқсақол ва Абдулқарим ном шахс ҳамроҳ мешаванд. Дар ҷавоби суоли оқсақол қорӣ мегӯяд:

Қорӣ: - Бисёр нағз шуд, ки дар Бухоро газит баромад. Иншоаллоҳ акнун одамон камтар ба роҳи илму фунун кӯшиш мекунанд. Набошад, аз ҳама чиз беҳабар, ба дунё чӣ меояд, чӣ мегузарад ва ба кадом мамлакатҳо чиҳо шуда истодааст, моҳо ҳеҷ чиз намедонистем. Ақнун иншоаллоҳ, ҳар рӯз хабарҳои тоза ва мақолаҳои ба моён-мусулмонон дахлдоштагӣҳо хонда мефаҳмем».

Дар байни суҳбат дар қатори кори саҳро ва иди Наврӯз гапи рӯзнома мебарояд. Қорӣ изҳор медорад, ки «акнун нархи бозорҳои ҳама ҷоро маълум карда, ба ҳамин газит менависанд... Як нағзиаш ин ки ба забони форсии ҳуди мо барои мадаст». Абдулқарим гуфта, ки рӯзи чашни Наврӯз рӯзномаро сетинӣ фуруштанд, дар як лаҳза тамои шуд. Ба бисёриҳо нарасид. Ҳар ҷо панҷ-дахнафарӣ нишаста, ба хондан даромаданд. Баъзеҳо тайёр буданд, ки ба як танга харанд. «Ҳар кучо гапи газет буд. Як кас мегуфт, ки ба Худо шукр, ки моён ҳам ба қатори одамҳо дохил шудем, ба шахрҳои тахти мо газит баромад. Баъзе мегуфт, ки акнун газити ҳуди моро меҳонем, зӯр зада газитҳои нӯғайистонро хонда мегаштем, баъзе гапҳои доништа ва баъзеро надоништа». Дар идома қорӣ ба мутаваллӣ мегӯяд, ки минбаъд ба одами арбоби деҳа, ки ба шахр меояд, рӯзнома дода фиристодан даркор. Аммо мутаваллӣ изҳор медорад, ки одами арбоб рӯзномаро аввал ба хӯчаинаш бурда медиҳад. Мутаваллӣ ҳайрон мешавад: арбоб саводи хондан надошт-ку. Аммо:

Мутаваллӣ: - Шумо хабар надоред, ҳоло арбоб як муллобачаи кӯлобиро бурда ба ҳавлиаш ҳамин зимистон нигоҳ дошта, ба ҳамун муллобача зӯр зада хонд, ҳоло хат менавиштагӣ ва китобҳои меҳондагӣ ва ҳарчӣ навро хонда маъниашро мефаҳмидагӣ шудааст. Ҳамун муллобача ба арбоб маъкул карда, як газити «Вакт» ҳам навиштанд, ҳар ҳафта ҷаҳор бор меомадааст...

Қорӣ: - Вай муллобачаро кӯлобӣ гуфтед-мӣ?

Мутаваллӣ: - Муллобача кӯлобӣ! Аммо чанд вақт ба тарафҳои Самарқанд рафта, намедонам ба як қишлоқ имом шуда, аз ҳамон ҷо аз як домулло таълим доданро тариқаашро ёд гирифта будааст... Воқеан, арбоб, ки ҳеҷ чиз намедонист, ба як зимистон хатту саводнок шуда баромад». Сипас, мутаваллӣ дар ҳамин ҷо пули семоҳаро супурда обуна мешавад ва қорӣ рӯзномаи овардаашро меҳонад ва онҳо гӯш мекунамд.

Бо вучуди шарҳу эзоҳоти зиёд оид ба масъалаи забон ҳучум ба идораи рӯзнома, шахсан мудирӣ он басанда нагашт. Хусусан, баъди ҷопи сахнаҷаи зикршудаи «Забони маҳаллии суҳбати қориён» воқунишҳо зиёд шуданд. Онро ҳар кас ҳар гуна фаҳмид. Ин аст, ки ҳамоно дар шумораи № 12 аз 25 мартӣ соли 1912 бо номи «Эътизор» мақолаи Мирзо Ҷалол ба таъб расид. Дар он омада, ки «Дирӯз ду адад мактуб аз Бухорои шариф гирифтем. Мазмунӣ ҳар ду қариб ба ҳамдигар монанд буд. Хулосаи онҳо ин ки «Дар рӯзномаатон ихтор намудаед, ки мо нияте ба ҷуз хизмати исломият надорем. Мизони навиштаҳои мо мутобиқи Қуръон ва зарурати ислом хоҳад буд. Ҳоло ба унвони забони маҳаллӣ забони моро истехзо карда, моро масҳара менамояд... Агар ба расмӣ мутобиқа навиштаед, ин ҷо ҳаҷв мепиндоранд, боиси нафрати аҳоли мешавад аз рӯзнома. Рӯзномаи ҳудро ба забони форсӣ бинависед, забони мо, бухороӣҳоро истехзо кардан хуб нест. Бояд мактабҳо бино кунед, мо забон ёд гирифта, ин тавр ҳарф назанем». Ҷавоби Мирзо Ҷалол аввал оҳанги эҳтиром ва узрхоҳона дорад. Баъдан бо далелҳои собит мавқеи рӯзномаро ҳимоя намудааст: «Банда ҳамон мақоларо, ки дар се нумра (фелетони кӯчаки «Забони маҳаллӣ»-ро дар назар дорад-Б.А.) таъб шуда, абадан аз роҳи ҳаҷв ва истехзо дарҷ накардаам. Сониян, мақоланавис ҳудаи бухороӣ ва аз ҷумлаи аъён ва бузургони шумост. (муаллиф «Б.Т.Д.»-Б.А.). Солисан, рафики муҳтарами банда Ҳайдархоча Мирбадалуф ҳамаму мулоҳиза мефармоянд, агар боиси ҳаҷву истехзо мебуд, аз дарҷаш манъ мефармуданд. Робиян, банда ҳоло ҳам намедонам мазмунӣ он мақола чист. Ба итминони нависанда ва мудирӣ аввал додам, дарҷ намудаанд». Бо вучуди ин, муҳаррир аз соҳибони мактуб «узр» ва умеди «афв» карда, андешаҳои ҳудро дар бораи забони рӯзнома ва умуман, забони адабӣ чунин иброз медорад: «Баъзе меғӯянд, ки бояд ба забони моён нависед. Баъзеи дигар ин тавр навиштанро ҳаҷв мепиндоранд. Пас, тақлифи мо чист? Аз қазо нависандаи мақола ҳамон шахси муҳтарам аст, ки тарафдори забони бухороӣҳо мебошад. Банда маҳзи фаҳмидани ин ки бо забони бухороӣ адовате надорам, навиштаи ӯро додам, дарҷ намудаанд, аввалан ҳаёли масҳара ва ҳаҷв надоштаам ва нахоҳам дошт». Дар анҷом изҳори умедворӣ мекунад, «вақте мешавад, ки форс ва турк забонҳои ҳудашонро ислоҳ ва адабӣ намоянд».

Баъди ин дар шумораи №13, 26 мартӣ соли 1912 зерӣ сарлавҳаи «Ихтор» омадааст: «Дар ҳайати таҳририяи идораи рӯзнома аз Самарқанд Бақоҳоча ибни Ҳодихочаи Самарқандӣ низ даъват намуда шуда, мушорилайҳ рӯзи ҷумъа 16 моҳи морт вориди Бухоро шуда, ба муовинати мутарҷим ва коргузори рӯзнома шуруъ намуданд, шеваи (лаҳҷаи) мақолоти Бухорои моро аз ин ба баъд ба қадри

мақдур як навъ сода ва осон намуда, ба забони порсӣ ва луғат ва ислоҳи умумӣ наздик хоҳанд намуд». Ҳамин тавр баъди андешидани як қатор тадбирҳо ҷавобан ба эроди хонандагон забони рӯзнама ба мардум боз ҳам оммафаҳм гардид.

То ба имрӯз муҳаққиқон бар онанд, ки баҳси забони адабии тоҷик аз соли 1928 дар нашрияҳои «Раҳбари дониш», «Овози тоҷик» ва ҳатто нашрияҳои русизабони ҳамон давр шуруъ шуда, то соли 1932 идома ёфт ва ҳаллу фасл гардид. Аммо чӣ тавре ки мебинем, ин баҳс соли 1912 аз «Бухорои шариф» шуруъ шудааст. Чанде хулосаҳои бамиеномада: забони кӯхистони тоҷик махлут нашуда, салису равон мебошад; барои забони адабӣ танҳо лафзи як маҳалро асос гирифта нодуруст; забони адабии тоҷик мавҷуд аст, онро сохтан шарт нест, фақат бояд онро такмил дод, ҳамон вақт аз ҷониби Мирзо Ҷалол Юсуфзода изҳор гашта, баъд аз тарафи устод Садриддин Айний такмил дода шудаанд. Устод Айний «Бухорои шариф»-ро мутолиа карда, аз он баҳра бардоштааст.

Ҳамин тавр матбуоти тоҷик дар ташаккули меъёрҳои забони адабӣ нақши намоён бозидааст, зеро «ҳарчанд ин меъёр ба тамоми аҳли қалам тааллуқ дошт, аммо барои матбуоти даврӣ муҳимтар менамуд. [4.104]

Таҳлилу баррасии мақолаҳои «Бухорои шариф» оид ба забони адабии тоҷикӣ, тартиб додани қоидаҳои забони тоҷикӣ мавзӯи алоҳидаи таҳқиқот буда метавонад. Ҳамчунин, агар силсиламақолаҳои «Қоидаҳои забони форсӣ», ки дар «Бухорои шариф» ва «Дониш ва омӯзгор» ба таъъ расидаанд, дигар асарҳои дар ин мавзӯ чопшуда ба шакли китоби алоҳида дар як маҷмуа чоп карда шаванд, ба манфиати забоншиносони тоҷик хоҳад буд. Ҳамин тавр, саҳми рӯзнамаи «Бухорои шариф» дар пайдоиш ва ташаккули забони адабии имрӯзаи тоҷик бузург буда, дар ин бобат арзанда аст, ки таҳқиқоти зиёд анҷом дода шавад.

КИТОБНОМА

1. Айний, С. Матбуоти тоҷик / С. Айний // Овози тоҷик. 1926.- 6 сентябр.
2. Айний, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айний. – Душанбе: Адиб. – 2010, 354 с.
3. Абдуррауфи Фитрат. Тавофи Ватан. Маҷмуаи ашъор. Пешгуфтор ва тавзеҳоти М.Имомов ва М.Абдуллоев. Д.: Шарқи озод.-2013, с.14.
4. Азимов, А., Муродӣ М. Назаре ба публицистикаи устод Айний. Д.: Ирфон, 2018, с.104.
5. Гафаров, Н. По страницам газеты «Бухорои шариф» (О первой таджикской прессе).- Худжанд: Вароруд, 1999.
6. Гулмурод, П.Матбуоти тоҷик ва забони форсӣ// Забони форсӣ: забони илм.- Д., 1994.
7. Набавӣ, А. «Бухорои шариф»-сароғози матбуоти миллий. Д.: Бухоро, 2012, 182 саҳ.
8. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик. Баргардон ва шарҳу тавзеҳоти М.Рустам. Д.: Адиб, 2014, 278 саҳ.
9. Саидризо, Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви тоҷикӣ. Самарқанд-1926. Бознашр: Баргардонандаҳо С.Аминов, С.Набиева, Д.Нуриддинова. Д.: «Саҳбо»-2006. 70 саҳ.

10. Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода.- Д.: Ирфон, 2005.

НАҚШИ «БУХОРОИ ШАРИФ» ДАР ШАКЛГИРИИ МЕЪЁРҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ

Мақолаи «Саҳми «Бухорои шариф» дар ташиаккули забони адабӣ» кӯшишест баҳри равшан кардани масъалаи муҳими имрӯза - муайяннамоиш раванди пайдоиш ва ташиаккули забони адабии тоҷик, ки то ба имрӯз мавриди баҳсу мунозираи қишри гуногуни ҷомеа мегардад. Баъзеҳо сад сол пеш ва имрӯз ҳам барои миллати тоҷик забони адабӣ сохтанӣ мешаванд, гурӯҳи дигар манфиатҳои миллӣ ва давлатии ҷумҳурии мустақил ва соҳибхитиёри Тоҷикистонро сарфи назар карда, аз истилоҳи «тоҷик» дурӣ меҷӯянд. Хулоса ҳамеша масъалаи мазкур мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор гирифтааст. Вазифа аз он иборат аст, ки заминаҳои пайдоиш, раванқ ва ташиаккули забони тоҷикӣ дар оғози асри бистум аз рӯйи забон ва услуби баёни навириҳои аввалини ҳамоно давра омӯхта шавад. Муаллиф дар ин бобат омӯзиши рӯзномаи «Бухорои шариф» (1912)-ро манбаи асосӣ медонад, зеро дар он бори аввал кӯшиши истифодаи забони ба ҳама тоҷикон фаҳмо ва дастрас ба қор рафтааст. Ҳамчунин ҷойи таъкид аст, ки масъалаи мазкур- забони адабии тоҷикӣ бори аввал дар ҳамоно рӯзнома ба миён гузошта шуд.

То ба ин вақт аксари муҳаққиқон бар он буданд, ки масъалаи баҳси забони тоҷикӣ дар охири солҳои бистуми қарни XX ба миён омад. Аммо дар соли 1912 аввалин мақола ва баҳсҳо оид ба масъалаҳои забони адабӣ ва қоидаҳои сарфу навиш он маҳз дар ин рӯзнома арзи вуҷуд карданд. Дар ин бобат «Бухорои шариф» чанд мушкили асосиро ба миён гузошта, ҳал кардааст: аввал забони адабӣ кадом бояд бошад, ба чӣ тавр кунад; дувум, пайдоиши забони тоҷикӣ аз кучо шурӯъ шудааст; сеюм- чаро тарзи гуфти тоҷикон гуногун аст ва сабаби махлут ғайитани забон чист ва монанди инҳо. Ҳангоми баҳсу мунозираҳо бо хонандагон (воқеан хонандагони «Бухорои шариф» одамон муқаррарӣ набуданд, аз андешаронӣ ва хулосахояшон маълум мегардад, ки шахсони маълумотдор ва ҷаҳонбинияшон васеъ буд) масъалаҳои зикришуда то андозае ҳаллу фасл шуданд. «Бухорои шариф» забон ва тарзи баёни худро пайдо кард, ки ин забони адабии ба хонандагон фаҳмо, тоза ва ширини тоҷикӣ буд, ки то ба имрӯз мавриди истеъмол аст. Бори аввал дар рӯзнома қоидаҳои забони тоҷикӣ ба таъриф расид. Ба андешаи муаллиф мақолаҳои дахлдор ва қоидаҳои забон дар як маҷмӯа аз нав ҷоп карда шаванд, ба манфиати қор хоҳад буд.

Калимаҳои калидӣ: «Бухорои шариф», забони адабии тоҷикӣ, забони тоҷикӣ, забони форсӣ, рӯзнома, матбуот, оммафаҳм, навирия.

РОЛЬ «БУХОРОИ ШАРИФ» В ФОРМИРОВАНИИ НОРМ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Статья «Вклад «Бухорои шариф» в формировании литературного языка» это попытка прояснить важнейший вопрос современности - определить процесс возникновения и становления таджикского литературного языка, который до сих пор является предметом дискуссии в различных слоях общества. Некоторые сто лет назад и сегодня пытаются создать

литературный язык для таджикской нации, другие пытаются разрушить национальные и государственные интересы независимой и суверенной республики Таджикистан, избегая термина «таджикский». В итоге, этот вопрос постоянно обсуждается и исследуется. Задача, изучить происхождение, развитие и формирование таджикского языка в начале XX века в языке и стиле выражения первых публикаций того периода. Основным источником по этому поводу автор считает исследование газеты «Бухорои шариф» (1912 г.). Потому что это первая попытка использовать язык, который понятный и доступный для всех таджиков. Также следует отметить, что этот вопрос - таджикский литературный язык, поднимался впервые в этой газете.

До сих пор большинство исследователей придерживалось мнения, что вопрос о таджикском языке возник в конце двадцатых годов двадцатого века. Однако в 1912 году именно в этой газете появились первые статьи и дискуссии о литературном языке и правилах грамматики. В связи с этим «Бухорои шариф» затронул ряд ключевых вопросов: во-первых, каким должен быть литературный язык и на чем он должен основываться; во-вторых, откуда появился таджикский язык? в-третьих, почему таджики говорят на разных диалектах и почему язык смешанный и так далее. В ходе бесед с читателями (на самом деле читатели «Бухорои шариф» не были обычными людьми, по их мыслям и выводам видно, что они были образованными) эти вопросы в какой-то мере разрешились. «Бухорои шариф» нашел свой собственный язык и стиль выражения, литературный язык, понятный, чистый и приятный для читателей, который используется до сих пор. Впервые в газете опубликованы правила таджикского языка. По мнению автора, было бы полезно переиздать соответствующие статьи и языковые правила в одном томе.

Ключевые слова: «Бухорои шариф», таджикский литературный язык, таджикский язык, персидский язык, газета, пресса, популярное, издание.

THE ROLE OF «BUKHOROI SHARIF» IN THE FORMATION OF THE NORMS OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

The article «Contribution of the «Bukhoroi Sharif» to the formation of the literary language» is an attempt to clarify the most important issue of today - to determine the process of emergence and formation of the Tajik literary language, which is still debated by various segments of society. Someone a hundred years ago and today are trying to create a literary language for the Tajik people, while others are trying to destroy the national and state interests of the independent and sovereign republic of Tajikistan and avoid the term «Tajik». In conclusion, this issue is always under consideration and research. The task is to study the origins, development and formation of the Tajik language in the early twentieth century in the language and style of expression of the first publications of that period. The author considers the study of the newspaper «Bukhoroi Sharif» (1912) as the main source in this regard. Because it was the first time, which an attempt had been made to use a language, which was understandable and accessible to all Tajiks. It should also be noted that this issue - the Tajik literary language - was raised for the first time in this newspaper.

Until now, most researchers believed that the issue of the Tajik language was raised in the late twenties of the twentieth century. However, in 1912, it was in this newspaper that the first articles and debates on literary language and the rules of grammar appeared. In this regard, «Bukhoroi Sharif» has addressed a number of key issues: first, what should be the literary language and what should it be based on; second, where did the Tajik language come from? thirdly, why Tajiks speak different languages and why the language is mixed and so on. During the discussions with the readers (in fact, the readers of «Bukhoroi Sharif» were not ordinary people, it is clear from their thoughts and conclusions that they were well-educated and broad-minded people), these issues were resolved to some extent. «Bukhoroi Sharif» found its own language and style of expression that was a clear and sweet Tajik literary language, which is still used today. For the first time, the rules of the Tajik language were published in the newspaper. According to the author, it would be useful to republish the relevant articles and language rules in one volume.

Keywords: «Bukhoroi Sharif», Tajik literary language, Tajik language, Farsi language, newspaper, press, popular, publication.

Маълумот дар бораи муаллиф: номзоди илми филология. Абдурахимов Б.А. – муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Сведения об авторе: Абдурахимов Б.А. — проректор по науке и инновациям Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улуғзоды. Телефон: (+992) 904-10-85-85. Эл. почта: vorisonisomoni@mail.ru

Author information: Abdurahimov B.A. – Vice-Rector for Science and Innovation at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda. Phone: (+992) 904-10-85-85. Email: vorisonisomoni@mail.ru

ТДУ: 891.550.092

**ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ
ПАРТИЙНОЙ ПЕЧАТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ****Барноджон Бобоева****Худжандский государственный Университет имени академика
Бободжона Гафурова**

В начале 1990-х годов XX века в Таджикистане произошли серьезные изменения. Движение «перестройки», начавшись еще в 80-е годы, заложило основы национального самосознания и самопознания. В то же время группа таджикской интеллигенции, приглашенная в Афганистан в качестве переводчиков и сотрудников, вернулась в Таджикистан с новым настроем. Среди студентов было организовано движение «Лицом к лицу», действовали разные кружки. Вместе с тем, разные страны были заинтересованы в создании политических партий. Кроме того, начали свою деятельность различные местные организации, преследующие свои интересы. В этом процессе первые признаки плюрализма зародились в официальных изданиях, таких как «Комсомолец Таджикистана», вслед за которыми появились частные издания, такие как «Растохез» и «Чароги руз» (Светочь дня) [1, 186]

Хотя ДПТ была создана в середине 90-х годов прошлого века, а ПИВТ - была организована тайно еще в начале 70-х годов прошлого века и действовала подпольно, это не означало существование многопартийности в Советском Таджикистане. Многопартийность в нашей стране возникла уже провозглашения Независимости, точнее, после окончания гражданской войны. Этот после эволюционный процесс продолжается по сей день.

Очевидно, что политические партии именно посредством изданий и других средств пропаганды предоставляют вниманию общественности свои цели и убеждения, и таким образом общественность узнает о целях и намерениях той или иной партии. Поэтому после распада Советского Союза в Таджикистане появилась относительно свободная атмосфера и плюрализм, что также воздействовало на появление политических партий. Учреждение политических партий в любой стране является свидетельством существования демократии и свободы мысли.

Если в целом взглянуть на периодические издания политических партий, то станет ясно, что каждое из них является продуктом важного политического и исторического периода. Естественно, учреждение и деятельность изданий политических партий приводит к изменениям в информационно-периодическом пространстве страны. В этой связи, обзор истории учреждения изданий политических партий относится к одной из важных целей данного исследования. Мы рассмотрели издания политических партий Таджикистана с точки зрения их позиции и статуса.

Следует отметить, что возникновение и развитие партийной печати в Таджикистане связано с политическими и социальными событиями страны в начале 90-х годов прошлого века. В этот период в масштабах республики на сцену вышли общественно-политические движения и течения, которым нужна была собственное издание [2, 313].

Одним из таких движений был «Растохез». Народное движение «Растохез» начало свою деятельность 14 сентября 1986 года в Таджикистане. Целью этого движения было построение в Таджикистане демократического, правового и светского государства. Организация «Растохез» четко поставила вопрос о суверенитете таджикского народа, и главной целью организации стала борьба за государственную независимость Таджикистана.

Печатным органом организации была общественно-политическая газета «Растохез», которая сначала издавалась как листовка, а позже выпускалась как самостоятельное издание Народного движения «Растохез». Первый номер был напечатан как ежемесячник на двух языках - русском и таджикском, тиражом 5000 экземпляров в мае 1990 года за пределами Таджикистана, в Москве. Девиз издания: «Ищи знания от колыбели до могилы», главным редактором был Ахмадшо Комилов.

«Растохез» считался первым свободным и независимым изданием не только в Таджикистане, но и во всей Центральной Азии.

«Нидои ранджбар» («Возглас труженика») - издание Коммунистической партии Таджикистана, выходящее с февраля 1992 года раз в неделю под рубриками «Мнения», «Партийные новости», «Эхо» и «Актуально». Главным редактором издания был Хабибулло Ёров. Редакционная коллегия «Нидои ранджбар» в своем первом номере от 28 февраля 1992 г., обращаясь к своим читателям, в частности, пишет: «Нидои ранджбар» выходит в свет в период, когда стало традицией обвинять во всем коммунистическую партию. Конечно, наша партия не только не скрывает вину и ошибки тех, кто от имени коммунистической партии «посадил наш корабль на мель», но и раскрывает и осуждает их, и это одна из наших главных задач.

Но целью этого издания не будет ни отрицание, ни враждебность. Мы пишем в надежде, что в нашем родном Таджикистане будет мир, благополучие, вера, хлеб и дом, и что на таджикской земле больше не будет несправедливого кровопролития».

Наряду с «Нидои ранджбар» Коммунистическая партия Таджикистана издавала «Голос Таджикистана» (на русском языке) и «Тожикистон овози» (на узбекском языке). С 1998 года собственность КП была национализирована и дела ее печати пришли в упадок. Издания партии превратились в ежемесячники, их периодичность стала нерегулярной, стали выпускать 10-15 номеров в год [5].

«Коммунист Таджикистана» - издательский орган Коммунистической партии Таджикистана, учрежденный Центральным Комитетом Коммунистической партии Таджикистана. «Коммунисти Тоджикистон» был

зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под номером 009/РЗ от 9 апреля 2009 года на таджикском языке, а «Коммунист Таджикистана» - 9 марта 2009 года под № 0102/РЗ на русском языке. Издание выходило 1 или 2 раза в месяц на русском, узбекском и таджикском языках объемом в 8, а иногда и в 16 страниц, тиражом 3000 экземпляров [10].

«Эътикод» («Вера») - издание регионального объединения Коммунистической партии Таджикистана в Согдийской области, которое издавалось с 4 июля 1992 года под лозунгом «Пролетарии всех стран, объединяйтесь!» на русском и таджикском языках. Впервые издание было зарегистрировано Министерством культуры Республики Таджикистан 14.06.1992 г. под №204, перерегистрация осуществлена 15.03.2017 г. под № 0002/РЗ-97. Должность главного редактора газеты возложена на Лукмониiddина Камолиддинова. В редакционную коллегию входят К.Мирзоева, М. Рахимова, И. Почоев, Х. Тоатов, М. Махмудов и А. Одинаев. Издание выходит два-три раза в месяц объемом 4 страницы. Издание в основном освещает вопросы, связанные с партийной жизнью. «Эътикод» - продукт периода независимости. Из названия следует, что коммунисты по-прежнему твердо верят в свою партию, в бессмертные идеи мирового вождя пролетариев В.И. Ленина.

«Минбари халк» - печатный орган Народно-демократической партии Таджикистана, издается с 7 сентября 1996 года. Издание освещает жизненно важные вопросы под рубриками «Знаете ли вы?», «Эхо», «Проблемы повседневности», «Свеча памяти», «Познание мира» и т.д. Тираж издания в 2007 году составлял более 21 тысячи экземпляров, а его первым редактором был Бахтиёр Муртазоев. Позже редактором был назначен Мансур Суруш, в настоящее время эта задача возложена на Бахтиёра Хамдамова. В настоящее время тираж газеты составляет более 111 тысяч экземпляров.

«Сухани халк» в качестве издания Народно-демократической партии Таджикистана начала выходить в свет с 4 декабря 1993 года. Первым главным редактором стал Мухаммади Салимов, работавший в то время в отделе идеологии Правительства Согдийской области. Следует отметить, что региональное издание Народно-демократической партии Таджикистана «Сухани халк» функционировало до создания Народно-демократической партии Таджикистана, а после учреждения этой партии издание становится ее печатным органом в Согдийской области.

Первые номера к печати в основном готовил коллектив еженедельника «Нилуфар» во главе с Додохоном Эгамзодом. В первые годы издание выходило всего 2-3 раза в год, а с 2000 года выходит регулярно. Спецвыпуски в основном посвящались предвыборным кампаниям и программам. После М. Салимова до 2006 года главным редактором издания был Додохон Эгамзод. С 2006 по 2007 год на этой должности работал Нарзулло Дадобоев, с 2007 по 2012 год Абдусабур Абдувахоб, а с июня 2012 года Мирзоаъзам Максудов. Некоторое

время главным редактором издания был Бободжон Курбонов, сегодня эта обязанность возложена на известного журналиста Абдусабура Абдуваххоба.

До 2012 года «Сухани халк» выходило два раза в месяц в объеме 16 страниц. После того, как М. Максудов стал главным редактором, издание стало выходить в формате еженедельника. В настоящее время издание выходит раз в неделю на 8 страницах. В целом, количество страниц не уменьшилось. Приложение для молодежи «Студенческое слово» было создано главным редактором Нарзулло Дадобоевым. В 2011 году при Народно-демократической партии Таджикистана была создана Молодежная общественная организация «Созандагони Ватан», и соответственно, название «Студенческое слово» было изменено на «Созандагони Ватан» (Созидатели Родины). С учетом того, что объем еженедельника начал составлять 8 страниц, страницы приложения также были сокращены с 4 до 2. В настоящее время «Сухани халк» издается тиражом 8815 экземпляров. В Согдийской области ни одно другое издание не выходит таким тиражом.

Газета Партии экономических реформ называется «Экономика и жизнь» и не издается по экономическим причинам. Содержание публикуемых выпусков данного издания в основном связано с экономическими вопросами.

«Иттиход» (Единство) является изданием Социалистической партии Таджикистана, и на разных этапах над выпусками работали главный редактор Абдухаким Гаффоров, ответственный секретарь Муртазо Ахмадов, редакционная коллегия - Гулназар Келди, Урватулло Тохири и Маруфджон Юсупов. Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан в 1997 году, под №369. В целях обеспечения плюрализма редакция издания публикует также и статьи авторов, с позицией которых не согласна и не берет на себя ответственность за них. Оно напечатано в типографии «Мега-Принт» тиражом 2000 экземпляров. В выпуске №61 (май 2019 г.) опубликована статья Председателя Социалистической партии Таджикистана под названием «Цель – обеспечение социальной справедливости». В частности, он пишет: «Цель нашей партии, сущность которой составляет социальная справедливость, соответствуют первой статье Конституции Республики Таджикистан, провозгласившей нашу страну социальным государством. Поэтому мы всегда стремимся к обеспечению социальной справедливости в Таджикистане. Каждый гражданин страны, независимо от своей социальной принадлежности, должен пользоваться своими правами, которые гарантирует Конституция Республики Таджикистан».

Партийное руководство во время своих поездок в Российскую Федерацию проводит встречи с членами партии, знакомят их с политической ситуацией и нововведениями в стране, одновременно оказывая практическую помощь в их партийной деятельности.

У Народно-демократической партии Таджикистана есть свой веб-сайт - www.hamsafon.tj, страницы которой - «Партийная деятельность», «Сабзкалам»

(зеленое перо), «Мир мыслей», «Структура», «Созандагони Ватан», «Обратная связь» обновляются ежедневно. Эти страницы в день читают от 64 до 200 человек. На сайте также размещено издание «Минбари халк», к которому могут иметь доступ читатели со всех уголков земного шара.

У других политических партий Таджикистана нет своего специального веб-сайта, они в основном используют социальные сети. При этом на этапе подготовки предвыборной кампании большинство политических партий используют площадку независимых СМИ Таджикистане и действующих в нашей стране зарубежных СМИ.

Народно-демократическая партия Таджикистана, особенно ее городские и районные структуры, также имеет свои страницы в Фейсбуке, где размещают новости и репортажи о своей повседневной деятельности. Кроме того, местные исполнительные комитеты партии в 11 городах и районах в сотрудничестве с активными членами партии издают свои газеты.

Вышесказанное доказывает, что Таджикистан находится на этапе становления демократического общества. Для совершенствования этого процесса требуется достаточный политический опыт, атмосфера спокойствия и стабильности, благоприятные условия для политической конкуренции. Соблюдая политические тонкости и этические нормы, политические партии могут эффективно осуществлять свою деятельность. Им необходимо постоянно учитывать национальную психологию, традиции и обычаи народа, исторически сложившуюся этику нашего народа. Эти факторы представляют ценность для укрепления основ демократического государства и гражданского общества в Таджикистане [8, 12].

В нынешних условиях Таджикистана основная цель политических партий в обществе - позиционировать себя как действующую в рамках закона созидательную силу. Политическая и социальная реальность общества требует от политических партий быть движущей силой общества и принимать активное участие в укреплении политического строя, формировании и развитии парламентаризма, расширять сотрудничество с государственными органами для достижения своих целей. Лидеры политических партий и движений должны глубоко осознавать, что они работают во имя будущего таджикской государственности, мира и стабильности, единства и солидарности, во имя светлого будущего Таджикистана и его авторитета в мировом сообществе [2].

На основе рассмотрения круга вопросов данной статьи мы сформулировали следующие выводы:

- партийная печать Таджикистана, сформировавшись в советское время, получила развитие после обретения Государственной независимости. Именно государственная независимость способствовала тому, чтобы в Таджикистане была устранена однопартийная системы, были учреждены и начали свою деятельность разные партии;

- регулярная деятельность политических партий в Таджикистане свидетельствует о существовании в республике гражданского общества и демократического государственного устройства;

- на начальном этапе государственной независимости на основе политических партий и общественных организаций появились многочисленные издания, что способствовало к развитию партийной печати;

- таджикская партийная печать сформировалась и начала развиваться именно в период национальной Независимости;

- часть партийных газет и журналов, следуя целям своего партийного руководства и их иностранных хозяев и злоупотребляя свободой печати, занялись провокациями и с целью незаконного захвата власти провоцировали острые и кровопролитные конфликты, которые считаются трагическими событиями в новейшей истории Таджикистана;

- деятельность печати политических партий, внеся разнообразие в содержание таджикской практической журналистики, создает основу для политического плюрализма. Внимание других периодических изданий к деятельности политических партий также может стать источником развития политической журналистики.

Учреждение партийных изданий является одним из важнейших явлений, влияющих на развитие политики и других сфер жизни, так как это духовное явление с одной стороны, представляя демократическое общество, а с другой стороны, создало базу для свободы слова. Ввиду этого, роль политических партий и их периодических изданий с их достоинствами и недостатками является важной в преобразовании общества и его развитии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик /А.Азимов. – Душанбе: Сино, 2000. – 186 с.
2. Азимов, А. Таджикская журналистика в период культурной революции (1929-1940) /А Азимов.– Душанбе: Шарки озод, 2014. – С.313
3. Курбонова Ш. И. Фаъолияти ҲХДТ дар солҳои 1994-2019 / Ш.И. Курбонова. –Душанбе, 2019. – 285 с.
4. Гаффоров, А. Ҳадаф–таъмини адолати иҷтимоӣ // Иттиҳод /А.Гаффоров. – 2019.– май.
5. Нидои ранҷбар. – 1992. –28-уми феврал.
6. Султонов, М.М. Периодическая печать постсоветского Таджикистана: формирование и основные тенденции развития (1991-2004 гг.). Дис.канд.филол. наук /М.М.Султонов. – Москва, 2005. – 174 с.
7. Усмонов, И. Назарияи публицистика /И.Усмонов. – Душанбе, 1999. –100 с.
8. Усмонов, И. Журналистика. Ҷ.1. /И.Усмонов.– Душанбе: Империял Групп, 2005. –349 с.

9. Усмонов, И. Журналистика. Ҷ.3. /И.Усмонов.– Душанбе, 2008. – 448 с.
10. Султонов, Ш. Очерки таърихи Ҳизби коммунистии Тоҷикистон. Қисми 1. /Ш.Султонов.– Душанбе, 1980.– 189 с.
11. Султонов, Ш. Очерки таърихи Ҳизби коммунистии Тоҷикистон. Қисми 2. /Ш. Султонов.– Душанбе, 1984.– 200 с.
12. Султонов, Ш. Очерки сиёсатшиносӣ /Ш.Султонов. – Душанбе 2003. – 403 с.
13. Усмонов, Ҷ., Гаффоров У. Матбуот ва муҳбирони коргару деҳкон /Ҷ.Усмонов, У. Гаффоров. Душанбе: Ирфон, 1975.– 196 с.
14. Окилова, М.М. Бисёрхизбият ё низоми бисёрхизбӣ дар Тоҷикистон /М.М.Окилова //Ахбори ДДҲБСТ.– Хучанд.– 2016.– №2 (67).–84-92 с.
15. Корконосенко, С.Г. Политическая журналистика [Текст] /С.Г.Корконосенко. – М.: 2015, – 290 с.
16. Кузнецов, И.В. История отечественной журналистики [Текст] /И.В.Кузнецов. – М.: Наука, 2002.– 2000 с.
17. Кислицына, И. С. Политические партии в коммуникативном пространстве Интернета [Текст] /И.С.Кислицына. – М.: 2009.– 152 с.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ҲИЗБӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Равшан аст, ки барои дар амал татбиқ намудани ҳадаф ва мақсаду мароми ҳар ҳаракат ё ҷамъият василаҳои муассир зарур ва корсозанд. Беҳтарин ва қавитарин воситаи таблиғи ҳар ақида ва андеша ВАО, бахусус, матбуоти даврӣ аст. Матбуоти даврӣ ҳамчун василаи пешкаши ва ташивиқи таблиғи ин ё он ҳадаф ва андешаву афкор миёни дигар воситаҳои ташивиқотӣ ҳанӯз ҳам нақши мубрам дорад. Аз ҳамин ҷиҳат, ҳизбҳои сиёсии ҷаҳон дар татбиқи сиёсат ва аҳдофу афкори худ аз ин воситаи ахбори омма ба таври васеъ истифода менамоянд. Хусусан, дар таъмини озодии баён нақши ин навъи матбуоти даврӣ намоёнтар аст.

Калидвожаҳо: матбуот, матбуоти ҳизбӣ, матбуоти сиёсӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, таърихи матбуот, матбуоти ҳизбҳои сиёсӣ.

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ПАРТИЙНОЙ ПЕЧАТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Известно, что для реализации целей и задач каждого движения или объединения необходимы действенные средства. Наиболее оптимальным и мощным инструментом пропаганды взглядов и позиций являются СМИ, особенно, периодическая печать. Периодическая печать как средство продвижения и пропаганды той или иной цели, идеи все еще играет значимую роль среди других средств пропаганды. Поэтому политические партии мира при реализации своей политики, целей и идеологии широко используют средства

массовой информации. Роль данного типа периодической печати особенно существенна в обеспечении плюрализма.

Ключевые слова: пресса, партийная пресса, история прессы, политические партии, издания политических партий, партийные издания.

PREREQUISITES OF ARISING AND FORMATION PARTY PRESS IN TAJIKISTAN

It is known that to realize the ideas and objectives of each movement or association, effective means are needed. The most optimal and powerful tool for promoting views and positions is the media, especially periodicals. Periodicals as a means of promoting and propagating a particular goal or idea still plays a significant role among other means of propaganda. Therefore, political parties around the world make extensive use of the media to implement their policies, goals and ideology. The role of this type of periodical press is especially significant in ensuring pluralism.

Keywords: press, party press, history of the press, political parties, publications of political parties, party publications.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Барноҷон Рауфовна – номзади илмҳои филологӣ, сармутахассиси раёсати илм ва инноватсияи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, к. Мавлонбеков 1., тел. [+992]: 92 7011355, Е-майл: ilmvainnovatsiya@mail.ru

Сведения об авторе: Бобоева Барнодҷон Рауфовна – кандидат филологических наук, главный специалист отдела науки и инновации ГОУ «Худжандский государственный Университет имени академика Бободжона Гафурова» 735700 Республика Таджикистан, г.Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. тел. [+992]: 92 8894004, Е-майл: ilmvainnovatsiya@mail.ru

Information about the author: Boboeva Barnojon Raufovna – candidate of philological sciences, chief Specialist of the Department of Science and Innovation of the State Educational Institution «Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov» 735700 Republic of Tajikistan, Khujand, st. Mavlonbekov 1., tel. [+992]: 92 889 40 04, Email: ilmvainnovatsiya@mail.ru

ТДУ: 891.431.092. +891.431.09

**ФАӢОЛИЯТИ АДАБИИ МИРЗО АДИБ ДАР
СОЛӢОИ 30-80-УМИ ҚАРНИ ХХ****Мирсаид Раҳмонов****Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ**

Мирзо Адиб аз зумраи адибони муосири Шибҳи Қора ё минтақаи Чануби Осиё мебошад, ки 4 апрели соли 1914 дар шаҳри Лоҳури Покистони имрӯза таваллуд ёфтааст[15]. Номии аслии ӯ Мирзо Диловар Алӣ буд, аммо модараш ӯро бо лутфу меҳрубонӣ «Диловар» ё «Дилу» садо мекард. Мирзо Адиб даврони бачагӣро наврасиашро дар шаҳри бостонии Лоҳур гузаронидааст. Ӯ ҳамроҳи падараш – Мирзо Башир Алӣ, модараш – Мочида ва хоҳарҳояш Сарфарозбегим, Чилвабегим ва хоҳараш Назирабегим зиндагӣ мекард. Падари Мирзо Адиб ба дузандагӣ машғул шуда, оилаи худро аз ин касб нон меод. Модараш – Мочида як зани меҳрубону муаддаб буд. То чаҳорсолагиаш Мирзо Адиб ҳамроҳи волидайн зиндагӣ кард ва бо машварати хонавода ӯро ба назди бибиқалонаш – Додӣ Амон оварда, таълиму тарбияи ӯро ба дӯши ӯ гузоштанд. Аз рӯи нақли бибиқалонаш, бобои ӯ ягона донишманди бузург ва марди хело фозилу доно дар ин хонавода буд, ки аслан аҷдодаш аз мардумони Осиё Миёна ба ин ҷо омада, сукунат ихтиёр карданд.

Ҳамин тариқ, Мирзо Адиб ба таълиму тарбия оғоз намуда, аз миёни аҳли хонадон ягона касе мебошад, ки ба мисли бобояш ба хондан шавқу рағбат дошта, бо талошу кунҷовиҳои зиёд сандуқи китобҳои меросгузоштаи бобояшро пайдо карда, пайваста мутолиа мекунад.

Мирзо Адиб аз нависандагони муосири адабиёти урдузабони Покистон буда, солҳои 30-уми асри ХХ ҳамроҳи адибони машҳур ба монанди Премчанд (1880-1936), Файз Аҳмади Файз (1911-1982), Саодат Ҳасан Манто (1912-1955), Кришан Чандар (1914-1977), Рачендра Сингҳ Бедӣ (1915-1984) Аҳмад Надим Қосимӣ (1916-2006), Рашид Амчад ва дигарон қадам ба арсаи адабиёт гузошта, саҳифаҳои онро дурахшон мегардонад. Ҳамчунин мутолиаи зиёди китобҳои мақолаҳо ва роману ҳикояҳои адибони ҷаҳон, аз ҷумла Шекспир, Юджин О'Нил, Толстой, Горкий, Чехов, Мопассан, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Муҳаммад Иқбол ва дигарон ба камолоти адабии нависанда заминаи хубу устувор гузошт. Ин гуна адибон дар асл офарандагони олами воқеию ҳақиқат доштанд дар асарҳояшон бештар тасвир карда, онро дар жанри достону ҳикояву роман пешкаш намуданд.

Тибқи баррасиву маълумоти дарёфтшуда адабиёти урду дар Покистони навин соли 1947 оғоз нашуда, балки пайдоиши он дар асри 14 дар давраи салтанати Деҳлӣ сарчашма гирифта, муассису мубаллиғи муҳлиси аввалини он ба қавле Муҳаммадқули Қутбшоҳ (1565-1612), шоир ва нависандаи забони форсу тоҷик маҳсуб мешавад, ки дар рушди он саҳми сазовор гузоштааст [1,148-149].

Адабиёти урду дар асрҳои XIX ва XX як марҳалаи ниҳоят пурпечутоб ва мураккабро паси сар кардааст. Дар ҳамин солҳо тағйироти муҳимми сиёсӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омадаанд, ки бо муборизаҳои озодихоҳӣ ва истиқлолталобӣ

тамоми сарзамини Осиёи Ҷанубиро, аз ҷумла Ҳиндустон ва Покистонро фаро гирифт ва бо хотима аз зулму ситами мустамликадорон раҳо ёфтани аз азму иродаи ҳар як ватандӯсти ин сарзаминҳо шуд[12,175].

Ҳамин тавр, адабиёти ҳиндӣ урду яке аз адабиёти ғанӣ ва бостонӣ дар Шибҳи Қора марҳалаҳои мураккабу мушкилро паси сар карда, бо оғози муборизаҳои милли-озодихоҳии солҳои панҷоҳуми асри XIX тамоми сарзаминро фаро гирифт, ки дар ҳифзу ҳимояи диёру мардуми худ адибони пешқадам низ ғаёлона иштирок мекарданд. Онҳо муборизаҳои мардумро баҳри озодихоҳӣ ва раҳои аз султан мустамликадорон матну мазмунӣ асосии асарҳои худ пазируфта, ташриҳу тасвири ҷанбаҳои гуногуни онро муҳиму мубрам мешумориданд.

Дар чунин муҳиту шароит Мирзо Адиб низ ҷун шаҳси муборизи роҳи озодиву озодандешӣ, бидуни вобаста шудан ба ҳизбу ҳаракати сиёсӣ бо истифода аз нерӯи сухану қалам ғаёлона иштирок мекард, зеро ҷараёни воқеаҳои ҳодисаҳо ӯро дар қанор намегузошт. Ҳамин тавр, Мирзо Адиб дар он замонҳо, ки ҳале ҷавон буд, аз ташкилбӣ ва барномаву ҷаласаҳои Конгресси миллии Ҳинд оғоӣ ёфта, ба суханронии роҳбарони машҳури он, ба хусус Мавлоно Абулқаломи Озод, Зафаралихон, Сайид Ҳабиб, Мавлоно Сайид Атоуллоҳ Шоҳ Бухорӣ, Ғоӣ Абдуллоҳ Раҳмон, Мавлоно Азҳар Алӣ Азҳар, Ҷоудҳарӣ Фазлҳақ, Оғо Ҳашр Кашмирӣ ва Муҳаммад Иқбол гуш дода, аз шахсияту андешаҳои худшиносӣ ватандӯстиву озодагии онҳо таъсирпазир мешуд.

Ҳамин тавр, Мирзо Адиб таълими ибтидоиро дар мактаби миёна ба номи «Муниципал кумиттӣ праймери кул»-и шаҳри Лоҳур гирифта, онро бо баҳои хуб аҳо хатм намуда, маълумоти ибтидоӣ ҳосил мекунад. Сипас ба коллеҷи «Исломиа»-и шаҳри Лоҳур дохил шуда, дар маҳфилҳои адабии он ғаёлона иштирок менамояд. Маҳз дар ин солҳо дар ҳамин ҷо ба илмомӯзиву шеърҳои майлу рағбат пайдо карда, миёни ҳамсинфону аҳли адаб маъруфият пайдо мекунад.

Бо дарки дурусти масоили мубрами давр Мирзо Адиб китобро бо номи «Ҷароғи гилӣ» («Mati ka Diya») эҷод намуда, ба таври муфассал тамоми ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт аз даврони туфулият то донишгоҳу қору сафару дидорҳои бо шахсиятҳои маъруфи замон, аз ҷумла Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ва дигарон ҳале хуб бо шарҳу далелҳои илмӣ баён намуда, нисбат ба зиндагии худ ва шахсияту мақоми тамоми қирдоҳро тасвирозӣ менамояд. Ин китоб шомил тамоми воқеаҳо ва ҳодисаҳои ҳаётии нависанда аз таваллуд то таълиму тарбия буда, бо услуби ҳале сода ва самимӣ дар шакли 62 боб ва 727 саҳифа таҳия шуда, бо ташаббуси ҷопхонаи «Мақбул академия» дар шаҳри Лоҳур соли 2000 ба нашр мерасад.

Адабиётшиноси покистонӣ Мушфиқ Ҳоҷа нақшу арзиши китобро муҳим шуморида, дар муқоваи он қайд мекунад, ки «Мати ка диё» достони зиндагии як шахсиятест, ки ӯ тамоми воқеаҳоро на ҳамчун тамошогари олам баён кардааст, балки дар инъикоси он ҳадашро ҷузъи он ҳисобида ҳақиқатро ошкоро пардакушӣ намудааст.

Ба андешаи ӯ бо мутолиа дурусти ривояту достонҳои он хонанда ҳудро дар қомебиҳо, ноқомиҳо, ғаму шодӣ ва ҳурсандии нависанда ҳудро баробар шарик медонад, зеро ӯ тамоми воқеаҳоро бо ибораву лафзҳои қорам ва лаҳни

зебо баён намуда, чанбаҳои гуногуни тамаддуну фарҳанги фаромӯшшударо мавриди омӯзиш қарор дода, нукоти муҳими онро ба хонанда шарҳу тавзеҳ додааст. Ҳамин тариқ, китоби мазкур бо зикри ҳаёти нависанда, ошкоркунандаи таърихи як давраи замони мебошад, ки хело хуб тасвирсозӣ шудааст.

Адиби урдузабон доктор Хоҷа Муҳаммад Закариё низ дар мақолае зери унвони «Мирзо Адиб ва «Мати ка диё» хотираҳояшро бо Мирзо Адиб ба хусуси кору фаъолият ва даврони ҷавонии ӯро зикр намуда ишора мекунад, ки «Моҳи октябри соли 1958 буд ва Мирзо Адиб ба ҳайси муҳаррири маҷаллаи «Адаби латиф»-и Лоҳур кору фаъолият мекард, ки чилу чорсол умр дошт».

Маҷаллаи «Адаби латиф» солҳои 1935-ум таъсис ёфта, дар он солҳо яке аз машҳуртарин маҷаллаҳои буда, бештари адибону шоирони маъруфи давр асарҳои эҷодкардаи худро дар он нашр мекарданд. Мирзо Адиб беш аз понздаҳ сол дар маҷаллаи мазкур ба ҳайси муҳаррир кору фаъолият намуда, тавассути он бо шахсиятҳои гуногун ва ходимони шинохта шинос шуда, пайвасти мулоқот мекард.

Мирзо Адиб бо меҳру муҳаббате ки ба забону адаб ва аҳли қалам дошт, ғайр аз доираҳои адабӣ ба ҷойҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла маҳаллу ҷойхонаҳое, ки нависандагон ва шоирон менишастанд, ҳузур пайдо карда, бо онҳо мулоқот мекард. Ҳамин тариқ, ӯ бо «Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳинд», ки бо ташаббуси адибони шинохта зери роҳбарии Премчанд ташкил ёфта буд, робита барқарор намуда, дар ҷаласаҳои он фаъолона иштирок мекард. Бо тавсеа ёфтани мулоқоту муқолимаҳои адабии Мирзо Адиб бо аҳли қалами «Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳинд» завқу шавқи нависанда ба эҷоди асарҳои хубу хондабоб бештар гардида, асарҳои бадеӣ ва драмаҳо эҷод мекунад, ки симову қаҳрамонҳои асосии онро мардумони одии ҷомеа, ба хусуси синфи коргару камбағалону бечорагону мазлумон ташкил дода, нақш меофаранд. Барои мисол яке аз ҳикояҳои он бо номи «Юсуф ва Зулайхо» мебошад, ки бо тарзи хело равану зебо барои хонандаҳо пешкаш гардидааст. Персонажҳои ҳикояҳо шахсоне мебошанд, ки нависанда онҳоро бештари вақтҳо аз наздик медиду гуфтору рафтору кирдори онҳоро дар маҳаллу кӯчаҳо мушоҳида мекард. Зикри замону макон ва шинохти онҳо дар ҳикояҳои нависанда хело хуб тасвир шудааст, ки хонандаро аз воқеияту ҳақиқати онҳо дарак медиҳад. Масалан, дар ҳикояи «Ҷоҳи Бобул» ҳамаи образҳо ба тамаддуну таърихи даврони бобулиён вобаста аст.

Дар аввал ба анҷумани романнависон робита пайдо карда, романҳо ба забони урду таҳия кардааст. Баъдҳо вай дар бораи ҳар воқеа ва ҳодисаи ҳаётии ҷомеа ва масоили зиндагӣ асарҳо меофарид. Осори вай бо забони фаҳмо ва дилкаш таҳия шуда, драмаҳои нақшӣ офаридааст, ки дар радио ва телевизион паҳш мешуданд ва мақоми хос доштанд [12,131-136].

Ин ҷо бояд зикр кард, ки бештари аҷдодону авлодони адибону орифони Шибҳи Қораи Ҳинд, аз ҷумла Ҳиндустону Покистону Бангладеш аслан аз минтақаи Осиёи Марказӣ буда, дар замони пеш ба Осиёи Ҷанубӣ ҳиҷрат намуда, дар он ҷо суқунат ихтиёр карданд, ки то ба имрӯз осори онҳо боқӣ мебошад.

Нависандаи покистонӣ Амҷад Исломи Амҷад дар бораи хонаводаи Мирзо Адиб чунин овардааст: «Мирзо Диловар маъруфу машҳур бо номи Мирзо Адиб аз одатҳои мардумони муғул фақат саҳрогардӣ ё даштгардиро барои худ

интиҳоб кардааст. Обову ачдодаш аз манотиқи сафеду барфпӯш ва сарди Туркистони Рус ба сарзамини Ҳинд омадаанд»[10,55].

Бо ҳамин қараёни рангорангии зиндагӣ Мирзо Адиб соли 1930 коллеҷро бо баҳои хубу аъло хатм мекунад соҳиби маълумоти олии мегардад. Нависанда ба хоҳири дарёфти ризқи ҳалол ба ҷустуҷӯ баромада, ба идорову мактабҳо, матбааву корхонаҳои шаҳр саргардону сарсон мегашт. Хушбахтона, рӯзе бо Ҷоудхри Баракат Алӣ, ки инсони нексиришту неххоҳ ва ғаёли ҷомеа буд, мулоқот намуда, ба қор қабул мешавад. Ҳамин тариқ, бо машварату маслиҳати адибон Ҳаким Аҳмад Шучоъ ва Толиб ўро ба ҳайси муҳаррир дар маҷаллаи «Адаби латиф» интиҳоб карда, бо тавсияи онҳо мудирияту таҳрири аввалин маҷалла моҳи декабри соли 1935 ба зиммаи Мирзо Адиб воғузор мешавад.

Ҷаъолият ва эҷодиёти Мирзо Адиб даврони муборизаву озодихоҳии Ҳиндро дар бар гирифта, ҳуди нависанда ҳаводиси даврро аз наздик мушоҳида карда, аввалин маҷмуаи ҳикояҳояшро ба ҳодисаҳои давр дар соли 1939 зери номи «Саҳронавард ке хутут» (Номаҳои як саҳронавард) эҷод кард. Асари мазкур то бо имрӯз аз серхаридортарин ва серхонандатарин китоб буда, дар замони зинда будани муаллиф сазовори унвони «Голден ҷубиллӣ» (Солгарди тиллоӣ) гардид. Ин маҷмуа бо забонҳои ҳиндӣ, панҷобӣ, англисӣ тарҷума шуда, ду ҳикояи он ба русӣ низ нашр гардида, пешкаши хонандагон шудааст.

Нависанда дар китоби «Саҳронавард ке хутут» (Номаҳои як саҳронавард), ҳикояҳои «Афсонаи хунин», «Духтари саҳро», «Маликаи Миср», «Мучассама» (Муртӣ), «Ҷоҳи Бобил», «Сайли ҳаводис», «Ҳикояи ҷунун» ва «Асири Симарт» (Симорт ко қайдӣ) бо забони содаву ғаҷмо ва дилчасп тасвирсозӣ карда, ҳар персонажро бо кирдору воқеаҳои ҷаззоб тасвир намудааст, ки бозгӯӣ таъриху ҳодисаҳои гузашта мебошанд. Ҷолибияти ҳикояҳо дар он аст, ки ҳар яке онҳо аз мамолику кишварҳо ва маконҳои қисса мекунад, ки таъриху осори дилчасп доранд. Ҳамин тавр, дар ҳикояҳои дигар аз Мисру Юнон ва таъриху тамаддуни онҳо ривоятҳову қиссаҳо оварда шудааст. Нависанда дар «Сайли ҳаводис» аз даври замоне нақлу ривоят мекунад, ки дар марзҳои Эрон замоне қавми «Хун» (Гун) тасаллут ва ҳукмронӣ мекард.

Бояд гуфт, ки аввалин қисматҳои ин китоб дар соли 1935, замоне ки нависанда 23-сола буд бо номи «Саҳронавард ке пехла хат» (Нахустин номаи саҳронавард) эҷод намуда, баъзе ҳикояҳои онро қисман-қисман дар маҷаллаҳои адабӣ нашр мекард.

Бо гузашти замон миёнаҳои соли 1941 Мирзо Адиб қору ғаъолиятро аз «Адаби латиф» қатъ карда, аз тарафи Носирхон¹ (1924-1974) – бародари хунаrpешаи машҳур Дилип Кумар² (1922-2021), ки замоне навиштаҷоташро дар

1. Носирхон хунаrmанди ҳиндӣ буда, бародари хурдии Дилип Кумар ва падари хунаrmанди филм Айнобхон мебошад.

2. Дилип Кумар, номи аслии ӯ Муҳаммад Юсуфхон буда, санаи 11 декабри соли 1922 дар оилаи мусулмонтабори Авон Ҳиндкован дар маҳаллаи Қиссаҳои Бозори Пешовар ба дунё омадааст. Вай яке аз дувоздаҳ фарзанди Лоло Ғулом Сарвар Алихон (1890–1950) ва ҳамсараш Оишабегим (1897–1948) мебошад, ки падараш тоҷири мева буд. Бо ҷоизаҳои баланди давлатӣ Падма Бхушан (1991) ва Падма Вибушан (2015) инчунин бо мукофоти баланди синамогарони Дадасаҳеб Фалке (1994) кадрдонӣ шудааст. Ў аз соли 2000 то 2006 узви палатаи олии парламент Рачя Сабҳа буд. Дилип яқуми хунаrpешаест, ки ҷоизаи Filmfare Awards-ро дар номинатсияи беҳтарин нақши мардона дар соли 1954 бурд намуда, забони зодгоҳи худ ҳинду, инчунин урду,

мачалла чоп мекард, барои кор даъват мешавад. Он замон Саодат Ҳасан Манто ба ҳайси сарпарасти мачаллаи «Мусаввир» аз кор озод шуда буд ва муассиси он Назир Луданвӣ ба як муҳаррире зарурат дошт. Тибқи нақлҳои худӣ нависанда Молик Назир Луданвӣ ба ӯ мактуб навишта, хоҳиш менамояд, ки агар ба ивази 70 рупия розӣ бошад, ба шаҳри Бомбай ташриф оварад. Мирзо Адиб аз ин пешниҳод розӣ шуда, ба ҳамин мақсад ба шаҳри Бомбай сафар карда, ба қору ғаболият оғоз мекунад.

Худӣ Мирзо Адиб хотираҳои сафарашро ба шаҳри Бомбай ба ёд оварда, лаҳзаҳои хотирмони онро дар китоби ёддоштҳои зери унвони «Мати ка диё» (Чароғи гилин) чунин баён мекунад: «Ин хотираҳо дар нимаи солҳои 1941 буд. Баъд аз озод шудан аз мачаллаи «Адаби латиф» чанд муддат бекор монда, шабу рӯзҳо бекору бебаҳра мегузашт» [10,331].

Бояд зикр шавад, ки мундариҷаву масоили мачаллаи «Мусаввир» бештар ба филму ҳунармандон ва ҳунарофарии онҳо рабт дошта, аз мачаллаи «Адаби латиф» бо доштани чунин шаклу хусусиятҳо фарқ мекард. Лихозо, қору ғаболият дар ин мачалла ба Мирзо Адиб заминаҳову таҷрибаҳои навро ба вучуд овард. Ҳамин тавр, Мирзо Адиб баъди ду моҳи қору ғаболият оилашро аз шаҳри Лоҳур ба Бомбай оварда, ҳамроҳ зиндагӣ мекунад. Нависанда қору ғаболияту хотироташро ба номи «Шабу рӯзи ман дар Бомбай» дар ҳафтаномаи «Адаби Ҳиндӯстон» чоп мекунад, ки дертар дар шакли 14 қисм дар мачаллаи «Мумтоз» моҳи июн ва июли соли 1980 низ нашр мегардад.

Бо мурури замон Мирзо Адиб шаҳри Бомбайро тарк карда, дубора ба диёри худ - шаҳри Лоҳур боз мегардад. Ҳамин тариқ, нахустин бор солҳои 1942-1943 дар шӯбаи мусиқӣ идораи «Ол Индиа Радио» ба қор қабул шуда, солиёни дароз қору ғаболият мекунад. Ҳамин тариқ, ӯ баъди озодии Покистон аз зери султаи англисҳо бори дувум ҳамроҳ бо адибону навозандагон Абдулваҳидхон, Ахтар Ҳусайн, Баракаталӣ, Зинатбегим ва Фатҳалихон зиёда аз 15 сол дар идораи Радиои Покистон қору ғаболият мекунад.

Мавриди зикр аст, ки бо талоши ҳукумат ва роҳбарони вақт «Анҷумани нависандагони Покистон» (Pākistan Rā'itarz Gild) барои рушд ва тавсиаи қори аҳлу адаб чун як иттиҳодияи адабӣ 29 январӣ соли 1959 дар шаҳри Қарочӣ зери роҳбарии Мавлавӣ Абдулҳақ таъсис меёбад. Мирзо Адиб ҳамқориашро бо ин анҷуман оғоз намуда, ҳамроҳи нависандагону шахсиятҳои шинохта алоҳида доктор Ваҳид Қурайшӣ, доктор Рашид Анвар, Ишфок Аҳмад, Вақор Азим, Муҳаммад Туфайл ва Чамилуддин Олӣ робита барқарор карда, дар рушди адабиёт қорҳои шоиста анҷом дода, саҳми сазовор мегузорад. Ҳамин тариқ, ӯ аз ҷониби анҷумани мазкур ду бор ба машриқи Покистон ё Бангладешӣ имрӯза сафар карда, бо аҳли адаби он робитаи зич барқарор мекунад.

Китоби дигари нависанда бо номи «Дунёи орзу» бори аввал соли 1941 дар чопхонаи «Нараян Датт Баҳгал енд сонс»-и шаҳри Лоҳур дар ҳаҷми 234 саҳифа чоп шуд, ки шомилӣ се ҳикоя бо номҳои «Салим», «Шаҳоб» ва «Нолаи дил» мебошад. Донишманд ва сардабири мачаллаи «Оламгир» Абдулраҳими Шиблӣ андешаашро дар муқаддимаи китоб чунин баён кардааст: «...Мирзо Адиб ҳақиқати ҳолро бо диди воқеӣ баён намуда, тамоми ҳодисаҳоро бо як маҳорати

хиндӣ, пашту, панҷобӣ, маратҳӣ, англисӣ, бангоӣ, гучаратӣ, форсӣ-тоҷикӣ ва лаҳзаҳои бҳочпури ва авадҳӣ ҳуб медонист.

хеле хубу сода либоси ҳикоявӣ пушонид, ки ин ҳама андешаи на «фардӣ», балки «ҳамагир» ба назар мерасад. Нависанда масоили насли ҷавонро мавриди омӯзиш қарор дода, мушкilotи равонии афроди таълимёфтаи бекори ҷомеа ва дарду ранҷи онҳоро баён кардааст». Ин ҳама дарду ранҷро нависанда дар низоми сармоягузории давр медонад, ки ба дилу дидаи табақаи хушҳоли ҷомеа дарду азиятҳо расонида, бекасиву бебасии ҷавонон дар дили ин донишманди фозилу доно бо як ҷӯшу хурӯш ба назар мерасад[7,8].

Дар рӯзномаи машҳури «Овози тоҷик»³ аз хотираи ҷолиби Мирзо Адиб дар тарҷумаи Н. Нодирова бо овардани ҳикояи ҳақиқӣ ёдоварӣ шудааст, ки хеле ибратомӯз мебошад. Дар ҳикоя роҳу равиш ва гуфтору кирдор ва маданияти шаҳру шаҳрвандӣ тасвир шудааст, ки барои ҳар фарди ҷомеа муҳимму муфид арзёбӣ мешавад. Тибқи маълумоти овардаи рӯзнома, нависандаи покистонӣ дар «Мисбоҳ» («The Lamp») ном асараш нақли воқеаи ҳақиқиро овардааст, ки Мирзо Адиб аслияти онро ин тавр баён кардааст: «Солҳои 60-уми асри гузашта дар Дехлӣ кор мекардам. Рӯзе аз автобус фаромада, ба ҷайби худ нигаристам, касе ҳамён ва мактуберо, ки ба модарам навишта будам, дудзидааст. Дар ҳамён 9 рупия пул доштам. Мактуб бошад, аз ҷаҳор сатр иборат буд: «Модарҷон, маро аз кор озод карданд. Акнун 50 рупия, ки барои шумо ҳар моҳ ҷудо мекардам, фиристода наметавонам...»

Манбаъ ишора мекунад, ки Мирзо Адиб мактубро ба умед, ки мабодо пул пайдо карда тавонад, 3 рӯз дар ҷайби худ нигоҳ медорад. Дар асл 9 рупия ба қадре арзиши зиёд надошт, аммо барои Мирзо Адиби бекор баробари 9 ҳазор рупия буд. Нависанда нақл мекунад, ки баъди чанд рӯзи ин воқеа аз модараш номае гирифта хавотираш дучанд мегардад, зеро агар модараш интизори он маблағ бошад, пас, чӣ бояд кард?

Бо чунин ҳаёл нависанда мактуби дарёфтшударо бо сад андеша кушода, баъди мутолиа гиребони ҳайрат медорад. Зеро модари меҳрубон пас аз изҳори ташаккури дуо навиштааст, ки «Он 50 рупии ҳаволакардаатро гирифтам. Писарҷонам, меҳри ту аз ҳама зиёда, аз кор озод карда бошанд ҳам, барои ман 50 рупия пайдо карда ва онро дар вақти даркорӣ фиристода тавонистай! Ба ту муваффақият ва ризқи бобаракат металабам!».

Ҳодисаи мазкур дар дили Мирзо Адиб ваҳму нобоварино бештар мекард. Зеро вай хати қачу килеб навиштаре дида, аз худ меурсад, ки «ин маблағро кӣ фиристода бошад», ва ишораи «Салом, нишондоди манзилро аз лифтофат гирифтам» аз кӣ бошад. Ба қавли худӣ нависанда дар идомаи мактуб омадааст, ки ба 9 рупият 41 рупия, ки чанд вақт боз ҷамъоварӣ мекардам, зам намуда, ба модарат фиристодам. Боз ҳам дақиқтар гӯям, модарат ва модари худамро фикр кардам. Тарсидам, ки модарат гурусна монаду ба уболи ту ва модарат монам. Ман оне, ки дар автобус 9 рупия пулатро дудзида будам. Маро бибахш», омадааст дар он.

Худи нависанда низ таассуроташро дар бораи ҳодисаи мазкур чунин баён кардааст: «Мактуб ба ҳаёти ман такони нав бахшид. Он рӯз ман ба хулосае

3. Рӯзномаи «Овози тоҷик» – аз моҳи августи соли 1924 ҷоп мегардад. Бо номҳои «Овози тоҷики камбағал», «Овози тоҷик», «Ҳақиқати Ўзбекистон», «Ўзбекистони сурх», «Ҳақиқати Ўзбекистон» ва ҳоло бо номи имрӯзааш нашр мегардад. Маҳалли идораи рӯзнома дар 100000 ш. Тошканд, кӯчаи Матбуотчилар ҷойгир буда, сомонӣ расмиаш <http://ovozitajik.uz/> мебошад.

омада будам; ки гоҳе ба нобакору дуздоне вомехӯрем, ки онҳо аз шахсоне, ки шиорҳои баландпарвозу дур аз ҳақиқатро пешаи худ кардаанд, олиҳимматтаранд, дақиқтараш, баъзе одамон ба қадре, ки ман фикр мекардам, бад нестанд»[15].

Бо вучуди ҳамаи ин саволу баррасиҳо нависанда ҳодисаву рӯйдодҳои даврони ҷавониашро дар маҷмуаи ҳикояҳо зерини номи «Ҳасрати таъмир» иншо кард, ки бо кумаки профессор Арш Сиддиқӣ дар моҳи январӣ соли 1980 чоп шуд. Китоб шомилӣ 17 ҳикоя мебошад, ки аз масоили мубрами ҳаёти инсонҳо ба таври воқеӣ нақл мекунад.

Бояд гуфт, ки тамоми шахсиятҳои маконҳо ва баъзе ҳаводиси муҳити атроф, хусусан шаҳри Лоҳур аз ҷониби Мирзо Адиб хеле хуб бо зикри санаҳои таърихӣ баён шудааст. Нависанда ҳамаи он кирдорҳои образҳои дар китоби «Мати ка диё» (Чароғи гилӣ) аз гуфтору кирдорҳои як нафар бо тасвири хос ба забони қалам рӯи коғаз меоварад.

Дар воқеъ, китоб дар бораи он ҷавоне нақл мекунад, ки Диловар Алӣ ном дошту 4-уми апрели 1914 таваллуд шуда дар кӯчаву хиёбонҳо, бозорҳо, боғҳо, дарсгоҳҳои шаҳри Лоҳур ҳамаи чизро аз наздик мушоҳидаву эҳсос карда, тамоми хушиҳои ғамҳо ва ҳатто хобҳоиашро бе ҳеч каму кост ошкоро баён кардааст. Нависанда нисфи китобро дар ҳуҷраи рақами ҳафти беморхонаи Гулоб Девиӣ шаҳри Лоҳур, замоне ки завҷааш хеле саҳт бемор буд, навиштааст. Ҳамин лаҳзаҳои нависанда ба хотир оварда чунин менигорад: «Завҷаи меҳрубонам медонист, ки ман чизе менависам, аммо чӣ будани он ба вай маълум набуд». Инро дида завҷааш аз Мирзо Адиб мепурсад:

-Имрӯзҳо чӣ навишта истодаед?

-Дар бораи зиндагии худам навишта истодаам.

ӯ ҳарфашро идома дода мегуяд:

-Дар ҳамин вақтҳо чӣ менависед?

-Хотираҳои мо дар бораи модарам, падарам, тағоям, бибиям навишта тамом кардам.

Завҷааш як ду лаҳза хомӯш истода, боз гуфт:

«Ин ҳама шахсиятҳо дар ин дунё ҳоло дигар нестанд.....»

Ман хомӯш меистодам ва ӯ суҳбатиашро идома доду гуфт:

3-Дар бораи ман ҳам нависед!

Дар ин вақт ӯ ба шавҳараш – Мирзо Адиб назаре андохту дубора ба ҳолати аввалааш дароз кашиду гуфт: «Ман медонам, ки ту дар бораи ман менависӣ, магар ҳоло вақти навиштани он нарасидааст, ҳоло дар ин бора ҳаргиз чизе наनावис». Як дам чизеро дар худ эҳсос кардам. Ба мисле ки синаам аз чизе сих зада то ба ҳол ҷорӣ дошта бошад [10,407].

Ҳамин тариқ, нависанда дар асарҳои дигараш, аз ҷумла, маҷмуаи драмаҳо бо номи «Паси парда» бо овардани драмаи «Дастак» тақдирӣ инсонро тавассути бархӯрду низоъҳои зиндагӣ ба тасвир кашондааст. Китоб илова ба «Дастак» шомилӣ драмаҳои дигар бо номҳои «Гуд» (Оғуш), «Раҳила», «Ҳама офтоб аст», «Кҳеркӣ» (Тиреза), «Рушаниволо» (Равшанӣ), «Шаҳид» ва «Долон» мебошад, ки соли 1967 аз ҷониби ҷопхонаи «Мақтабаи адаби ҷадид»-и шаҳри Лоҳур нашр гардидааст. Мирзо Адиб дар таълифи асар ҳамчун шахсияти иҷтимоӣ муносибат карда, ба ҳаводиси давр бодикқат нигариста, мафҳуми моҳияти онро истифода намудааст. Мавзуи асосии драмаи «Дастак» тасвири қору ғайолият ва зиндагии

як табиб дар мухити иҷтимоӣ ва муносибати ӯ бо беморон, хоссатан мочарову оҳкашии табиб, асрору муаммоҳои равиши табобатӣ ва тақдири як бемор хеле муассиру ибратбахш мебошад. Дар драмаи «Дастак» қаҳрамони асосӣ доктор Зайдӣ мебошад, ки ба беморие гирифта шуда, ба ваҳм дучор мегардаду пайваста ба ғӯшаш садои тақ-тақи дар мерасад. Ӯ борҳо аз завҷаш Бегим Зайдӣ хоҳиш мекунад, то рафта бибинад, ки дарвозаро кӣ мекунад. Дар натиҷаи муқолима ва баҳсҳои тӯлонӣ миёни зану шавҳар касе ногаҳон дарро тақ-тақ карда, садо мекунаду доктор Бурҳон ворида хона мегардад.

Дар драма вазъи руҳии доктор Зайдӣ, қаҳрамони асосии он мавриди баррасӣ қарор гирифта, нависанда тавассути он ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии замони худро баён мекунад.

Ҳамин тариқ, бо талошу кӯшиши М.Раҳмонов маҷмӯаи нави ҳикояҳои Мирзо Адиб зери унвони «Кирну си бандҳе ҳатҳ» (Дастҳои асири шуъои офтоб) аввалин маротиба дар Тоҷикистон аз забони урду ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, нашр гардид [5, 151].

Мавриди зикр аст, ки китоби мазкур бо тавсияи Шӯрои олимони Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо дар нашриёти «Дониш»-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар ҳаҷми 126 саҳифа соли 2024 ба чоп расид [6, 126]. Он аз 9 ҳикоя иборат мебошад, ки масоили мубрами зиндагии мардумони Ҷануби Осиё, хусусан Покистону Ҳиндустонро тасвир менамояд. Дар ин ҳикояҳо образҳои асосиро инсонҳои одии ҷомеаташқил медиҳанд. Ин афрод дар ҷомеа ҳар рӯз дида мешаванд, аммо аз ғаму дарди онҳо қисми бештари ҷомеа воқиф нест. Мирзо Адиб ғаму дарди онҳоро дарк карда, хело моҳирона барои хонанда баён кардааст.

Ин масоил ба зиндагии мардумон пайванди амиқ дошта, бо омӯзишу мутолаи онҳо шахс аз рӯзгори афроди мазлум, ғамдору мусибатзада огаҳӣ меёбад. Ҳамин тариқ, шахс воқеияти масоилро дарк карда, тасвири зиндаи ҷомеаро дар пеши назараш мебинад. Ҳикояҳо бо услуби хеле хубу раван иншо гардида, шаҳодат медиҳанд, ки Мирзо Адиб на фақат имрӯз, балки мусалсал доимо аз дарди ҷомеа меғӯяду менависад, зеро дар навиштаҳояш масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Яке аз намунаҳои онро дар ҳикояи «Ҷиҳоз» метавон мушоҳида кард, ки оиди расму оини мардум ва хароҷоту исрофкориҳои беҳудаву изофии онҳо рабт дорад.

Ҳамин тариқ, дар ҳикояи «Гулсум» нависанда достони як зани ғамзадаеро овардааст, ки ба хотири парваришу таълими фарзандаш ба Англия ба қор меравад. Ҳамин тавр, ин зан дар он ҷо бо як ҷавон оиладор шуда, соҳиби фарзанд мешавад. Аммо баъд аз чанд муддат онҳо аз ҳам ҷудо мешаванду зан ба мушқилоти дигаре дучор мегардад. Дар ҳикояи «Бекаӣ» (Беаҳоро) низ қиссаи марди кӯҳнафурӯше оварда шудааст, ки фарзандонаш ӯро танҳо гузошта ба кишвари Имороти Мутаҳҳидаи Араб барои қор рафта, падарро аз ӯд мебаранд. Яке аз фарзандон замоне падарашро ӯд меоварад, ки соҳиби як фарзанди маъюб мешаваду нигоҳубини ӯро ба падар вогузор мекунад. Ҳамин тариқ, вақте кӯдак ба воя мерасад дастҳои бобо мегардад, волидайн ӯро ба зӯр мегиранд. Дар натиҷа падар боз танҳову бекасу бесарпаноҳ мемонад. Дар китоби маҷмӯаи ҳикояҳои Мирзо Адиб зери унвони «Дастҳои асири шуъои офтоб» мочарои якчанд кас, аз ҷумла, асрори рози як модар, бекасиву танҳои як падари

меҳнаткаш ва муаммои чанд масъалаи марбут ба зиндагии замони муосир тавъам баррасӣ шудааст.

Сарчашмаи асосии сужети ҳикояҳои «Дастҳои асири шуҳои офтоб» ҳаёт ва равишу муносибати мардуми ҷомеа бо образҳои махсуси офаридашуда, ба силки тасвир кашида шудаанд. Дар меҳвари ҳикояи «Бекаӣ» тақдирӣ пирамарди танҳову бекас, тавъам бо саргузашти образҳои воқеаӣ инъикос ёфтааст. Сарнавишти қаҳрамони марказӣ - Неъматуллоев, бо лақаби «Ниму», аз даврони ҳаёти худ бо ранҷу имтиҳонҳои зиёде дучор мешавад. «Пирамарде, ки бо касби ҳалолӣ худ фарзандонашро калон намуда, таълим дода, босавод карда, аммо дар натиҷаи ҳамаи он чӣ қадар аз бесарумомонӣ, саргардонӣ, бекасиву танҳой ранҷи кашид. Ё бекасу танҳо, саргардону сарсон, ҳатто ҳеҷ яке аз фарзандонаш ёро ба даст гирифта намохост ва гӯё қасабаи падар барояшон беҳосият будааст, пиндошта, аз ӯ ҳазар мекардаанд» [5,14-15].

Ҳамин ҳаводиси иҷтимоӣ ин мачмуа як қисми сужетро ташкил карда, на танҳо боиси ошкор шудани воқеияти замон, балки боиси инкишофи образи бадеӣ гардидаанд. Аз диди нависанда, Бобо Нимуро ҳарчанд фарзандонаш бекасу танҳо гузошта рафтаанд, аммо ӯ тавонист набераи амонатгузоштаи писарашро ба воя расонида, ёро дастгири мададгор ва хидматрасони худ бигардонад, ки аз қорҳои шоистаи ӯ далолат медиҳад. Ҳамин тарик, Мирзо Адиб олами ботини қаҳрамонро инъикос намуда, ҳиссиёти пурҳаяҷони вайро ба силки тасвир кашида, фикру ҳаёлҳои гуногунӣ ба сар омадашро ба қалам додааст.

Ҳамин тавр, Мирзо Адиб дар ҳикояи «Бекас» се ҳодисаи фоҷиабор инъикос додааст, ки Бобо Ниму бо ҷусту ҷолоқӣ, қаҳрамонӣ ва сабру таҳаммул ҳамаро паси сар мекунад. Нахуст, танҳо гузошта рафтани фарзандонаш бобо Нимуро. Дуюм, яке аз фарзандонаш соҳиб писари маъюб шуда, ёро ба. Бобо Ниму месупорад. Ақлу заковат, қордонӣ ва дар қавлаш устувор будани. Бобо Ниму боиси муҳаббати зиёди бобову набера гашт. Набераро аз қучое Худо расонд, ки ҳамнишину ҳамназову ҳамраҳӣ ӯ гардидааст. Бо вучуди ҳамаи ин заҳмату талошҳои зиёд фарзанди қалонқардаи худӣ Бобо Ниму яъне падари наберааш бо зӯрмандӣ ёро аз вай ҷудо карда мебарад, ки дар натиҷа пирамард боз танҳову бекасу бенаво боқӣ мемонад.

Дар ҳикояҳои мазкур возеҳу ошкор дида мешавад, ки осори бадеӣ аз натиҷаи ҳодисаву воқеаҳои ҳаётӣ ба вучуд омада, Мирзо Адиб ба ҳамаи он як либоси бадеияту таҳайюл пӯшонид, шаклу ҷузъиётро моҳирона ба сюжетӣ асар бо роҳу равише ворид мекунад, ки аз ҳам ҷудо қардани воқеаҳои асл ва таҳайюл аз он имконнопазир мебошад. Ҳамин тавр, бо дарку фаҳми дақиқ дар сурати дурусту саҳеҳ ҳал қардани ин масъала ба нависанда муяссар мегардад, ки ҳикояву драмаҳои ҷолибу мондагор эҷод намояд. Мирзо Адиб масоилу кашмакашҳои имрӯзи зиндагиро, ки баъзан аз бетаваҷҷӯхиву беаҳамиятии инсонҳо содир мешавад, хеле хуб тасвир намуда, онҳоро дар симои афроди гуногун нишон медиҳад.

Мирзо Адиб дар ҳикояи «Мақтаби қалон» (Бара қул) низ ҳаёти писари ронандаеро овардааст, ки волидонаш ёро ба мақтаби маҳалла бо номи «мақтаби шӯроӣ маҳал» (Қомитти қул) мемонанд. Аммо дар давоми таълим ӯ аз рафтори номуносибӣ муҳити мақтаб (аз ҷониби баъзе муаллимҳову шогирдон) ба танг омада, дигарбора ба дарс намеравад. Дар натиҷа, модар зару зеваролоти худро фурухта, писарашро дар мақтаби дигар ҳамроҳи оилаҳои сарватманд

месупоранд. Баъд аз чанд муддат ин маконро ҳам ба хотири таънаву маломатҳо ва таъбиз аз ҷониби шарикдарсонаш тарк мекунад, ки ба қавли онҳо «ӯ писари як ронанда буда, набояд касе бо вай сухан гӯяд» ва ҳуқуқи муошират бо чунин одамонро надорад.

Ҳикояи «Худо ҳофиз» дар бораи зану шавҳаре нақл мекунад, ки дар вақти омадани селоб деҳаи худро тарк карда, барои наҷоти ҷони худ ба сӯи дигар макон ҳаракат мекунад. Аммо ба сабаби торикии шаб онҳо роҳро гум мекунад. Ҳамин тавр, замоне селоб то зонуҳояшон мерасад, шавҳар ба зани худ Тоҷу достони таърихӣ модари Мӯсо (алайҳиссалом) ва андохтани кӯдаки навзодро ба дарё нақл мекунад, ки дар натиҷа ба хонаи подшоҳе мерасаду дар он ҷо тарбият ва рушд меёбад.

Ҳамин тариқ, бо ёд овардани қиссаи мазкур модар бо дастони худ чигарбандашро дар сандуқи ҷӯбин мегузорад ва ҳар ду ҳамроҳи шавҳар ўро ба дарё андохта, бо вай худоҳофизӣ менамоянд. Дар ҳикояи «Андҳера раат ки бариш» (Борони шаби торик) аз ҳаёти падару писаре нақл мекунад, ки ӯ барои ҷиҳози арӯсии писараш пул ҷамъ мекунад. Вале ин пулро ба дӯсти ниёзманди худ қарз медиҳад. Аммо бо гузашти замон маблағ ба ӯ боз гардонида намешавад. Падар худро дар назди фарзанд гунаҳкор дониста, шармсор мегардад. Лекин баъд аз ошкор шудани ҳақиқати масъала онҳо якдигарро ба оғӯш гирифта, мебахшанд. Дар натиҷа падар аз бемории равонӣ, ки мубтало шуда буд, раҳо меёбаду ба зиндагии осудаи худ идома медиҳад.

Ҳамин тавр, муаллиф дар мачмуаи бо овардани ҳикояҳои «Кутта» (Саг), «анҷанӣ раҳун ка мусафир» (Мусофири роҳҳои ноошно) ва «Маа ки эк раз» (Рози як модар) масоили мубрами ҳаёти одамонро тасвир кардааст.

Нависанда дар мачмуаи ҳикояҳои дигари худ зери унвони «Ҷароғи ҳафтум» («Satwan charagh») бо овардани 12 ҳикояи хурд хело ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти одамонро моҳирона тасвир намудааст, ки он соли 1983 дар ҷопхонаи «Хуршед принтерз лимитед», Исломобод ҷоп мегардад. Ҳикояҳои «Амонат», «Аробаи дастӣ», «Лутфи Иноят Бибӣ» ва «Мушкили хиёбони баста»-и китоб аз ҳақиқати зиндагии мардуми ҷомеа дарак медиҳанд, ки хеле дилҷасп ва ибратомӯз мебошанд [11, муқаддима].

Асарҳои дигари Мирзо Адиб ба монанди «Озодӣ» дар бораи як духтари нобино ба номи Фохирон, драмаҳои «Шаҳноӣ» ва «Аҷнабӣ», «Матоғи дил», мачмуаи ҳикояҳо зери номҳои «Ҷангал» (1952), «Камбал» (1957), «Деворҳо» («Diwareen») (1947) мебошанд. Асарҳои драммавии ӯ бо номҳои «Ашк ва ситора» («Ansu aur sitare»), «Хун ва қолин» («Lahu aur qalin»), «Сутун», «Ҷасили шаб», «Маамукхан аур Маамуҷан», «Ҳокнишин», «Шиша ва санг» ва мақолаи интиқодӣ зери номи «Чанд паҳлуе аз омӯзиши шахсияти Муҳаммад Иқбол» («Mutaliae Iqbal ke chand pehlu», 1985) низ эҷод шуданд, ки масоили мубрами ҷомеаро баён мекунад.

Ҳамин тариқ, эссею мақола зери номи «Қарзи нохун» («Nokhoon ka qarz»), тарҷумаҳо, аз ҷумла «Ҳикояҳои нав» («Jadeed afsane»), «Пур асрор водӣ», «Уфуқи кӯх» («Ufuq ki phar») дар бораи нависанда ва дипломат Вашингтон Ирвинг эҷод карда, ҳазинаи забону адабиётро ғанитар гардонида, ҷанбаҳои муҳими масоили иҷтимоии ҳаёти инсонхоро мавриди баррасӣ қарор дод. Ба қавли адабиётшиноси маъруфи покистонӣ профессор Рашид Амҷад «доираи

мавзуъҳои Мирзо Адиб хеле васеъ буда, тақрибан тамоми паҳлуҳои гуногуни ҳаётро дар бар мегирад.

Мирзо Адиб бо эҷоди асарҳояш аз зиндагии мардуми оддӣ, қаҳрамонҳои муборизи ватандӯст, ҳаёти талху ширини фақирону бенавоёну кишоварзону занону мардони мазлум чун нависандаи ҳақиқатгуи инсондӯст ибрази андеша намудааст.

Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон номи Мирзо Адиб бидуни шарҳи ҳоли комили нависанда, фақат бо овардани як силсила ҳикояҳояш дар баъзе аз маҷаллаю рӯзномаҳо дар солҳои баъди 70-ум шинохта шудаанд. Барои мисол яке аз ҳикояҳои Мирзо Адиб бо номи «Пас аз сию ҳафт сол» дар шумораи №4 и маҷаллаи Садои Шарқ соли 1973 ва ҳикояи дигари вай дар рӯзномаи «Маориф ва Маданият» 17-уми апрели соли 1976 зери номи «Шаҳрдорӣ, духтур ва Ҳасобод» аз русӣ бо тарҷумаи Азимқул Насимов ба нашр расидаанд.

Худи муаллифи мақола Азимқул Насимов назарашро дар бораи ин нависанда ин тавр баён кардааст: «Ҳанӯз касе роҷеъ ба ин адиби покистонӣ дар Тоҷикистон таҳқиқоте набурда, худи ӯ чанд ҳикояи писандидаашро аз забони русӣ пайдо намуда, тарҷумаи тоҷикиашро ба чоп додааст, то хонандаи тоҷик аз он оғаҳӣ пайдо намояд» [13].

Зимнан ҳиндшиноси машхури тоҷик профессор Ҳабибулло Раҷабов нақши тарҷумаи асарҳои адибони ҳақиқатгуйро муҳим арзёбӣ намуда, дар мукаддимаи китоби таълифкардаи худ зери номи «Премчанд» қайд мекунад, ки чунин нависандагон зиндагии мардуми деҳотро, ки ба он аз хурдсолӣ ошноӣ доранд, ба таври воқеӣ тасвир менамоянд [16.4].

Ҳамин тавр, Мирзо Адиб бо эҷодиёти гаронбаҳояш тавонист дар рушди забону адабиёти муосири урду сахм гузорад. Асарҳои офаридаи ӯ бо доштани хусусиятҳои хоси худ хонандаро аз дарки масоил ва роҳҳои ҳалли онҳо оғоҳ намуда, роҳнамоӣ мекунанд. Бо вучуди он ки асарҳои эҷодкардаи Мирзо Адиб дар давраҳои гуногуни фаъолияти адабии ӯ, аз ҷиҳати санъати бадеӣ миёни ҳам фарқ дошта, равишу чараёни ҷаҳонбинияш аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нависанда аз ибтидо то интиҳои умраш нақши адабу фарҳангро пайваста барои беҳбуди зиндагии мардум медонист, ки дар ҳамаи ҳикояҳо мушоҳида мешаванд.

Ӯ дар тӯли умри худ 78 китоб ва як силсила мақолаҳо таълиф намудааст, ки бештари асарҳояш бо забонҳои бангоӣ, ҳиндӣ, русӣ ва чинӣ тарҷума шуданд. Нависанда санаи 31-уми июли соли 1999 дар сини 85-солагӣ вафот кард [2].

Ӯ чун адиби сермаҳсул дар адабиёти муосири урдузабон сахми хеле намоён гузошта, ҷонибдори ҷомеаи таълимёфта ва мардуми озодихоҳу озодандеш буда, таълимоту тавсияҳои арзишманди дигар бузургони адабу фарҳангро сармашки қор медонист. Бо чунин мақсуду ҳадафҳои олӣ баҳри ҳифзу ҳимояи инсоният ва хидматҳои пураарзиши адабӣ аз ҷониби Ҳукумати Покистон Мирзо Адиб ба ифтихорномаҳои давлатӣ қадронӣ шуда, аз ҷумла барои китоби «Паси парда» дар соли 1968 бо Ҷоизаи адабии «Одамҷӣ» (Adamji Adabi Ėwārd), соли 1969 барои асарҳои драммавӣ ва соли 1981 барои рушди адабиёти урду сазовори ҷоиза гардид [3].

Ҳамин тариқ, шиносӣ бо адибони гуногуни ҷаҳон ва дарки дурусти адабиёт, ки баҳри беҳбуд ва таълиму тарбияи инсонҳо асарҳо эҷод мешавад, заминаҳоро барои наздиктар ва қавитар шудани дӯстӣ ва равобити адабии

минтакаи Осиёи Марказӣ, бахусус Тоҷикистон ва Шибҳи Қораи Ҳинд, аз ҷумла Покистону Ҳиндустону Бангладеш бештар бехтар фароҳам оварда, дипломатияи фарҳангии кишварҳоро дар партави хираду меҳру муҳаббат ва сулҳу сафову инсондӯстӣ тавсеа ва тақвият хоҳад бахшид.

КИТОБНОМА

1. Васильева, Л. А. История языка урду и его статус в Пакистане // Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность – Соли 2020. Маҷаллаи «Выпуск № 4. -С. 138-149.
2. Драматурги машҳур Мирзо Адиб (Renowned playwright Mirza Adeeb). Рӯзномаи «The Nation». Pakistan. 05.04.2023. <https://www.nation.com.pk/05-Apr-2023/renowned-playwright-mirza-adeeb-remembered> (санаи мурочиат 20.03.2024)
3. Қадриносоӣ аз намоишнависи машҳур Мирзо Адиб (Renowned playwright Mirza Adeeb remembered). Рӯзномаи «Associated Press Pakistan». <https://www.app.com.pk/national/renowned-playwright-mirza-adeeb-remembered/> (санаи мурочиат 03.02.2025)
4. Мирзо, Адиб. Шиша ва санг. Нашриёти «Мақбул академӣ». Лоҳур. Соли 1999. -С.276.
5. Мирзо, Адиб. Дастҳои асири шуъои офтоб (Kirmo Se Bandhay Haath). Mirza Adeeb. Maqbool academy Lahore. Соли 1990. -p.151.
6. Мирзо, Адиб. Дастҳои асири шуъои офтоб. Маҷмуаи ҳикояҳо. Бо тарҷумаи урду ба тоҷикӣ Мирсаид Раҳмонов. Душанбе: Нашриёти «Дониш». Соли 2024. -С.127.
7. Мирзо, Адиб. Дунёи орзу. Нашриёти «Нараян Датт Баҳгал енд сонс». Лоҳур. Соли 1941. -С 234.
8. Мирзо, Адиб. Саҳронаврад ки хутут. Нашриёти «Мақбул академӣ». Лоҳур. Соли 2006. -С.384.
9. Мирзо, Адиб. Хокнишин. Нашриёти «Мақбул академӣ». Лоҳур. Соли 1999. -С.144.
10. Мирзо, Адиб. Чароғи гилӣ (Мати ка диё). Нашриёти «Мақбул академӣ». Лоҳур. Соли 2000. -С.727.
11. Мирзо, Адиб. Сатван чароғ. Паблишер Зоҳир Малик. Анҷумани тараққи Урду (Ҳинд). – Делҳи, 1983. -257с. Муқаддимаи китоб.
12. Нодирова, Н. Воқеаи ғайриҷашмдошт. Рӯзномаи «Овози Тоҷик». 31.12.2023. <https://ovozitojik.uz/news/10924> (санаи мурочиат 12.03.2024).
13. Раҳмонов, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Мирзо Адиб / Мирсаид Раҳмонов // Суханшиносӣ. – 2023. – №2. – С. 131-141.
14. Таваллуди Мирзо Адиб. 04.04.1914. Сомонаи «Таърихи Покистон». (میرزا ادیب کی پیدائش) (<http://tareekhepakistan.com/detail/1416> (санаи мурочиат 14.02.2024).
15. Ҳабибулло, Раҷабов. Премчанд. (Нашри дуюм бо баъзе иловаҳо).- Душанбе: «Истеъдод». Соли 2015. -С 216.

**ФАЪОЛИЯТИ АДАБИИ МИРЗО АДИБ
ДАР СОЛҲОИ 30-80-УМИ ҚАРНИ ХХ**

Дар мақола фаъолияти адабии яке аз нависандагони муосири урдузабон Мирзо Адиб мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ӯ дар давоми беш аз 80 соли умри худ асарҳои зиёде, аз ҷумла чандин ҳикояву драмаи таърихӣ эҷод кардааст, ки нависандаи ин сатрҳо аҳаммияти онҳоро барои хонандаи тоҷик баён намудааст. Ҳунару фаъолиятҳои адабии ӯ ба ташаккули жанри ҳикояву драмаҳои муосир замина гузошта, ба раванди насли адабиёти урду дар Шибҳи Қора нақши муҳиму муассир расонидааст.

Дар воқеъ, муҳит ва мулоқотҳои нависанда бо шахсиятҳои шинохташуда, аз ҷумла, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, Абулкаломи Озод, Бедӣ, Аҳмад Надим Қосимӣ ва дигар адибон барои Мирзо Адиб ниҳоят муҳим мебошад. Дар ин мақола роҷеъ ба мулоқоту муқотибаҳои нависанда ва таъсирпазирӣ аз адибони давр ишораҳо оварда шудааст. Муаллифи мақола дар баррасиҳои аз ҳаёту фаъолияти эҷодии нависандагони муосири Шибҳи Қора дар тӯли ин солҳо маълумот фароҳам оварда, муҳиту фазои мураккаби он замонаро мавриди омӯзиш қарор додааст, зеро ҷараёну фазову авзои давр, тақсимилави кишварҳо ва муборизаву муноқишаҳои миёни онҳо аҳли адабу ходимони давлатиро бетаъсир намегузашт.

Калидвожаҳо: Мирзо Адиб, Премчанд, Муҳаммад Иқбол, масоили иҷтимоӣ, таъсирпазирӣ, Шибҳи Қора, адабиёт, урду, ҳикоя, забон, фарҳанг, нависандаи ҳақиқатнигор, солҳои 30-80-уми қарни ХХ.

**ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО МИРЗО АДИБА
В 30-80-Е ГОДЫ 20 ВЕКА**

В статье рассматривается литературная деятельность одного из современных пакистанских писателей Мирзо Адиб. За более чем 80 лет своей жизни он написал множество произведений, в том числе несколько исторических повестей и драм, в которых автор ясно выражает свое мнение. Все это заложило основу для формирования жанра современных литературных драм и рассказов и сыграло действенную роль в процессе написания литературы на урду. Действительно, очень велико уникальное окружение и встреча писателя с важными личностями того периода, в том числе с Мухаммадом Икбалом Лахури, Абул Каламом Озод, Беди, Надим Касими и другими писателями под литературным руководством Мирзо Адиба, о чем упоминается в статье. Автор статьи на основании многочисленных фактов и материалов приходит к выводу, что в указанный период жизнь и творческая деятельность современных писателей Субконтинента была более сложной, поскольку историко-политическая атмосфера и ситуация, а также раскол стран, борьба и конфликты не остались равнодушными и литераторы, и государственные чиновники.

Ключевые слова: Мирзо Адиб, Премчанд, Мухаммад Икбал, социальные проблемы, влияние, Субконтинент, литература, урду, история, язык, культура, писатель-реалист, 30-80 годы 20 века.

**LITERARY CREATIVITY OF MIRZO ADIB IN THE 30-80S
OF THE 20TH CENTURY**

The article discusses the literary activity of one of the modern Urdu-speaking writers, Mirza Adib. During more than 80 years of his life, the writer has created many works, including several historical stories and dramas, which the writer of lines expresses their importance. All of these laid the foundation for the formation of the genre of modern literary dramas and stories, and played an effective role in the process of writing Urdu literature in South Asia region. In fact, the unique environment and meeting of the writer with important personalities of the period, including Muhammad Iqbal Lahori, Abul Kalam Azod, Bedi, Ahmad Nadim Qasimi and other writers under the literary guidance of Mirza Adib, is very great, which is mentioned in the article. The author of the article comes to the conclusion with many reviews that the life and creative activity of modern writers of Subcontinent region during these years was complicated and complicated, because the historical and political atmosphere and situation, the division of countries and the struggles and conflicts between them did not leave the literary people and government officials unaffected.

Keywords: Mirza Adib, Premchand, Muhammad Iqbal, social issues, influence, Subcontinent, literature, Urdu, story, language, culture, realist writer, 30-80 years of the 20th century.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Мирсаид - ходими калони илмӣи шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ, суроға: Душанбе, х.Рӯдакӣ 33, тел: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

Сведения об авторе: Раҳмонов Мирсаид - старший научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ, адрес: г. Душанбе, просп. Рӯдакӣ 33, тел: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

Information about the author: Rahmonov Mirsaid, Senior Researcher at the Institute of Asian and European studies, NAST. Address: Dushanbe, 33 Rudaki Avenue. Phone: 919293105, Email: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk

ТДУ: 891.550.092

ПОЭТИКАИ МАСНАВИИ «ПАНДНОМАИ АНӮШЕРВОН»

Ҳошимӣ Фарзона

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

«Пандномаи Анӯшервон» яке аз осори ҷолибу мондагори пандиву ахлокии ниёкони мост, ки он тақрибан дар асри X суруда шудааст ва онро ба қалами Бадеи Балхӣ мутааллиқ медонанд. Ин асар аз манзумаҳои бисёр ҷолиби ахлокии форсу тоҷик аст, ки яқинан асли он низ паҳлавӣ ва макони пайдоишаш Эрони Бостон будааст. Қобили зикр аст, ки мазмуну мундариҷаи андарзномаҳои паҳлавӣ барои инкишофи адабиёти ахлоқиву ҳикамии асрҳои миёна заминаи мусоиде фароҳам овардааст. Маҳз бо таъсири андарзномаҳои замони Сосониён минбаъд асарҳои пандуандарзӣ иншо гардидаанд.

Саид Нафисӣ ин манзумаро дар маҷаллаи «Меҳр» мунташир сохта, қайд менамояд, ки асли панднома ба забони паҳлавӣ будааст ва тарҷумас ба насри онро бо номи «Зафарнома» ба Абуалӣ ибни Сино нисбат медиҳад [15, 44].

Нахустин бор Баҳром Санҷоно матни паҳлавии «Пандномаи Анӯшервон» ва ду андарзномаи дигарро ҳамроҳ бо овонависӣ ва тарҷумаи англисии он дар шакли китобе бо номи «Ганҷи шойгон» дар соли 1885 дар Мумбаӣ мунташир кардааст. Соли 1889 Худоёр Шаҳрӯри Эронӣ матни «Пандномаи Анӯшервон»-ро бо якҷанд пандномаи дигар бо тарҷумаи форсӣ дар китоби «Матни паҳлавӣ» ба ҷоп расонидааст. Дар соли 1930 матни паҳлавии панднома бо тарҷумаи мазмунӣ он ба форсӣ дар китоби «Ахлоқи Эрони бостон», ки муаллифаш Диншох зикр мешавад, ҷоп гардида, манзури хонанда гаштааст [21, 6].

Ҷаҳор тарҷумаи форсии «Пандномаи Анӯшервон» то замони мо расидааст:

1. Тарҷумаи Кайвон Пурмакрий;
2. Тарҷумаи Муҳаммадтақии Баҳор;
3. Тарҷумаи Моҳёр Наввобӣ;
4. Тарҷумаи Саид Нафисӣ.

Ин андарзномаро метавон ҳамчун дастур ё роҳнамое донист, ки бархе аз шоҳони Эрон дар поёни салтанати хеш ё ғолибан пеш аз марг дар бораи умури мамлакатдорӣ, хитоб ба ҷонишинони баъдӣ дар масоили гуногуни давлатдорӣ гуфта ва навиштаанд. Аз ин ҷиҳат метавон онро ҳамчун васиятномаҳои сиёсӣ низ ном бурд. Зикр кардан бамаврид аст, ки Бадеъ ҳамчун шоири «нағзгӯии латифтабъе мавриди таваҷҷуҳи подшоҳони вақт қарор гирифтааст» [17, 140].

«Пандномаи Анӯшервон» дар баҳри мутақорибӣ мусаммани мақсур [фаълун, фаълун, фаълун, фаълал; V—, V—, V—, V—] суруда шуда, аз 436 байт иборат мебошад. Ғайр аз ин, ҷанд абёти алоҳида низ аз ин шоир то ба мо омадааст, ки теъдоди он 16 байт аст. Аксари абёти ин манзума 8 байтро ташкил дода, ҳамагӣ ситоиш ва талқини хислатҳои ҳамидаи инсонист.

Шакли боқимондаи ин маснавӣ аз муқаддимаву анҷом ва 94 банди дигар, ки ҳар кадоме унвон дошта, ҳадафи мавзуию ғоявии шоирро мушаххас менамояд, иборат мебошад. Аз ҷумла, унвонҳои «Гуфтор андар хирад ғӯяд», «Дар оғози ин суҳан ғӯяд», «Хештаншиносро аз мо дур диҳед», «Чизро ба арзониён арзонӣ доред», «Корро ба донандагон фармод», «Балоро пазири машавед», «Панди ҳақимон пазираед», «Ноғуфтани суҳан мағӯед», «Кори ноқардани макунед», «Ба қорҳо сустӣ макунед», «Чун дар қоре шавед, берун омаданро некӯ бингараед», «Қорқоро ба ғазоф макунед», «Моқро фидои тан кунед», «Танро фидои дин кунед», «Аз ин ҷаҳон номи некӯ бараед», «Қамозориву бурдборӣ пеша кунед», «Хештанро ба ростӣ мағруф кунед», «Хурсандӣ пеша гираед», «Бар бало сабр кунед», «Мақро фаромӯш накунад», «Дунёро ба нодонӣ мағзаронед», «Ба андӯхи қасон шод машавед», «Бар рехтаву сӯхта ғам мағӯред», «Аз балои қасон ибрат гираед», «Дар қорҳо мудоро кунед», «Бо қасе ситезаву лаҷоқ макунед», «Аз ғаммозон вафо маҷӯед», «Бо бандагон ҷангу бозӣ макунед», «Қасе, ки хештанро нашоад, аз ӯ биқарҳезед», «Аблаҳи модарзодро дору мадиҳед», «Девонаву аблаҳро панд мадиҳед», «Нон танҳо мағӯред», «Зердастонро ҷӯб мазанед», «Нони худ хӯред, суҳани бад мағӯед», «Ба тадбири кӯдақон қор макунед», «Бо қанон машварат макунед», «Пирзанонро ба ҳона мағузореда», «Бар қанон эмин мабошед», «Тӯшаи он ҷаҳонро ба дасти худ кунед», «Кори пири ба ҷавонӣ бисозед», «Қан ба ғоҳи ҷавонӣ хоҳед», «Дӯстони қуҳанро фаромӯш макунед» ва ғайра ҳар кадоме мавзӯ ва муҳтавои ҳосеро, ки мақбул ба ахлоқи шоиста аст, ироа менамояд.

Шиносоӣ ва мутолиаи «Пандномаи Анӯшервон» гувоҳи он аст, ки ин маснавӣ дар шакли то ба мо расида низ афзалиятҳои мавзӯиву мундариҷавӣ ва ҳунари дошта, аз андарзномаҳои дигар фарқ дорад. Вале аз матни маснавӣ ва мавзӯҳои мавриди назар бармеояд, ки шоир аз андарзномаҳои пешин огоҳ будааст ва таъсирпазирӣ доштааст, ки онро дар порчаҳои панднома мушоҳида қардан мумкин аст. Панду андарзҳое, ки дар ашъори шоир дида мешаванд, дорои мазмуни баланд мебошанд. Бадеи Балхӣ бо нерӯи тафаккур ва бардоштҳое, ки аз зиндагӣ доштааст, муҳимтарин масъалаҳои ахлоқиро фаро гирифтааст, ки ҳадаф тарғиб намудани ҳислатҳои ҳақиқии инсонӣ будааст. Дар ин равиш шоир бо огоҳии қомил аз масъалаҳои ахлоқӣ ҳислатҳои номақбулу разиқаро нишон дода, шаҳсро ба роҳи дуруст роҳнамоӣ қардааст. Дар порчаҳои панднома масоили ғуноғуни таълим, ахлоқ, одоб, дин, урфу одат, тарзи давлатдориро сиёсат ва ғайра дар шакли мақолу ҳикмат, пандҳои кӯтоҳ, маслиҳат, насиҳат ва васият баён қардидаанд.

Ин маснавӣ монанди манзумаҳои андарзӣ чун анъана бо ситиши Худованди ҷаҳнофарин оғоз мешавад. Сипас андарзҳое оварда мешавад, ки саропо шомили дастурҳои ахлоқӣ, фалсафӣ ва динӣ аст. Абёти андарзнома аз ҷиҳати сабаку услуб содаву раво буда, шеърӣ ӯ воқеан идомаи содагии даврони Қомонӣ аст, аммо ҳушоҳангтару муқаммалтар ба назар меқарсад. Сабаки

шеърятӣ Бадеъ сабки «сахли мумтанеъ» аст, ки «дар гуфтан осон намояду дар навишт мушкӣл».

Аз осоре, ки аз Бадеи Балхӣ то ба имрӯз расидааст, маълум мешавад, ки вай аз шоирони тавоно ва бохунари ҳавзаи адабии Чағониёни замони ҳукмронии Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ, аз чехраҳои таъсиргузор будааст. 436 байти боқимонда «гувоҳи умқи андеша ва ҳунари шоирӣи Бадеи Балхӣ буда, ўро метавон дар қатори поягузори маснавий форсии тоҷикӣ ном бурд» [7, 36].

Панду андарз, насиҳатгӯиву ҳикматпарастӣ ҳузви муҳим ва мавзӯи асосии ашъори суҳанварони адабиёти моро ташкил медиҳад, ки заминаҳои чунин осори муҳимми ахлоқӣ дар адабиёти бостони мо гузошта шудааст. Катибаҳои пандомез, навиштаҳои таълимии тоисломӣ, ҳикоятҳои хурд, масалҳои кӯтоҳ ва қиссаҳои ибратбахши ахлоқиро низ андарз мегуфтанд, ки бунёди ҳамаи онҳо эҷодиёти халқ аст. Андарзгӯӣ дар адаби форсии тоҷикӣ аз нахустшоироне, ки осорашон то мо расидааст, мисли Ҳанзалаи Бодғисӣ, Абусалики Гургонӣ ва баъд Рӯдакӣ оғоз мешавад. Шоирони дигари қарни даҳуми мелодӣ, монанди Шаҳиди Балхӣ, Абутоҳири Хусравонӣ, Дақиқӣ, Хусрави Сарахсӣ, Абулфатҳи Бустӣ низ аз худ қитъаоти баланди ахлоқӣ мерос гузоштаанд. Вале муҳаққиқони таърихи адабиёт дар сурадани ин гуна ашъор ба Абушақури Балхӣ имтиёз додаанд. Аз ҳамаи миқдори боқимондаи «Пандномаи Анӯшервон»-и Бадеи Балхӣ низ бармеояд, ки ў дар маъниофарӣ ба ҳамасрони худ, аз ҷумла ба Абушақури Балхӣ, ки «ҳадафи шоир дар маснавии «Офариннома» баён намудани маъниҳои ахлоқии инсонсоз аст» [3, 24] пайравӣ намуда, дар гуфтани ашъори ҳикматӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи ба худ хосеро ишғол намудааст.

Аз маҷмуи боқимондаи пандномаи Бадеи Балхӣ бармеояд, ки ин маснавий мавзӯҳои муҳимми ахлоқиро дар шакли мучаз фаро гирифта, аз рӯи бархӯрди аҳли адаб ба он ва то ба имрӯз маҳфуз монданад дар тӯли замони мавриди таваҷҷуҳи аҳли адаб будааст. Гузашта аз ин, Бадеъ бунёди шеърро бар асоси таълимотҳои адабӣ, фалсафӣ, динӣ [зардуштӣ, ислом] ва ирфонӣ ниҳода, умқи назар ва андешаи шоиронаи хешро бо зевари тасвири бадеӣ ба мутолиаи андешамандон гузоштааст.

«Пандномаи Анӯшервон» бо дигар осори паҳлавӣ пайванди ногузастанӣ дорад ва дар аксарияти пандҳои ин андарзнома ба он ишора шудааст. Мутаассифона, аз дигар намунаҳои шеърӣи ин шоир чандон абёти зиёде то замони мо нарасидааст. Вале ҳамаи ду байти боқимондаи ў далели он аст, ки ў шоирӣ андарзписанд буда, ба эҷоди ашъори ҳикматӣ таваҷҷуҳи хос доштааст:

Пайғора занӣ, ки бад чаро кардӣ,
Ғар бад кардам, ба хештан кардам.
Бифиребад дилат ба ҳар суҳане,
Рустойию ғарчаро монӣ [5, 179].

Бо вучуди он ки «Пандномаи Анӯшервон»-и Бадеи Балхӣ пурра то ба имрӯз нарасидааст, асарест, ки маҷмуи андешаи муаллифашро дар роҳи ислоҳи ахлоқи бани башар дар бар мегирад ва ин миқдор байте, ки аз ин маснавий дар

дасти мост, концепсияи ахлокии ин шоири суҳандонро ифода мекунад. Унвонҳое, ки шоир ба ҳар фасли ин панднома гузоштааст, далели соҳиби сохтори мундариҷавӣ ва ҳунарии ҳикамӣ будани он аст. Лаҳни носеҳонаи маснавӣ далели он аст, ки шоир муҳимтарин масоили ахлоқӣ ва таълимии замонашро фаро гирифтааст, ки барои имрӯз низ ҷуғрофия ва қобили қабул аст. Қисматҳои боқимондаи асар ғувоҳи дониши фароҳ ва камолоти маънавию суҳанвари Бадеи Балхӣ мебошад.

Концепсияи ахлокии шоирро дар ин маснавӣ, пеш аз ҳама, ақлу хирад ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ муайян мекунад. Чун ба андарзнома рӯй меоварем, маълум мешавад, ки Бадеи Балхӣ аз қонунҳои бар нафси инсон ҳоким, боварҳои мардумӣ ва низоми арзишии ҷомеаи инсонӣ ба ҳубӣ огоҳ будааст. Ҳадафи ахлоқияш аз таълифи ин маснавӣ, қабл аз ҳама, ислоҳи инсон ва нишон додани роҳи камол ба ўст. Вай ҳамчун як шоири ориф ва суҳанвари аз ҳолу ҳавои ҷомеаи инсонӣ боҳабар бо илҳом аз равишҳои ахлокии гузаштагон, баҳусус равишҳои тарбиявии бузургони илму адаб, китобҳои ахлоқӣ, Авесто, Қуръони карим хостааст бо андарзҳои ҳакимона ва талмеху ишороти ахлоқи ҷомеаро ислоҳ карда, усули худсозӣ, ҳударзишмандӣ, тақвияти ирода ва ахлоқро биомӯзонад ва инсонро ба сӯйи саодати абад раҳнамоӣ кунад.

Дар байтҳои зер Бадеи Балхӣ аз ҳадафи таълими панднома сарҳан ёд мекунад:

Бибояд пазируфт панди ҳаким,
Ки панди ҳакимон беҳ аз зарру сим.
Танатро зи панд аст бисёр суд,
Аз он кас ки ғӯяд, бибояд шунуд.
Ҳар он к-ӯ пазирандаи панд нест,
Ба ҷуз аз дари хорию банд нест.
Чунин гуфт фарзонаи пешбин,
Ки баргашта бисёр гардад замин [5, 87].

Сохтори маснавии «Пандномаи Анӯшервон» мисли маснавиҳои пешин аст. Дар панднома чун анъана ситоиши Худованд зикр мегардад ва пас аз ситоиши ҷаҳонфарин илҳом аз ҳакими тӯсӣ [Абулқосими Фирдавсӣ] абёте дар бораи хирад ва хирадмандӣ, инчунин дониш баён шудааст:

Сипос аз Худованди чархи баланд,
Ки дар дил нагунҷад аз ӯ чуну чанд.
Ҷаҳонфарин кирдгори сипехр,
Фурӯзандаи пайкари моҳу меҳр...
Ниҳоле зи дониш бикорам ҳама,
Хирадро бар ӯ баргуморам ҳама,
Ки чун чашм гардад варо шоху нард,
Аз ӯ баҳра гирад хирадманд мард [5, 79].

Сипас чанд нуктае дар васфи хирад ва таъям будани он бо донишу ахлоқ зикр гардидааст. Таъкид мешавад, ки асли ҳамаи хубихову пешравихо дар

зиндагӣ ба хирадмандӣ вобаста аст. Шахси хирадманду донишманд ҳамеша тоҷбарсар аст:

Чу дониш бувад бо хирад, беҳтар аст,
Ки кон дониш асту хирад гавҳар аст.
Хирад барнишинад абар тахти оч,
Хирад барниҳад бар сари мард тоҷ [5, 80].

Дар банди якум сухани Хусрави Анӯшервон омадааст, ки хангоми марг ба ояндагон насихат мекунад, ки мардум бояд аз корҳои зишт бипарҳезанд ва ба кори савобу хайр рӯй оваранд:

Ҷаҳондида деҳқон чунин кард ёд,
Ки Кисро чу тоҷи шахӣ барниҳод,
Ба пирӯз рӯзе яке сур кард,
Ҷаҳонро аз аҳриманон дур кард...
Ҷаҳондор ёри ҷаҳоншоҳ шуд,
Баландахтару афсари моҳ шуд.
Набишта чунон буд абар тоҷ-бар,
Ки: Эй марди доно, ба худ дарнигар! [5, 81]

Баҳрабардории муаллиф аз сарчашмаҳои миллии андарзӣ, бахусус осори паҳлавӣ бараъло дар маснавии «Пандномаи Анӯшервон» намоён гардидааст. Мавзуи асосии ин панднома, ки саросар ҳикмату андарз аст, бештар ҷанбаи амалӣ дорад ва ёдовари пандҳоест, ки аз бузургони форсу тоҷик ба ҷой мондааст. Мазомине, ки дар ин панднома истифода шудааст, дар бештари китобҳои адабӣ ва таърихӣ, ба вижа «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ омадааст, ки дар аксарияти порчаҳо онро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар ҳар банде, ки аксар шомии 4 байт аст, шоир ривоятҳои гуногунро аз забони афроди мухталиф ҳудуди 75 нафар оварда, ки баъзе аз онҳо шахсиятҳои таърихӣ ва асотирӣанд, ки чанде аз онҳоро мисол меорем:

Чунин гуфт дар «Дафтари Синдбод»,
Ки шохе зи пешиниён кард ёд,
Ки ман бистадам ганҷ аз мардумон,
Бар арзониён додам аз баҳри ҷон [5, 84].

Чунин гуфт дар «Дафтари Зардухшт»,
Ки: Мардони доно раванд дар биҳишт [5, 85].

Шунидам, ки Нӯшервон чун бимурд,
Зи гетӣ ба ҷуз номи некӯ набурд [5, 99].

Ба мӯбад ҳамедод панде Қубод,
Чунин гуфт мӯбад, ки «Шаҳ бод шод,
Ки аз панди шах яксара оғаҳам,
На масту на девона, на аблаҳам» [5, 127].

Накӯ гуфт дастури шоҳи Пашанг:
«Макун карру фар, нестӣ ту паланг» [5, 147].

Накӯ гуфт он Хусрави бодахор,
Ки «Хушшии бода наярзад хумор» [5, 162].

Дар як андарзи «Пандномаи Анӯшервон» Бадеи Балхӣ бо истифода аз ҳамон афсонаи «Рӯбоҳи нодон» [дар матни панднома ҳамчун «достон» зикр гардидааст] ёдоварӣ мекунад ва панд медиҳад, ки хеле муассир аст:

Ба коре, ки андар шудан ройи туст,
Бурун омаданро ниғаҳ кун дуруст.
Бибин, гар тавонӣ, бурун омадан,
Пас он гаҳ кун азми андар шудан,
Ки бо посбон пахлавон Ардашер
Яке достон зад, ки рӯбоҳи пир,
Ба сӯроҳ андар шуданро шитофт,
Бурун омадан роҳ чусту наёфт [5, 93].

Чойе Бадеи Балхӣ ишора ба «Номаи офарин» дорад, ки манзур ҳамон «Офариннома»-и Абушакури Балхӣ аст. Дарвоқеъ «Офариннома» шояд яке аз нахустин маснавиҳои ахлоқии калонҳаҷми адабиёти давраи Сомониён бошад, ки мазмуни асосии он комилан панду ахлоқ аст» [3, 24]. Зикр кардан бамаврид аст, ки шоир ҷо-ҷое дар манзумаи хеш бо таъсирпазирӣ аз Абушакури Балхӣ пандҳояшро иншо кардааст:

Ниғаҳ кун, ки дар «Номаи офарин»
Чи гӯяд сарояндаи покдин:
«Биёмӯз, ҳарчанд битвониё,
Магар хештан шод гардониё» [5, 155].

Дар маснави «Пандномаи Анӯшервон»-и шоир байти 171 иқтибос аз Унсурӣ, ки қобили таваҷҷуҳ аст ва ин байт далел бар он аст, ки Бадеи Балхӣ пас аз Унсурӣ зиста:

Бад-ин ҳасбу ин ҳолу ин доварӣ
Яке байт гӯяд аҷаб Унсурӣ:
Чу аз кӯҳ гирию нанҳӣ ба чой,
Саранҷом кӯҳ андарояд зи пой [5, 115].

Ҳадафи ҳар як андарзнавис ташвиқи ахлоқи шоиста ва тарбияи бани башар аст. Аз ин ҷост, ки ҳикматҳои Бадеи Балхӣ ба сиришти инсон ва ҳулки некӯи ӯ ихтисос дошта, бархе аз ҳикматҳои «Пандномаи Анӯшервон» баргирифта аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва намунаҳои эҷодиёти шоирони пешин аст. Истифода аз намунаҳои эҷодиёти халқ ба манзума рангу таровати хосеро баҳшида, мазмуни онро нишонрас гардонидааст. Таваҷҷуҳ мекунем ба чанде аз намунаҳо:

«Аз омӯхтан шарм накун»:

- Хирадро биёмӯз аз омӯзгор,
Бар омӯхтан - бар ту айбе мадор [5, 80].
«Ҳафт бор чен куну як бор бур»:
Чунин гуфт дар дафтар он марди хур,
Барандоз чома, пас он гаҳ бибур [5, 94].
«То бо чашмат набинӣ, мағӯй»:
Шунидам ман аз мардumi пурхунар,
Ки касро надида, маҷӯяш камар [5, 95].
«Поята чени кӯрпаат дароз кун»:
Аз андоза бартар манеҳ пойи хеш,
Хирадро ниғаҳ дор бар ҷойи хеш [5, 111].
«Бо сухани нағз мор аз хонааш мебарояд» ё «Душманро бо ширинсуханӣ куш»:
Чунин гуфт мӯбад, ки ҷанги касон
Табаҳ кард бояд ба ширин забон [5, 112].
«Дар шӯразор тухм макор»:
Чунин гуфт бо ман яке хушёр:
«Ба шӯразамин ҳеч тухме макор» [5, 122].
«Бад макуну бад маяндеш, то бадат наояд пеш»:
Наку гуфт фархунда шоҳи Қубод,
Ки ман бад нахоҳам, ба ман бад мабод [5, 138].
«Ҷавоби аҳмак-сукут»:
Чунин хондаам аз кутубоғаҳон:
«Ҳамӯшӣ беҳ аз посухи аблаҳон» [5, 150].
«Одам аз одам ранг мегирад»:
Яке достон зад бар ин марди санг,
Ки ангур гирад зи ангур ранг [5, 173].
«Дӯсти хуб аз бародар беҳтар аст»:
Наку гуфт донандаи несту ҳаст:
«Маро дӯсти нек аз бародар беҳ аст» [5, 175].
- Равиши андарзнигории Бадеи Балхӣ хеле одиву равон аст. Ин шоири латифтабӯу ширинсухан дар тавзеҳи масоил кӯтоҳбаёнӣ ва содагиро пеша намуда, саъй кардааст, ки аз калимоти мураккабу душвор канора ҷӯяд. Дастрасӣ ба маъно дар ин панднома ба ҳаддест, ки барои шарҳу тавзеҳ зарурате намонанд. Хонанда ба осонӣ маъноӣ байтро мефаҳмад ва ҳоҷат ба ҳар гуна шарҳ нест. Аммо дар баробари ин забони шеър ҳам мухтассоти забони кӯҳани форсиро дорад ва ҳам аз таркиботи арабӣ дар мавридҳои истифода шудааст. Бадеи Балхӣ дар истифодаи калимаҳои арабӣ кӯшиш намудааст, ки чунин вожаҳои арабиро истифода наояд, ки байни омма ҳазм шудаанд ва чандон мушкилие дар фаҳми маъноӣ нашошта бошанд. Кам андар кам ба мушоҳида мерасад, ки аз каламоти арабии мушкिल्фаҳм истифода шуда бошад. Аз ҷумла:
- «Лочарам» [бешубҳа, яқинан]

- Сипоси Худовандро кор баст,
 Зи фарзонагон лочарам бурд даст [5, 81].
- «Музаъфар» [заъфарон, зардранг]
 Бипӯшидӣ аз нури меҳр осмон
 Музаъфар яке ҷомаи парниён [5, 82].
- «Муттаҳам» [туҳматзада]
 Чу хоҳӣ, ки ҳаргиз набошӣ диҷам,
 Манеҳ пой дар хонаи муттаҳам [5, 117].
- «Ғаммоз» [суханчин]
 Бувад дархури сад ҳазорон ҷафо,
 Ҳар он к-ӯ зи ғаммоз ҷӯяд вафо [5, 123].
- «Машъум» [номуборак, манҳус]
 Яке гурба шуд назди шери жаён,
 Ки шоистаи ту манам дар ҷаҳон.
 «Нашой маро,-гуфт шери шикор,
 Ки ҳастӣ ту машъуми фарзандхор» [5, 125].
- «Мастур» [пӯшида, пинҳон, пардапӯш]
 Яке достон зад баландахтаре,
 Ки мастур кам дидаам духтаре [5, 176].

Танҳо дар як порчаи панднома ба мушоҳида расид, ки Бадеъ барои ифодаи афкори хеш ва ба хонанда расонидани матлаби худ аз таркиби арабии «ло ҳусна фих» истифода намудааст, ки маънояш «дар он ҳеч хубие нест» мебошад:

Мабар дил ба ишва ба чуну магар,
 Абар мардumi сифла ранҷат мабар,
 Ки сифла бувад беҳафозу сафех,
 Наёбӣ ҳисолею ло ҳусна фих [5, 136].

Аз зикри калимоти арабӣ ва таъбирҳо, инчунин дар абёту пораҳои алоҳидаи шоир истифода шудани ҷумлаҳо бо забонӣ арабӣ бармеояд, ки Бадеи Балхӣ аз забони арабӣ низ огоҳии комил дошт ва дар мавридҳои зарурат аз онҳо истифода намудааст, ки ин ҳам ба ҳунари забондонии шоир далолат мекунад.

Дигар аз мушаххасоти «Пандномаи Анӯшервон» ин аст, ки аксари мавридҳои шоир дар ин манзума аз забони афроди гумном ё ба қавле номуайян, ки ба сифатҳои гуногун зикр шудааст, омадааст. Ба мисоли «марди палос, шоҳи нав, фарзонаи пешбин, донандаи рӯзгор, марди ҳур, донои некӯсухун, марди нек, донои посухгузор, ҷаҳондида мард, донои тоза, марди род, донои гарданфароз, донандаи бостон, шоҳи Яман, шоҳи Кубод ва ғайра:

Яке достон гуфт марди палос,
 Ки камтар касӣ, ҳештанро шинос [5, 83].

Чунин достон зад яке шоҳи нав:
 «Ту ҳаргиз балоро пазиро машав!» [5, 86].

Чунин гуфт фарзонаи пешбин,
Ки: «Баргашта бисёр гардад замин» [5, 87].

Наку гуфт донандаи рӯзгор,
Ки: «Гуфтори беҳуда н-ояд ба кор» [5, 88].

Чунин гуфт дар дафтар он марди хур:
«Барандоз чома, пас он гаҳ бибур» [5, 94].

Накӯ гуфт донои некусухун,
Ки: «Ҳаргиз ту кори газофе макун» [5, 94].

Наку достон зад дар ин марди нек,
Ки: «Аз ростӣ ёфтам номи нек» [5, 101].

Наку гуфт донои посухгузор,
Ки: «Нодон бувад чун хари бефасор» [5, 105].

Нигаҳ кун, чӣ гӯяд ҷаҳондида мард,
«Касе аз мудоро зиёне накард» [5, 108].

Чунин гуфт донои тозаманиш,
Ки: «Бадкеш мардум бувад бадкуниш» [5, 110].

Шунидам зи донои гарданфароз,
Ки: «Аз хояи боз гиранд боз» [5, 117].

«Бадандеш мардум бувад баднажод»-
Чунин ёд дорам ман аз марди род [5, 164].

Писарро наку гуфт шоҳи Яман:
«Макун бад, ки бад боз гардад ба ман» [5, 164].

Наку гуфт донандаи бостон:
«Зи беномунангон мазан достон» [5, 176].

Дар порчаи панди дигар ҳам ин хусусият дида мешавад, ки як байте аз забони хоку замин [ба шакли замӣ] оварда мешавад:

Ба одам чунин гуфт хоку замӣ,
Ки аз озҳо шуд ба ноз одамӣ [5, 163].

Ба илова таркибҳои зебӣ ҳам ба сурати васфи ахлоқӣ омада, ки ин ҳам аз ҳунари шоирии Бадеъ далолат мекунад ва бисёр зебову бамаврид истифода шуда, қобили таваҷҷуҳ аст: фарши бедод, даст бурдан, доми бало, мушки соро, пазири шудан, боди ҳавас, шӯҳра зан, гавҳари шохвор, доми ҳавас ва ғайра. Чанд намуна аз ин қабил таркибҳо:

Ба доду диҳиш дар ҷаҳон фош гашт,
Ҳама фарши бедодҳо дарнавашт [5, 81].

Зи нокарданӣ дур дорӣ барат,
Ба доми ҳавас дарнаёри сарат [5, 89].

Чунин гуфт бо ман яке шӯҳра зан,
Ки «Зан беҳтар аз мардуми лофзан» [5, 119].

Сухан чун наку бошаду аслдор,
Бувад беҳ зи сад гавҳари шохвор [5, 159].

«Пандномаи Анӯшервон» дар мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, ҳикматӣ, динӣ суруда шуда, шоир бо истифода аз сабки саҳли мумтанеъ, санъатҳои бадеӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ривоятҳои таърихӣ ва таъсирпазирӣ аз андарзномаҳои пешин асарашро офаридааст, ки дорои мазмуни баланд мебошад. Бадеи Балхӣ бо нерӯи тафаккур ва бардоштхӯе, ки аз зиндагӣ доштааст, муҳимтарин масъалаҳои ахлоқиро дар бар гирифтааст, ки ҳадаф тарғиб намудани ҳислатҳои ҳақиқатӣ инсонӣ будааст.

Аз ҷанбаҳои ҳунарии ашъори Бадеъ, ки дар боло зикраш рафт, ҳулоса кардан мумкин аст, ки ӯ як шоири боистеъдод, андарзгӯ, бомаҳорат ва нуктадон аст. Ҳар матлабу насиҳатро бо мазмуни баланду амиқ бамавқеъ истифода намуда, ба тамоми масъалаҳои рӯзмарра мӯйшикофона назар намуда, манзури хонанда гардонидаст. «Пандномаи Анӯшервон» бозтобдихандаи андешаҳои инсонсози ҳақимона мебошад, ки ҷавҳари аслии онро парвариши инсонӣ баркамолу хирадманд ташкил медиҳад.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. Дар зери таҳрири Расул Ҳодизода, С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1974.
3. Ашъори ҳақимон ва орифон (Ахтарони адаб) – Душанбе: «Адиб», 2010. - 480 саҳ.
4. Ашъори ҳамасронӣ Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: «Адиб», 2007. - 480 саҳ.
5. Авфии Бухорӣ Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб. – Техрон, 1361
6. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ. – Техрон: Заввор, 1372 ҳ. - 468 саҳ.
7. Маликзод, Анзурат. Абӯшақри Балхӣ. – Душанбе, 2023. - 89 саҳ.

8. Идорачии Гелонӣ Аҳмад. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. –Техрон: «Фирдавс», 1377 х. -569 сах.
9. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди аввал. –Техрон: «Фирдавс», 1349 х. -705 сах.
10. Тӯракул, Зеҳнӣ. Санъати суҳан. –Душанбе: Адиб, 2007. -397 сах.
11. Мудаббирӣ, Маҳмуд. Ашъори шоирони бедегон. –Техрон, 1370 х. -804 сах.
12. Жумакулов, Жамшид. Мунҷики Тирмизӣ ва муҳити адабии Ҷағонӣён дар асри X ва ибтидои асри XI. –Тирмиз, 2022, 152 сах.
13. Маҳҷуб, Муҳаммад. Сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ (Баррасии мухтассоти шеърӣ форсӣ аз оғози зухур то поёни қарни панҷуми ҳиҷрӣ). Техрон: Фирдавсӣ, 1368 х. -737 сах.
14. Насриддин, Абдулманнон. Куллииҳои осор. –Хуҷанд: «Хуросон», 2013. -605 сах.
15. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди 1. (тарҷума аз урду Саййид Муҳаммадқӣ Фаҳрдонӣ Гелонӣ). –Техрон, 1336 х. - 203 сах.
16. Пандномаи Анӯшервон. Таҳиякунандаи матн ва муаллифи дебочаву тавзеҳот Аълоҳони Афсаҳзод. Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2008. -51 сах.
17. Ҳидоят, Ризоқулиҳони. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. –Техрон, ҷилди 1, 1295 х.
18. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. Ҷилди 1. –Техрон, 1344
19. Саймиддинов Додихудо. Адабиёти паҳлавӣ. –Душанбе: «Пайванд», 2009. -238 сах.
20. Суҳаншиносӣ (Жумакулов Ж. Муҳити адабии Ҷағонӣён дар замони Мунҷик). -2020, № 3. –С. 137-148
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 1 (дар зерӣ таҳрири М. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. Маъсумӣ). –Москва: Советская энциклопедия, 1969. -951 сах.
22. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷилди 2 (дар зерӣ таҳрири М. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. Маъсумӣ). –Москва: Советская энциклопедия, 1969. -949 сах.
23. Фирдавсӣ. Шоҳнома. –Ҷилди 8. Бачоптайёркунандагон Камол Айнӣ, Зоҳир Аҳрорӣ. Баҳром Сирӯс, Алиқул Девонакулов. –Душанбе, 1966
24. Муҳаммадӣ, Ҳошим. Бадеи Балхӣ ва «Пандномаи Анӯшервон». –Эрон: «Воҳиди гачсорон», 1392 х. – 16 сах.
25. Шарифзода, Худой. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). –Душанбе: ТоРус, 2017. - 416 сах.

ПОЭТИКАИ МАСНАВИИ «ПАНДНОМАИ АНӢШЕРВОН»

Муаллиф дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои ҳунарии шеърӣ шоири андарзгӯ - Бадеи Балхиро мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро аз нигоҳи ҳунари шоирӣ, сабку услуб, равиши андарзнигорӣ ва таъсирпазирӣ аз пандномаҳои пешин ба

риштаи таҳлил кашидааст. Гуфта мешавад, ки манзумаи «Пандномаи Анӯшервон» дар мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, ҳикмӣ, динӣ суруда шудааст. Шоир бо истифода аз сабки саҳли мумтанеъ, санъатҳои бадеӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ривоятҳои таърихӣ ва таъсирипазирӣ аз андарзномаҳои пешин асаришро офаридааст, ки дорои мазмуни баланд мебошад. Бадеи Балхӣ бо нерӯи тафаккур ва бардоштхӯе, ки аз зиндагӣ доштааст, муҳимтарин масъалаҳои ахлоқиро дар бар гирифтааст, ки ҳадаф тарғиб намудани хислатҳои ҳамидаи инсонӣ будааст.

Омӯзиши андарзномаи Бадеи Балхӣ бори дигар моро ба ҷаҳони одоби ахлоқ, таълим, урфу одат, хислатҳои шоиста, дин ошно намуда, ба дарки маънои зиндагӣ, ганимат донистани умр, анҷом додани корҳои нек водор менамояд.

Калидвожа: Бадеи Балхӣ, «Пандномаи Анӯшервон», андарзнома, маъно, сабк, санъатҳои бадеӣ, ҷанбаҳои ҳунари шоирӣ, мавзӯҳои гуногун ва ғайра.

ПОЭТИКА МАСНАВИ «ПАНДНОМАИ АНУШЕРВОН»

В данной статье автор рассмотрел художественные аспекты поэзии поэта Бадея Балхи и проанализировал их с точки зрения поэтического искусства, стиля, подхода к поэзии и влияния предыдущих произведений. Говорят, что поэма «Пандномаи Анушерван» исполнялась на различные социальные, моральные, философские, мудрые и религиозные темы. Поэт создал свое высокое содержательное произведение, используя стиль простого стиля, художественное искусство, народные пословицы и поговорки, исторические легенды и влияния старых традиций. Искусство Бадея Балхи, обладая силой мысли и его жизненного опыта, включало в себя важнейшие нравственные вопросы, целью которых было пропаганда хороших человеческих качеств.

Изучение биографии Бадея Балхи еще раз знакомит нас с миром этики, образования, обычаев, достойных качеств, религии, заставляет понять смысл жизни, ценить жизнь, совершать добрые дела.

Ключевые слова: Бадеи Балхи, «Панднома Анушерван», книга назиданий, смысл, стиль, художественное искусство, аспекты поэтического искусства, различные темы и др.

MASNAVI POETICS «PANDNOMAI ANUSHERVON»

In this article, the author examined the artistic aspects of the poetry of the poet Badei Balkhi and analyzed them from the point of view of poetic art, style, approach to poetry and the influence of previous works. The song «Pandnoma Anushervan» is said to have been sung on various social, moral, philosophical, wise and religious themes. The poet created his high meaningful work using the style of simple style, artistic art, folk proverbs and sayings, historical legends and influences of old traditions. The art of Badei Balkhi, possessing the power of thought and his views on

life, included the most important moral issues, the purpose of which was to promote good human qualities.

Studying the biography of Badei Balkhi once again introduces us to the world of ethics, education, customs, worthy qualities, religion, makes us understand the meaning of life, appreciate life, and do good deeds.

Key words: *Badei Balkhi, «Pandnoma Anushervan», book of edification, meaning, style, art, aspects of poetic art, various topics, etc..*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимӣ Фарзона, докторанти шӯбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АМИТ, 734055, шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/11-18, телефон: (+992) 92 879 55 75, Email: farzonahoshimi@gmail.com.

Сведение об авторе: Хошими Фарзона, докторант исторического факультета Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, 734055, город Душанбе, район Фирдавси, улица Борбад 48/11-18, телефон: (+992) 92 879 55 75, Email: farzonahoshimi@gmail.com.

Information about author: Hoshimi Farzona, PhD student of History faculty at the Institute of Language and Literature of NAS RT, 734055, Dushanbe city, Firdavsi district, Borbad Street 48/11-18, phone: (+992) 92 879 55 75, Email: farzonahoshimi@gmail.com.

ПАЙДОИШИ НАВРӢЗ БАР АСОСИ ДОСТОНУ РИВОЯТҲО

Фарангис Шарифзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Наврӯз чашни миллӣ, чашни растохези табиат ва нав шудани зиндагист. Тибқи маълумоти астрономӣ Замин ҳангоми ҳаракат дар атрофи Офтоб аз байни нуқтаи эътидоли баҳорӣ дар як сония мегузарад ва Наврӯзу баробаршавии шабу рӯз фаро мерасад.

Наврӯз аз чашнҳои арзишманду муътабари ақвоми ориёӣ ҳисоб меёбад, бино бар ин, барои азизу гиромӣ доштани он рӯйдодҳои таърихӣ ва воқеаҳои шигифтангезеро ориёитаборон ба ин чашн нисбат медоданд ва ҳатто ҳаводис ва рӯйдодҳои мардуми ғайриэронӣ низ бо он гирех хӯрдаанд, ки гувоҳи шаъну эътибори ин чашн дар густараи таърихӣ ва ҷуғрофӣ пахнотарест. Ин достону ривоятҳо шакли устурай гирифта, дар китобҳо боқӣ мондаанд. Бино бар қавли адабиётшинос Худой Шарифзода, «ин ривоёт дар домани андеша ва ормонҳои мардумӣ дар қолабҳои бозгӯи хоҳишҳо парвариш ёфта, асоси достонсароӣ ва ҳамосаи адабиётро ба вучуд овардаанд. Ривоятҳои қадим дар адабиёти зардуштӣ ва баъдан кутуби таърихию адабӣ дар бораи ғайриэронӣ мардумон ба вучуд меомаданд» [5,17].

Дар бораи чашни аҷдодии Наврӯз ва аз ҷузъиёти анҷоми ойнҳои наврӯзӣ дар даврони бостон, ҳоса замони ҳахоманишӣ ва ашқонӣ огоҳии ҷаҳдоне надорем. Танҳо тасвирҳои намоёндагони миллатҳои гуногун ҳақшудаи Тахти Ҷамшед гувоҳи таҷлил аз чашни Наврӯз дар даврони бостонанд, ки дар интизори расонидани ҳадоё ба ҳузури шоҳаншоҳ ҳастанд.

Дар таърихномаҳо аз ду Наврӯз ёд шудааст: Наврӯзи хурд ва Наврӯзи бузург. Муҳаққиқон Наврӯзи бузургро, ки дар рӯзи шашуми моҳи фарвардин – дар хурдодрӯз ба муносибати рӯзи таваллуди Зардушт чашн гирифта мешуд, зикр кардаанд. Аммо ба ривоятҳои дигаре, азбаски шох бо табакоти гуногуни мардум аз оғози баҳор дидор мекард, рӯзи шашум идро дар ҳалқаи ҳосон баргузор мекард, ки ҳанӯз ҳам асаре дар миёни зардуштиён аз ин рӯз мушоҳида мешавад. Назари дигаре низ ҳаст, ки дар даврони бостон моҳ ба шаш панҷрӯза бахш мешуд ва хурдодрӯз рӯзи аввали панҷаи дувуми Фарвардин буд, ки Наврӯзи бузург чашн гирифта мешуд ва дар миёни суғдиён низ дар ҳамина рӯз бо номи «Навсард» ид баргузор мешуд [11].

Дар адабиёти паҳлавӣ ба нудрат аз Наврӯзу Меҳргон ёд шудааст, аммо дар бораи замони Сосониён дар осори муваррихони асрҳои IX–XII матлаби қобили таваҷҷуҳ боқӣ мондааст. Инчунин аз қадимтарин сарчашмаҳо дар бораи чашну ойнҳои Наврӯз дар ғошшумории форсии миёна ва суғдӣ [Навсард] дармеёбем. Бино бар пажӯҳишҳои илмӣ муҳаққиқон, «ғошшуморӣ бар мабнои моҳ дар

Эрон дар худуди панҷ карн пеш аз мелод бо гоҳшумории хуршедӣ, ки раҳоварде аз Миср ба дунболи кишваргушоиҳои Эрон буд, даромехт ва навъе гоҳшумории бостонӣ бар мабноси боварҳои динӣ низ бар он таъсир гузошт ва пояи гоҳшумории Эрон бо сесаду шаст рӯз, муташаккил аз дувоздаҳ моҳи сирӯза, ба иловаи панҷ рӯзи кабиса гашт» [7,236].

Пажухишҳои расадхонаи хуршедии Нақши Рустам дар Эрон ва катибаҳои Ҳахоманишӣ нишон доданд, ки ахтаршиносон огоҳӣҳое аз гардиши хуршед доштаанд ва номи моҳҳои хуршедии даврони Ҳахоманиширо дар даст дорем, ба монанди *bāgayādi* [меҳр, 23.09-23.10], *varkazana* [обон, 23.10-21.11], *athīāguya* [озар, 21.11 -22.12].... Оғози соли нав дар рӯзи меҳри моҳи меҳр ва дар рӯзи ҷашни Меҳргон будааст ва Наврӯз дар рӯзи якуми фарвардин таҷлил мешудааст [13].

Дар Авесто ва дар осори форсии миёна ду фасли сол – зимистону тобистон ишора шудааст, ки илова бар ин тақсимбандии шашфаслӣ ҳам вучуд дошт. «Солгардҳои ин офариниш, ки маъмулан ба сурати ҷашнҳои панҷрӯза аст, дар ойини Эрони бостон – гоҳанбор [гоҳонбор] ном дорад «ва як фасл иборат аз 45 рӯз буда, бо сипарӣ шудани фасл ҷашни солгарди он баргузор мешавад [7, 247]. Дар ривоятҳои маздояснӣ шаш «гоҳ» аст, ки Ахурамаздо ҷаҳонро дар онҳо офарид. Ҳар яке аз ин гоҳҳо номе дорад, ки дар банди 86 Фарвардиняшт ба таври зайл омадаанд: 1] **гоҳи офариниши осмон**, ки дар нахустин гоҳонбор рӯзҳои 11-15 урдибиҳишт [1-5 май] ҷашне бо номи «миёнаи баҳор аст» аст; 2] гоҳи офариниши об 26-30 шаҳривар [17-21 сентябр] буда, номи «нимаи тобистон»-ро дорад; 3] гоҳи офариниши замин; 4] офариниши гиёҳон; 5] офариниши ҷонварон; 6] офариниши мардум [1, 369]. Гоҳи охири, ки маънии «бо ҳам будан ва бо ҳам гирд омадан»-ро дорад, панҷ рӯзи поёни соли 12 моҳ, ки ҳар моҳе 30 рӯз аст, 5 рӯзи кабисаро дар бар мегирад. Пас ҷашни Наврӯз солгарде аст, аз офариниши инсон, азизтарин мавҷуди офариниш барои офаридгори бузург ва ба ҳамин муносибат солгарди он бо шукӯҳи бештаре баргузор мегузарад [7, 249].

Дар гоҳшумории зардуштиён номи моҳҳо ба номи эзадони зардуштӣ буда, дар катибаҳои боқимонда аз Ҳахоманишиён низ нишонаҳое аз тақвими Эрони бостон мушоҳида мешавад. Донишманди муътабар Раҳом Аша низ ба ин нукта ишора мекунад: «Ҳар рӯзи моҳ ба номи эзади он моҳ ситоянд ва агар номи рӯз бо номи моҳ яке гардад, ҷашн гиранд, монанди баҳмангон» [6, 269]. Ин ситоишҳо дар матни авестиои «сирӯза» ҷой доранд. Аз сарчашмаҳои муътамад ва гаронарзиш дар бораи сирӯзаи моҳи порсиён, ки Берунӣ аз онҳо ёд мекунад, осори пешазисломӣ – форсии миёна андарзномаи Озарбод ба писараш маъруф ба «Рӯзномаи Озарбод», «Рӯзи Ҳурмузд моҳи Фарвардин», «Моҳи Фарвардин рӯзи Хурдод» ва «Сирӯзаи кӯчак, сирӯзаи бузург»-ро дар даст дорем. Дар ин сирӯзаҳо мугон корҳоеро фармоянд, ки мувофиқ бо назму хешқории ҳар эзади гуморида бошад, ки нишонаҳои бархе аз онҳоро дар ойинҳои ниёгонии Наврӯзу Меҳргону Сада метавон ҷӯё шуд. Дар ин бора муҳаққиқи забонҳои бостон Фаридун Ҷунайдӣ мегӯяд: «Эронии бостон бар бунёди номи рӯзҳо корҳои вижаи ҳаррӯзаро бад-он рӯз меафканданд» [8, 190]

Наврӯз рӯзи якуми Фарвардин фаро мерасад. Фарвардин дар пахлави *fravartīn* ва эронии бостон *fra-vartī-nām* муштак аз *fravartī* – «фравахар» рӯзи нуздаҳуми моҳ аст ва яке аз шаш чашни сол буда, охирин гаҳанбор [чашн]аст, ки онро «Наврӯзи наҳрҳо» гӯянд ва дар обҳои чорӣ атру гулоб мерезанд» [2,253]. Ин чашн ба фравахарҳо дахл дорад ва «рӯзи савганд маҳӯр ва рӯзи язиши фравахари аҳлавон кун, то хушнудтар бигарданд» [12,276].

Ривоятҳои низ ҷой доранд, ки бо об ва Наврӯз гирех меҳӯранд. Ба ривояте пас аз хушксолие бо омадани Ҷамшед бар сари тахт дар ин рӯз борон боридад ва дар ин рӯз мардум ба рӯйи ҳам об пошидаанд. Ба ривояте дигар Ҷам ба мардум фармуд, то бо об худро шӯянд ва аз гуноҳон пок шаванд. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ омадааст, Нӯширвон ба кордорони худ фармуда буд, ки агар хушксолӣ ояд, аз мардум бож наситонед, то борон борад:

Ҷамон гар наборад ба Наврӯз нам,
Зи хушкӣ шавад дашти хуррам диҷам.
Маҳоҳед бож андар он буму руст,
Ки абри баҳорон ба борон нашуст.

Суннати ба рӯйи якдигар об пошидан дар Наврӯз то имрӯз побарҷост. Берунӣ низ аз ин суннат ёд мекунад, аммо онро ба султон Сулаймон нисбат медиҳад: «Пас Сулаймон бодро амр кард, ки ўро бигардонад. Парастуе дар пеш буд, чун ба лонаи худ наздик шуд, Сулаймонро даъват кард. Бо минқор ба вай об пошид ва рони малахе ҳадя кард. Аз ин ҷост, ки мардум рӯзи ид ба ҳам об мепошанд ва пешкашиҳо медиҳанд» [2,256].

Дар ривояти дигаре аз Ёкути Ҷамавӣ ба нақл аз мубади бузург, ки дар Батиха аз бемории вабо касе зинда намонд ва дар рӯзи нахустин фарвардин борон боридад ва ҳама зинда шуда, ба хонаҳои худ баргаштанд ва шаҳрёр он рӯзро «наврӯз» номид ва он рӯзро мубораку гиромӣ доштанд.

Номи Наврӯз дар ёдгориҳои эронии бостон зикр нашудааст, аммо дар даврони миёнаи забонҳои эронӣ [шуруф аз асрҳои 4-2 п.м.] аз рӯзҳои изофаи охири сол бо номи рӯзҳои «гардон» ва «шумурдашаванда» ёд шудааст, ки бо Наврӯз ба поён мерасад.

Далели дигаре аз қидмати Наврӯз баргузории ойини «рапитвин» ба маънои нимрӯз ва сарвару ниғаҳбони гармои нимрӯзу тобистон аст, ки устураест дар бораи деви зимистон, ки ҳар гоҳе ки ба ҷаҳон ҳуҷум мекунад, рапитвин дар зерин замин обҳоро гарм ниғаҳ медорад, то рустанҳои аз сармо намиранд. Рапитвин баҳше аз чашни Наврӯзро ташкил медиҳад, ки бо омадани бар деви сармо пирӯз мешавад ва шодӣ ба замин боз мегардад.

Ривояти дигаре ҳаст, ки гӯё 12 нафар аз наздикони Аҳриман қасди шикастани 12 сутунро доранд, ки ҷаҳон болои онҳо қарор дорад, аммо муваффақ намешаванд ва некӣ бар бадӣ дар оғози соли нав пирӯз мешавад.

Чашни Наврӯз бо фравахар [дар Авесто-фраваши] - намоде аз подшоҳии Эрон, пайванд меҳурад, ки дар кеши зардуштӣ заррае аз ҳастӣ ё вучуди парвардигор ё Аҳурамаздо аст, ки пас аз ғавти мавҷудот осмонӣ мешавад. Тибқи ривоятҳо дар моҳи фарвардин [моҳи фраварҳо] ҳар як фравахар ба хонаи худ ба замин боз гашта, аз тозагиву покизагии хонадони худ хурсанд шуда, 10-19 рӯз дар хонаи хеш монда, барои баракат ва шодкомии хонавода дуё

мекунад. Аз ин рӯ соҳибони хонадон рӯзи Наврӯз хонаву дарро тозаву озода ва равшан ниғаҳ дошта, дар хона мемонанд, зеро ғраварҳо хонаи фарзандони худро торику ифлос бинанд ғамгин мешаванд ва баракатро аз хонадони онҳо мебарад ва дар остонаи Наврӯз ва шаби он Наврӯз бар бомҳо оташ меафрӯхтанд. Чунон ки мебинем, имрӯз низ русуми хонатаконӣ ва оташафрӯзӣ дар остонаи Наврӯз боқӣ мондааст. Ва дар сирӯзаҳои моҳ, ки ҳар яке номи эзаде зардуштист, бояд фароизеро анҷом дод ва дар рӯзи Фарвардин гуфтаанд, савганд махӯр ва ғраварҳоро ситоишу ниёиш бикун, то хушнуд гарданд [6].

Аз чандин ривоят огоҳӣ дорем, ки пайдоиши чашни Наврӯз ва рӯзи наврӯ ба шоҳ Ҷамшед нисбат медиҳанд: Ҷам гӯё динро нав карду бар Аҳриман ва пайравонаш пирӯз шуд ва ба сабаби ин пирӯзӣ хуршед дурахшон шуд ва мардум мегуфтанд «рӯзи нав», «наврӯз»; Ҷам тахте пур аз ғавҳар сохт, девон онро бар осмон барафрохтанд ва Ҷам чун хуршед дурахшид... ва амсоли ин.

Ҷамосасарои машҳури адабиёти форсу тоҷик Фирдавсӣ аз Наврӯз 33 бор, инчунин бо мафҳумҳои чун «сари соли нав» ва «фарвардинмоҳ» ёд мекунад ва Наврӯзро аз назари ҳакимона ва хирадгароёнаи худ таърифу тавсиф намуда, воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоиро бо суннатҳои аҷдодӣ пайванд додааст. Фирдавсӣ тибқи ривоёти мардумӣ пайдоиши аввалин ҷомеаи башар – замони ба тахт нишастани нахустин подшоҳони пешдодӣ Каюмарсу Ҷамшедро бо суннату андешаҳои мардумӣ, бо рӯзи аввали сари сол – Наврӯз пайванд медиҳад.

Чунин гуфт, к-оини тахту кулоҳ

Каюмарс оварду ӯ буд шоҳ.

Чу омад ба бурҷи ҳамал офтоб

Ҷаҳон гашт бо фарру ойину об.

Ва рӯзи ба тахт нишастани Ҷамшедро «Сари соли нав Ҳурмузи фарвадин» нав хонданд:

Сари соли нав Ҳурмузи фарвадин.

Баросуда аз ранҷ тан, дил зи кин.

Бузургон ба шодӣ биёростанд,

Маю ҷому ромишгарон хостанд [Шоҳнома 1, 44]

Дар «Наврӯзнама» бунёнгузори солшумории шамсӣ Каюмарс буда, боз гаштани фарвардин ба мабдаи асосияшро шоҳ Ҷамшед муайян карда, онро «рӯзи нав» хондааст [4]. Инчунин аз деворнигораҳои Тахти Ҷамшед – пойтахти императории Ҳахоманишиён, воқеъ дар шаҳри Марвдашти Эрон аён аст, ки дар нахустин рӯзи соли нав мардумон аз кишварҳои зертобеи худ бо пешкаши ҳадоё гуногун ба шоҳ дар он ҷо анҷуман меоростанд.

Аз манобеи дигаре – қадимтарин гузориш дар бораи Наврӯз аз замони Сосониён дар асари «Китоб-ут-тоҷ»-и Ҷоҳиз дармеёбем, ки дар ин рӯз ҳадоёе [дашних] ба шоҳ пешкаш мешудааст, ки бозтобе аз маросими ин рӯз дар даврони Сосониён ва аз он пештар будааст [9].

Бояд гуфт, ки вуруди ин ойинҳо ба ҷомеаи мухталифақвоми ҳилофат аз арзиши байналмилалӣ ин ҷашнҳо дар замонҳои бостон гувоҳӣ медиҳад. Гузашта аз ин, дар ривоятҳои пайдоиши Наврӯзро бо дини ислом даромехтаанд. Чунончи, Наврӯзро ба рӯзи пайдо кардани ангуштари гумшудаи ҳазрати Сулаймон, ки барояш қудрату тавонии фармонраворо мебахшид, нисбат

медиханд ва Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» ин қиссаро меорад: «Чун Сулаймон ибни Довуд ангуштари хешро гум кард, шаҳрёрӣ чихил рӯз аз вай бирафт, аммо пас аз чихил рӯз ангуштарӣ пайдо шуд ва салтанат бад-ӯ баргашт. Ҳар кас чизе гуфт, эронӣён гуфтанд, «наврӯз омад», яъне рӯзе тоза биёмад» [2,234]

Ба нақл аз Озарбод мубади Бағдод, дир ин рӯз найшакар аз ҷониби шоҳ Вамшед ёфт шуд ва он рӯзро «наврӯз» номид [2]

Ривояте дигаре низ ҳаст, ки гӯё дар замони шоҳ Чамшед хушксоливу қаҳтии саҳт ба миён омад ва шоҳ ба ҷойгоҳи Аҳриман рафт ва пас аз муддате хайру баракат ба мардум дубора баргашт ва дар як рӯз хуршед ду бор тулуъ кард ва сабза дамид ва он рӯзро гуфтанд рӯзи нав ва мардумон дар назди хонаҳои худ ҳафт навъ ғаллаҷотро меқориданд ва аз сабзидани он ҳосили ҳамонсолоро мефаҳмиданд [11].

Наврӯз дар аҳди бостону миёна иди сайёр буд ва ҳатто дар замони Сосониён Наврӯз дар тобистон қарор дошт, аммо дар замони салтанати Маликшоҳи Салҷуқӣ пас аз таҳқиқи тақвим ва мушаххас кардани қабиса шуруъ аз соли 467 ҳиҷрӣ [1089 мелодӣ] бо фармони шоҳ Наврӯз дар рӯзи нахустини бурҷи ҳамал – якуми фарвардин муқаррар шуд.

Бо вучуди он ки замони ҳилофати арабҳо ҷашну анъанаҳои миллии ориёитаборонро «куфр ва маҷусигарӣ» меномиданд, аммо мардум аз ҷашн гирифтани онҳо даст нақашиданд ва суҳанони ҷуғрофиёдони араб Ибни Ҳавқал [943-988] гувоҳи ҳоланд: «Карина бозоре дорад, ки мардум монанди он ки дар ҳаҷ гирд меоянд, дар он барои майгусорӣ ва ромишгарӣ ва навозандагӣ дар ҳангоми Наврӯз, то ҳафт рӯз гирд меоянд. Ҳар гуна хушӣ мекунад ва ороишҳои шиғифтиовар нишон медиҳанд. Қасоне ки он ҷо меоянд, дар омода кардани хӯрокҳо ва нӯшокҳо ва фароҳам сохтани онҳо чи аз мардуми шаҳр ва чи аз қасоне ки аз дур ҷоҳо ба он ҷо меоянд, ҳарчи бисёр кунанд ва зевари бисёр беҳ бибанданд ва ҷомаҳои неку пӯшанд ва базмҳои ромишгарӣ ва бозигарӣ барпо доранд ва дар ин хушгузарониҳо ва базмҳо ҷашне намоянд ва дар фароҳам сохтани навозандагони зану мард. Мардум дар қанори рӯдхона ва бар боми қоҳҳо оянд ва низ бозорҳоро пур мекунад аз хӯрокҳо ва нӯшокҳо ва қоҳҳо. Шабро дар ин қор ба рӯз пайваста доранд, қасе мутаарризи эшон нашавад ва шоҳони эшон ин қорҳоро барои эшон озод гузоридаанд аз бостон қамон ва ҳарчӣ қоату рӯзу сол гузашта, қасе ба эшон тааррузе нақарда ва эшонро аз он қорҳо боз надошта. Меғӯянд ҳарчи эшон дар ин бозор ҳангоми даромадани хуршед ба бурҷи барра ба садҳо ҳазор дирҳам мерасад ва меваҳои некуи хушмаза ва хӯрокҳои қаронбаҳо ва нӯшокҳои қуворо қандон қаровон ва арзон аст, ки гӯйӣ роӣгон аст» [3,87].

Дар ақсари ривоятҳо ҷашни Наврӯзу Меҳргонро ба шоҳони Эрони бостон нисбат додаанд. Муҳимтарин анғезаи таваҷҷуҳу алоқаи мардум ба Наврӯз оғози баҳору растохези табиату расидани соли наву қармиву нуру зиё аст. Ривоятҳову тақвиму ойину ҷашну маросимҳо далели муътамад бар онанд, ки ҷашни Наврӯз аз қуҳантарин ҷашнҳои суннати фарҳанги ориёӣён аст ва фаромӯш насозем, ки он қидмати қандҳазорсола дорад ва дар тули таърих бо дину ойин ва фарҳангҳои муҳталиф даромехта, дар худ розу ҳикмати офариниши оламу одам, рӯзгор ва қардиши сипеҳру қамин ва бедоршавии табиату қирӯзии некиву рӯшаноиву

гармиро бар бадиву торикиву сардӣ дар ҳофизаи таърих нигоҳ дошта, то замони мо расида, имрӯз ҷаҳонӣ шудааст.

КИТОБНОМА

1. Авесто. – Душанбе, 2014.- 838с.
2. Берунӣ. Осор-ул-бокия.- Душанбе: Ирфон, 1990.-430с.
3. Ибни Ҳавқал. Сурат-ул-арз.-Душанбе: Адиб, 2008.-Саҳ.130-192с.
4. Умари Хайём. Наврӯзнама: Адиб, 2012.-250с.
5. Шарифзода, Х. Ҳамосаи шоҳон дар «Шоҳнома».- Душанбе, 2014.- 400с.
- Азрибод меҳрспиндан: Ҳафтӯи ноаир занги и ыри и аз карашаш (парис: арман 2002) теҳран: тимоуз аде, 1382-396с.6
- Амоузар 7. زبان، فرهنگ، اسطوره.- تهران، 1388، 621-ص.7
- تفضلی 1. تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام. – تهران، 1378. – 273ص.8
- جاحظ. التاج فی اخلاق الملوك.- بیروت، 2016.- 352 ص.9
- جنیدیف. پیشگفتار بیروبرایش شاهنامه.- تهران، 1387، 475ص.10
- رضی ه. نوروز سوابق تابخه تا امروز.- تهران، 1358.- 271ص.11
- سیروز هکوکچک، سیروز هبزرگ. آوانویسی، تصحیحمتن، ترجمهاز آذر میدختدهشتی.- تهران، 1363.- 233ص.12
- غیاث آبادی ر. ر صدخانه خورشیدی نقش رستم.- تهران، 1378.- 65ص.13
- کاوه ع. گاه شماری و تاریخ.- تهران، 1370/- 184ص.14
- ملایری م. تاریخ و فرهنگ ایران. ج. 4. تهران: انتشارات توس، 1380.- 436ص.15

ПАЙДОИШИ НАВРӢЗ БАҲ АСОСИ ДОСТОНУ РИВОЯТӢО

Наврӯз аз ҷашнҳои муҳими ақвоми ориёӣ ҳисоб меёбад, аз ин рӯ рӯйдодҳои таърихӣ ва воқеаҳои шигифтангезро ориёитаборон ба ин ҷашн нисбат медоданд. Дар мақола бо таърих ба сарҷаишаҳои таърихӣ ва манобеи илмӣ, суҳан дар пайдоиши Наврӯз ба асоси достону ривоятҳо меравад. Ин достону ривоятҳо шакли устурай гирифта, дар китобҳо боқӣ мондаанд. Дар аксари ривоятҳо ҷашни Наврӯзу Меҳргонро ба шоҳони Эрони бостон нисбат додаанд. Муҳимтарин ангеаи таваҷҷӯҳу алоқаи мардум ба Наврӯз оғози баҳору растохези табиату расидани соли наву гармиву нуру зиё аст. Ривоятҳои тақвиму ойину ҷашну маросимҳо далели муътамад бар онанд, ки ҷашни Наврӯз аз қуҳантарин ҷашнҳои суннатии фарҳанги ориёӣ аст.

Калидвожаҳо: Наврӯз, достон, ривоят, тақвим, ҷашн, баҳор, рӯзи нав.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ НАВРУЗА НА ОСНОВЕ ЛЕГЕНД И ПОВЕСТВОВАНИЙ

Наврӯз являється важным праздником арийских народностей, поэтому многие исторические события и до удивительные явления арийцы относили к этому празднику. В статье, ссылаясь на исторические источники и научную литературу, речь идёт о происхождении Навруза на основе легенд и повествований. Эти легенды и повествования в виде мифов остались в книгах.

Во многих легендах праздники Навруз и Мехргон относят к царям древнего Ирана. Главной причиной внимания людей на Навруз является наступление весны и пробуждение природы, наступления нового года, тепла и света. Легенды, календарь, традиции и праздники являются неоспоримым фактом того, что Навруз является древнейшим, традиционным праздником арийской культуры.

Ключевые слова: Навруз, легенда, календарь, праздник, весна, новый день.

ORIGIN OF NOWRUZ BASED ON LEGENDS AND STORIES

Nowruz is a significant holiday of Aryan people, therefore the Aryans attributed many historical events and amazing phenomena to this holiday. The article, referring to historical sources and scientific literature, talks about the origin of Nowruz based on legends and narratives. These legends and stories in the form of myths remained in books. In many legends, the holidays of Nowruz and Mehrگون are attributed to the kings of ancient Iran. The main reason for people's attention on Nowruz is the onset of spring and the revival of nature, the arrival of the new year, warmth and light. Legends, calendar, traditions and holidays are indisputable fact that Nowruz is the oldest, traditional holiday of Aryan culture.

Key words: Nowruz, legend, calendar, holiday, spring, new day.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе хиббони Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фарангис Худой – Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru

Information about the author: Sharifzada Farangis Xudoī – Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: Farangis70@mail.ru

**ЖАНРҲОИ МАХСУСИ АДАБИЁТИ ГУФТОРӢ
ДАР АШӢОРИ ГУЛРУХСОР САФИЕВА****Саида Зайдуллозода****Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни**

Таърихи ташаккули адабиёти навиштории ин ё он халқияту миллат бо таърихи ташаккули адабиёти гуфтории он саҳт пайванд аст. Муваффақияти адабиёти бадеӣ маҳз аз муваффақияти адабиёти гуфторӣ сарчашма мегирад. Ба қавли суҳанвари мардумӣ Гулрухсор: «Устои ҳамаи эҷодкорон халқ аст» [11, 59]. Таърихи пайдоиш ва ташаккули жанрҳое чун дубайтиву рубой, латифаву ривоят, зарбулмасалу мақол, тезгӯяку чистон бо ҳикмати азаливу бегзанди халқ пайвастагӣ доранд, ки имрӯз дар адабиёти навишторӣ мавқеи хоса пайдо кардаанд. Мавқеи шоирону нависандагон дар ин раванд барои ба вучуд овардани пайванди ногустастани адабиёти гуфториву навишторӣ аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Бешубҳа, адибони тоҷик барои рушди адабиёт ва муаррифии ҳикмату андарзҳои мардумӣ пайваста талош варзида, муваффақ низ гаштаанд.

Шоирӣ мардумии тоҷик – Гулрухсор дар осори худ пайванди ҳамешагии адабиёти гуфториву навишториро ҳамаҷониба инъикос намуда, дар ташаккули жанрҳои маҳсуси адабиёти гуфторӣ нақши бориз дорад. Гулрухсор дар ашъори худ на фақат жанрҳои маҳсуси фолклориро муаррифӣ намудааст, балки ба тозақориҳо низ дар ин самт мушарраф гардидааст. Дар назми шоир жанрҳои фолклорие чун **хоб [руё]**, **дуо**, **савганд [қасам]** ва **афсун [чоду]** ба назар мерасанд, ки аз ҳикматҳои мардумӣ сарчашма гирифта, дар олами илҳому маънавиёти шоирӣ ташаккул ёфтаанд. Инъикоси жанрҳои мазкур дар ашъори Гулрухсор аз як ҷониб маҳсусияти мардумӣ ва аз ҷониби дигар мукаммалияти назариявӣ-бадеӣ доранд.

Маълум аст, ки **жанри хоб [руё]** дар адабиёти гуфторӣ хусусияти хоси худро дорад, яъне, ҳамчун жанр матне мебошад, ки дар шакли ҳикоят мавҷуд аст ва дар вақти хоб рафта дар зеҳни инсон дар заминаи воқеаву ҳодисаҳои мавҷуд ё ҳаёли ба вучуд меояд. Чунин матнҳо бо ҳаёту зиндагии шахсии хоббинанда тавҷам буда, бо розу рамзҳо ҳолати руҳии бинандаро ифода мекунанд.

Дар «вожачӯ» калимаи «хоб» чунин шарҳ ёфтааст: **Хоб [руё]** – 1.Муқобили бедорӣ; ҳолати осоиш, ки ҳангоми он ҳисҳои зоҳирӣ аз қор мемонанд. Авҳадӣ гӯяд:

Хобро гуфтаӣ бародари марг,

Чун бихусбӣ, ҳамезанӣ дари марг.

2. Он чи хобкунада дар вақти хоб мебинад, яъне руё [13].

Хоб ба ду маънӣ шинохта шудааст. Аввал ҳолати муқаррарии биологӣ, баъдан, ҳангоми хоб рафта ба амал омадани раванди хоббинӣ. Дар адабиёти гуфторӣ матнҳои хоббинӣ дар асл тариқи наср оварда мешаванд. Масалан: «Хоб дидам, ки гови сиёҳи қалоне бо шаст омаду маро ба замин ғалтонд. Ман дар

болои кӯҳи баланде будам, ки агар аз он чо меғалтидам, пора-пора мешудам. Гов маро ба сӯи ҳамон чарӣ тела медод, аммо ман ба он гови бадҳайбат мубориза мебудам. Мутаассифона, гов маро ду-се маротиба бо шохҳояш зад. Дар ҳамин ҳолат бедор шудам». Таъбири хоб ва шарҳи хоби мазкур аз ҷониби ғӯянда: «Дар ҳақиқат хобам дуруст баромад. Ман аз очам пурсидам, ки имшаб ана ҳамин хел хоб дидам. Очам хандиду гуфт: «Намедонам, вале меғӯянд, ки гов дар хоби шаб боло аст. Хайр иншоаллоҳ ҳеҷ гап нест» [9, 124].

Дар ин росто «Таъбири хоб жанри мухтасари мустақил буда, маъмулан аз як ҷумла иборат аст, ки дар он маънои хоб, таъбири хоб [руъё] оварда мешавад». Маҳз раванди хоб ва хоббинӣ боис гардидааст, ки масъалаи таъбири муаббирӣ ба вучуд омада, «таъбири хоб» дар шакли жанри фолклорӣ ташаккул ёбад. Асосан дар матни таъбири хоб ба таври мухтасар ба матни хоб низ ишорат мегардад. Мисол: «Дар хоб дидани чароғ – дидори подшоҳ аст». «Агар дар хоб турбро бинию онро хӯрӣ, гирифтори ғаму андӯх мешавӣ»[9, 125].

Аммо дар осори Гулрухсор матни хобҳо ва ё ишораҳо ба ин масъала дар шакли назм бештар ба назар мерасанд. Масалан, дар шеърӣ «Руъё», ки дар жанри шеърӣ озода адабиёти навишторӣ гуфта шудааст, хусусиятҳои жанри «хоб»-и адабиёти гуфторӣ мушоҳида мешаванд. Мавзуи шеърӣ мазкур дар асл, тараннуми руъё, яъне хоб аст, ки дар ҳаёти инсон нақши муҳим дорад. Шоир дар шеърӣ мазкур иброз медорад, ки фурсати хоб барояш дер расанда ва зуд гузаранда аст. Ба андешаи Гулрухсор олами хоб роҳест, байни ояндаву гузашта, ки дар гавҳараки чашм нақш мебандад. Ў иброз менамояд, ки хоб аслан воқеият нест, аммо метавонад, тасвири воқеият бошад. Ин ки шоир меғӯяд: «Ки буданат интиҳои нестист, Набуданат ибтидои зулмату нур», таъкид бар он аст, ки маҳз фурсати хоб инсонро солим ниғаҳ медораду «нестӣ»-ро «интиҳо» мебахшад. Ва аммо набудани хоб «ибтидои зулмату нур» аст. Ҷунончи:

Чӣ дер расидӣ, чӣ зуд гузаштӣ,
Зи гузашта ба оянда,
Зи оянда ба гузашта.
Ғубори наъли аспӣ падрудат,
Ба гавҳараки дидағони ман ҷовидона биншаста.
Ту ҳечиву ҳамағонӣ,
Ки буданат интиҳои нестист,
Набуданат ибтидои зулмату нур...[6, 87]

Дар идомаи шеър ба масъалаи фалсафии «навори сиёҳу сафеди ҳаёл» ишора шуда, эҳтиёҷи шоир ба фурсати хоб дар шабҳои беҳобӣ муассиру рангоранг инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, Гулрухсор иброз менамояд, ки дар шабҳои беҳобӣ, «Моҳтоби заъфаронии танҳо» ба ҳоли очизу ҳастаи беҳобаш менигирад. Шоир ҷунин ҳолати худ ва нигаристани «моҳи заъфаронӣ»-ро ба «пиразани зи бозии шикан, шикани фалак безор» ва «кӯзаи шикаста» ташбеҳ додааст. Гулрухсор шабҳои беҳобиву бечароғи зиндагиашро фурсате барои андешаи «зиндагиву марғ» ба қалам дода, иқрор мекунад, ки «Ҳаёли зиндагиву

марг дар дилу дидаам, Сиёҳу сафед мешукуфад ба сони лолаи даштӣ...»
Чунончи:

...Ҳанӯз дар навори сиёҳу сафеди хаёлам
Мохтоби заъфаронии танҳо
Сӯи мани бе ту очизу хаста менигарад.
Ту гӯй пиразани зи бозии шикан-шикани фалак безор
Ба кӯзаи шикастае дилшикаста менигарад...
Шабони бетуву бечароғ,
Хаёли зиндагиву марг дар дилу дидаам
Сиёҳу сурх мешукуфад ба сони лолаи даштӣ.
Чӣ дер расидӣ, чӣ зуд гузаштӣ! [6, 87].

Дар шеъри «Хобҳои Шаҳрзода» шоир лаҳзоту воқеаҳои хобро дар мисоли хобу таъбири хоби худ ва Шаҳрзода инъикос намуда, ба масоили мураккаби ҳаёташ ишора намудааст. Дар шеъри мазкур якбора махсусиятҳои ду жанри адабиёти гуфторӣ: «хоб» ва «таъбири хоб» ба мушоҳида мерасад. Ӯ инъикоси хобро аз хобҳои Шаҳрзода оғоз намуда, мегӯяд, хобҳои Шаҳрзода занонаву ошиконаву пурфасонаанд, аммо хобҳои ман [Гулрухсор] баръакси хобҳои Шаҳрзода чунуниву забуниву пурҳаросанд. Чунончи:

Шаҳрзода хоб медид,
Хоби масти пурфасона
Хоби гулгун,
Лек бе хун,
Хоби хушфоли занона.
Хоби ман акси чунун аст,
Ҳофизи ишқам забун аст,
Рӯи бистар,
Рӯи дафтар,
Рӯи минбар,
Ғарки хун аст [6, 105].

Дар идомаи шеър шоир бо алам таъкид мекунад, ки «тоҷи ҳусн»-и хобҳояш «зери пой Шаҳрзода» уфтодааст. Ӯ ибраз медорад, ки қиссаҳои хобҳояш «ҳузну ҳазён»-анд ва «розҳояш» нокушода мондаанд. Гулрухсор мегӯяд, ҳатто баъди бедор шудан ваҳшати хобҳояш ўро ором намегузоранд. Шоир иқрор мекунад, ки аз таъбири хобҳояш огоҳ аст ва ин таъбир ўро бештар ноором мекунад. Таъбири хобҳои пурҳароси шоир инъикоскунандаи ҳодисаву воқеаҳои пурдаҳшати солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Шоир бо тасвири таъбири хобҳояш ба найрангбозҳои сиёсии гурӯҳҳои ноҳалаф, ки душманони миллату сарзамини тоҷик буданд, ишора намудааст. Дар шеъри мазкур таъбири хоби шоирро калимаҳои калидии «сиёсат», «адоват», «ҷаҳолат», «разолат» ва «асорат» бисёр ҷаззобу муассир инъикос кардаанд. Чунончи:

Зери пой Шаҳрзода

Тоҷи хуснаш уфтода.
 Қиссаҳояш хузну ҳазён,
 Розҳояш нокушода.
 Чашми ваҳмамо кушоям,
 Дилгазон аз хоби озор,
 Эй аҷаб хобе, ки ёбад
 Рӯз дар бедорӣ такрор:
 Аз сиёсат то адоват,
 Аз адоват то ҷаҳолат,
 Аз ҷаҳолат то разолат,
 Аз разолат то асорат... [6, 105]

Шоир бо таассуфу ҳазёни занона иқрор мекунад, ки хобҳои даҳшатбор
 ўро ҳаста кардаанд ва дар орзуи хобҳои «беашк»-у «пуришк» аст, то ки аз
 ғурбатҳои замона ва ҳаросҳои беадолатона раҳой ёбад. Гулрухсор бо шавку
 хоҳиши отифӣ мегӯяд:

Хоҳаме чун Шаҳрзода
 Хоби масти дилбарона.
 Хоби беашк,
 Хоби пуришк,
 Хоби афсуни занона [6, 105].

Дар шеъри дигаре бо номи «Хоб» Гулрухсор дар жанри шеъри озода
 адабиёти навишторӣ жанри хоби адабиёти гуфториро хеле зебо сурудааст, ки
 намунае аз тозақориҳои ошиқонаи шоир аст. Шоир бо истифода аз санъати
 бадеии талмех [ишора кардани шоир дар шеъри худ ба қисса ё масали маъруфе]
 на танҳо хоби худро шарҳ медиҳад, балки хонандаро ба олами хоби Юсуфи набӣ
 мебарад. Шоир хоби зебои ошиқонаву орифонаи худро ба хоби поки Юсуфи
 набӣ монанд карда, ибраз медорад, ки зиндагиву ҳастияш бо чашмаи мусаффоӣ
 ишқ саршор аст. Дар шеъри мавриди назар Гулрухсор хоbero тасвир мекунад, ки
 андаруни он бегуноҳии Юсуф ва дасисабозии Зулайхо инъикос ёфтаанд. Аз
 ҷумла, шоир мегӯяд «ишк»-у «рӯшноӣ»-ро хоб дидааст, ки «аз бурчи таманно»
 ба сони «шамс» дамидааст. Ва «бегуноҳӣ»-ро дидааст, ки мисли «барраи оху»
 «дар баҳори чашми Юсуф» мечаридааст. Чунончи:

Хоб дидам ишқро,
 Хоб дидам рӯшноиро,
 Ки аз бурчи таманно шамсосо медамид.
 Хоб дидам ишқро, хоб дидам бегуноҳиро,
 Ки ҳамчун барраи оху
 Дар баҳори чашми Юсуф мечарид.
 Ошиқиро хоб дидам,
 Хоб дидам шавқи урёни Зулайхоро,
 Ки аз бозори суф
 Ишки Юсуф мехарид [7, 54].

Дар идомаи шеъри мазкур шоир ба қиссаи ҳичрони Яъқуб дар Канъон ишора намуда, мегӯяд дар хобаш «гурги бадном»-ро дар паи таъкиби «моҳ»-и дар «чоҳ» дидааст. Дар хоби орифонаи шоир «чоҳ» «пайғамбарсаро»-ву «Ишқ аз мазҳаб чудо» будааст. Ва «чуғз» низ бар ҳоли Азизи Миср «гиря меҳандидааст». Чунончи:

Як Ватан онсӯтар аз Канъони ҳичрон,
Гурги бадном
Моҳро дар чоҳ медид.
Чоҳ пайғамбарсаро буд,
Ишқ аз мазҳаб чудо буд,
Чуғз бар ҳоли Азизи Миср гиря меҳандид [7, 54]

Дар шеъри «Фоли бад» шоир аз ҳобе қисса мекунад, ки таъбири нек дорад ва ин таъбири нек аз ҳикмати мардумии «Хоби зан чап аст» сарчашма мегирад. Аз чумла, Гулрухсор мегӯяд «хоби бад» дидааст, ки гӯё маҳбубаш «мурдааст», аммо умед бар он мебандад, ки хобаш воқеият надошта бошад. Шоир бо тасвири ҳоли парешони худ аз таъсири хоб ошиқашро хоҳиш мекунад, ки зинда бимонад, то «шоҳи сабзи умед»-аш бурида нашавад. Ва дар ниҳоят бо така ба ҳикмати «Хоби зан чап аст» шукргузорӣ мекунад, ки умри маҳбубаш дарозу бегазанд аст. Чунончи:

Хоби бад дидам...
Ту гӯё мурдаӣ,
Эй чароғи зиндагии ман, намур!
Дарди дурият ба умре мерасад,
Боз шоҳи сабзи умедам набур...
...Шукри таззоде, ки хоби зан чап аст,
Ишқи ман ҷовид медорад туро.
Аз ҳама хавфу хатар, соҳибзафар,
То бари ман зинда меорад туро! [5, 123]

Дар ашъори Гулрухсор шеърҳое низ мушоҳида мешаванд, ки махсусиятҳои жанри дуоро доранд. Бояд гуфт, ки калимаи «дуо»-ро пеш аз ислом ба забони тоҷикӣ форсӣ «ниёиш» мегуфтанд. Баъди густариши дини ислом ҳоло истилоҳи «дуо» ва гоҳе «фотиҳа» истифода мешавад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ин тариқ шарҳ ёфтааст: «Дархост аз Худо, хоҳиш; ниёиш». Дар «Фарҳанги Муин» омадааст: «Хондани чумлаҳои муассир аз пайғамбар ва имомон дар авқоти муайян барои талаби омуриш ва бароварда шудани ҳочот, ниёиш қардан, дархости ҳочат аз Худо, ниёиш, мадҳ, сано, таҳният, дуруд, салом, тазарруъ, нафрин...» [9, 110].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» бо така ба фарҳангҳои пешин чунин тавзеҳ шудааст: «Ҳочат хоستان; истиғоса ба Худо; истидҳои баракат; тазарруъ; дархост аз даргоҳи Худо, дархости ҳочат аз Худованд барои худ ва дигаре; худойхонӣ; теғу шамшер ва ҳаданги тир аз ташбеҳоти ўст ва бо лафзи расидан ва расондан ва рафтан мустаъмал аст» [9, 111].

Дар адабиёти гуфторӣ матни дуоҳо ҳам ба шакли наср [насри мусаччаъ] ва ҳам ба шакли назм оварда шудаанд. Намунаи дуоҳои кӯтоҳи адабиёти гуфторӣ: «Омин, облоху акбар», «омин, хушу хурсандӣ шавад», «мо кам кардем, Худо зиёда кунад», «Худоё, ҳазорсола шавӣ», «Илоҳо, баракат ёбӣ» мебошанд.

Дар фарҳанги мардумӣ дуоҳо аслан, дар лаҳзаҳои *огози кор, меҳмонӣ, муборакбодӣ, дар сари дастархон, ҳангоми хайру хуш, хурдани харбуза, сафар кардан, барои арӯсу домод, ҳангоми дарав, дар маросимҳои Бибимушкилкушо, Бибисешанбе, барои арвоҳи гузаштагон, барои шифо ёфтан, пас аз намоз* ва ғ. хонда мешаванд.

Дар адабиёти гуфторӣ жанри дуо дорои сохтор, мазмун ва вазифаи худ мебошад. Дуо ҳамеша бо номи Худо оғоз мешавад ва гоҳе бо омин шуруъ мешавад. Дар охири дуо ҳатман «омин, Аллоҳу акбар» мегӯянд. Дар дуоҳо ситоиши Парвардигор, пайғамбар, чорёр, авлиё, шахсиятҳои динӣ, хешовандони пайғамбар гуфта шуда, гоҳо симоҳои таърихӣ ва устуравӣ низ ёд мешаванд. Дуо дар фарҳанги мардуми тоҷик ҷойгоҳи махсус дорад. Мутобиқи мухтаво дуоҳо ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Дуоҳои нек; 2. Дуоҳои бад

Гулрухсор дар ашъори худ дуоҳои гуногунмухтаворо дар жанрҳои рубоиву дубайтӣ ва шеърӣ озои адабиёти навишторӣ сурудааст. Тараннуми ниёишҳои қалбӣ дар ашъори шоир бо инъикоси махсусиятҳои жанри дуои адабиёти гуфторӣ аз маҳорати баланди суханварии Гулрухсор ва шоири мардумӣ будани ӯ дарак медиҳад. Дар эҷодиёти ӯ матни дуоҳо ба гурӯҳҳои зер чудо шудаанд:

1. Дуои сафед; 2. Дуои сиёҳ; 3. Дуои сабз; 4. Дуои зард

Гулрухсор дар «Дуои сафед»-аш бо истифода аз санъати бадеии ихом [тасвири маъноӣ наздику дур] дар назари аввал табиати воқеии бо ҳазон рӯбарӯшударо дуои сабуриву иқбол фиристодааст, аммо дар асл воқеаҳои ҳузнангези солҳои ҷанги шаҳрвандиро тасвир намуда, сарзамини ба ҷанги таҳмилий гирифтورشударо дуои сабуриву саодат додааст. Масалан: «Хоки гулгунча ҳамебезад бод», яъне «навҷавонони Ватанро боди ҷанги таҳмилий» нобуд кардааст, мегӯяд шоир. Ва ё мисраи «Боғи бемева, Худо ёрат бод!» чунин тафсир дорад: «Эй хонаводае, ки фарзандони навҷавони худро [меваҳои худро] аз даст додаӣ, Худо ёрат бод!» Чунончи:

Хоки гулгунча ҳамебезад бод,
Боғи бемева, худо ёрат бод!
Меравад булбулу мемонад зоғ,
Гулбуни бева, худо ёрат бод! [6, 23]

Дар шеърӣ «Дуо», ки дар жанри шеърӣ озод гуфта шудааст, шоир дуои бахту иқболро суруда, таъкид мекунад, ки дар бозори дунёӣ ҳама чиз нарх дорад, харидаву фурӯхта мешавад, аммо «бахту иқбол»-ро танҳо бо дуо ва аз дуо мушарраф мешаванд. Чунончи:

Бароят бахт меҳоҳам!

Бароят бахт мехоҳам, ки дар бозори дунёй
Ҳама чиз нарх дорад, нарх дорад, кимату арзон.
Дар ин ҷо нарх дорад захр ҳам, пастию ғиммат ҳам,
Ба ҷуз баҳте, ки нархашро надонад ҳеҷ бозаргон [5, 111].

Гулрухсор дар «Дуои сиёҳ»-и худ гуруҳи нохалафонеро, ки қалби ҳассоси шоирро озор расонидаанд, дуои сазовор дода, дар ин замина аз ғурбати худ ва андуҳи гарони руҳияш дарак медиҳад. Чунончи:

Дарду алам ба маснади сурат нишаста бод,
Гарди аҷал ба дидаи кӯрат нишаста бод!
Эй он ки паст дидаи тахти ғурури ман,
Санги сиёҳ бар сари ғӯрат нишаста бод! [6, 57].

Дар «Дуои сабз»-и шоир, ки моҳияти дарҳости сарсабзии «объекти дуо»-ро дорад, ибораҳои чун «шуъласон дар хандаи гулхан», «ғунчасон дар ҷавҳари гулшан» ба назар мерасанд, ки муҳтавои дуои сабзро амиқтар инъикос менамоянд. Чунончи:

Шуъласон дар хандаи гулхан бизӣ,
Ғунчасон дар ҷавҳари гулшан бизӣ,
«Ман барои ту ба дунё омадам!»
Ту барои ман, барои ман бизӣ! [6, 44]

Дар шеъри «Дуои зард» моҳияти дуосарой хеле заиф мушоҳида мешавад, аммо агар жарфтар ба мақсади шоир фуру равам, эҳсос мешавад, ки Гулрухсор «объекти дуо»-яшро хеле дилсӯзона тасвир намуда, мехоҳад, ўро аз ҳолати ранҷурӣ берун оварад. Ва ин берун овардани «объекти дуо» аз ҳолати ранҷурӣ на танҳо бо дуо, балки ғӯё амалан, ба вуқӯъ омаданист. Чунончи:

Содаи монанди шеъри навқалам,
Бодаи аз хуни ангури алам,
Соғари ишқи туро хоҳам шикаст
Ташнаҷон андар сари ғӯри дилам [6, 113].

Дар ашъори шоир жанри савганд [қасам] низ ба мушоҳида мерасад. Савгандҳои шоир дар шеър яқбора ҳам махсусиятҳои мардумиро нигоҳ доштаанд ва ҳам бадеияти адабиёти навишториро инъикос кардаанд. Тазаккур бояд дод, ки калимаи савганд [қасам] дар вожаҷӯ чунин шарҳ ёфтааст:

1. Қасам, иқрор ва эътирофе, ки шахс аз рӯи шараф ва номуси худ мекунад ва Худоро шоҳид мегирад;

2. Ваъдаи тантанавӣ барои садоқат ва коре ва ё қавле.

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» «савганд»-ро ба маънии «иқрор» ва эътирофе, ки шахсе аз рӯи шараф ва номуси худ мекунад ва Худо ва ё бузургеро шоҳид гирад, овардаанд [9, 122].

Бояд гуфт, ки дар байни мардум, калимаи «қасам» қорбурди бештар дорад, аммо муроди калимаи «қасам» дар забони тоҷикӣ «савганд» аст. Ҳамчун жанр қасам таърихи тӯлонӣ дорад, яъне сухане мебошад, ки инсон барои исботи ҳақиқат будан ё набуданаш ба забон меорад. Дар робита бо масъалаи

савганд ёд кардан ва ё қасам хӯрдан дар гузашта оинҳое низ амал мекарданд. Масалан, барои исботи бегуноҳӣ доварихое чун урдолӣ, урдил, дуэл, вар, аз оташ гузаштан, озмуни эзадӣ, савганд ва ғайра мавҷуд буданд.

Гулрухсор махсусияти жанри савгандро дар жанри шеъри озода адабиёти навишторӣ сурудааст. Савгандҳои Гулрухсор инъикосунандаи мавзуи ишқ [ишқи маҳбуби заминӣ, ишқи Ватан] буда, шоҳиди қасамҳояш баръакси қасамҳои мардумӣ (ба номи Худо ва ё паёмбар...) заминиву маъмулиянд. Масалан, дар шеъри «Қасам» шоир ба «дидаи маро надида» ба «лолаҳои аз барои ман начида», ба «ранги зарду сӯзи дард», ба «бистари чу барф сард», ба «ҷаври дар суроғи ту кашида», ба «заҳри аз фироқи ту чашида « ва ғ. қасам ёд мекунад, ки ёраш аз ўст ва ў низ барои ёраш нафас мекашад. Чунончи:

Ба дидаи маро надидаат қасам,
Ба лолаҳои аз барои ман начидаат қасам,
Ту аз манӣ!
Ба ранги зарду сӯзу дарди ман қасам,
Ба бистари чу барф сарди ман қасам,
Ман аз туам!
Ба ҷаври дар суроғи ту кашидаам қасам,
Ба заҳри аз фироқи ту чашидаам қасам,
Ту аз манӣ! [5, 231].

Дар шеъри «Савганди ватандор» Гулрухсор тавассути ибораву таркибҳои «бо номи ту», «бо нанги ту», «бо ишқи маҷруҳи набарди ту» қасам ёд карда, ба Ватан ваъда медиҳад, ки «ба ҷои ошиқони ғўрамаргу шермарди ту» туро обод ва аз нав бунёд мекунам. Чунончи:

Ватан,
Бо номи ту,
Бо нанги ту,
Бо ишқи маҷруҳи набарди ту,
Ба ҷои ошиқони ғўрамаргу шермарди ту,
Бинои шуҳрату шони туро
Бунёд хоҳам кард! [5, 231].

Дар шеъри «Савганди нигоҳ дар сангари гуноҳ» Гулрухсор «ошиқони зиндасӯзи зиндагонӣ» ва «ғунчаҳои заъфаронӣ»-ро шоҳид оварда, савганд ёд медорад, ки ҳаққи Ватану сарзаминшаро аз душманон меситонад. Ў меғӯяд:

Ҳамсадои ошиқони зиндасӯзи зиндагонӣ,
Ғамадои ғунчаҳои заъфаронӣ,
Вориси дилдодагони сабзмири олами пир
Бо тавоноии ҳадди нотавонӣ...
... Эй Ватан,
Эй дини захмин, -
Эй муроди заҳри ширин,
Эй ғами гирёни гирён,

Бо забони раъду тӯфон,
 Қотилонатро,
 Ба марги акрабона
 Човидона
 Мекунам маҳкум! [5, 256]

Дар эҷодиёти шоир жанри афсун [ҷоду] низ бо махсусияти гуногуни мардумӣ мушоҳида мешавад. Тазаккур бояд дод, ки дар вожаҷӯ калимаи «афсун» ё худ «ҷоду» чунин шарҳ ёфтааст:

1. Сехр, ҷоду; «Даҳрӯза меҳри гардун афсона асту афсун...».
2. Ҳила, тазвир, макр, фиреб; «Гург ба афсуни вай фирефта шуда, роҳи хонаи рӯбоҳ пеш гирифт».
3. Дуоҳои хурофотӣ, ки дуохон ва азоимхонаҳо барои ром кардани чизе ё касе меҳонанд [13].

Умуман, афсун матни хурофотӣ буда, аз ҷиҳати мундариҷа ба жанри дуо монанд аст. Дар матнҳои адабиёти гуфторӣ афсун ҳам дар шакли наср ва ҳам дар шакли назм оварда шудааст. Дар гузашта ба воситаи хонда шудани матнҳои афсунӣ табибону фолбинҳо беморонро шифо мебахшиданд ва то ҳанӯз дар байни мардум чунин маросимҳо ба назар мерасанд. Вазифаи афсун тавассути суҳанҳои таъсирбахшӯ тасхиркунанда нерӯҳои бадиро аз вучуди бемор дур кардан мебошад. Дар «Осор-ул-боқия» матни афсуне оварда шудааст, ки барои дафъи газидани кажум истифода мекарданд. Матни мазкур дар қоғаз навишта шуда, дар се тарафи девори хона часпонда мешуд. Чунончи: «Бисмиллоҳир – раҳмонир - раҳим, исфандормузмӯҳ ва исфандормузмӯз. Бастам омаду рафти зеру забар аз ҳама ҷуз сутурон. Ба номи Яздону ба номи Чаму Фаридун. Ба номи Одаму Ҳавво. Барои ман Худои яккаву ягона кифоя аст»[9, 129].

Тазаккур бояд дод, ки тоҷикони Осиёи Марказӣ чунин матнҳоро «ҷоду», «афсун», «азойим», «азойимхонӣ», гоҳе «дуо» мегуфтанд ва иҷрокунандагони маросимҳои афсунхониро «ҷодугар», «афсунгар», «дуохон», «афсункун», «сехргар» меномиданд.

Афсунҳои Гулрухсор аслан, дар қолабҳои мураббаъ ва маснавӣ [маснавиҳои хурд] суруда шуда, мавзӯи ишқро тараннум менамоянд. Шоир дар ашъори афсунгунаи худ гоҳ маъшуқашро афсун мекунад, гоҳ худ афсун мешавад.

Дар шеърҳои «Ҷоду», ки дар қолаби мураббаъ суруда шудааст, махсусияти жанри афсун хеле зебову ошиқона ба назар мерасанд. Шоир мегӯяд, маҳбубамро бо «даме, ки аз адам ғанимат аст», бо «дарде, ки миннати муҳаббат аст», бо «оташе, ки аз Худо ғанимат аст», «ҷоду мекунам». Чунончи:

Ба ҳар даме, ки аз адам ғанимат аст,
 Ба дарди ман, ки миннати муҳаббат аст,
 Ба оташе, ки аз Худо башорат аст,
 Туро ба хеш ҷоду мекунам! [6, 51]

Яке аз хусусиятҳои жанри афсун ба таври такрор овардани баъзе аз калимаҳо дар матнҳои ҷодуӣ мебошад, ки таъсиргузорино ба шунаванда бештар мегардонад. Масалан, дар матни зерини афсун калимаи «баро» чунин бо такрор оварда шудааст: «Баро гуфтам баро! Аз гӯшташ баро, аз пӯшташ баро, аз дилу ҷонаш баро! Аз даҳанаш баро, аз кошаш баро, аз устухонаш баро, баро гуфтам, баро!...»[8, 240] Дар аксари афсунҳои Гулрухсор пешоянди «ба» бо такрор оварда шудааст, ки таъсири сухани шоирро бештар кардааст. Чунончи:

Ба хузни махфиёнаи таронаам,
Ба ишки поксӯзи суғдиёнаам,
Ба сабри мардафкани занонаам

Туро ба хеш ҷоду мекунам!
Ба шарми ман, ки зодаи асорат аст,
Ба нанги ман, ки тақядори тоқат аст,
Ба ашки ман, ки гавҳар асту қимат аст, -
Туро ба хеш ҷоду мекунам! [6, 52]

Дар шеърӣ «Сеҳри мусиқӣ» шоир таъсири оҳанги далнавозро тараннум карда, ибраз медорад, ки «навои дилрабо» зехни ӯро, руҳу равонашро тасхир намуда, ӯро ба олами рангини ёдҳо бурдааст. Шоир иқро мекунад, ки бо «сеҳри мусиқӣ» асири «сеҳри нигоҳ»-и дӯстдораш гашта, «сӯзи ду чашми интизораш» бештар гардидааст. Чунончи:

Навои дилрабо бар ҷони пазмонам асар бинмуд,
Магар ногаҳ зи паҳлӯи дили ошиқ сафар бинмуд?
Тараннум мекунад сеҳри нигоҳи дӯстдорамро,
Таҷассум мекунад сӯзи ду чашми интизорамро [6, 77].

Дар таҳқиқоти адабиёти гуфторӣ таъсири матнҳои афсунӣ ба зехну руҳияи инсон кашф гардидаанд, аммо дар ашъори шоир инъикоси таъсири афсун тавассути мусиқӣ низ ба назар мерасад, яъне, мусиқии бидуни матн низ метавонад ба равони инсонҳо таъсир расонад. Чунончи, Гулрухсор баён медорад, ки «сеҳри мусиқӣ» тавонистааст, ӯро ҳам оромиш бахшад ва ҳам ба ҳолати беҳудӣ барад. Аз ҷумла:

...Хамӯш, эй дӯстон, сӯзи наво анҷом меёбад,
Дили ман ҳамраҳи ӯ лаҳзае ором меёбад...
...Чӣ сеҳре буд, ки аз худ рафтаму бетоб гардидам,
Зи оҳанги навои дилрабо ман об гардидам [6, 77].

Тавре ки мушоҳида гардид, дар ашъори шоир бозтоби жанрҳои махсуси фолклорӣ чун хоб [руъё], дуо, савганд [қасам] ва афсун [ҷоду] ҷойгоҳи махсус доранд. Гулрухсор чун шоири мардумӣ тавонистааст, дар либоси жанрҳои алоҳидаи адабиёти навишторӣ жанрҳои махсуси адабиёти гуфториро нозукона инъикос намояд. Хусусан, нигоҳи доштани махсусияти мардумии жанрҳои хобу дуо, савганду афсун бо услуби хоса аз маҳорати баланди суханварии шоир дарак медиҳад. Гулрухсор чун фарзанди посдорандаи арзишҳои суннатӣ бо инъикоси

фазилятҳои мардумӣ дар ашъораш пайванди ногусастани адабиёти гуфториву навишториро бори дигар ба исбот расонидааст.

КИТОБНОМА

1. Асрорӣ, В., Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Гулрухсор. Бунафша / Гулрухсор. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 52 с.
3. Гулрухсор. Хонаи падар / Гулрухсор. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 80 с.
4. Гулрухсор. Рӯҳи Бохтар / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.
5. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда / Гулрухсор. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 958 с.
6. Гулрухсор. Шуъла дар санг / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
7. Гулрухсор. Гули ханҷарӣ [маҷмуи дубайтӣ] / Гулрухсор. – Душанбе: Муассисаи давлатии «Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик», 2022. – 166 с.
8. Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2021. – 135 с.
9. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
10. Раҳмонӣ, Р., Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон / Р. Раҳмонӣ, С.А. Қосимӣ. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни, 2020. – 352 с.
11. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 362 с.
12. Фолклори водии Қаротегин. Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Гулсухсор Сафиева – Душанбе: Маориф, 1986. – 190 с.
13. <https://vazhaju.tj> word., хоб; Вожаҷӯ/ Фарҳанги форсии тоҷикӣ.

ЖАНРҲОИ МАХСУСИ АДАБИЁТИ ГУФТОРӢ ДАР АШӢОРИ ГУЛРУХСОР САФИЕВА

Дар мақолаи мазкур муаллиф инъикоси жанрҳои махсуси адабиёти гуфториро дар ашъори шоири мардумӣ – Гулрухсор таҳқиқ намудааст. Аз ҷумла, зикр намудааст, ки шоир дар осори худ пайванди ҳамешагии адабиёти гуфториву навишториро ҳамаҷониба инъикос намуда, дар ташаққули жанрҳои махсуси адабиёти гуфторӣ нақши бориз дорад. Гулрухсор дар ашъори худ на фақат жанрҳои махсуси фолклориро муаррифӣ намудааст, балки ба тозақориҳо низ дар ин самт мушарраф гардидааст. Дар назми шоир жанрҳои фолклорие чун *хоб [руъё]*, *таъбири хоб*, *дуо*, *савганд [қасам]* ва *афсун [ҷоду]* ба назар мерасанд, ки аз ҷаҳиши ҳаётбахши ҳикматҳои мардумӣ сарҷаиша гирифта, дар олами илҳому маънавиёти шоирӣ ташаққул ёфтаанд. Инъикоси жанрҳои мазкур дар ашъори Гулрухсор аз як ҷониб махсусияти мардумӣ ва аз ҷониби дигар камоли назарӣ-бадеӣ доранд.

Хусусан, нигоҳ доштани махсусияти мардумии жанрҳои руъёву савганд ва дуову афсун бо услуги хоса аз маҳорати баланди суханварию шоир хабар медиҳад. Гулрухсор чун фарзанди посдорандаи арзишҳои суннатӣ бо инъикоси фазилятҳои мардумӣ дар ашъораи пайванди ногусастани адабиёти гуфториву навишториро бори дигар ба ибтот расонидааст.

Калидвожаҳо: хоб, таъбири хоб, дуо, савганд, афсун, фолклор, жанр, инъикос, таҳқиқ, адабиёт, шоир, ашъор, адабиёти гуфторӣ, адабиёти навишторӣ, оинҳо, ғоя, мақола.

ОСОБЕННЫЕ ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЖАНРЫ В СТИХАХ ГУЛРУХСОР САФИЕВОЙ

В данной статье автор рассматривает отражение особенных фольклорных жанров в стихах народной поэтессы Гулрухсор Сафиевой. Автор отмечает, что поэтесса в своих стихах раскрывает связанность устной и письменной литературы отражением особенных фольклорных жанров.

Гулрухсор в своих стихах не только использует особенные фольклорные жанры, но и отражает свои новизны по данному направлению. В произведениях поэтессы имеют важное место такие особенные фольклорные жанры как: сноведение, занчение снов, молитва, клятва и колдовство. Использование фольклорных жанров в стихах Гулрухсор отражают в себе народные мудрости и особенный талант поэтессы. Жанры устной литературы в стихах Гулрухсор с одной стороны отражают народные аспекты с другой стороны имеют научно-художественную особенность.

В стихах поэтессы одновременно можно рассматривать особенности жанров устной и письменной художественной литературы. Гулрухсор в жанрах устной литературы, как: сноведение, занчение снов, молитва, клятва и колдовство передаёт всю мудрость и знание народа. Гулрухсор как дочь своего народа и хранительница ценностей предков в своих произведениях раскрывает мудрость народных ритуалов и этим отражает связанность разговорной и письменной литературы.

Ключевые слова: сноведение, значение снов, молитва, клятва, колдовство, фолклор, жанр, отражение, исследование, литература, поэт [поэтесса], стихи, разговорная литература, письменная литература, ритуалы, идея, статья.

SPECIAL FOLKLORE GENRES IN POEMS BY GULRUKHSOR SAFIYEVA

In the present article the author analyzes the development of special folklore genres in the poems of folk poetess Gulrukhsor Safiyeva. According to the author, the poetess in her poems reveals the problems of connectedness of oral and written literature by the development of special folklore genres.

Besides using special folklore genres in her poems, Gulrukhsor also expresses her novelties in this direction. Such special folklore genres as: dreaming, dream meanings, prayer, oath and witchcraft have an important place in the works of the poetess. Using folklore genres in Gulrukhsor's poems reflect folk wisdom and special talent of the poetess. The genres of oral literature in Gulrukhsor's poems on the one hand reflect folk aspects on the other hand have a scientific and artistic feature.

The poetess's poems simultaneously show the peculiarities of the genres of oral and written fiction. In the genres of oral literature, such as: dreaming, dreams, prayer, oaths and witchcraft, Gulrukhsor conveys all the wisdom and knowledge of the people. As the daughter of her people and chronicler of the values of her ancestors, Gulrukhsor reveals the wisdom of folk rituals in her works and thus reflects the connectedness of spoken and written literature.

Keywords: *dreaming, dream meaning, prayer, oath, witchcraft, folklore, genre, hatching, investigation, literature, poet [poetess], poems, spoken literature, written literature, rituals, idea, article.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти ДДОТ ба номи С.Айни. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Сведение об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ТГПУ им. С.Айни. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. Тел: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Information about the author: Zaidullozoda Saida Zaidullo – associate professor of the of the Department of methodology of Teaching Tajik Language and Literature of the Tajik state pedagogical University named after S.Aini. **Address:** 121 Rudaki ave., Dushanbe, 734003. Tel: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

ТДУ: 880.550+555

**ЧАНД МУЛОҲИЗА ДАР АТРОФИ МАСЪАЛАҲОИ
МУБРАМИ ТАХАССУСИ ЭСТРАДӢ (САНЪАТИ
ЭСТРАДА ВА ФОЛКЛОР)**

Исматулло Холиқов

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов

Асри XX дар ҳаёти маънавии халқамон марҳалаи пурфайзе ба шумор меравад, зеро дар ин садсолаи таърихӣ ба ҳунари касбии мардуми тоҷик симоҳои бузургу мондагоре эҳдо шудааст, ки ҳар яки онҳо бо ҳунари воло аз шухрату маҳбубияти хос бархӯрдор мебошанд. Маҳз дар ҳамин давра як гурӯҳ ҳунарманд ва навозандагоне рӯйи сахнаи тоҷик омаданд, ки бо сабку равияҳои гуногун ҳунари асили мусикии тоҷикро бо сурудҳои пурмазмуну маърифатпарвар ва оҳангҳои дилнишин рангину хотирмон намудаанд. Ин ҳунармандон на танҳо ганчинаи мусикиямонро ғанӣ намуданд, балки дар тарбияи завқи чанд насли ҷомеа сахми арзанда гузоштаанду мегузоранд.

Ин падида барои санъати мусикии эстрадии тоҷик, тарбияи ҷавонон дар самти эстрадаи муосири тоҷик, рушд ва густариши ин санъат аз аҳаммияти ҳақиқатан таърихӣ ҳолӣ нестанд.

22 июни соли 1964 ба таъсиси мусикии эстрадаи тоҷик рост меояд, ки хишти асосро ҳунарманди нотақор Лайло Шарифова гузошт, вале баъди як соли фаъолият бо сабабҳои номаълум ба шаҳри Бокуи Ҷумҳурии Озарбойҷон кӯч мебардад. Роҳбарии ансамбли эстрадиро хатмкардаи Консерваторияи шаҳри Боку Орифшо Орифов ба уҳда мегирад. Маҳз дар давраи роҳбарии ӯ ҳунаrpешагони соҳибистеъдод, ҳарчанд ки маълумоти мусикӣ надоштанд, ба майдони санъату ҳунар ҷалб карда мешаванд. Ин насл бо ҳунари худ шухрату овозаи эстрадаро баланд бардоштанд. Ҳар чехраи оркестри эстрадии «Гулшан» ҳунармандони хеле соҳибистеъдод ва беҳамто буданд. Онҳо ҳар кадом сабку услуб ва тарзи хониши худро доштанд. Дар ин кори эҷодӣ сахми роҳбарони мусикӣ Юрий Лядов ва Юрий Пулодов бениҳоят калон мебошад. Ҳаёти навозандагони оркестри эстрадии «Гулшан» зиёда аз 12-13 нафар навозандагон расида буд. Ин ансамбл аз оркестри шухратёри шуравие, ки тахти роҳбарии Юрий Силянтев фаъолият менамуд, ҳеҷ камие надошт. Оҳангҳои эҷоднамудаи Юрий Лядов чун «Эй нури ман» бар шеърӣ Ҷалолиддини Балхӣ ва «Гулҳои Душанбе» бар матни Лоик Шералӣ то ҳол вирди забонхост. Такмили навоҳои Ю. Пулодов, ба мисли «Рақс бикун ҷоно» ва «Сабзак лаби ҷӯй» то ҳол гаштаю баргашта аз ҷониби сарояндаҳои ҷавон иҷро мешаванд. Дар тамоми ҷашну маърақаҳо ва маросимҳои мардумие, ки имрӯзҳо баргузор мегарданд, сарояндагон ҳатман аз ин оҳангҳову сурудҳо истифода мекунанд. Яъне маърақаҳои мардумро бе суруду оҳангҳои оркестри эстрадии «Гулшан» тасаввур кардан ғайриимкон мебошад.

Таърих гувоҳи ҳамаи бурду бохт ва нобаробариҳо мебошад. Солҳои 90-ум ҳамаи сарояндаҳо ва навозандаҳо пароканда шуданд. Бархе дар кишвар

монданду баъзеи онҳо ба ҳар гӯшаи дунё сафар намуда, чойи зист интиҳоб намуданд.

Баъди Орифшо Орифов роҳбарии оркестри эстрадии «Гулшан»-ро Кароматулло Қурбон, Умар Зиёев, Исматулло Холиқов, Субҳон Саидов, Баҳодур Неъматов роҳбарӣ намуданд. Вакте, ки бори дуюм соли 1999 бо таклифи Баҳодур Неъматов ва Кимё Ҷӯраева яке аз поягузори оркестр Орифшо Орифов дубора ба вафиваи роҳбарии ин оркестри овозадор баргашт, дар матбуоти ҷумҳурӣ менавиштанд, ки “Падари Гулшан” баргашт.

Масъалаҳои тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи мусиқӣ, аз ҷумла тахассуси эстрадӣ, ки таърихи он аз асри XX сарчашма мегирад ва бо мусиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд, хеле муҳим аст, зеро тарбияи мутахассисони варзидаю касбӣ дар оркестру ансамблҳои кишвар ва дастаҳои хунари бо назардошти талаботи рӯзафзунӣ бозори меҳнат мунтазам ва пай дар пай меафзояд.

Истифодаи оҳангҳо ва лаҳнҳои мардумӣ дар эстрадаи тоҷик аз шумори мавзӯҳои ҷолиб ва дар айни замон камтаҳқиқшудаи мусиқишиносии тоҷик аст. Зеро дар фолклори тоҷик лаҳнҳои суннатӣ ва мақомҳо мавқеи асосӣ доранд. Санъати эстрада оҳангҳои халқиро «модернизатсия» мекунад, яъне ба воситаи аранжировкаи нав, садоҳои электроникӣ ва соҳҳои муосир дубора зинда мекунад. Ҷунончи ин усулро мо дар фаъолияти эҷодии хунараманди маҳбуби тоҷик Далер Назаров ба мушоҳида мерасад, ки оҳангҳои ӯ сабки классикии мардумии кӯҳистонро дорад, вале бо соҳҳои муосир тартиб ёфтаанд.

Дар фолклори тоҷик мавзӯҳои муҳаббати пок, меҳнати пурмашаққати саҳро, вафои ёр, муҳаббати Ватан ва модар мавқеи аввалиндараҷа доранд. Эстрадаи тоҷик низ ин мавзӯҳоро нигоҳ медорад, вале дар қолаби муосир, гоҳе бо забони содатар.

Дар марҳалаи муосири рушд ба бозори меҳнат ва хусусан кадрҳо талаботи нав ба навро ба миён мегузорад ва дар ин замина масоили омодаسازی кадрҳо корест басо мушкил ва заҳматталаб. Ин мавзӯ дар шароити мо, ки талоши рушди мусиқии касбии тоҷикро бар дӯш дорем, аз масъалаҳои мубрами тахассуси эстрадӣ ба шумор меравад.

Ин тамоюл ба таҷрибаи ҷаҳонии тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи мусиқии касбӣ мувофиқат мекунад. Мушкilotи муайяни рушди касб муайян карда шуда, натиҷаҳои аввалини омода намудани стандартҳои касбии омодаسازی кадрҳо нишон дода шудаанд. Ногузир будани тайёр кардани тахассуси эстрадӣ бо таваҷҷуҳ ба меъёрҳои замон исбот гардид. Яъне фаҳмиши он ки тахассуси эстрадӣ танҳо ба сароидану навозиши суруду оҳангҳо дар жанри эстрада маҳдуд намешавад нопурра менамояд, зеро он маънои васеъ ва муосир дорад. Пешниҳод шудааст, ки аз рӯйи ин масъалаҳо шӯбаҳои нав, аз ҷумла коргардони сабти овоз ва ҷиҳати дар амал нишон дода тавонистани донишҷӯён хунару маҳорати худро оркестрҳои эстрадӣ ташкил карда шаванд. Боиси хушнудист, ки Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов дар заминаи факултети санъати мусиқии эстрадӣ бо талошҳои пайвастаи роҳбарияти Консерватория, омӯзгори бомаҳорат, аз ҷумла Ҷӯрабек Умаров ва ҳамаи навозандагону сарояндагони факултет: аз донишҷӯ то омӯзгорону

концертмейстрон Оркестри эстрадии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторовро ташкил намуданд. Тавре таъкид рафт, дар шароити муосир донишҷӯён ва омӯзгорону концертмейстрон наметавонанд бе фаъолият дар оркестри эстрадӣ маҳорати худро сайқал диҳанд. Метавон гуфт, ки бо ташкили Оркестри эстрадии Консерватория ва баргузор намудани рӯнамоии он дар толори Театри академии опера ва балети ба номи С. Айни яке аз масъалаҳои мубрами таҳассуси эстрадӣ ҳалли худро ёфт. Албатта дар ин замина барои факултети санъати мусиқии эстрадӣ ҳамчун қисми муҳими Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов вазифаҳои зиёде дар пеш дорад. Бинобар ин, факултети санъати мусиқии эстрадӣ ҳамасола фаъолияти худро дар асоси Оинномаи Консерватория, низомномаи факултет ва санаду ҳуҷҷатҳои соҳаи маориф ва фарҳанг ба роҳ монда, ҷиҳати тарбияи шогирдон дар самти мусиқии эстрадии тоҷик саъю талош менамояд. Ба ҳамаи мову шумо – омӯзгорони муҳтарам маълум аст, ки факултети санъати мусиқии эстрадӣ соли 2003 дар зерсохтори факултети иҷрокунандагии Консерваторияи миллии Тоҷикистон фаъолият намуда, баъдан 30 сентябри соли 2014 дар асоси Қарори Шурои олимони тахти №1, бо номи факултети санъати мусиқии эстрадӣ таъсис дода шуд. Факултет тули ин солҳо, ки аз соли таъсиси Консерватория 20 сол ва давраи факултети алоҳида 10 солро фаро мегирад дар омода намудани мутахассисони баландхаттасос, рушди мусиқии эстрадӣ ҳиссаи арзандаи худро гузошта, донишҷӯёнро дар ду кафедра: кафедраи сарояндагӣ ва навозандагии эстрадӣ ва кафедраи режиссураи овоз ба таҳсил фаро гирифтааст.

Дар шароити муосир ҷавонон ба мусиқии эстрадӣ бештар таваҷҷуҳ доранд, зеро он одатан ба ҳаёти муосир ва фарҳанги ҷавонӣ наздик аст. Мусиқии эстрадӣ бо унсурҳои рақсӣ ва фароғатӣ иртибот дорад, ки барои ҷавонон ҷалбкунанда ва шавқовар аст. Бино бар ин, мо бояд фазои маънавию бо оҳангҳои ҷолиб, ки ба маданияти мусиқии мо робита дошта бошад, пур намоем. Аз ҳамин нуқтаи назар дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов барои рушди санъати эстрадӣ барномаҳои махсуси омӯзишӣ ва таҳқиқотӣ пешбинӣ шудаанд. Омӯзгорон ва мутахассисони ихтисоси санъати мусиқии эстрадӣ дар ин муассиса ба донишҷӯён дар мавзӯҳои гуногуни мусиқии эстрадӣ, аз ҷумла иҷрои вокалӣ ва инструменталӣ, таҳлил ва эҷоди мусиқӣ ва дигар мавзӯҳои марбут ба жанри эстрадӣ таълим медиҳанд. Мо омӯзгорони таҳассусӣ кӯшиш мекунем, ки муҳити мусоид барои рушди истеъдодҳои ҷавон фароҳам бошад.

Асоси тамоми равандҳои иҷтимоию иқтисодии ҷамъиятро меҳнат ташкил медиҳад, ки ҳаёти ҳар як одам бо он алоқаманд аст. Ин ҷиҳат дар соҳаи мо аз ҳар соҳаи дигар заҳматталабтар аст. Аҳамияти меҳнатро барои инкишофи шахс, дараҷа ва сифати ҳаёти ӯ, ҳаёти оилаи ӯ ва аҳли ҷамъият, тамоми таърихи инсоният, ки дар тайёр кардани мутахассисони таҳассуси эстрадӣ, ифода ёфтааст, тасдиқ мекунанд. Аммо, ба муносибати инкишофи илм ва амалия дар номгуи ихтисосҳо ва самтҳои тайёр кардани мактабҳои олии тағйирот ба амал меояд, ки дар фаъолияти мактабҳои олии инъикос наёфтани мумкин нест. Тавре ки маълум аст, вазифаи илм аз таҳия ва ба низом даровардани маълумоти объективӣ дар бораи воқеият ва аз ҷиҳати назариявӣ ба

низом даровардани амалия иборат аст, ки имкон медиҳад донишҳо дар бораи қонуниятҳои инкишофи табиат, ҷомеа ва тафаккур ба низоми дароварда шаванд, ки бидуни онҳо огоҳӣ ва фаъолияти мақсадноки амалӣ имконнопазир аст. Таҳассуси эстрадӣ ҳамчун як соҳаи илми мусиқии касбӣ қонунҳо ва роҳҳои беҳтар истифода бурдани қувваи эҷодии ҳунармандони соҳаро меомӯзад. Марҳалаи кунунии рушди таҳассуси эстрадӣ ҳамчун илм бо мураккабии мавзӯи омӯзиши он тавсиф карда мешавад, ки ташаккули равишҳои нави методологӣ ва усулҳои тадқиқотро талаб мекунад, ки ба ақидаи инчониб, ба зарурати омӯзиши бисёрҷонибаи санъати мусиқии эстрадӣ, рушди эстрадаи тоҷик дар заминаи мусиқии суннатии тоҷик ва яке аз шохаҳои он фолклор асос ёфтааст, ки перомунӣ бархе аз паҳлуҳои он мо талош намудем фикру мулоҳизаҳои худро манзур намуда бошем.

Дар маҷмӯъ, масъалаҳои мубрами таҳассуси эстрадӣ дар Консерватория аз ҷанҷи ҷиҳатҳои лоиқӣ зикрӣ хос аст:

1. Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов ягона мактаби олии мусиқӣ дар кишвар аст, ки ба тайёр намудани мутахассисони касбии мусиқӣ, аз ҷумла таҳассуси эстрадӣ машғул мебошад;

2. тарбияи мутахассисони варзидаи касбӣ дар оркестру ансамблҳои кишвар ва дастаҳои ҳунари ба назардошти талаботи рӯзфзони бозори меҳнат;

3. Афзалият додан дар раванди тайёр намудани мутахассисон ва дар меҳвари асосӣ қарор додани хусусияти мусиқии эстрадии тоҷик;

4. Истифода ва иҷро намудани таҷрибаи ҳунармандони эстрадаи тоҷик, ки дар замони ташаккули ин жанр саҳм гузоштаанд;

5. Омӯзиш ва тадқиқи таҷрибаи сарояндагону навозандагони эстрадаи тоҷик ва ғ.

Амалияи таълимӣ бисёр масъалаҳои навро хело равшан нишон дод. Яке аз онҳо ба назар гирифтаи хусусияти мусиқии эстрадии тоҷик мебошад. Мо бояд хусусияти эстрадии тоҷикро дар раванди таълим ва тарбияи кадрҳо ба инобат гирем. Яке аз ин хусусиятҳо дар он аст, ки эстрадаи тоҷик дар заминаи мусиқии суннатии тоҷик ва яке аз шохаҳои он фолклор ташкил ёфтааст. Ин қисмат бисёр пурбор аст, ки солҳо метавон аз ин ганҷина истифода намуд. Нерӯи бузурги ин хусусият теъдоди ҳунармандони маъруфро тарбият намудааст. Неъматзода Баҳодур, Холиқов Исмаилов, Муҳарама Шарифова, Саидзода Фуқат аз шумори ин ҳунармандонанд. Эстрадаи суннатии тоҷик ва рушд додани ин равию дар он аст, ки ин хусусияти мусиқии тоҷик аз байн наравад, балки дар шароити муосир бештар истифода шавад.

Ҳамин тавр, аз таъсисёбии факултети санъати мусиқии эстрадӣ дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов беш аз 10 сол сипарӣ мешавад. Бояд қайд намоям, ки омӯзгороне, ки қаблан дар Консерватория аз равию эстрадӣ дарс медоданд, барномаҳои таълимияшон сирф аз барномаҳои овозхони академӣ ва эстрадаи рус буд. Ҳоло ин камбуд аз байн рафтааст ва омӯзгорони факултет давра ба давра талош доранд, ки мутахассисонро дар заминаи эстрадаи суннатии тоҷик тарбият намоянд. Санъати мусиқии эстрадаи тоҷикӣ як падидаи омехта аст: он аз як тараф бо ҷанбаҳои муосир ва талаботи замони мутобиқ бошад, аз тарафи дигар реша дар фолклор,

анъана ва мероси фарҳангии миллат дорад. Ин ҳамгирой сабаби пойдорӣ ва шинохта шудани он дар дохил ва хориҷи кишвар шудааст.

Хулоса, эстрадаи суннатии тоҷик ва рушд додани ин равия дар он аст, ки ин хусусияти мусикии тоҷик аз байн наравад, балки дар шароити муосир бештар истифода шавад, зеро имрӯз таваҷҷуҳи ҷавонон ба ин санъати мусиқӣ бештар аст. Бино бар ин, вазифаи мо мутахассисон аз он иборат аст, ки ҷазои мусикии тоҷикро бо суруду оҳангҳои дилнишин пур намоем.

КИТОБНОМА

1. Асрорӣ, В., Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 303 с.
2. Афсаҳзод, А. Зиндагӣ дар сахна / А. Афсаҳзод. – Душанбе, 1984.
3. Маҳмадов, А. Дунёи театр / А. Маҳмадов. – Душанбе: Нашриёти “Империял-Групп”, 2007. – 154 с.
4. Нурджанов, Н.Х. Таджикский народный театр: По материалам Кулябской области» / Н.Х. Нурджанов. – Москва, 1956.
5. Нурджанов, Н.Х. История таджикского советского театра (1917-1941 гг.) / Н.Х. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 472 с.
6. Нурджанов, Н.Х. Таджикский театр: очерк истории» / Н.Х. Нурджанов. – Москва: Издательство “Искусство”, 1968. – 262 с.
7. Нурджанов, Н.Х. История таджикского советского театра (1941-1957» / Н.Х. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 1990. – 406 с.
8. Нурҷонов, Н. София Тӯйбоева / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Адиб, 1993. – 144 с.
9. Нурджанов, Н.Х. Традиционный театр таджиков. Два тома. . – Душанбе: «Мир Путешествий, 2002. – Том 1. 372 с.; Том 2. – 330с.
10. Нурҷонов, Н. Ҳочикул Раҳматуллоев / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 216 с.
11. Нурҷонов, Н. Фаррух Қосимов / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 244 с.
12. Нурджанов, Н.Х. Очерки истории таджикского драматического театра (1968-1978 годы)» / Н.Х. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 152 с.
13. Нурҷонов, Н. Маҳмудҷон Воҳидов / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 384 с.
14. Нурджанов, Н.Х. Опера и балет Таджикистана / Н.Х. Нурджанов. – Душанбе, 2010. – 424 с.
15. Нурҷонов, Н. Солҳои ҷустуҷӯ. Нигоҳе ба театрҳои музофотӣ (Раванди ташаккул ва тақомули санъати театрии дар Тоҷикистон тули солҳои 70 – 80-уми асри XX ва ибтидои асри XXI) / Н. Нурҷонов. – Душанбе: СИЭМТ, 2018. – 520 с.
16. Хуррамзод, Б. Ҳимати баланд / Баҳром Хуррамзод // Самак. – 2023. – 24 август. – С. 2.

**ЧАНД МУЛОҲИЗА ДАР АТРОФИ МАСЪАЛАҲОИ
МУБРАМИ ТАХАССУСИ ЭСТРАДӢ (САНЪАТИ
ЭСТРАДА ВА ФОЛКЛОР)**

Мақолаи мазкур ба яке аз мазуъҳои муҳимми соҳаи мусиқии касбӣ – масъалаҳои мубрами таххуси эстрадӣ бахшида шудааст. Муаллиф масъалаи мазкурро бо мисолҳои мушаххас ва вазъи таърихӣ соҳа таҳлил намуда, пешниҳодҳои ҷолиб низ манзур намудааст. Аз ҷумла муаллиф, ба чунин натиҷа меояд, ки тахассуси эстрадӣ ҳамчун як соҳаи илми мусиқии касбӣ қонунҳои роҳҳои беҳтар истифода бурдани қувваи эҷодии ҳунармандони соҳаро меомӯзад. Марҳалаи кунунии рушди тахассуси эстрадӣ ҳамчун илм бо мураккабии мавзӯи омӯзиши он тавсиф карда мешавад, ки ташаққули равишҳои нави методологӣ ва усулҳои тадқиқотро талаб мекунад, ки ба ақидаи муаллиф, ба зарурати омӯзиши бисёрҷонибаи санъати мусиқии эстрадӣ, рушди эстрадаи тоҷик дар заминаи мусиқии суннатии тоҷик ва яке аз шохҳои он фолклор асос ёфтааст, ки перомони бархе аз паҳлуҳои он дар мақола фикру мулоҳизаҳои худро манзур намудааст.

Калидвожаҳо: санъати мусиқии эстрадӣ, эстрадаи тоҷик, мусиқии суннатии тоҷик, фолклор, тахассуси эстрадӣ, оркестри эстрадии «Гулишан», ҷеҳраҳои эстрадаи тоҷик.

**НЕСКОЛЬКО РАССУЖДЕНИЙ ПО АКТУАЛЬНЫМ ВОПРОСАМ В
ЭСТРАДНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ (ЭСТРАДНАЯ ИСКУССТВО И
ФОЛКЛОР)**

Данная статья посвящена одной из важнейших тем в области профессиональной музыки — актуальным вопросам эстрадной музыкальной специализации. Автор анализирует этот вопрос на конкретных примерах и исторической ситуации в этой области, а также предлагает интересные предложения. В частности, автор приходит к выводу, что специализация эстрадной музыки как отрасль профессиональной музыкальной науки изучает закономерности и методы наилучшего использования творческого потенциала артистов в этой области. Современный этап развития эстрадной музыки как науки характеризуется сложностью предмета ее изучения, что требует разработки новых методологических подходов и методов исследования, что, по мнению автора, основано на необходимости многогранного изучения эстрадной музыки, развития таджикской эстрадной музыки на основе традиционной таджикской музыки и одного из ее направлений — фольклора. В статье о некоторых ее аспектах он изложил свои мысли и наблюдения.

Ключевые слова: эстрадное музыкальное искусство, таджикская эстрада, таджикская традиционная музыка, фольклор, эстрадная специализация, эстрадный оркестр «Гулишан», деятели таджикской эстрады.

**SOME REASONING ON CURRENT ISSUES IN POP SPECIALIZATION
(CURRENT ISSUES IN POP AND FOLKLOR)**

This article is devoted to one of the most important topics in the field of professional music — current issues of pop music specialization. The author analyzes

this issue using specific examples and the historical situation in this area, and also offers interesting proposals. In particular, the author comes to the conclusion that the specialization of variety music as a branch of professional music science studies the patterns and methods of best using the creative potential of artists in this area. The current stage of development of variety music as a science is characterized by the complexity of the subject of its study, which requires the development of new methodological approaches and research methods, which, in the author's opinion, is based on the need for a multifaceted study of pop music, the development of Tajik pop music based on traditional Tajik music and one of its directions — folklore. In the article on some of its aspects, he outlined his thoughts and observations.

Key words: pop music art, Tajik pop music, Tajik traditional music, folklore, pop specialization, pop orchestra "Gulshan", figures of Tajik pop music.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқов Исматулло – и.в. дотсенти кафедраи сарояндагӣ ва навозандагии эстрадии факултети санъати мусиқии эстрадии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов; Нишонӣ: 754003 шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 155. Тел.: +992 917705858.

Сведение об авторе: Холиков Исматулло – и.о. доцента кафедры эстрадного вокала и музыкального исполнительства факультета эстрадного музыкального искусства Национальной консерватории Таджикистана имени Т. Сатторова; Адрес: 754003 Душанбе, улица Ш. Хусейнзода, 155. Тел.: +992 917705858.

Information about the author: Kholikov Ismatullo – Acting Associate Professor of the Department of Pop Vocals and Musical Performance of the Faculty of Pop Musical Art of the National Conservatory of Tajikistan named after T. Sattorov; Address: 754003 Dushanbe, Sh. Khuseinzoda Street, 155. Tel.: +992 917705858

ТДУ:890.550.551

**ИСТИФОДАИ ЖАНРҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР АШӢОРИ БАЧАГОНАИ
МИРСАИД МИРШАКАР**

**Хосият Худойбекзода
Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б. Искандарови АМИТ**

Адабиёти бадеӣ барои кӯдакону наврасон – ашӯри шорони бачагон дар ҳар давраи замон дар таърихи тарбияи маънавии насли наврас муҳимтарин маълумот арзёбӣ гардидааст. Маҳз ашӯри бачагонаи шоирон сарманшаи омӯзишу тақомули ояндаи ҳар як шахсият дар ҷомеа маънидод мегардад. Зинаи нахустини таълим ва омӯзишу ривочи олами дарки ҳар як инсон дар хурдӣ асос гузошта мешавад. Ин асос адабиёти бачагона аст ва дар ашӯри шоири Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирсаид Миршакар шеърҳои бачагона мавқеи хоса доранд.

Миршакарро дар арсаи адабиёт асосан ба ҳайси шоири бачагон мешиносанд, гарчанд эҷодиёти ӯ васеътар аз ин доира мебошад ва ашӯри лирикиву дostonҳои ӯ муътавои васфи ватандориву заҳматписандӣ ва ҳаёту рӯзгори мардуми одии Тоҷикистонро инъикос доранд. Шеърҳои дostonҳои бачагонаи шоир танҳо як қисми эҷодиёти ӯро ташкил менамоянд. Дар зери таъсири асарҳои бачагонаи ӯ наслҳо ба воқеа расида, тарбия ёфтаанд. Бештари ин шеърҳо дар жанрҳои гуногуни фолклорӣ навишта шуда, барои насли наврас моҳияти панду андарзӣ доранд.

Нахустин устоди ӯ дар гуфтану нақл кардани афсонаву ҳар гуна қиссаҳои асотириву ҳақиқӣ модаркалони падарияш буд, ки тахти гуишҳои пандомези ӯ шоир аз каму коти зиндагӣ огоҳӣ ёфта, ба камол расидааст.

Дар ин бора доктори илмҳои филологӣ Додихудо Карамшоев низ қайд кардааст: «Манбаи ягонаи маънавии Мирсаиди хурдсол дар зодгоҳаш Синдев ҳикояю афсонаҳои модаркалони 120-солааш буданд.» [4,3].

Ҳамин тариқ, Мирсаиди хурдсол зери таъсири фазои хонаводагӣ аз эҷодиёти шифоии гузаштагонӣ худ хуб огоҳӣ ёфта, баъдтар, бо каме калон шуданаш ва дар вақтҳои фориг аз таҳсил чун ба зодгоҳ бармегашт, ба ҳамсолонаш дар деҳа афсонагӯӣ мекард, аз ҳаёти шаҳри Хоруғ ва деҳаи Поршинева -зодгоҳи модараш ба кӯдакони Синдев нақлу қиссагӯӣ мекард. Дар ин бора адабиётшинос Бобо Худойдодов қайд намудааст: «Ӯ ҳанӯз хангоми дар мактаби ибтидоии Поршинева таҳсил намудан ба Синдеви хурдакаш рафта, шабҳои дароз дар назди чароғи сиёҳ нишаста, ба ҳамдеҳаҳои ҳоло бесаводаш «Гулшоду Варқа» ва «Сабзпарияу Зарпарӣ»- хонда медод, аз модаркалони пири донояш ва Сайидризо барин афсонагӯҳои помирӣ бисёр ҳикояҳои аҷоибу ғароиб шунида, аз ақлу заковат, ахлоқи маданият, кирдору рафтор ва мақсаду орзуҳои неки халқи меҳнаткаш хабардор мегардид» [12, 212].

Як нукта бояд қайд намуд, ки Мирсаид Миршакар на танҳо яке аз беҳтарин эҷодкунандагонӣ шеърҳои бачагонаи асри 20 ба ҳисоб меравад, балки гуяндаи моҳири ин шеърҳо барои бачагон буда, пайваста бо ин табақаи ояндасози ҷомеа дар маҳфилҳо ҳам иштирок мекарду ашӯри худро ба кӯдакон манзур менамуд. Тибқи дарки афкори онҳо суҳан ва муносибат мекард, зеро аз

дунёи кӯдакона ва фазои руҳӣ- психологӣ онҳо огоҳӣи комил дошт. Дар ин хусус ҳудӣ Мирсаид Миршакар дар китобчаи бачагонаи суратдораи «Қобил чист? Ноқобил чист?» маълумот медиҳад. Миршакар дар оғози шеър аз забони худ чунин мегӯяд, ки рӯзе барои бачаҳо шеърҳои ҳудро меҳонд, ки яке аз наврасон савол дода, пурсон шуд, қобил чист ва ноқобил чист? Шоир дар давоми ин шеър мегӯяд, ки меҳонам ҷавоби наврасро дар назми кутӯҳ бигӯям, то ки ҳамагон бидонанд, ки киро метавон қобилу ноқобил гуфт; яъне, агар бача дарсашро хонад, ба ҳамроҳонаш кумак намояд, пас ӯ қобил аст. Агар ба мактаб дер меояд, бесабаб китобашро нахонад, баҳои паст бигирад, номи ӯ ноқобил аст. Ба ҳамин маънӣ, шеър давом мекунад. Ин як мисоли одӣ аз он буд, ки то чӣ андоза устод Мирсаид Миршакар бо табиати кӯдакон, олами дарки онҳо ошно буд ва ҳар жанри фолклориеро, ки дар ашъораш истифода мебард- ҳоҳ чистон бошад, ҳоҳ афсона, ҳоҳ қиссаву масал, ҳатман барои кӯдакон ҷанбаи тарбиявӣ ахлоқӣ дошт. Ҳар як жанри фолклор сода, оммафаҳм, қобили фаҳми насли наврас аз ҷониби шоир ба қалам дода шудааст [7, 1].

Ашъори бачагонаи шоири маъруфи кӯдакону наврасон- Мирсаид Миршакар дар маҷмуаву китобчаҳои суратдори «Ғунчаҳои хандон» («Адиб», 1998), «Аз ҳама ширин» («Маориф», 1976), «Онҳоро дӯст медорам» («Маориф», 1975), «Бачаҳои Ҳиндӯстон» (нашриёти Давлатии Тоҷикистон 1963), «Дар ҷангал» (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон. 1949), «Зери осмони қабуд» (Ирфон, 1974), «Қобил чист? Ноқобил чист?» (Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1946), «Маймунаки забкизиқ» (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон, 1940), «Ҳадияи Солинавӣ» (Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1945), «Дар ҷангал» (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон. 1949), «Чистонҳои Бобосалом» ва дигарҳо ба таъъ расидаанд, ки даҳҳо жанрҳои эҷодиёти шифоҳии мардумро дар бар гирифтаанд.

Фолклоршинос Абдуламин Мажнунов дар мақолаи «Миршакар ва фолклор» қайд кардааст: «Бисёр асарҳои ба хурдсолон навиштаи ӯ дар асоси мазмунҳои фолклорӣ навишта шудаанд. Маҳз дар асоси эҷодиёти даҳонакии халқ шоир як қатор суруд, тарона, чистону афсона, масалу дoston ва драмаҳо эҷод намудааст. Ҳатто Горкийи бузург қайд кардааст, ки дар синни хурдсолӣ ба инсон афсонаҳо таъсири бузургӣ тарбиявӣ мерасонанд» [10, 77].

Дар ҳақиқат чунин аст. Барои мисол шеъри бачагонаи «Се гурбаву як гург»-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ин шеър соли 1941 навишта шуда, мухтавои он аз афсонаи халқӣ гирифта шудааст. Дар ин афсонаи халқӣ ба назм дароварда шуда, аз насли ҷавон, дар даврони ҳассоси ҷанг хушёру зирак будан тақозо карда мешавад. Фолклоршинос Раҷаб Амонов чунин ибрози назар мекунад: «М. Миршакар дар афсонаҳои худ меҳнатдӯстӣ ва дар олами пурҳаводис хушёру зирак буданро тарғиб менамояд. Гурбачаҳо ранҷи кашида, барои худ хонаи мустаҳкам меҷозанд ва вақте, ки гург онҳоро хӯрдани шуд, ҷун қабке, ки дар афсонаи халқӣ ба доми найранги рӯбоҳ афтада, бо тадбири оқилонае ҳудро ҳалос мекунад, гургро ба ғафлат монда, аз ҷанголи марговари он ҳалос мешаванд [2, 120].

Исботи дигари моҳияти мавзӯи манзумаи «Чистонҳои Бобосалом» мебошад. Бобосалом –қаҳрамони манзума ба бачагон чистон мегӯяд ва кӯдакон бар ҳар як чистон аз диди кӯдаконаи ҳуд ҷавобҳои мухталифро пешниҳод менамоянд. Чистонҳои манзума бо ҳадафи сайқал додани тарзи фикрронии кӯдакон эҷод

карда шудаанд. Фолклоршинос Раҷаб Амонов андешаи хешро вобаста ба ин манзума чунин ба қалам додааст: «Чистонҳои Бобосалом» ба падари маънавии хурдсолон табдил ёфта, дар адабиёти бачагонаи тоҷик шуҳрати калон пайдо кард. Ба ҷавобҳои ӯ «чӣ аз ҳама фарбеҳтар, чӣ тезравтар, чӣ ширинтар» бачагон ҳар ҳел ҷавоб медиҳанд. Дар шеър назари бачагони хушзеҳни зираку одамдӯсту ватанпарвар ифода меёбад» [2, 105].

Яке аз муҳаққиқони ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар адабиётшинос Ҷонон Бобокалонова мебошад. Ин муҳаққиқ чунин мегӯяд: «Табиист, ки бачагон дар асари бадеӣ дӯстдори нақлҳои афсонавӣанд. Ба воситаи нақлҳои аҷибӣ афсонавӣ ба бачагон дар бораи ҳодисаҳои мураккаби ғирду атроф маълумот додан мумкин аст» ва дар ин ҷода ба яке аз асарҳои шоир, ки маншаи он афсонаҳои халқӣ мебошанд- «Бобо ва набера» баҳои баланд дода, қайд мекунад: «Ӯ ҳамчун ҷустуҷӯкунандаи мазмуни афсонаҳои халқӣ ин мазмунро дар асоси асари бачагонааш «Бобо ва набера» гузоштааст. Аммо Миршакар танҳо бо интиҳоби мазмун қаноат намекунад. Дар асар аз амалиёти қаҳрамони роҳгумкардаи афсонаи халқӣ-мӯйсафеди соддалавҳ хулоса баровардани шоири тоҷик равшан мегардад. Шоир ба қаҳрамонаш роҳи дурустро нишон додааст» [3, 45].

Бояд гуфт, ки асари «Бобо ва набера»-и Мирсаид Миршакар чун ҳама гуна афсонаҳои маъмулӣ бо ғӯйиши муқаррарии афсонаҳои тоҷикӣ «Буд набуд» оғоз меёбад ва бо ҳамин боз бештар таваҷҷуҳи хонандаи хурдсолро ба худ ҷалб менамояд, зеро ки афсона дар афкори кӯдакон ҷойгузинии махсусро дорад.

Адабиётшиноси тоҷик Ҷ. Бобокалонова чунин қайд мекунад: «Фолклор ба эҷодёти Миршакар на танҳо дар мазмун, балки дар шакл низ таъсир расонидааст. Ӯ аз афсона, чистон, суруд, тарона, зарбулмасалу мақол ва дигар шаклҳои фолклорӣ эҷодкорона истифода намудааст. Миршакар дар аксарияти асарҳои бачагонааш ҳамчун шоири ҷустуҷӯкунандаи мазмунҳои нави афсонаҳои халқӣ ба назар мерасад» [3, 98].

Ин таъкид дуруст аст ва Мирсаид Миршакар на танҳо ҷустуҷӯкунандаи мазмунҳои нави афсонаҳои халқӣ, мазмуни навбахшандаи масалу қиссаҳо мебошад, балки масалу қиссаву афсонаҳои гузаштагонро бо фаҳмишҳои замони нав тавъам намудааст. Шоир маънӯву моҳияти жанрҳои фолклориро бо талаботи замони худ мутобиқ карда, ба назм даровардааст. Мисоли ин гуфта китобчаи шоир «Зери осмони кабӯд» ки бо аксҳои гуногун низ оро дода шудааст, мебошад. Дар ин маҷмуаи шеърҳо жанрҳои фолклорӣ фаровон истифода бурда шудаанд. Шеърҳои «Пири хирадманд»-ро, ки дар оғозаш ҳуди шоир навиштааст, ки аз халқ аст, суҳан ва таъкиди гузаштагон мебошад. Шоир онро бо замон мутобиқ карда, гуфтугӯи мӯйсафеди рӯзгордида ва насли ҷавонро овардааст. Чунин оғоз мешавад, ки пирамард бо вучуди қомати хамидааш худ нигоҳ накарда, ниҳолшинонӣ мекард. Ҷавонписар ӯро дида, табассум карда, гуфто:

-Хам гаштай камонвор,
Ниҳол ба ту чӣ даркор?
Наход, ки дорӣ уммед
Аз мевааш, мӯйсафед! [6, 9].

Пирамарди хирадманд, дар ҷавоб мегӯяд, ки хангоми хурд буданам бе меҳнат ва бе миннат меваҳои боғи бобои худро меҳурдам ва ҳар бор барои

бобоям миннатдорӣ менамудам. Ин ниҳолҳои имрӯзаро барои ояндагон мешинонам:

Ман, ки тухме мекорам,
Фикри оянда дорам.
Меҳоҳам, ки авлодам
Ба неқӣ орад ёдам [6, 9].

Албатта, дар ин қиссаи хурдакаки манзум шоир насли хурдсолро пандомӯзӣ намудааст ва сарманшаи ҳар як панд мақолу зарбулмасал ва гуфтаҳои маънидори мардум мебошанд. Фолклоршинос Рачаб Амонов дар ин бора чунин қайд мекунад: «Ҳар як халқ зарбулмасал ва мақолҳои зиёд офаридааст, ки дар ганҷинаи маънавии он дурдонаҳои пуарарзиш ба шумор мераванд. Ҳазорҳо зарбулмасал ва мақолҳои гуногунмазмун, ки халқи тоҷик эҷод кардааст, дар ҳаёти таърихӣ ва иҷтимоии халқ дар ҳалли маъсалаҳои беохири зиндагии шахсӣ ва ҷамъитиҳои мардум, дар муомилот ва муоширотӣ он роли бузург бозида омадаанд» [2, 20].

Бояд гуфт, ки фолклор-эҷодиёти шифоҳии халқ, худ панду андарз аст ва ҳар як гуфтаи мардумӣ дар натиҷаи таҷрибаҳои солҳо андӯхтаи халқ эҷод мегарданд. Шоир Мирсаид Миршакар ин ғанои рӯзгори мардумро дар ашъори худ, бахусус шеърҳои бачагонааш бо маҳорати баланд истифода намудааст.

Дар китоби Алиӣ Муҳаммади Хуросонӣ ва Робиаи Латиф дар ин бора чунин омадааст, ки «аз мазмуну муҳтавои ашъори гуногунжанру гуногунпахлуи Мирсаид Миршакар бармеояд, ки эҷодиёти ӯ аз ҷараёни пурмои адабиёти вақт ҷудо набудааст ва ҷустуҷӯҳои ин эҷодкори дақиқназар аз таҷрибаи хуби ахлоқӣ ва эстетикӣ мардум ғизо гирифтааст. Ва сарчашмаи андешаи қаламкаш воқеияти ҳаёти ҷомеа, аз кӯдакони навзод то ҷавонону пирмардони солору рӯзгордида буда. Ба ҳамин далел маншаи таблиғӣ ва замони шеъри ӯ афзалият дошта, бо табaddулотӣ зина ба зинаи иҷтимоиву сиёсии давр ҳамзабону ҳамзамон ва ҳамқадам доништа шудааст» [1, 9].

Дар маҷмуаи шеърҳои бачагонаи «Ғунҷаҳои хандон» аз саҳифаи 89 то 107 маҳз чунин шеърҳои бачагона омадаанд, ки дар онҳо масал, ҳикоя, қисса, афсона васеъ истифода бурда шудааст. Як қисмати китоб «Боғи ҳайвонот» ном дошта, дар он аз забони ҷонварон мисолҳои гуногун дар жанрҳои фолклорӣ омадаанд. Шеърҳои «Рубоҳои бегуноҳ» (аз фолклори Дарвоз), «Гургу рӯбоҳи ҷӯпон» (афсона), «Рубоҳои макқору ҷӯҷаи ҳушёр» (афсона), «Зоғу уқоб», «Фил ва сағбача» (дар пайравии басня – масали И.Крылов), «Мокиёне аз ман буд», «Худситой намуданд» ва ғайра шеърҳо аз зумраи эҷодиёти бачагонаи шоир бо истифода аз фолклор мебошад ва дар муаррифии ғановати эҷодиёти шифоҳии мардумӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Шеъри «Зоғу уқоб»-ро мисол овардан мумкин аст, ки бо муҳтавои баланд аст, вале баёни мухтасар дорад. Он чунин оғоз меёбад:

Буду набуд, зоғе буд,
Бадхуру серчоғе буд.

Бо уқобе дар саҳро,
Як сахар рӯ ба рӯ шуд [9, 99].

Давоми шеър саволу ҷавоби уқобон аст ва дар натиҷаи пурсишҳои ҳамдигарии уқобон маълум мегардад, ки сабаби дар қуллаи кӯҳ лона гузоштан ба офтоб наздиктар шуданашон мебошад.

Жанри дигари фолклорие, ки дар эҷодиёти бачагонаи шоир оварда шудааст, ҳаҷв мебошад. Шеърҳо ва достонҳои бачагонаи ҳаҷвӣ дар ашъори шоир чӣ дар замони осуда ва чӣ дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо нозуқиҳои зиёд ба қалам дода шудаанд.

Адабиётшинос Холиқ Мирзозода шеърҳои ҳаҷвии Мирсаид Миршакарро таҳлил намуда, чунин қайд кардааст: «Чанде аз шеърҳои давраи ҷангии М. Миршакар дар жанри ҳаҷв аст. Вай аз приёми адабии латифаҳои халқӣ ва адабиёти китобатӣ, ки лутф аст, бомуваффақият истифода мебарад.» Шеърҳои ҳаҷвии «Ҷавоби Афандӣ», «Савол ба савол», «Шаҳршиносӣ», «Аз руи план» ва дигарон мебошанд, ки ҳам барои афкори кӯдакон ва наврасон ва ҳам калонсолон созгор мебошанд [11, 31].

Дар мавриди шеърҳои ҳаҷвии Мирсаид Миршакар фолклоршинос тоҷик Раҷаб Амонов низ таҳлил карда, мегӯяд: «Шоир дар жанри достон низ ба ҳаҷв рӯ оварда, дар достони «Бо айби кӣ?» қаҳрамони шеърҳои ҳаҷвии худ Аҳмадро ба амал даровард. Шоир зарари калони бепарвоии Аҳмадро мавриди танқиди саҳт қарор дода, ба хонанадағони хурдсоли худ ҳодисаҳои нақл мекунад, ки аҳамияти донишомӯзӣ низ доранд. Шоир услуби афсонаҳои саргузаштии халқиро пайравӣ намудааст» [2, 120].

Ҷоиш ба гуфтан аст, ки бархе аз шеърҳои аз фолклор сарчашма гирифтаи Мирсаид Миршакар ба сафари ӯ ба давлати Ҳиндӯстон бахшида шудаанд. Сафари хизматии шоир ба давлати Ҳиндӯстон соли 1957 доир гардид. Натиҷаҳои ин сафар барои ӯ басо самарабахш буданд ва дар зерин таъсири шиносӣ бо мардуми ин кишвар, дар баробари шеърҳои лирикиву достонҳои шеърҳои бачагоноро низ эҷод намудааст. Силсилаи шеърҳои ба бачагони Ҳиндӯстон бахшидаи Мирсаид Миршакар, ки бештари онҳо низ аз фолклори ин мардум манша гирифтаанд, дар китобчаи «Онҳоро дӯст медорам» ҷамъоварӣ шудаанд. Яке аз ин шеърҳо «Афсона» ном дорад [8, 12].

Дар Ҳиндӯстони дурдаст
Чунин як афсона ҳаст,
Гӯё он дам, ки олам
Нав бино гардида буд,
Ва маймунро аз одам
Фарқидан мумкин набуд [8, 12].

Давоми ин афсона чунин мазмун дорад, ки Офтоб, Моҳтоб ва Шамол – фарзандони як модар ба сайёҳат мебароянд ва баъди як солу як моҳ ба хона бармегарданд. Модар аз дидори онҳо хушнуд мешавад ва рӯю мӯйи онҳоро мебӯсад. Мепурсад, ки чӣ овардед ба модар? Офтобу Шамол мағрурона мегӯянд, ки сафар ҷунон аҷиб ва дилкушо буд, ки хешу кавму ақрабо ба ёд ҳам наомаданд. Аммо Моҳтоб ба модар рӯ оварда мегӯяд, ки чӣ сон метавон модарро фаромӯш кард! Ба модар мурочиат карда мегӯяд:

Ҳар чӣ ба дастам афтод,
Нисфаш ба ту овардам...

Модар инро шунида, Маҳтобро мебӯсад, лекин аз Офтоб ва аз Шамол рӯи худро мегардонад. Анҷоми ин афсона чунин аст:

Аз он дам дар Ҳиндӯстон
Марду зан, пиру ҷавон.
Ҳамеша мегурезанд
Аз Шамолу Офтоб.
Лекин аз ҷо меҳезанд
Ба истикболи Маҳтоб.
Дар Ҳиндустони дурдаст,
Ин афсона машҳур аст [8, 12].

Ба чунин мазмун афсонаву нақлҳо дар ин маҷмуаи шеърҳо зиёд астанд ва кӯдакони Тоҷикистонро бо тарзи зиндгонӣ ва афқору рафтори ҳамсолони Ҳиндустонии онҳо ошно месозанд.

Силсилаи шеърҳои дигари синнусолии наврасон дар пайравии фолклори минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон эҷод шудаанд. Аз ҷумла дар маҷмуаи шеърҳояш бо номи «Аз ҳама ширин» шеърҳои «Марди ҳақиқат», «Қачу рост», «Калиди сандуқи ганҷ», «Равғани мор хурдаст», «Қиссаи чайра» бо ишораи шоир аз фолклори Норақ гирифта шудаанд. «Рӯбоҳи бегуноҳ» аз фолклори Дарвоз, «Дарахти ҳаёт» аз фолклори мардуми Шарқ оварда шудаанд. [5, 28-36].

Бояд гуфт, ки аз таҳлил ва омӯзиши ашъори бачагонаи шоир аён мегардад, ки устод Мирсаид Миршакар бар жанрҳои фолклорӣ тақияи амиқ намудааст ва дар ин бора адабиётшинос Худой Шарифов чунин қайд кардааст: «Тасвирҳои ҳаёли ва ривоятӣ дар шеъри Миршакар далели бо эҷодиёти адабии мардум пайванди ботинӣ ва ҳешовандии зиёдтар зоҳир кардани он аст. Шеъри Мирсаид Миршакар дар қолаби умумии шеъри тоҷикӣ гуфта шавад ҳам, аз ҷиҳати забон ва тарзи истифодаи вожаю таркиб, қорбурди муқоламаҳо ба шеъри халқӣ бештар тақия дорад» [13,348].

Хулоса, ашъори бачагонаи Шоири халқии Тоҷикистон Мирсаид Миршакар дорои мазмун ва мундариҷаи фолклорӣ буда, дар тарбияи насли наврас нақши муҳим дорад. Тавассути истифодаи афсонаҳои тарбиявӣ, мақолу масалҳо, ҳаҷву суруд, қиссаву тарона, ки худ ҷанбаи андарзӣ доранд, насли ояндасози миллат тарбия меёбад. Омӯзиши ин гуна адабиёти бачагона, ки аз эҷодиёти шифоҳии гузаштагону имрузиён об мехурад, зарур ва ҳатмист.

КИТОБНОМА

1. Алии Муҳаммади Хурсонӣ ва Робияи Латиф. Панҷи ноором / Алии Муҳаммади Хурсонӣ. – Душанбе: Техрон, 2002. – 365 с.
2. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон / Р.Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1989. - 224 с.
3. Бобокалонова, Ҷ. М.Миршакар-шоири бачагон / Ҷ. Бобокалонова Душанбе :Ирфон, 1976.-118 с.
4. Карамшоев, Д. Достонсарои номдор (матни баромад бахшида ба 70 солагии зодрузи шоири маъруфи тоҷик Мирсаид Миршакар) / Д. Карамшоев.- Душанбе: Ҷамъияти Дониш,1982.- 22 с.
5. Миршакар, М. Аз ҳама ширин / Мирсаид Миршакар. – Душанбе :Маориф,1976. -100с.

6. Миршакар, М. Зери осмони кабуд / Мирсаид Миршакар. – Душанбе: Ирфон, 1974.-30 с
7. Миршакар, М. Қобил чист? Ноқобил чист? / Мирсаид Миршакар. – Сталинобод. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1946.- 11 с.
8. Миршакар, М. Онҳоро дӯст медорам / Мирсаид Миршакар. – Душанбе. Ирфон, 1968. – 75 с.
9. Миршакар, М. Ғунчаҳои хандон / Мирсаид Миршакар. – Душанбе:Адиб, 1998. 308с.
- 10.Мажнунов, А Миршакар ва фолклор /А.Мажнунов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2023. – №3. – С. 172-178.
- 11.Мирзозода, Х. Қуллаи камолот / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 121 с.
- 12.Худойдодов, Б. Се очерк дар бораи се адиб / Б. Худойдодов. – Душанбе: Ирфон, 1983.- 240 с.
13. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллий /Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.

ИСТИФОДАИ ЖАНРҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР АШӢОРИ БАЧАГОНАИ МИРСАИД МИРШАКАР

Мирсаид Миршакар аз зумраи он шоиронест,ки дар ашӢори худ аз эҷодиёти шиғоҳии халқ ваеъ истифода бурдааст. Махсусан дар шеърҳои бачагонаи шоир истифодаи афсонаю мақолу масалҳо, ҳаҷву суруд, қиссаву тарона фаровон аст. Шеърҳои бачагонаи шоир бо истифода аз ин ғанои фарҳанги халқӣ беиштар панду андарзо таҷассум намуда, дар тарбияи маънавиёти насли наврас нақши муҳим доранд. Шеърҳои шоир сода, равон ва оммафаҳм мебошанд. Фолклор дар ашӢори бачагонаи Мирсаид Миршакар қӯдаконро бо ғӯишҳои мардумии аз ниёгон меросмонда ошно сохта, ба ташиаққули ояндаи онҳо дар рӯҳияи дӯст доштани сарзамин ва халқу миллат таъсири мусбӣ мерасонад, дар фикру андешаи онҳо ҳисси худшиносии миллиро бедор месозад. Мирсаид Миршакар дар шеърҳои бачагона фолклори тамоми минтақаҳои Тоҷикистонро истифода бурдааст, ки ин арзиши ашӢори бачагонаи шоирро зиёд менамояд. Ҳамчунин, фолклори мардумони дигар халқияту миллатҳоро дар ашӢори худ ҷой дода, бархе аз шеърҳову масалҳоро аз дигар забонҳо тарҷума намуда, бо ҳамин боз ҳам беиштар ашӢори тарбиявӣ ахлоқиро манзури насли наврас гардонидааст.

Калидвожаҳо: Мирсаид Миршакар, адабиёти бачагона, фолклор, афсона дар шеър, мақол, масалҳо, ҳаҷв, суруд, қисса, тарона, ҳаҷв.

ОТРАЖЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРОВ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ МИРСАИДА МИРШАКАРА

Народный поэт Республики Таджикистан Мирсаид Миршакар является одним из тех поэтов, которые широко использовали устное народное творчество в своём литературном наследии. Особенно ярко это проявляется в его детской поэзии, где активно применяются такие жанры, как сказки, пословицы и поговорки, сатирические элементы, песни, рассказы и народные напевы. Детские стихи поэта, насыщенные этим культурным богатством, в большей степени передают нравоучительный и воспитательный характер, играя важную роль в формировании духовного мира подрастающего поколения. Творчество Миршакара отличается простотой, лёгкостью восприятия и доступностью для широкой аудитории. Фольклор в детских стихах Мирсаида

Миршакара знакомит детей с народными говорами, унаследованными от предков, что положительно влияет на их дальнейшее формирование в духе любви к земле, народу, нации. Это пробуждает в их мыслях и идеях чувство национального самосознания. Мирсаид Миршакар в своих детских стихах использовал фольклор всех регионов Таджикистана, что повышает ценность детских стихов поэта. В то же время он включил в свою поэзию фольклор других народов и наций, перевел некоторые стихотворения и пословицы с других языков и тем самым сделал просветительскую и моральную поэзию еще более доступной и важной для молодого поколения.

Ключевые слова: Мирсаид Миршакар, детская литература, фольклор, сказка в поэзии, пословицы, поговорки, сатира, песня, рассказ, напев, аллегория.

THE REFLECTION OF FOLKLORIC GENRES IN THE CHILDREN'S POETRY OF MIRSAID MIRSHAKAR

Mirsaid Mirshakar, the People's Poet of the Republic of Tajikistan, is among the poets who have extensively drawn upon the oral literary traditions of the people in their works. This is particularly evident in his children's poetry, where he incorporates a wide array of folkloric elements such as myths, proverbs, fables, satire, songs, tales, and ballads. His use of these cultural riches allows his poetry to more effectively embody moral and didactic themes, playing a pivotal role in the spiritual and moral development of the younger generation. The poet's style is marked by simplicity, clarity, and accessibility, which makes his works highly comprehensible to a wide audience. Folklore in Mirsaid Mirshakar's children's poems familiarizes children with folk dialects inherited from their ancestors, positively influencing their further formation in the spirit of love for the land, people, and nation. It awakens a sense of national self-awareness in their thoughts and ideas. Mirsaid Mirshakar used the folklore of all regions of Tajikistan in his children's poems, which increases the value of the poet's childrens' poems. At the same time, he has incorporated the folklore of other peoples and nations into his poetry, translated some poems and proverbs from other languages, and thus made educational and moral poetry even more accessible to the younger generation.

Keywords: Mirsaid Mirshakar, children's literature, folklore, fairy tales in poetry, proverbs, fables, satire, songs, tales, ballads, moral allegory.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худоёрбекзода Хосият Қамчибек – унвонҷуи шӯбаи фолклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Сведения об авторе: Худоёрбекзода Хосият Қамчибек –соискатель отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук имени академика Баҳодура Искандарова Национальной Академии Наук Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г.Душанбе, ул. Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

Information about the author: Khudoyorbekzoda Khosiyat Kamchibek – applicant of the department of folklore and literature Institute of Humanities named after Academician Bakhodur Iskandarov of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe city, N.Karaboev 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
 4. ҳаҷми мақола: формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
 5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
 6. номи мақола;
 7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
 8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
 9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
 10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъя қардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
 11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса қарда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
 12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
- а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
- Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
- б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
1. Айнӣ, С. Маънои қалимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125;
13. тавачҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзуи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти PhD/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;
23. дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;
24. дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастанависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;
26. муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд;
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои

Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшинось». Тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;

б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты,

журнала, например:

1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словестность»;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта /докторанта PhD/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.

25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: **sukhanshinosi.iza.tj**; E-mail: **suhansinosi@gmail.com**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 27.06.2025 г. Разрешено в печать 17.07.2025 г.

Формат 70х100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № 19/24.

Издательство **«Истеъдод»**.

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru